

РОЗВИТОК УКРАЇНИ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ, ЕКОНОМІЧНІ ТА ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

2

ТОМ

Національна академія наук України
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»
Центр перспективних досліджень і співробітництва
з прав людини у сфері економіки
Уповноважений Верховної Ради України з прав людини
Національна академія правових наук України
Відділення теорії та історії держави і права
Донецький науковий центр Національної академії наук України
та Міністерства освіти і науки України
Програма розвитку ООН в Україні
Офіс аналітики та консультацій з питань сталого розвитку

РОЗВИТОК УКРАЇНИ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ, ЕКОНОМІЧНІ ТА ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

ТОМ 2

Київ - 2023

Загальна редакція:

Устименко В.А., директор Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України», член-кореспондент НАН України, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Рецензенти:

член-кореспондент НАН України, доктор економічних наук, старший науковий співробітник Князев С.І.

доктор юридичних наук, професор Лазур Я.В.

Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України» (протокол № 11 від 29 травня 2023 року)

Розвиток України в умовах мілітарного впливу: соціально-правові, економічні та екологічні аспекти: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 28 березня 2023 р.). У 2-х томах. Том 2. За заг. ред. Устименка В.А.; ред.-упоряд.: Градобоева Є.С., Ілларіонова О.Ю., Санченко А.Є. Київ: ВАІТЕ, 2023. – 296 с.

ISBN 978-617-14-0141-9 (Т. 2.)

Збірник містить матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток України в умовах мілітарного впливу: соціально-правові, економічні та екологічні аспекти», яку ініційовано Державною установою «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України» та проведено 28 березня 2023 року спільно з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Національною академією правових наук України, Програмою розвитку ООН в Україні, українськими і зарубіжними громадськими організаціями за фінансової підтримки Уряду Японії. Представлено результати науково-практичних досліджень із пропозиціями і рекомендаціями щодо розвитку соціально-економічної та екологічної сфер на тлі мілітарного впливу. Враховано нові підходи до формування системи правових методів і засобів забезпечення економічної безпеки країни, діяльності суб'єктів господарювання за воєнних загроз і релокації, захисту прав людини у сфері господарювання в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення, покращення раптово враженого війною суспільного добробуту та захисту довкілля, що зазнає багатаспектного негативного впливу.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів різних спеціальностей закладів вищої освіти, працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування, фахівців-практиків, суб'єктів господарювання та їх об'єднань, широкою зацікавленої громадськості.

The collection comprises the materials of the International scientific and practical conference «*Development of Ukraine under the Impact of War: Socio-Legal, Economic and Ecological Aspects*», initiated by the State Institution «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine» and held on March 28, 2023 in cooperation with the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights, National Academy of Legal Sciences of Ukraine, United Nations Development Programme (UNDP) in Ukraine, Ukrainian and foreign civil society organisations with the financial support of the Government of Japan. The collection presents the results of scientific and practical research, which provide proposals and recommendations for the development of socio-economic and ecological areas of relations under the military impact. They consider new approaches to formation of a system of legal methods and means of ensuring the economic security of the country, functioning of economic entities under the military threats and circumstances of relocation, protection of human rights in economics under martial law and during the post-war recovery, improvement of the rapidly affected by the war public welfare, and protection of environment, undergoing a multifaceted negative impact.

For scientists, lecturers, graduate students and students of various specialties of higher education and scientific institutions, employees of the State power authorities and local self-government bodies, practitioners, economic entities and their associations, and the general public interested.

Підготовлено за сприяння Програми розвитку ООН (ПРООН) в Україні в межах проєкту «Належна обачність щодо прав людини в глобальних ландшафтах постачання: впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини для справедливого поновлення», що реалізується в Україні за фінансової підтримки Уряду Японії.

Викладені у цьому виданні погляди належать авторам і не можуть вважатися такими, що виражають офіційну позицію ООН, Уряду Японії. Наведені інформація та розробки дозволені для вільного копіювання, перевидання і поширення на всій території України всіма способами, якщо вони здійснюються безоплатно для кінцевого споживача та якщо за такого копіювання, перевидання та поширення зроблене обов'язкове посилання на автора і суб'єкта майнового права на цю інформацію та розробки.

ISBN 978-617-14-0099-3

- © Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України», 2023
- © Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, 2023
- © Відділення теорії та історії держави і права Національної академії правових наук України, 2023
- © Донецький науковий центр Національної академії наук України та Міністерства освіти і науки України, 2023
- © Програма розвитку ООН в Україні, 2023
- © Офіс аналітики та консультацій з питань сталого розвитку, 2023
- © Автори тез і статей, 2023

National Academy of Sciences of Ukraine
State Organisation "V. Mamutov Institute of Economic and
Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine"
Centre for Advanced Studies and Cooperation on Human Rights in Economics
Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Department of Theory and History of the State and Law
Donetsk Scientific Centre of the National Academy of Sciences of Ukraine
and of the Ministry of Education and Science of Ukraine
United Nations Development Program (UNDP) in Ukraine
Office for Analytics and Advice on Sustainable Development

DEVELOPMENT OF UKRAINE UNDER THE IMPACT OF WAR: SOCIO-LEGAL, ECONOMIC, AND ENVIRONMENTAL ASPECTS

VOLUME 2

Kyiv - 2023

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 2. ГОСПОДАРЮВАННЯ Й ПРАВА ЛЮДИНИ НА ТЛІ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ В УКРАЇНІ: ПОТОЧНЕ СТАНОВИЩЕ ТА МІЖНАРОДНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ 11

2.1 Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини у застосуванні: практика суб'єктів господарювання під час війни 12

СКИБЕНКО Елла, КАПЛІНА Владислава. Поглиблена належна обачність зарубіжних компаній щодо прав людини під час війни в Україні 12

ФАШІЙОНЕ Марко. Відповідальне ведення бізнесу в секторі озброєнь. Деякі спостереження у світлі міжнародних правових рамок з питань бізнесу та прав людини (укр. та англ.) 19

МИТНИК Олена. Відповідність державної політики та законодавства України політиці та заходам Європейського Союзу у сфері бізнесу та прав людини 34

ЛЯШЕНКО Вячеслав, ЛИЩУК Олександр, ЛУК'ЯНОВ Анатолій. Деякі концептуальні питання повоєнної неоіндустріальної модернізації . 43

СЕРТ Олександр. Економіко-правові аспекти становлення і розвитку однорівневої структури корпоративного управління 54

ЧЕРЕВАТСЬКИЙ Данило, ЛИПНИЦЬКИЙ Денис. Впровадження в Україні інституції метагувернерів як інструменту мережевої структуризації економіки і соціальної сфери 60

ДЕРКАЧ Елла. Імплементация інституту авторизованого економічного оператора в Україні: проблеми та перспективи 64

ГАРАГОНІЧ Олександр. Правові проблеми управління підприємствами в умовах воєнного стану 69

БРЮХОВЕЦЬКА Наталя. Гнучке управління підприємствами в мобілізаційній економіці з використанням цифрових інструментів 74

ПОЛІНКЕВИЧ Оксана. Цифрова трансформація бізнес-моделей сталого розвитку підприємств 80

ЧОРНА Олександра. Формування інституціонально-правових засад трансформації промислових підприємств до цифрової економіки 84

КОРИТЬКО Тетяна. Напрями цифрової трансформації промисловості . . 91

РЯБЕЦЬ Наталія. Релокація підприємницьких структур як компонент національної економічної безпеки України в умовах війни . . 95

ЛАЙКО Олександр. Інституціональна підтримка розвитку підприємницького сектору в громадах України у контексті повоєнного відновлення та євроінтеграції. 100

ЄМЕЛ'ЯНЕНКО Лариса, БОЛОБАН Яна. Комунікаційна взаємодія між органами влади та бізнесом в умовах воєнного конфлікту	106
НІКІТЕНКО Лілія. Партисипативні практики в умовах української дійсності	112
ВИСОЦЬКИЙ Дмитро. Правове забезпечення фінансової підтримки інноваційної діяльності	118
ПЕТРОВ Олександр. Наближення законодавства України до законодавства ЄС з питань ціноутворення на повітряному транспорті в умовах мілітарного впливу	123
НІКШИНА Оксана, ТАРАКАНОВ Микола. Інституціональне забезпечення локальних молочних ринків у воєнний та повоєнний періоди	127
ГЕРАСИМЧУК Єлизавета. Деякі проблеми проведення торговельних розслідувань в Україні у період воєнного стану	132
ІВАНОВ Олександр, КОТОВА Любов. Врегулювання трудових спорів у воєнний час	138
РЯБОВ Дмитро. Обґрунтування законодавчих змін щодо зменшення судових витрат на професійну правничу допомогу: регламент Європейського суду з прав людини	146
ПРИЛУЦЬКА Аліна. Господарсько-правові аспекти судової та позасудової медіації	151
2.2 Розбудова територій зі спеціальним режимом господарювання в Україні в умовах мілітарного впливу	155
ЗАБЛОДСЬКА Інна, ГАЛГАШ Руслан. Економіко-правові кейси Чернігівщини щодо запровадження спеціального режиму господарювання	155
РОГОЗЯН Юлія. Цифровізація розбудови територій зі спеціальним режимом господарювання в умовах мілітарного впливу	159
ВАРТАНОВА Олена. Психологічні фактори економічної поведінки молоді в умовах мілітарного впливу	164
ГРЕЧАНА Світлана. Оцінка збитків та шкоди, завданої збройною агресією проти України, на рівні територіальних громад	170
ЛУЦКІВ Олена. Роль інформаційно-комунікаційних технологій у підвищенні продуктивної спроможності економіки регіону	176
МАРТИНОВИЧ Наталія. Від слів до дії: про розподіл територій за їх функціональним типом та оцінку соціально-економічної ефективності повоєнної відбудови країни	180
РОМАХОВА Оксана. Визначення напрямів та інструментів адміністрування відбудови і розвитку територій зі спеціальним режимом господарювання в умовах мілітарного впливу	186
СЕРЕБРЯК Станіслав. Види спеціальних режимів господарювання на територіях різних функціональних типів в умовах мілітарного впливу	193
ЛЯШЕНКО Павло, БУРБЕЛО Сергій. Сучасні економіко-правові інструменти господарювання в умовах мілітарного впливу	197

АХРОМКІН Євген, КУЧМЕНКО Віталій. Безпековий аспект розбудови територій зі спеціальним режимом господарювання в умовах мілітарного впливу.	201
СОЛДАК Мирослава. Вплив війни на формування політики розвитку старопромислових територій	205
БУДНІКЕВИЧ Ірина, КРУПЕННА Інга, БАРАНЮК Діана. Досвід Ізраїлю з розвитку інновацій та туризму в умовах воєнних дій	211
БОЙЧЕНКО Еліна. Методичні підходи до оцінки соціально-економічної результативності та ефективності повоєнного відновлення територій	218
ШАТНЕНКО Катерина. Принципи розвитку індустріальних парків для сприяння повоєнному відновленню України	223
КОВПАК Андрій. Цифрова спроможність належного врядування в територіальних громадах	227

2.3 Особливості економіко-правового забезпечення відкритості міста в контексті мілітарного впливу та повоєнного відновлення держави 232

ТАРАСЕВИЧ Олена. Забезпечення відкритості міста в умовах мілітарного впливу: економіко-правові аспекти	232
КІРІН Роман. Правове регулювання еколого-експертних відносин в умовах мілітарного впливу на довкілля	237
ГРАДОБОЄВА Єлизавета. Повоєнне відновлення міст на засадах відкритості: проблеми та рішення	245
ЖИЛІНСЬКА Людмила. Економіко-організаційне забезпечення відкритості міст України: проблеми та перспективи	251
ФІНАГІНА Олеся, ПРИГОДЮК Олена. Кластери в системі відновлення українських міст: актуальні питання відкритості соціально-економічного розвитку	256
СЬОМКІНА Тетяна, БІЛОПОЛЬСЬКИЙ Микола. Методологічні підходи до формування стратегії відродження містоутворюючих підприємств	261
КВАСНИЦЬКА Ольга. Містобудівна реформа в ракурсі сучасних тенденцій суспільного розвитку та повоєнних потреб країни	265
НЕСТЕРОВ Геннадій. Проблеми та особливості функціонування комунального сектору міської економіки в умовах мілітарного впливу	271
ЗАБЛОДСЬКА Дар'я, ВОЛКОВА Анастасія. Сучасні інструменти відкритості міста в контексті мілітарного впливу та повоєнного відновлення держави	277

CONTENTS

PART 2. ECONOMIC ACTIVITIES AND HUMAN RIGHTS ON THE BACKGROUND OF THE MILITARY IMPACT IN UKRAINE: CURRENT SITUATION AND INTERNATIONAL LANDMARKS FOR DEVELOPMENT . 11

2.1 Implementation of the UN Guiding Principles on Business and Human Rights: Practices of Economic Entities in the Wartime . 12

SKYBENKO Ella, KAPLINA Vladyslava. Heightened human rights due diligence of foreign companies during the war in Ukraine	12
FASCIGLIONE Marco. Responsible business conduct in the arms sector. Some remarks in the light of the business and human rights international legal framework (in Ukrainian and English)	19
MYTNYK Olena. Alignment of Ukrainian policy and legislation with the policy and measures of the European Union in the sphere of business and human rights.	34
LIASHENKO Viacheslav, LISHCHUK Oleksandr, LUKIANOV Anatolii. Some conceptual issues of the postwar neo-industrial modernisation	43
SERT Oleksandr. Economic and legal aspects of formation and development of the one-tier model of corporate governance.	54
CHEREVATSKYI Danylo, LYPNYTSKYI Denys. Implementation of a meta-governors institution in Ukraine as an instrument of the network structuring of economy and social sphere.	60
DERKACH Ella. Implementation of a legal institute of an authorised economic operator in Ukraine: challenges and prospects.	64
HARAHONYCH Oleksandr. Legal problems of management of enterprises under the martial law conditions.	69
BRYUKHOVETSKA Natalya. Flexible management of enterprises in the mobilisation economy with the use of digital tools	74
POLINKEVYCH Oksana. Digital transformation of business models for sustainable development of enterprises.	80
CHORNA Oleksandra. Formation of the institutional and legal basis for transformation of industrial enterprises to the digital economy.	84
KORYTKO Tetyana. Directions of the industry's digital transformation.	91
RIABETS Nataliia. Relocation of business structures as a component of the national economic security of Ukraine in conditions of war.	95
LAIKO Oleksandr. Institutional support for development of the entrepreneurial sector in local communities of Ukraine in the context of the post-war recovery and European integration	100
YEMELIANENKO Larysa, BOLOBAN Yana. Communication interaction between public authorities and business in conditions of the military conflict.	106

NIKITENKO Liliia. Participative practices in conditions of the Ukrainian realities	112
VYSOTSKY Dmytro. Legal ensuring of financial support for innovative activities.	118
PETROV Oleksandr. Approximation of the Ukrainian legislation to the EU law on pricing in the field of the air transport under the military impact.	123
NIKISHYNA Oksana, TARAKANOV Mykola. Institutional ensuring of local milk markets in the war and post-war periods.	127
HERASYMCHUK Yelyzaveta. Some issues of conducting trade investigations in Ukraine during the martial law period.	132
IVANOV Oleksandr, KOTOVA Liubov. Settlement of labour disputes in the wartime	138
RIABOV Dmytro. On the reduction of court expenses for professional legal assistance: regulation of the European Court of Human Rights	146
PRYLUTSKA Alina. Economic and legal principles of judicial and extrajudicial mediation	151
2.2 Development of territories with a special economic management regime in Ukraine in conditions of the military impact	155
ZABLODSKA Inna, HALHASH Ruslan. Economic and legal cases of the Chernigiv Region regarding the introduction of a special economic management regime	155
ROHOZIAN Yuliia. Digitalization of development of territories with a special regime of economic activity under the military impact	159
VARTANOVA Olena. Psychological factors of the economic behaviour of youth in conditions of the military impact	164
HRECHANA Svitlana. Assessment of losses and damages caused by the armed aggression against Ukraine at the level of territorial communities	170
LUTSKIV Olena. Role of information and communication technologies in increasing the productive capacity of the region's economy	176
MARTYNOVYCH Nataliia. From words to actions: on the division of territories by their functional type and assessment of the socio-economic efficiency of the post-war reconstruction of the country	180
ROMAKHOVA Oksana. Determination of directions and administration tools for the reconstruction and development of territories with a special economic management regime under the military impact.	186
SIERIEBRIAK Stanislav. Types of special regimes of economic activity on the territories of different functional types in conditions of the military impact	193
LIASHENKO Pavlo, BURBELO Serhii. Modern economic and legal tools for economic activity under the military impact	197
AKHROMKIN Yevhen, KUCHMENKO Vitaly. Security aspect of the development of territories with a special economic activity regime in conditions of the military impact.	201

SOLDAK Myroslava. Impact of the war on formation of the development policy of Ukraine's old industrial territories	205
BUDNIKEVICH Iryna, KRUPENNA Inga, BARANYUK Diana. Israel's experience in development of innovations and tourism in conditions of military actions	211
BOICHENKO Elina. Methodological approaches to assessment of the socio-economic effectiveness and efficiency of the post-war recovery of territories	218
SHATNENKO Kateryna. Principles of industrial parks' development to facilitate the post-war recovery of Ukraine	223
KOVPAK Andriy. Digital capacity of the good governance in territorial communities	227

2.3 Peculiarities of the economic and legal ensuring of the city openness in the contexts of the military impact and post-war recovery of the State 232

TARASEVYCH Olena. Ensuring of the city openness in conditions of the military impact: economic and legal aspects	232
KIRIN Roman. Legal regulation of environmental-expert relations in conditions of the military impact on environment	237
GRADOBOIEVA Yelyzaveta. Post-war recovery of cities on the basis of openness: problems and solutions	245
ZHYLINSKA Lyudmyla. Economic and organizational ensuring of the city openness in Ukraine: problems and prospects	251
FINAHINA Olesia, PRYGODIUK Olena. Clusters in the system of recovery of Ukrainian cities: current issues of openness of the socio-economic development	256
SIOMKINA Tetiana, BILOPOLSKY Mykola. Methodological approaches to formation of a strategy for the revival of city-forming enterprises.	261
KVASNITSKA Olga. Urban-planning reform in the perspective of the current social development trends and the post-war needs of the country	265
NESTEROV Hennadii. Problems and specific features of functioning of the utility sector of the urban economy under the military impact.	271
ZABLODSKA Daria, VOLKOVA Anastasia. Modern tools of the city openness in the context of the military impact and the post-war recovery of the State	277
КІРІНА Людмила. Цифрова трансформація сфери охорони здоров'я в умовах відкритості міста: інформаційно-правовий аспект	282
KIRINA Liudmyla. Digital transformation of the health care sphere in conditions of the city openness: informational and legal aspects.	282
ЛИГА Андрій. Економіко-правове забезпечення прозорості господарських практик під час захисту прав споживачів на муніципальному рівні в умовах мілітарного впливу.	290
LYGA Andriy. Economic and legal ensuring of transparency of economic practices in the consumer rights' protection at the municipal level in conditions of the military impact	290

**РОЗДІЛ 2. ГОСПОДАРЮВАННЯ Й ПРАВА
ЛЮДИНИ НА ТЛІ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ
В УКРАЇНІ: ПОТОЧНЕ СТАНОВИЩЕ ТА
МІЖНАРОДНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ**

2.1. КЕРІВНІ ПРИНЦИПИ ООН З ПИТАНЬ БІЗНЕСУ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ У ЗАСТОСУВАННІ: ПРАКТИКА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ

СКИБЕНКО Елла / SKYBENKO Ella,
*старша дослідниця та представниця у
Східній Європі та Центральній Азії,
Ресурсний центр з питань бізнесу та прав людини,
Велика Британія*

КАПЛІНА Владислава / KAPLINA Vladyslava,
*помічниця дослідника та стажерка
у Східній Європі та Центральній Азії,
Ресурсний центр з питань бізнесу та прав людини,
Велика Британія*

ПОГЛИБЛЕНА НАЛЕЖНА ОБАЧНІСТЬ ЗАРУБІЖНИХ КОМПАНІЙ ЩОДО ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Анотація. Авторками, від часу початку російського вторгнення в Україну, відслідковується практика застосування процедури поглибленої належної обачності щодо прав людини тими іноземними компаніями, які оперують у Російській Федерації чи Україні. Грунтуючись на результатах опитування, проведеного Ресурсним центром з питань бізнесу та прав людини, зроблено висновок, що компаніям належить застосувати процедуру посиленої належної обачності щодо прав людини, пов'язану з їхньою діяльністю чи інвестиціями у РФ та/або Україні. Крім того, наголошується, що компанії повинні постійно оцінювати вплив поточного збройного конфлікту, оскільки ситуація може швидко змінюватися. Доказом цього є те, що закон про мобілізацію в РФ поставив під загрозу роботу компаній та підвищив їх ризик бути визнаними співучасниками воєнних злочинів, скоєних в Україні.

Ключові слова: поглиблена належна обачність щодо прав людини, конфліктна чутливість, війна в Україні.

HEIGHTENED HUMAN RIGHTS DUE DILIGENCE OF FOREIGN COMPANIES DURING THE WAR IN UKRAINE

Abstract. Since the beginning of the Russian invasion of Ukraine, the authors have been providing the monitoring of the practice of applying the human

rights due diligence procedure by foreign companies operating in the Russian Federation or in Ukraine. Based on the results of the survey conducted by the Business & Human Rights Resource Center, it is concluded that companies should apply the enhanced human rights due diligence procedure related to their activities or investments in the Russian Federation and/or Ukraine. Besides, it is emphasized that companies must constantly evaluate the impact of the ongoing armed conflict, as the situation can change rapidly. The proof of this is that the law on mobilization in the Russian Federation has jeopardized the work of companies and increased their risk of being found complicit in war crimes committed in Ukraine.

Keywords: heightened human rights due diligence, conflict sensitivity, war in Ukraine.

Як відомо, відповідно до Принципу 17 Керівних принципів ООН з питань бізнесу і прав людини (далі – Керівні принципи), для встановлення фактів негативного впливу, запобігання, пом'якшення наслідків такого впливу на права людини та звітування щодо того, як підприємства усувають ці наслідки, вони повинні запровадити процедури забезпечення належної обачності щодо прав людини [1].

Враховуючи те, що на територіях, охоплених конфліктом, ризик порушення прав людини набагато вищий, дії держави та бізнесу мають бути посилені відповідно. На таких територіях компаніям слід впроваджувати поглиблену належну обачність щодо дотримання прав людини, яка на додаток до «класичної» належної обачності додає «конфліктну чутливість», що допомагає компаніям зрозуміти природу конфлікту, та фактори, які рухають ним.

24.02.2022 р. Російська Федерація (далі – РФ) розпочала широкомасштабне вторгнення на територію України. Це призвело до небувалої реакції світового бізнесу, яка не була помічена під час інших конфліктів у Сирії, Ємені та М'янмі, серед інших [2]. Станом на березень 2023 р. більше 700 компаній призупинили діяльність у РФ, більше ніж 450 полишили ринок, а 200 повністю вийшли з країни [3].

Щоб зрозуміти процес імплементації компаніями поглибленої належної обачності щодо прав людини, Ресурсний центр з питань бізнесу та прав людини (далі – Ресурсний центр) звернувся до 400 компаній, які оперують та/або інвестують в Україні та/або РФ. Станом на березень 2023 р. ми отримали відповіді від 115 компаній, що складає 29% з усіх опитаних. Серед цієї кількості компаній, 43 надіслали повну чи часткову відповідь на поставлені питання, 60 надали загальні заяви, в яких засудили вторгнення, висловили співчуття та поділились посиланнями на вебсайти з публікаціями про їх підтримку України та зробленими ними кроками після початку війни. Десять

компаній або попросили надати більше часу для відповіді або повідомили про роботу над відповідями. Дві компанії – Continental та Volkswagen – відмовились коментувати ситуацію [4].

Це число не змінилось з листопада минулого року. Серед 103 компаній, які надали відповіді чи загальні коментарі, найбільш активним став технологічний сектор (19), далі йде сектор газу та нафти (14), трійку лідерів замикає банківський та фінансовий сектор (8). За географічним показником, найбільше відповідей було отримано від компаній з США (30), Німеччини (17) та Японії (11).

Загальне враження від отриманих відповідей, на жаль, залишає бажати кращого. Ми помітили, що компаніям бракує ретельного аналізу поточного конфлікту, можливих порушень прав людини з їхнього боку, так само як і не вистачає впровадження поглибленої належної обачності в їхню діяльність. Окрім того, не можна заперечувати той факт, що Україна з 2014 р. (з часів анексії АР Крим та тимчасової окупації частин територій Донецької і Луганської областей) живе в умовах міждержавного конфлікту. Таким чином, компанії повинні були впроваджувати конфліктну чутливість вже протягом попередніх 8-ми років, а не починаючи з лютого 2022 р.

Водночас можливо помітити деякі позитивні моменти у відповідях меншості компаній. Наприклад, у відповідь на широкомасштабне вторгнення кілька компаній створили багатофункціональні команди – це Carlsberg, Ericsson, Henkel, Hitachi, Novo Nordisk, Pirelli, Siemens, Twitter, Uber і Wintershall Dea. Крім того, деякі компанії запровадили систему ризик-орієнтованого підходу (наприклад, Know Your Counterparty – Orsted; Sensitive Business Framework – Ericsson), яка дозволяє компанії перевіряти ділових партнерів, запобігати й нівелювати потенційне зловживання технологіями.

Компанія AbbVie оголосила, що продовжить постачати свої життєво важливі ліки в РФ, але всі прибутки від цих продажів будуть передані на гуманітарну підтримку України [5]. Nestlé відреагувала подібним чином, заявивши, що будь-який прибуток, отриманий у 2022 р., піде на гуманітарні цілі [6].

Неочікуваними здалися деякі заяви Shell. Так, компанія вказала, що хоча вона і не постачає продукцію чи послуги російським військовим, однак під час збройного конфлікту можуть виникнути обставини, за яких у неї може не залишитися іншого вибору, окрім як надати військовий транспорт. Це могло бути, якщо озброєні війська вимагали б пальне або якщо б існував юридичний обов'язок через оголошений воєнний стан [7].

Для моніторингу дій компаній у відповідь на агресію Росії, Ресурсний центр створив шкалу часу, в якій хронологічно відображено застосування компаніями процедури поглибленої належної обачності з кінця лютого 2022 р. до теперішнього часу. Ця шкала періодично оновлюється та містить

інформацію про 43 компанії, які надали повні або часткові відповіді на наше опитування.

Так, у шкалі можна помітити, що в даних, поширених компаніями, бракує інформації про імплементацію процесу поглибленої належної обачності в їхню роботу, а також простежується невідповідність між заявами компаній та їх діями (наприклад, деякі компанії більше року після початку вторгнення РФ до України не можуть виконати обіцянку про вихід з ринку). До того ж, хоча бізнес і прагне надати фінансову допомогу Україні на забезпечення гуманітарних потреб, подекуди це відбувається замість впровадження належної процедури поглибленої належної обачності щодо прав людини.

У вересні 2022 р. ситуація для компаній істотно змінилася з оголошенням часткової мобілізації в РФ. Стаття 9 Федерального закону № 31-ФЗ зобов'язує організації, у тому числі міжнародні компанії, вести військовий облік персоналу, якщо хоча б один із працівників є військовозобов'язаним. Також передбачено, щоб організації сприяли доставці повісток від військовослужбовців своїм працівникам, забезпечували доставку техніки на збірні пункти чи у військові частини, надавали будівлі, засоби зв'язку, земельні ділянки, транспортні та інші матеріальні засоби, а також інформацію.

Беручи до уваги цю ситуацію та ризики, які вона створює, Ресурсний центр звернувся до 143 компаній, які або продовжують діяльність у РФ, або зупинили роботу в цій країні. Компанії, які продовжували діяльність, мали відповіді на запитання про вжиті негайні дії та їхні плани щодо пом'якшення підвищеного ризику сприяння або прямого зв'язку зі збройним конфліктом і загостренням ситуації. Компанії, які вийшли з ринку РФ, отримали одне питання щодо того, чи мають вони все ще будь-які трудові відносини в РФ, і якщо так, то як вони планують пом'якшити підвищений ризик сприяння або прямого зв'язку зі збройним конфліктом і погіршенням ситуації [8].

Тридцять одна компанія надала відповіді. Одна компанія зобов'язалася відповідати пізніше (Japan Tobacco), а одна відмовилася відповідати (Continental). Серед компаній, які надали відповіді, сім повідомили, що вони просили звільнити своїх співробітників від військової служби – Bayer, Cargill, Ericsson, Novo Nordisk, Raiffeisen, Roche і SAP. У той же час, видається дивною відповідь Auchan, який на відміну від компаній, що попросили відстрочку для своїх робітників, вказав, що компанія більше не має зв'язку зі своїми військовозобов'язаними працівниками, мотивуючи це тим, що згідно з російським законодавством, з будь-яким мобілізованим працівником призупиняється трудовий договір, і тому роботодавець більше не керує ним і не сплачує зарплатню [9]. Можна сказати, що компанія таким чином дистанціювала себе від мобілізованих працівників.

Дев'ять опитаних компаній повідомили, що вони надають товари/послуги першої необхідності, тому продовжують діяльність – Bayer, Cargill, Nestlé, Novartis, Novo Nordisk, Pfizer, Puratos, Roche та Unilever. Утім базові потреби росіян все ще можуть бути забезпечені за рахунок неоподаткованої гуманітарної допомоги.

Наслідки часткової мобілізації вже далися взнаки. У кінці вересня 2022 р., російський робітник Райфайзен банку був мобілізований, а 13.10.2022 р. його було вбито на війні. Він був ІТ-спеціалістом та міг отримати відстрочку від призову через його фах та роботу [10]. Водночас ми зіткнулися й з прикладами компаній, які допомагають із проведенням призову та відкрито підтримують своїх мобілізованих працівників [11].

Останньою новиною, яка матиме вплив на подальшу роботу західних компаній у сфері технологій, стало розслідування, опубліковане Міжнародним партнерством з прав людини (IHPR) та Незалежною антикорупційною комісією (НАКО). Автори проаналізували зброю армії РФ, яка використовувалась для обстрілів України. Так, у цій зброї були винайдені компоненти, вироблені у Нідерландах, Німеччині, США, Тайвані та Швейцарії, які надходили до РФ вже після початку повномасштабного вторгнення [12].

Ресурсний центр звернувся до 23 компаній, згаданих в розслідуванні. Було отримано 9 відповідей, в яких компанії наголосили, що припинили вести бізнес з РФ, перевіряють своїх клієнтів та дотримуються всіх санкційних режимів. Жодна компанія не пообіцяла провести розслідування для розв'язання ситуації [13].

Підбиваючи підсумок, варто зазначити, що компаніям слід оцінити і переглянути свою роботу в Україні та/або РФ із урахуванням процедури поглибленої належної обачності щодо прав людини. Її відсутність може призвести не лише до репутаційних та економічних наслідків для компаній. За їх національним законодавством вони можуть бути визнані співучасниками воєнних злочинів чи інших порушень прав людини, скоєних на території, де відбувається конфлікт [14]. Окрім того, генеральні директори, чії компанії надалі ведуть бізнес у РФ, наражаються на ризик бути визнаними співучасниками воєнних злочинів, відповідно до ст. 25 Римського Статуту.

Компанії, які продовжують свою діяльність в РФ, не можуть не брати участі опосередковано у її військових діях на території України, сплачуючи податки, які надходять до оборонного бюджету РФ [15] або безпосередньо допомагаючи російському уряду вербувати нових солдатів.

Якщо бізнес сприяє або може сприяти здійсненню несприятливого впливу на права людини, то він повинен вжити відповідних заходів, щоб припинити такий вплив, запобігти йому або усунути його, а також застосувати свої важелі впливу для максимально можливого пом'якшення будь-якого

несприятливого впливу. Якщо ж бізнес прямо пов'язаний із негативним впливом на права людини, він повинен використати всі свої важелі впливу для максимально можливого пом'якшення будь-якого подібного впливу. Якщо таке пом'якшення неможливе, тоді бізнес може ухвалити рішення про зупинення діяльності на території, де відбувається конфлікт.

Однак поспішний вихід бізнесу з такої території може бути таким само шкідливим, як і запізнілий вихід. Якщо бізнес вирішив полишити ризикований з точки зору поваги прав людини ринок, йому потрібна відповідна стратегія виходу, в якій він має зважити, чи може його вихід погіршити ситуацію та чи шкода для людей переважає переваги від його виходу.

Список літератури

1. UN Human Rights Council, Guiding Principles on Business and Human Rights, 16 June 2011, 42 p. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciplesbusinesshr_en.pdf
2. Business & Human Rights Resource Centre, Ukraine: Responsible business conduct in a war of aggression. Opinion, 18 March 2022. URL: <https://www.business-humanrights.org/en/blog/ukraine-responsible-business-conduct-in-a-war-of-aggression/>
3. Stop Doing Business with Russia. *leave-russia*. KSE Institute. 14.03.2023. URL: <https://leave-russia.org/>
4. Business & Human Rights Resource Centre, Russian Invasion of Ukraine: What Companies Have to Say About Their Human Rights Due Diligence, 23 March 2022. URL: <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/russian-invasion-of-ukraine-what-companies-have-to-say-about-their-human-rights-due-diligence/>
5. AbbVie statement. *Business & Human Rights Resource Centre*. 15 April 2022. URL: <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/abbvie-statement/>
6. Nestlé, Update on Russia and Ukraine. *Nestlé*. 2023. URL: <https://www.nestle.com/ask-nestle/our-company/answers/update-russia-ukraine>
7. Shell response. *Business & Human Rights Resource Centre*, 21 March 2022. URL: <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/royal-dutch-shell-response/>
8. Business & Human Rights Resource Centre, Partial mobilisation in Russia: Companies' reaction to law that obligates businesses to assist with war mobilisation efforts. 12 October 2022. URL: <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/partial-mobilisation-in-russia-companies-reaction-to-law-that-obligates-businesses-to-assist-with-war-mobilisation-efforts-2/>
9. Auchan response. *Business & Human Rights Resource Centre*. 10 October 2022. URL: <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/auchan-response/>
10. Russian IT specialist killed in Ukraine despite being entitled to draft deferment. *Meduza*. 21 October 2022. URL: <https://meduza.io/en/feature/2022/10/21/russian-it-specialist-killed-in-ukraine-despite-being-entitled-to-draft-deferment>

11. Для прикладу, див. статтю Reuters «EXCLUSIVE Schlumberger faces employee backlash in Russia over draft cooperation». URL: <https://www.reuters.com/business/energy/exclusive-schlumberger-faces-employee-backlash-russia-over-cooperation-draft-2022-10-14/>; розслідування від Stop Doing Business with Russia про Buzzi Unicem. URL: https://stopbusinesswithrussia.com/download/buzzi_unicem/?wpdmdl=1838&masterkey=gBJtNE1i--oajePn3GQcgm5CR_71DIsU8WZdUKNGHOTvWCQY_NJ0EreikMB31IpGGQBQBYhpoNZKIQeqPXI_ELmTbiqO8vEov7tHDFJ80OUY; розслідування Le Monde про Auchan та Leroy Merlin. URL: https://www.lemonde.fr/en/international/video/2023/02/17/video-investigation-how-a-french-company-is-supporting-russia-s-war-effort-in-ukraine_6016182_4.html.
12. IPHR, NAKO, Enabling War Crimes? Western-Made Components in Russia's War Against Ukraine. Report, 2023. 38 p. URL: https://nako.org.ua/storage/pdf/2023-02-27--11:50:05-Enabling_War_Crimes_report.pdf
13. Business & Human Rights Resource Centre, Western-made components found in weapons used in Russia's suspected Ukraine war crimes, new investigation reveals, 13 March 2023. URL: <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/western-made-components-found-in-weapons-used-in-russias-suspected-ukraine-war-crimes-new-investigation-reveals-incl-cos-responses-non-responses/>
14. Серед справ, в яких компанії були визнані винними у порушення прав людини, наприклад, справи щодо Lafarge, Nestlé та Lundin.
15. За даними коаліції B4Ukraine, корпоративні податки складають 50% російського військового бюджету. 2023. URL: <https://b4ukraine.org/whats-new/631-american-companies-still-pay-taxes-in-russia>

ФАШІЙОНЕ Марко,

*д-р філософії в галузі міжнародного права,
дослідник та керівник проекту з належної обачності корпорацій
щодо прав людини та екології й з питань сприяння розвитку
корпоративної відповідальності (CO.RE.) у Національній раді з наукових дослі-
джень Італії, директор Літньої школи з бізнесу
та прав людини, заступник члена Правління Агентства
Європейського Союзу з фундаментальних прав (FRA),
Суддя Апеляційного трибуналу місії НАТО,
м. Неаполь, Італія
orcid.org/0000-0002-8196-7488*

ВІДПОВІДАЛЬНЕ ВЕДЕННЯ БІЗНЕСУ В СЕКТОРІ ОЗБРОЄНЬ. ДЕЯКІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ У СВІТЛІ МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ РАМОК З ПИТАНЬ БІЗНЕСУ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. Стаття зосереджує увагу на питаннях відповідальності за до-
тримання прав людини тих бізнес-суб'єктів, які під час війни ведуть бізнес
у зоні конфлікту, зокрема бізнес у секторі озброєнь, а також на питаннях
обов'язків і відповідальності держав, що беруть участь у війні та видають
ліцензії на експорт зброї. Автор розглядає міжнародну і європейську пра-
вову базу з питань бізнесу та прав людини в ракурсі зазначених обов'язків.
Ще одним важливим питанням є доступ до засобів правового захисту для
жертв, спричинених війною, грубих порушень прав людини. Ці питання
необхідно обговорювати і врегулювати в межах національних правових
систем, беручи за приклад правові системи, які допускають застосування
кримінальної відповідальності щодо бізнес-суб'єктів.

Ключові слова: грубі порушення прав людини, міжнародне гуманітарне
право, уражені конфліктом території, спільна відповідальність, відповідаль-
не ведення бізнесу, посилена належна обачність, пропорційність, сектор
озброєнь, система ліцензування експорту зброї, доступ жертв до засобів
правового захисту.

Серед найактуальніших питань, що обговорюються у сучасних дискусіях
щодо бізнесу та прав людини, є питання ролі бізнес-суб'єктів, які ведуть бізнес
на уражених конфліктом територіях або з державами, що беруть участь у
війні та інших конфліктах. Йдеться не лише про теперішній воєнний конфлікт
в Україні, але й про поточні конфлікти у Ємені, М'янмі, Сирії та інших регіонах
світу. В кількох документах, опублікованих організаціями громадянського

суспільства, наголошується на вирішальній ролі таких бізнес-суб'єктів. Наприклад, у 2019 р. організація «Міжнародна амністія» (Amnesty International) опублікувала результати дослідження, яке виявило, що 22 провідні компанії – виробники зброї не вживали належних заходів для виконання своїх зобов'язань із дотримання прав людини [1]. Дослідження показало, що такі компанії, як і компанії з виробництва продуктів харчування, напоїв та одягу, а також ті, що працюють у сфері технологій та в інших секторах економічної діяльності, мають пересвідчуватись у відповідальному використанні своєї продукції. Через рік інша організація громадянського суспільства – Європейський центр конституційних прав і прав людини (ECCCHR) – опублікувала доповідь, де висвітлювалась неспроможність низки урядів ефективно регулювати діяльність компаній, які продавали зброю в зони, де відбувались конфлікти [2].

Основне питання полягає в тому, яку відповідальність у контексті дотримання прав людини несуть компанії – виробники і продавці зброї, коли постачають цю зброю на ринок? Незважаючи на свою актуальність, це питання недостатньо досліджено правовою наукою під час вивчення проблематики у сфері бізнесу і прав людини, і лише останнім часом деякі автори його почали аналізувати. У 2020 р. Робоча група ООН з питань бізнесу та прав людини (далі – Робоча група ООН) опублікувала Звіт для Генеральної Асамблеї ООН, присвячений бізнесу, правам людини та обов'язкам бізнес-суб'єктів на уражених конфліктом територіях [3]. Однак у цьому Звіті та його рекомендаціях мало уваги приділено питанням торгівлі зброєю і обов'язкам сектору озброєнь із дотримання прав людини. Щоб заповнити цю прогалину, влітку 2022 р. Робоча група ООН підготувала та оприлюднила Інформаційну записку щодо відповідального ведення бізнесу в секторі озброєнь [4].

Обидва названі документи ілюструють основні питання, які, на нашу думку, слід розглядати у зв'язку з регулюванням відповідального ведення бізнесу в секторі озброєнь.

По-перше, важливо розглянути, які суб'єкти несуть відповідальність за торгівлю зброєю (особливо у воєнний час)?

По-друге, потрібно вирішити, яких заходів необхідно вживати в таких ситуаціях відповідно до міжнародно-правової бази з питань бізнесу та прав людини?

По-третє, необхідно встановити, в яких правових термінах належить сформулювати відповідальність бізнес-суб'єктів щодо дотримання прав людини? Нарешті, варто не залишити поза увагою питання про забезпечення доступу до засобів правового захисту?

Не претендуючи на вичерпність розгляду теми, викладене далі має на меті окреслити деякі початкові міркування щодо підходу до ролі приватного сектору озброєнь під час війни.

Регулювання діяльності бізнесу у сфері озброєнь: зобов'язання держав і відповідальність бізнес-суб'єктів

Обмірковуючи перше та друге з наведених вище питань, зазначимо, що основний принцип, який випливає з міжнародної правової бази з питань бізнесу та прав людини, полягає в тому, що відповідальність за негативний вплив торгівлі зброєю на права людини покладається як на держави, так і на бізнес-суб'єкти.

Що стосується бізнес-суб'єктів, то загальне правило, закріплене у Принципі 12 Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини (далі – Керівні принципи ООН, UNGPs) [5], встановлює, що в ситуаціях збройного конфлікту бізнес-суб'єкти повинні поважати стандарти міжнародного гуманітарного права. Важливо підкреслити, що Керівні принципи ООН відкидають будь-які вибіркові підходи до відповідальності бізнес-суб'єктів щодо дотримання прав людини, котрі піддаються ризикам порушення в умовах конфліктної ситуації. Це стосується насамперед *ratione personae* – сфери застосування корпоративної відповідальності щодо дотримання прав людини. Дійсно, відповідно до Керівного принципу 14 ця відповідальність поширюється на всі бізнес-суб'єкти, незалежно від їх розміру, галузі, контексту діяльності, форми власності та корпоративної структури. Це, безумовно, означає, що компанії, які діють в секторі торгівлі зброєю, не звільняються від такої відповідальності. Незважаючи на це, другий принцип Керівних принципів ООН констатує, що масштаб і складність засобів, які використовує бізнес для виконання своїх обов'язків з дотримання прав людини, можуть змінюватись залежно від зазначених факторів і тяжкості негативних наслідків. Отже, вводиться поняття посиленої належної обачності та концепція пропорційності, на які спирається система захисту прав людини у рамках Керівних принципів ООН, і саме поняття належної обачності бізнес-суб'єктів у питаннях дотримання прав людини. Посилена належна обачність бізнес-суб'єктів щодо дотримання прав людини та пропорційність, безумовно, відіграють вирішальну роль у ситуаціях ведення бізнесу на територіях, де відбувається конфлікт. Дійсно, в Керівних принципах ООН конкретно не згадується цей другий тип – посиленої належної обачності, яку слід застосовувати в умовах збройних конфліктів та інших ситуацій масового насильства. Швидше, в Керівних принципах ООН йдеться про тест на пропорційність: чим вищий ризик негативного впливу на права людини, тим більше зусиль необхідно докласти з метою виявлення, запобігання та пом'якшення ризику порушення прав людини.

Цей підхід відображений в пункті b) Керівного принципу 17, де зазначено, що належна обачність бізнес-суб'єктів щодо дотримання прав людини відрізняється за складністю залежно від кількох факторів, зокрема розміру бізнес-суб'єкта [...] та ризику тяжких наслідків його діяльності для прав людини, включаючи характер і контекст діяльності. Таким чином, «оскільки

ризик грубих порушень прав людини підвищується на уражених конфліктом територіях», необхідно відповідно посилити дії держав і посилити належну обачність з боку бізнесу. Загалом, там, де є небезпека спалаху війни, в конфліктних ситуаціях існує високий ризик серйозних і широкомасштабних порушень прав людини, і це повинні враховувати всі бізнес-суб'єкти, зокрема й ті, що працюють у секторі озброєнь.

Щодо зобов'язань держави стосовно захисту прав людини, Керівний принцип 7 нагадує нам, що оскільки ризик грубих порушень прав людини підвищується на уражених конфліктом територіях, то держави «повинні сприяти тому, щоб бізнес-суб'єкти, які працюють у таких умовах, не були втягнуті у такі порушення». Тут Керівні принципи ООН підкреслюють роль держави як загального регулятора норм поведінки. Інакше кажучи, в ситуаціях з високим ризиком порушення прав людини держава має вжити широкий спектр заходів, спрямованих на взаємодію з бізнес-суб'єктами з метою: інформування про підвищені ризики для прав людини; надання допомоги відповідному сектору бізнесу у виконанні ним обов'язків застосовувати процедуру належної обачності щодо прав людини; вжиття заходів для стимулювання дотримання вимог, наприклад, відмовляючи у доступі до державної підтримки бізнес-суб'єктам, якщо вони не вживають належних заходів; ухвалення ефективних політик, законів і нормативних актів, а також забезпечення узгодженості внутрішньої політики з необхідністю реагування на ризик участі бізнесу у грубих порушеннях прав людини.

Керівний принцип 8 встановлює стосовно цього основні правила: він роз'яснює, що забезпечення узгодженості політики є, зокрема, важливим елементом обов'язку держави захищати права людини в умовах конфлікту. У застосуванні до сектору торгівлі зброєю та компаній, що працюють в цьому секторі на уражених конфліктом територіях, цей принцип вимагає, щоб державні органи та установи, які мають повноваження з ліцензування торгівлі зброєю, впроваджували для своїх бізнес-суб'єктів широкий спектр заходів підтримки та настанови у справі застосування ними належної обачності щодо прав людини.

Наведений тут аналіз так само веде до базового, на нашу думку, принципу правової системи Керівних принципів ООН: існування спільної відповідальності, що покладається як на держави, так і на бізнес-суб'єкти [6]. Я розглядав цю тему в інших роботах [7], тому тут достатньо сказати, що ідея існування спільної відповідальності держав та бізнес-суб'єктів щодо дотримання та захисту прав людини, яким загрожує негативний вплив внаслідок господарської діяльності, є особливо очевидною у сфері торгівлі зброєю, де держави є носіями конкретних міжнародних зобов'язань. На рівні ЄС європейські держави повинні поважати Договір ООН про торгівлю зброєю [8], а також Спільну позицію ЄС 944/2008 щодо експорту зброї [9]. Слід зазначити, що існування

спільної відповідальності означає, що простий факт виконання державами своїх зобов'язань у цій сфері не звільняє бізнес-суб'єкти від виконання їхніх зобов'язань та відповідальності за дотримання прав людини шляхом реалізації ретельних і значущих процесів забезпечення належної обачності.

Справді, в коментарі до Керівного принципу 11 чітко стверджується, що відповідальність щодо дотримання прав людини в корпоративному секторі існує незалежно від здатності та бажання держав виконувати свої зобов'язання у галузі прав людини. Це означає, що зобов'язки як держав, так і бізнес-суб'єктів, взаємно доповнюються і підсилюються, але є повністю автономними та не залежать одні від інших. Звідси випливає практичний наслідок: слід відкинути аргумент про те, що видана компетентними державними органами ліцензія на експорт зброї може замінити зобов'язок компанії діяти з належною обачністю у питаннях дотримання прав людини, який постійно висувається компаніями сектору озброєнь. Бізнес-суб'єкти суворо регульованих галузей економіки (зокрема, фармацевтичний сектор, сектор безпеки харчових продуктів та технологій) дотримуються Керівних принципів ООН і, незважаючи на отримання ліцензій, застосовують власні процедури забезпечення належної обачності. Крім того, факт отримання державної ліцензії не захищає бізнес-суб'єктів від кримінальної та цивільної відповідальності: отримання компанією державної ліцензії не означає, що така компанія може не нести відповідальності за порушення міжнародного кримінального права, міжнародного гуманітарного права та цивільного права.

Корпоративна відповідальність щодо дотримання прав людини, співучасть у порушеннях прав людини та доступ жертв до засобів правового захисту.

Третє і четверте питання, зазначені у Вступі до цієї статті, стосуються двох взаємопов'язаних аспектів: різних модальностей участі бізнес-суб'єктів у порушеннях прав людини та доступних жертвам цих порушень можливостей притягнення бізнес-суб'єктів до відповідальності за них.

Що стосується першого питання, то загалом можливі три варіанти/сценарії участі бізнес-суб'єктів у порушеннях прав людини: вони можуть спричиняти, сприяти чи бути безпосередньо пов'язаними з негативним впливом на права людини. Керівні принципи ООН чітко окреслюють заходи, яких має вжити бізнес залежно від свого зв'язку з таким негативним впливом. Якщо бізнес-суб'єкт негативно впливає або може негативно впливати на права людини, то очікується, що він вживатиме належних заходів для припинення, запобігання та усунення наслідків такого впливу. Якщо бізнес-суб'єкт сприяє або може сприяти негативному впливу на права людини, він повинен ужити відповідних заходів, щоб припинити і запобігти сприянню та усунути наслідки участі, одночасно застосовуючи свої важелі для максимально можливого

пом'якшення будь-якого негативного впливу. Нарешті, якщо бізнес-суб'єкт безпосередньо пов'язаний з негативним впливом на права людини, він повинен використати свої важелі для пом'якшення будь-якого негативного впливу максимально можливою мірою, але водночас необхідно передбачити будь-які засоби правового захисту.

Бізнес-діяльність у сфері торгівлі зброєю, як правило, слід окреслювати як сценарій корпоративної відповідальності «безпосередньо пов'язаний з [негативним впливом]» на права людини. Однак якщо бізнес-суб'єкт не вживає розумних заходів для запобігання або пом'якшення такого негативного впливу, то «відповідальність бізнесу може зрости, внаслідок чого бізнес-суб'єкт просунеться вздовж континууму [10] відповідальності до сценарію «сприяння» порушенню прав людини. Це означатиме, що такій бізнес-суб'єкт зобов'язаний вжити заходів, щоб усунути наслідки заподіяної шкоди.

Сценарії відповідальності бізнес-суб'єкта за безпосередній «зв'язок» та за «сприяння» порушенню прав людини транслюють концепцію, що походить із сфери міжнародного кримінального права: співучасть у порушеннях прав людини. Коментар до Керівного принципу 17 роз'яснює основні елементи цього поняття стосовно негативного впливу бізнес-суб'єктів на права людини. Керівні принципи ООН справді охоплюють юридичне та неюридичне поняття такої співучасті.

Перше стосується поняття співучасті, яке тлумачиться міжнародним кримінальним правом як пособництво та підбурювання і формулюється як свідомий істотний внесок у вчинення злочинів у межах норм міжнародного права [11]. Застосування цього поняття може бути забезпечене (і забезпечене фактично) міжнародними або національними судами та трибуналами. Неюридичне поняття співучасті стосується ситуацій, коли бізнес-суб'єкт не можна розглядати як співучасника з юридичної точки зору, але вважається, що він отримав вигоду від порушень прав людини, скоєних третіми особами. Обидві ознаки можна застосувати до сектору торгівлі зброєю та зон конфлікту: це безпосередньо приводить до питання про правовий захист жертв порушень прав людини.

Коли йдеться про неюридичне поняття співучасті, то до бізнес-суб'єктів, які торгують зброєю для отримання вигоди в результаті їхніх ділових відносин із державами, квазідержавними органами, воєнізованими групами тощо, застосовуються ринкові важелі та тиск з боку громадянського суспільства. Однак за юридичну співучасть у грубих порушеннях прав людини, вчинених такими бізнес-суб'єктами, вони можуть бути притягнені до суду в рамках національних правових систем, які допускають кримінальну відповідальність юридичних осіб. Епохальним прикладом є кримінальна справа *Lafarge* у французьких судах. Французький цементний гігант був звинувачений у злочинах проти людяності та воєнних злочинах у зв'язку з громадянською

війною в Сирії за те, що в рамках своїх ділових відносин у цій країні він заплатив якійсь озброєній групі, підтримуваній ІДІЛ. 07.09.2021 р. Касаційний суд скасував рішення слідчої палати Апеляційного суду Парижа, яким було відмовлено у дозволі на позов проти цього бізнес-суб'єкта. Слід зауважити, що Касаційний суд визнав, що компанії можна притягнути до відповідальності за співучасть у вчиненні міжнародно-правових злочинів, коли своєю діяльністю вони сприяли підготовці та вчиненню таких злочинів [12].

Висновки. Держави приймають рішення про те, чи можуть бізнес-суб'єкти продавати зброю конкретному клієнту, а також про те, в якому обсязі вони зобов'язані оцінювати у зв'язку з цим відповідальність бізнес-суб'єктів щодо дотримання прав людини. Однак спосіб видачі ліцензій на експорт зброї національними органами влади має кілька прогалин. Бракує прозорості. На уряди здійснюється величезний політичний тиск щодо видачі ліцензій, а існування сильного і тісного зв'язку між політикою та сектором озброєння у багатьох країнах дуже ускладнює відмову у видачі ліцензій. Є також достатньо рекомендацій, які говорять про те, що збройові компанії, які ведуть бізнес у конфліктних ситуаціях або з урядами воюючих сторін, мають нести відповідальність щодо дотримання прав людини, і що покладені на них обов'язки забезпечення належної обачності щодо прав людини вимагають застосування більш складних і витончених корпоративних заходів, оскільки їх діяльність в таких ситуаціях становить більший ризик.

Водночас наявна консолідуюча правова база, яка теоретично здатна заповнити прогалини, що виникають у зв'язку з діяльністю сектору торгівлі зброєю. Окрім міжнародних правових інструментів, застосованих до сектору озброєнь, є національне законодавство, яке, принаймні на папері, поширюється на сектор торгівлі зброєю. І спеціальний німецький закон про належну обачність в ланцюгах постачання, і французький закон про пильність, безумовно, застосовуються до збройових компаній. Це означає, що вони в будь-якому випадку мають відповідальність щодо дотримання прав людини. Важливо нагадати, що зараз готується проєкт європейської директиви, яка має на рівні ЄС закріпити обов'язок компаній розглядати питання прав людини у своїх ланцюгах створення вартості [13]. На жаль, Європейська Рада запропонувала виключити з проєкту цієї директиви збройові компанії, яким надається дозвіл на експорт. Така позиція суперечить основним положенням міжнародної правової бази з питань бізнесу та прав людини, проаналізованим нами раніше.

Якщо ми хочемо, щоб усі бізнес-суб'єкти несли відповідальність у зв'язку з дотриманням ними прав людини у зонах конфлікту, тоді нам потрібна широкомасштабна правова база, яка стосується передусім компаній-виробників і продавців зброї, незважаючи на політичний тиск, спрямований на їх виведення з-під такого регулювання. Є надія, що установи ЄС врешті-решт рухаються у бік узгодженої позиції в належному напрямку.

FASCIGLIONE Marco,

*Researcher and PI of the Research Project on Corporate Human Rights and Environmental Due Diligence and the Promotion of the Corporate Responsibility (CO.RE.) at the National Research Council of Italy, Ph. D. in International Law, Director of the Business and Human Rights Summer School, Alternate Member of the Management Board of the European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), Judge of the NATO Mission Appeal Tribunal (MAT), Naples, Italy
orcid.org/0000-0002-8196-7488*

RESPONSIBLE BUSINESS CONDUCT IN THE ARMS SECTOR. SOME REMARKS IN THE LIGHT OF THE BUSINESS AND HUMAN RIGHTS INTERNATIONAL LEGAL FRAMEWORK

Abstract. The paper is focused on the issues of responsibilities in respect to human rights of companies doing business in conflict-affected areas in wartime, in the arms sector in particular, and duties and responsibilities of States involved in war and providing licenses for arms export. It proposes reflections on the business and human rights international and the EU legal framework in concern to the abovementioned responsibilities. Access to remedies of victims of gross human rights abuses caused by war is another meaningful matter to be debated and regulated by national legal systems, having as examples those legal systems allowing corporate criminal liability.

Key words: gross human rights abuses, international humanitarian law, conflict-affected areas, shared responsibilities, responsible business conduct, heightened due diligence, proportionality, arms sector, arms export licensing system, access to remedies for victims.

One of the most relevant issues in contemporary debate on business and human rights involves the role of companies doing business in conflict-affected areas or with States involved in war and other kind of conflicts. This applies to the ongoing military conflict in Ukraine but also to the current conflicts in Yemen, Myanmar, Syria, and in other areas, as well. This crucial role played by business actors is emphasized in several documents published by civil society organizations. In 2019, as for instance, Amnesty International (AI) published the results of a study which found that 22 leading arms companies were failing to take adequate steps to meet their responsibility to respect human rights [1]. The study suggested that these companies, like companies in food and beverage, apparel, technology, and other sectors, should make sure that their

products are used responsibly. One year later another civil society organization, the European Center for Constitutional and Human Rights (ECCHR) published another report highlighting the failure of several governments to effectively regulate companies that were selling weapons into conflict zones [2].

The basic question in this respect is what responsibilities do companies involved in manufacturing and selling weapons have with regard to human rights when they supply those weapons into the marketplace? Despite its relevance, this issue has not been sufficiently investigated by the legal scholarship dealing with business and human rights, and only recently some authors have started analyzing it. In 2020, the UN Working Group published a report to the UN General Assembly focusing on business, human rights, and the responsibilities of companies in conflict-affected areas [3]. However, the report and the recommendations therein did pay little attention to the issue of arms trade and the responsibilities of the arms sector with respect to human rights. To fill this gap, in the summer of 2022, the UN Working Group issued an Information note on responsible business conduct in the arms sector [4].

Both the reports illustrate main questions that according to my point of view have to be addressed in respect to the regulation of responsible corporate behavior in the arms sector.

First, which subjects bear responsibilities in respect to the arms trade (and especially in war time situations)?

Second, which kind of measures is requested in such situations according to the business and human rights international legal framework?

Third, in what legal terms the corporate responsibility to respect human rights should be framed? Lastly, what about the access to remedies?

The following lines, far from pretending to exhaust the topic, are meant to provide some beginning reflections for approaching the role of private arms sector during wartime.

Regulating business conduct in the arms sector: the obligations of States and the responsibilities of companies

Under the first and the second points, the basic tenet stemming from the business and human rights international legal framework is that both States and companies have responsibilities in respect to the negative impact of trade of arms on human rights.

As far as companies are concerned, the general rule enshrined in Principle 12 of the UN Guiding Principles on Business and Human Rights (UNGPs) [5] establishes that in situations of armed conflict enterprises should respect the standards of international humanitarian law. Importantly, the UNGPs reject any

kind of selective approach to the corporate responsibility to respect human rights «involved» in conflict situations. This applies in the first place in respect to the *ratione personae* scope of application of the corporate responsibility to respect human rights. Indeed, under Principle 14 of the UNGPs this responsibility applies to all enterprises regardless of their size, sector, operational context, ownership, and structure. This means, of course, that companies of the arms trade sector are not excluded from addressing such responsibility. A second tenet of the UNGPs in this field area is the idea that, this notwithstanding, the scale and complexity of the means through which enterprises discharge that responsibility may vary according to these factors and with the severity of the negative impact. This idea introduces the notion of heightened due diligence and the concept of proportionality on which UNGPs system of human rights safeguard and the very same notion of corporate human rights due diligence are built around. The heightened human rights due diligence and proportionality play a crucial role, of course, in situations of conflicts. The UNGPs, indeed, do not specifically mention a different type of due diligence for contexts affected by armed conflicts and other situations of widespread violence. They encompass rather a proportionality test: the higher is the risk of negative impact on human rights, the higher are the efforts to deploy in order to identify, prevent and mitigate the risk of abuse of human rights.

This approach is incorporated in the letter b) of Principle 17 of the UNGPs, where it is said that corporate human rights due diligence varies in complexity according to several factors including the size of the business enterprise [...] and the risk of severe human rights impacts, included the nature and context of its operations. Hence, «because the risk of gross human rights abuses is heightened in conflict-affected areas», action by States and due diligence by business should be heightened accordingly. In sum, in war-prone areas, in conflict situations there is a high risk of severe and wide-spread human rights abuses and all the businesses – in arms sector including – should take this into account.

As far as State obligations are concerned, Principle 7 of the UNGPs reminds us that since the risk of gross human rights abuses is heightened in conflict-affected areas, States «should help ensure that business enterprises operating in those contexts are not involved with such abuses». Here the UNGPs emphasize the role of States as general regulators. In other terms, in those high-risks situations State have to adopt a broad a range of measures aimed at engaging with companies in rendering them aware of human rights heightened risks; providing concerned business sector with assistance in discharging their due diligence duties; adopting measures for incentivizing corporate compliance by, for instance, denying access to public support if companies do nothing; adopting effective policies legislations and regulations, and assuring domestic

policy coherence with the need of addressing the risk of business involvement in gross human rights abuses.

Principle 8 of the UNGPs fixes basic rules in this respect: it clarifies that ensuring policy coherence is, in particular, an important element of the States duty to protect human rights in conflict affected situations. Its application to the arms trade and to companies operating in conflict-affected areas, requires that public bodies and agencies governing the arms' trade licensing system have to implement a broad range of measures of support and guide to human rights due diligence for their companies.

In the same vein, the analysis performed here leads to what I consider a basic tenet of the UNGPs legal system: the idea of the existence of shared responsibilities pending on both States and companies [6]. I have discussed this theme elsewhere [7], suffice here to say that the idea of the existence of shared responsibilities among States and companies in respecting and protecting human rights at risk of negative impact from corporate activities, is particularly self-evident in the arms trade realm where States are addressees of specific international obligations – at the EU level European States have to respect the UN Arms Trade Treaty [8] as well as the EU common position 944/2008 on arms export [9]. Noteworthy, the existence of shared responsibilities implies that the simple fact that States discharge their obligations in this area does not relieve companies to do the same in respect to their responsibility to respect human rights by realizing careful and meaningful due diligence processes.

In this respect, indeed, the commentary to Principle 11 of the UNGPs is clear in stating that the responsibility to respect human rights of corporate sector exists independently of States abilities and willingness to fulfil their own human rights obligations. This means that the responsibilities of both States and companies are of course complementary, mutually reinforcing, but completely autonomous and independent each other. This idea has a practical consequence: it has to be rejected the argument – a recurring argument raised by the companies of the arms sector – that the license to arms export from competent state authorities might replace the duty on the company to perform human rights due diligence. Highly regulated industries (particularly, the pharmaceutical, food safety, and technology sectors) do comply with the UNGPs and conduct their own due diligence processes despite receiving licenses from governments. In the same vein, the release of governmental license does not shield companies from criminal and civil liability: governmental license does not mean that a company may not be responsible for violations of international criminal law, humanitarian law, and civil law.

The corporate responsibility to respect human rights, the complicity in human rights abuses and the access to remedies for the victims

The third and the fourth points mentioned in the Introduction, address two intertwined issues: the different modalities of corporate involvement in human rights abuses and the avenues available for victims to hold companies liable for these abuses.

As far as the first issue is concerned, generally speaking companies have three types of connection to a given negative impact: they may cause, contribute or being directly linked to the negative impact. The UNGPs clearly establish what type of action business should take depending on their connection to the negative impact. If a business causes, or may cause, an adverse human rights impact, it is expected to take appropriate measures to cease or, prevent, and remedy the impact. If the business is contributing, or may contribute, to an adverse impact, it should take appropriate measures to cease, prevent, and remedy its contribution, while also exercising its leverage to mitigate any remaining impact to the greatest extent possible. Finally, if the business is directly linked to the negative impact, it should exercise its leverage to mitigate any remaining impact to the greatest extent possible, but any remedy shall be owed.

Business activities in the arms trade field area typically shall be framed under a «directly linked to» scheme of corporate responsibility. However, if the company fails to take reasonable steps to seek to prevent or mitigate the impact, «the business's responsibility may increase, with the consequence that it will move along the continuum [10] of responsibility to the «contributing to» the harm scheme. This means that it will owe remedies for the impacts».

Directly «linked to» and the «contributing to» responsibility schemes transpose a concept stemming from international criminal law field: the complicity in human rights abuses. The commentary of Principles 17 of the UNGPs clarifies the basic elements as per this notion in respect to corporate negative impact on human rights. The UNGPs, indeed, encompass two notions of complicity: a legal notion of complicity and a non-legal notion of complicity.

The first one refers to the concept of complicity which is construed under international criminal law in terms of «aiding and abetting» and formulated as «knowingly providing substantial contribution» to the commission of international law crimes [11]. This notion may be enforced – and actually it has been enforced – by international or national courts and tribunals. The non-legal notion of complicity refers to situations in which the company may not be considered an accomplice in legal terms, but it is perceived, however, having benefited from human rights violations committed by third parties. Both these features may receive application with regard to the arms trade and conflict-areas: this goes straight forward to the other issue: the remedial one.

While non legal notion of complicity concerns market incentives and pressures from civil society campaigns on companies involved in the arms trade for their benefiting from business relationships with States, quasi-state organs, paramilitary groups, etc., legal complicity of companies in gross human rights violations committed by such actors may be enforced against business entities before courts, in those national legal systems allowing corporate criminal liability. A landmark example is represented by the *Lafarge* criminal suit held before the French courts. The French cement giant, indeed, has been charged with crimes against humanity and war crimes in respect to the civil war in Syria for having paid some armed group ISIS-sponsored under its business relationships in that country. On 7 September 2021 the Court of Cassation has quashed a negative decision of the investigating chamber of the Court of Appeals of Paris which had denied the leave to proceed against the company. Noteworthy, the Cassation has admitted that companies may well be prosecuted for complicity in the commission of international law crimes when with their activities they have facilitated their preparation and commission [12].

Conclusions. It is up to States to make decisions about whether companies can sell weapons to a particular client, and the extent to which they are requested to perform human rights assessments in this respect. However, the way in which national authorities grant licenses so that companies can export weapons shows several gaps. There is a lack of transparency. There is a tremendous political pressure for governments to grant licenses, and the relationship between politics and the arms sector is very strong and close in many countries, which makes it very difficult for governments to refuse to grant licenses. There is also enough guidance that says that arms companies bear responsibilities in respect to human rights when they make business in conflict situations or with belligerent governments and that due diligence duties pending on them require more complex and sophisticated corporate measures due to the fact that in such contexts their operations present higher risks. On the same token, there is a consolidating legal framework which is in theory apt to fill the gaps stemming from the arms trade. Aside the international legal instruments applying to the arms sector, we have national legislations that, at least on paper, cover the arms trade sector. Both the German Supply Chain Act and the French Law of Vigilance, indeed, apply to arms companies. This means that they have an independent responsibility to respect human rights. We have also a EU led process for an European draft Directive which should fix an obligation at the EU level for companies to look into human rights issues in their value chains [13]. Unfortunately, the European Council has proposed that arms companies should be excluded from the directive where such companies are granted an export permit. This position hinders the basic tenets of the international legal framework on business and human rights we have analyzed above. If we want

companies of all kinds to have a responsibility in conflict areas, then we need a wide-ranging legal framework addressing, in the first place, companies that manufacture and sell weapons, despite the political pressure to exclude them. The hope is that the final agreement between EU institutions will move in this direction.

Список літератури / REFERENCES

1. Amnesty International, *Outsourcing Responsibility: Human Rights Policies in the Defence Sector*, 2019. URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/act30/0893/2019/en/>
2. European Center for Constitutional and Human Rights, *Made in Europe, bombed in Yemen: How the ICC could tackle the responsibility of arms exporters and government officials*, 2020. URL: https://www.ecchr.eu/fileadmin/Fallbeschreibungen/CaseReport_ECCHR_Mwatana_Amnesty_CAAT_Delas_Rete.pdf
3. UN, *Report of the Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises «Business, human rights and conflict-affected regions: towards heightened action»*, UN Doc. A/75/212, 21 July 2020. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N20/190/21/PDF/N2019021.pdf?OpenElement>
4. *Responsible business conduct in the arms sector: Ensuring business practice in line with the UN Guiding Principles on Business and Human Rights – Information Note by the UN Working Group on Business and Human Rights*, 2022. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-08/BHR-Arms-sector-info-note.pdf>
5. *UN Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations «Protect, Respect and Remedy» Framework*, endorsed by the UN Human Rights Council in its resolution 17/4 of 16 June 2011. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciplesbusinesshr_en.pdf
6. Karavias M. *Shared Responsibility and Multinational Enterprises*. *Netherlands International Law Review*. 2015. Vol. 62. P. 91–117.
7. Fasciglione M. *A Binding Instrument on Business and Human Rights as a Source of International Obligations for Private Companies: Utopia or Reality?* In Buscemi, M., Lazzarini, N., Magi, L., Russo, D. (eds.), *Legal Sources in Business and Human Rights*, Brill, The Hague, 2020. P. 31–51.
8. United Nations, *The Arms Trade Treaty*, adopted on 2 April 2013, in force since 2014. URL: <https://thearmstradetreaty.org/>
9. European Union, *Council Common Position 2008/944/CFSP of 8 December 2008 defining common rules governing control of exports of military technology and equipment*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02008E0944-20190917>
10. Van Ho T. *Defining the Relationships: «Cause, Contribute, and Directly Linked to» in the UN Guiding Principles on Business and Human Rights*. *Human Rights Quarterly*. 2021. Vol. 43 (4). P. 625–658.

11. Clapham A., Jerbi S. Categories of Corporate Complicity in Human Rights Abuses. *Hastings International and Company Law Review*. 2001. 339 p.
12. Accordingly, the Supreme Court ordered for the case to be sent back to the Appeals Court on this charge. See Cour de cassation – Chambre criminelle, judgements n 865, 866 and 868 of 7 September 2021. URL: <https://www.dalloz-actualite.fr/flash/cour-de-cassation-ouvre-voie-une-mise-en-examen-de-lafarge-pour-complicite-de-crime-contre-l-h#.ZD7SnHZBy70>
13. European Commission, Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on Corporate Sustainability Due Diligence and amending Directive (EU) 2019/1937, COM(2022)71 final, of 23 February 2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0071>. For preliminary observations see M. Fasciglione, “*Luci ed ombre della proposta di direttiva europea sull’obbligo di due diligence d’impresa in materia di diritti umani e ambiente*”, in SIDIBlog, 2022. URL: <http://www.sidiblog.org/2022/05/26/luci-ed-ombre-della-proposta-di-direttiva-europea-sullobbligo-di-due-diligence-dimpresa-in-materia-di-diritti-umani-e-ambiente/>.

МИТНИК Олена / MYTNYK Olena,

д-р філософії в галузі права, спеціалістка з бізнесу та прав людини, Програма розвитку ООН в Україні, orcid.org/0000-0001-9141-3019

ВІДПОВІДНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПОЛІТИЦІ ТА ЗАХОДАМ ЄС У СФЕРІ БІЗНЕСУ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. Здійснено аналіз наявних законодавчих та політичних рамок ЄС (*acquis* ЄС) щодо питань корпоративної поваги до прав людини та належної обачності щодо прав людини; окреслено ключові напрями, які потребують адаптації Україною національного законодавства та політик відповідно до політичних та законодавчих рамок ЄС у сфері бізнесу та прав людини.

Ключові слова: бізнес та права людини, Європейський Союз, євроінтеграція, гармонізація, *acquis communautaire*.

ALIGNMENT OF UKRAINIAN POLICY AND LEGISLATION WITH THE POLICY AND MEASURE OF THE EUROPEAN UNION IN THE SPHERE OF BUSINESS AND HUMAN RIGHTS

Abstract. An analysis was conducted on the EU's existing legal and political framework (EU *acquis*) concerning corporate respect and due diligence for human rights; key areas necessitating Ukraine's adaptation of national legislation and policies to EU political and legal frameworks on business and human rights are highlighted.

Keywords: business and human rights, European Union, eurointegration, harmonization, *acquis communautaire*.

Вступ. Із набуттям Україною статусу держави-кандидата на вступ до Європейського Союзу (ЄС)¹ у червні 2022 року, перед Україною постала необхідність поглиблення процесу наближення національного законодавства і політик відповідно до критеріїв приєднання до ЄС. Поряд з економічними

1 Відповідно до Висновків Європейської ради щодо України та заявок на членство України, Республіки Молдова та Грузії. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/висновки-європейської-ради-щодо-україни-та-заявок-на-членство-україни-республіки-молдова-та-грузії_uk

та політичними критеріями членства Україна має також продемонструвати готовність взяти на себе зобов'язання щодо членства в ЄС шляхом застосування повного обсягу законодавства ЄС, викладеного в Договорі про створення ЄС, підзаконних актах і політиці ЄС, що в сукупності складає *acquis* ЄС. 2 лютого 2023 року Європейська Комісія оприлюднила Аналітичну доповідь, яка оцінює загальну спроможність України дотримуватись зобов'язань членства. Доповідь стала основою для Спільної заяви за підсумками 24-го саміту Україна-ЄС, де ЄС привітав намір України підготувати Національну програму прийняття *acquis*. Як наслідок, 28 лютого 2023 року Кабінет Міністрів України ухвалив постанову про проведення оцінки відповідності українського законодавства законодавству ЄС, яка охоплюватиме 27 000 правових актів у 35 тематичних розділах права ЄС [1].

Питання відповідальної бізнес поведінки та належної обачності щодо прав людини і довкілля складають частину законодавства, політик і заходів ЄС, а відтак потребуватимуть врахування Україною під час виконання критеріїв щодо набуття членства в ЄС. Враховуючи тенденцію ЄС до запровадження законодавчих вимог щодо корпоративної поваги до прав людини (зокрема, схвалення у червні 2023 року Європейським парламентом проєкту Директиви про корпоративну належну обачність у сфері сталого розвитку [2]), існує необхідність додаткового аналізу наявних законодавства, політик ЄС у цій сфері та аналізу їх впливу на державну політику та законодавство України.

Метою роботи є на основі аналізу наявних законодавчих та політичних рамок ЄС (*acquis* ЄС) сформулювати ключові напрями, які потребують адаптації України в контексті питань корпоративної поваги до прав людини та належної обачності щодо прав людини (англійською *human rights due diligence*), як окремої її складової.

Виклад основного матеріалу. ЄС відіграє провідну роль у просуванні відповідальної бізнес поведінки та концепції «бізнесу та прав людини», закладеній у Керівних принципах ООН щодо бізнесу та прав людини (Керівні принципи ООН) – міжнародному стандарті корпоративної поваги до прав людини². План дій ЄС щодо прав людини та демократії 2020-2024 визначає як пріоритет посилення участі Союзу в активному просуванні глобальної імплементації Керівних принципів ООН щодо бізнесу та прав людини та інших відповідних міжнародних настанов, таких як Керівні принципи ОЕСР для багатонаціональних підприємств, у тому числі шляхом просування відповідних стандартів належної обачності [2].

Для цього ЄС схвалив «розумний мікс» добровільних і обов'язкових заходів [4], які включають, серед іншого: вимоги належної обачності для компаній для виявлення та пом'якшення несприятливого впливу на права

2 Детальніше про Керівні принципи ООН див. <https://legalforum.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/06/kerivni-principi-oon.pdf>

людини та навколишнє середовище, пов'язаного з їхньою діяльністю; вимоги щодо звітування про такий вплив та заходи, вжиті для його запобігання чи пом'якшення (в частині нефінансової звітності підприємств); політики для гарантування доступу до засобів правового захисту постраждалими від порушень прав людини. У сукупності ці заходи спрямовані на те, щоб компанії ісплементували стандарти поваги до прав людини та діяли з соціальною, економічною та екологічною відповідальністю.

Серед ключових факторів, які формують підхід ЄС щодо регулювання сфери корпоративної поваги до прав людини можливо виокремити такі:

- відсутність єдиного комплексного документа, який би регулював питання корпоративної поваги до прав людини;
- корпоративна повага до прав людини в ЄС здебільшого розглядається як частина відповідальної бізнес поведінки та більш широких концепцій, наприклад зобов'язання компанії втілювати корпоративну соціальну відповідальність (КСВ), сприяти сталому розвитку, збереженню довкілля та підтримці зусиль щодо запобігання змінам клімату;
- різноманітність сфер політики, які охоплюють питання бізнесу та прав людини в ЄС, такі як захист трудових прав, права на приватність, запобігання дискримінації, доступ до засобів захисту, охорона довкілля та запобігання змінам клімату, корпоративне управління, банківська та фінансова політики, політика публічних закупівель, заходи з підтримки приватного сектору та ін.

У зв'язку з цим, аналіз та відповідно гармонізація з *acquis* ЄС у цій сфері має охоплювати широкий спектр законодавчих, політичних ініціатив ЄС, які імплементують концепцію корпоративної поваги до прав людини, у поєднанні із документами рекомендаційного характеру. Такий підхід характеризується поєднанням добровільних та юридично обов'язкових заходів, таких як розробка вимог до нефінансової звітності та включення положень про права людини до торговельних угод, які відображають зобов'язання ЄС сприяти відповідальному веденню бізнесу.

Нижче наведено короткий огляд основних законодавчих актів, політик, заходів ЄС, які охоплюють питання корпоративної поваги до прав людини та відповідно впливатимуть на адаптацію національного законодавства України. Окрім того, зважаючи на розробку Європейським Союзом низки нових ініціатив у сфері корпоративної поваги до прав людини, відповідні проекти регулятивних документів також проаналізовано нижче.

Проект Директиви ЄС щодо корпоративної належної обачності у сфері сталого розвитку. У лютому 2023 року Європейська Комісія запропонувала проект Директиви про корпоративну належну обачність у сфері сталого розвитку (англійською – *Corporate Sustainability Due Diligence Directive*) (далі – проект Директиви CSDD) [5], яку 1 червня 2023 року було підтримано

Європейським парламентом із невеликими змінами [3]. Проєкт Директиви CSDD наголошує на важливості приватного сектора у просуванні сталого, інклюзивного та стійкого економічного розвитку, враховуючи водночас ризики, спричинені російською агресією в Україні, енергетичною кризою, триваючими наслідками COVID-19 [3].

Після погодження Радою ЄС проєкт Директиви CSDD зобов'яже підприємства оцінювати та усувати свій негативний вплив на права людини та навколишнє середовище, такий як дитяча та примусова праця, забруднення та погіршення стану довкілля, а також контролювати та оцінювати негативний вплив своїх постачальників і партнерів у ланцюжку створення вартості.

Згідно з проєктом Директиви CSDD компанії ЄС із середньою чисельністю понад 250 працівників і світовим чистим оборотом, що перевищує 40 мільйонів євро за фінансовий рік, що передре останньому фінансовому року, або компанії, які є кінцевою материнською компанією групи, яка нараховує 500 співробітників і чистий світовий оборот якої складає понад 150 мільйонів за останній звітний фінансовий рік, повинні проводити належну обачність щодо прав людини та довкілля. Текст проєкту Директиви CSDD, за який проголосував Європейський парламент, також закликає компанії в зонах, уражених конфліктом, вжити додаткових заходів і здійснювати так звану «поглиблену» належну обачність щодо прав людини: «у районах, які постраждали від конфлікту, відповідно до Посібника ПРООН³ компанії додатково повинні гарантувати, що вони не фінансують, не сприяють, не загострюють або іншим чином негативно впливають на конфлікти» [3].

Якщо проєкт Директиви CSDD буде прийнято в його поточній редакції, це буде наймасштабніший і найвпливовіший законодавчий акт щодо належної обачності у сфері прав людини та довкілля у всьому світі. Для України проєкт Директиви CSDD матиме дворівневий вплив. Перший рівень передбачає вплив на підприємства, які а) зареєстровані в Україні та перебувають у ланцюгах постачання і створення вартості компаній, афілійованих в ЄС, б) ведуть або планують вести свою діяльність на ринку ЄС та відповідно зобов'язуватиме їх запроваджувати процедури належної обачності щодо права людини та її «поглибленої» версії в умовах війни та на територіях, що постраждали від воєнних дій. Наведений вплив буде актуальним у разі схвалення проєкту Директиви CSDD незалежно від набуття Україною статусу члена ЄС.

Другий рівень передбачає вплив на національні політики України, зосереджуючи увагу на імплементації стандартів корпоративної поваги до

3 Йдеться про Посібник «процедура належної обачності щодо прав людини для бізнесу за несприятливих обставин, спричинених конфліктом». Детальніше: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/pohlyblena-protseadura-nalezchnoyi-obachnosti-shchodo-prav-lyudyny-dlya-biznesu-za-nespryatylyvykh-obstavyn-sprychyenykh>

прав людини та довкілля. Так, проєкт Директиви CSDD передбачає низку заходів, які повинні вжити держави-члени ЄС у таких сферах:

- Відповідність законодавству Союзу: держави-члени повинні забезпечити дотримання законодавства Союзу щодо закупівель і концесійних контрактів в контексті дотримання вимог стосовно проведення належної обачності щодо прав людини та довкілля.
- Компенсація постраждалим та відшкодування шкоди: держави повинні встановити правила щодо відповідальності компаній, якщо вони не виконують вимоги щодо проведення належної обачності. Уразі якщо компанія сприяє негативному впливу, держави-члени мають передбачити відповідальність за завдану шкоду, включно із притягненням материнських компаній до відповідальності за ліквідацію дочірніх компаній, щоб запобігти ухиленню від відповідальності. Окрім того, держави можуть вирішити, що відповідачі несуть тягар доведення дотримання положень Директиви.
- Ризик-орієнтована належна обачність (*Due Diligence*): держави-члени мають запровадити вимоги проведення належної обачності щодо прав людини та довкілля компаніями, на які поширюється проєкт Директиви CSDD.
- Припинення ділових відносин: держави-члени повинні передбачити можливість припинення або призупинення ділових відносин у контрактах, які вони регулюють у разі порушення компаніями вимог Директиви CSDD.
- Запобіжні заходи: держави-члени повинні вживати заходів проти необґрунтованих позовів або зловживань судовими процедурами, дотримуючись національного законодавства та законодавства ЄС.
- Державна підтримка малих та середніх підприємств (МСП): держави-члени повинні запропонувати веб-платформи для МСП за підтримки Комісії (*Європейської комісії – прим. автора*), включно з фінансовою підтримкою та розбудовою потенціалу для МСП.
- Міжнародне партнерство: і Комісія, і держави-члени повинні співпрацювати з третіми країнами, особливо зосереджуючись на допомозі малому бізнесу. Їх зусилля мають бути спрямовані на першопричини порушень прав людини та негативного впливу на навколишнє середовище. Для цього вони повинні використовувати для підтримки різні інструменти, наприклад угоди про вільну торгівлю.
- Органи контролю: держави-члени повинні мати національні наглядові органи для моніторингу належної обачності компанії. Ці органи мають бути незалежними, фінансуватися належним чином і мати повноваження проводити розслідування. При цьому важливою є координація з міжнародними механізмами, такими як національні контактні пункти (*національні контактні пункти ОЕСР – прим. автора*).
- Застосування та санкції: держави повинні передбачити суворі санкції за невиконання вимог Директиви CSDD, зокрема штрафи, публічні заяви

та призупинення надання продукту. У разі якщо законодавство держави не пеєррбачає адміністративних санкцій згідно з цією Директивою, еквівалентний ефект має бути забезпечено іншими засобами.

Таким чином, проєкт Директиви CSDD матиме суттєвий вплив як на законодавство України, у разі схвалення, так і на діяльність підприємств, зареєстрованих в Україні. А відтак вже зараз важливо здійснювати підготовчі заходи для більш плавної адаптації на випадок схвалення Директиви CSDD. Такі заходи можуть включати розробку рекомендацій, настанов для підприємств з питань проведення належної обачності щодо прав людини та довкілля, проведення навчання, консультацій, надання підтримки МСП, перегляд чинного законодавства України щодо запобігання порушенням прав людини з боку підприємств, посилення ефективності державного контролю за ризиковими секторами для прав людини, інтеграції питань належної обачності щодо прав людини та довкілля у сфери публічних закупівель, концесій, державно-приватного партнерства, посилення механізмів відшкодування шкоди внаслідок порушення прав людини, забезпечення потерпілих ефективними засобами захисту, розбудова потенціалу Національного контактного пункту ОЕСР в Україні та ін.

Директива про корпоративну звітність про сталий розвиток (англійською Corporate Sustainability Reporting Directive, CSRD) набула чинності 5 січня 2023 року [6]. Директива вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 537/2014, Директиви 2004/109/ЄС, Директиви 2006/43/ЄС та Директиви 2013/34/ЄС, щодо корпоративної звітності про сталий розвиток та встановлює нові правила, які забезпечать інвесторам та іншим зацікавленим сторонам доступ до інформації, необхідної для оцінки впливу компаній на людей і навколишнє середовище, а також для інвесторів, щоб оцінити фінансові ризики та можливості, пов'язані зі зміною клімату та іншими проблемами сталого розвитку [7].

Положення Директиви встановлюють нові правила звітності для великих компаній із понад 500 співробітниками та зобов'язують публікувати інформацію, пов'язану з екологічними питаннями, соціальними питаннями та ставленням до працівників, дотриманням прав людини, боротьбою з корупцією та хабарництвом, різноманітності у радах компаній (за віком, статтю, освітою та професійною підготовкою). Вперше нові правила будуть застосовуватися до звітності за 2024 фінансовий рік, опублікованих у 2025 році [7].

CSRD також уповноважує Комісію ухвалювати делеговані та імплементаційні акти, щоб визначити, як компетентні органи та учасники ринку повинні дотримуватися зобов'язань, викладених у Директиві. Подібно до проєкту Директиви CSDD, Директива CSRD поширюватиметься на українські підприємства, які за формальними критеріями відповідатимуть CSRD та відповідно повинні будуть дотримуватися цих стандартів звітності. Окрім

того, CSRD також може бути включена до пакету адаптації законодавства України до acquis ЄС, як передумова для отримання Україною членства в ЄС.

Окрім документів, які в загальному регулюють чи планують регулювати питання належної обачності щодо прав людини, ЄС також запровадив і планує запроваджувати галузеві регулятивні акти, які розвивають та доповнюють регулювання у сфері бізнесу та прав людини:

Директива 2014/24/ЄС від 26 лютого 2014 року (нова Директива про здійснення публічних закупівель в державному секторі) [8] доповнює інші директиви ЄС щодо закупівель, щоб дозволити державним органам у державах-членах «брати участь у соціально відповідальних державних закупівлях, купуючи етичні продукти та послуги та використовуючи публічні тендери для створення робочих місць, гідної праці, соціальної та професійної інтеграції та кращих умов для людей з інвалідністю та вразливих груп». Директива вимагає, щоб держави-члени вжили заходів, застосовних до закупівель, що перевищують певні порогові значення, щоб: забезпечити дотримання суб'єктами господарювання чинних зобов'язань у сфері екологічного, соціального та трудового права при виконанні державних контрактів; забезпечити обов'язкові підстави для органів державної влади для виключення економічних операторів на підставах, включаючи корупцію, торгівлю людьми, і передбачити можливість виключення економічних операторів, коли замовник може продемонструвати порушення екологічних, соціальних і трудових зобов'язань; відхилити тендери, які є надзвичайно низькими через низькі стандарти прав людини, якщо суб'єкт господарювання не може задовільно пояснити низький рівень ціни; і забезпечити принцип пропорційності, який означає, що вимоги, критерії присудження, технічні характеристики тощо мають бути пропорційними та пов'язаними з предметом контракту.

Слід зауважити, що схвалення проєкту Директиви CSDD може вплинути також і на поточні директиви ЄС у сфері публічних закупівель. Так, відповідно до п. 54(b) Директиви CSDD у редакції, схваленій Європейським парламентом 1 червня 2023 року, «Комісія повинна оцінити, чи доцільно переглядати ці директиви (*Директиви 2014/24/ЄС, 2014/25/ЄС 2014/23/ЄС - прим. автора*) для подальшого визначення вимог і заходів, які держави-члени повинні вжити для забезпечення відповідності зобов'язанням сталого розвитку та належної обачності згідно з цією Директивою протягом процесів закупівель і концесії, від вибору постачальника до виконання договору [3].

Регламент (ЄС) 2017/821 Європейського Парламенту та Ради від 17 травня 2017 року [9] встановлює зобов'язання проведення належної обачності ланцюга постачання для імпортерів олова, танталу та вольфраму, їх руд і золота, що походять із постраждалих від конфлікту областей та регіонів високого ризику.

Регламент ЄС щодо деревини 995/2010 [10] встановлює обов'язки операторів, які першими розміщують деревину та вироби з деревини на ринку

ЄС шляхом: заборони розміщення на ринку ЄС незаконно заготовленої деревини та продукції, отриманої з такої деревини; введення вимоги до трейдерів ЄС, які розміщують вироби з деревини на ринку ЄС, проявляти належну обачність; і зобов'язання трейдерів вести облік своїх постачальників і клієнтів.

Пропозиція Регламенту ЄС щодо гармонізованих правил щодо штучного інтелекту [11] є частиною широкого спектру ініціатив, вжитих ЄС щодо цифрових технологій, включаючи штучний інтелект (ШІ). Мета запропонованого регулювання штучного інтелекту полягає в тому, щоб переконатися, що системи штучного інтелекту є безпечними та поважають чинне законодавство про основні права та цінності Європейського Союзу. Проєкт стосується застосування штучного інтелекту до чотирьох категорій ризику: 1) програми та системи, які створюють неприйнятний ризик, наприклад державна система соціального оцінювання; 2) заявки з високим ризиком, такі як сканування резюме кандидатів на роботу; 3) застосування з обмеженням або, 4) мінімальним ризиком, наприклад його використання для виявлення шаблонів у документах за допомогою алгоритму. Проєкт Регламенту забороняє застосування штучного інтелекту з неприйнятним ризиком і визначає, що постачальники систем штучного інтелекту з високим ризиком повинні мати процедуру оцінки ризиків протягом усього життєвого циклу системи. Постачальники та користувачі систем штучного інтелекту, які не належать до категорії неприйнятного ризику або високого ризику, не зобов'язані мати такі процедури, натомість їх заохочують розробити кодекси поведінки, які відображають зміст Регламенту.

Висновки. На основні проведеного аналізу, можливо виокремити такі ключові висновки та рекомендації щодо відповідності державної політики та законодавства України заходам ЄС у сфері бізнесу та прав людини:

1. Статус держави-кандидата на вступ до ЄС підкреслює важливість узгодження національної політики з політикою ЄС та узгодження національного законодавства з *acquis* ЄС.
2. ЄС відіграє провідну роль у сфері бізнесу та прав людини, активно просуваючи Керівні принципи ООН щодо бізнесу та прав людини. Як приклад можна назвати проєкт Директиви CSDD та інші заходи спрямовані на те, щоб компанії відповідали найвищим стандартам поваги до прав людини, діючи з соціальною, економічною та екологічною відповідальністю. Відтак Україна має активно просувати ці принципи у своєму бізнес-секторі, щоб узгодити його з підходами ЄС.
3. Проєкт Директиви CSDD у разі прийняття встановить обов'язок компаній щодо проведення належної обачності щодо прав людини та доквілля для виявлення, запобігання, пом'якшення та усунування негативних впливів

на права людини та навколишнє середовище, пов'язаних з їх діяльністю. Україні слід розглянути можливість впровадження підготовчих заходів, щоб гарантувати, що компанії відповідають найвищим стандартам поваги до прав людини.

4. Україна робить важливі кроки для узгодження своєї політики та практики з найкращою практикою інтеграції в ЄС. Проте вкрай важливо, щоб Україна продовжувала демонструвати свою відданість подальшим зусиллям у сфері бізнесу та прав людини.
5. Необхідно розглянути можливість адаптації українського законодавства та національної політики до *acquis* ЄС щодо корпоративної поваги до прав людини та належної обачності щодо прав людини.

Список літератури / REFERENCES

1. Про затвердження Порядку проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (*acquis* ЄС). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189-2023-п#Text>
2. Joint Communication to the European Parliament and the Council on the EU Action Plan on Human Rights and Democracy 2020-2024 (JOIN/2020/5 final). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0209_EN.html
3. European Parliament. Amendments(1) adopted by the European Parliament on 1 June 2023 on the proposal for a directive of the European Parliament and of the Council on Corporate Sustainability Due Diligence and amending Directive (EU) 2019/1937 (COM(2022)0071 – C9-0050/2022 – 2022/0051(COD)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0209_EN.html
4. European External Action Service. Business and Human Rights. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/business-and-human-rights_en
5. European Commission. Corporate sustainability due diligence. URL: https://commission.europa.eu/business-economy-euro/doing-business-eu/corporate-sustainability-due-diligence_en
6. Directive 2022/2464/EU. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32022L2464>
7. European Commission. Corporate Sustainability Reporting. URL: https://finance.ec.europa.eu/capital-markets-union-and-financial-markets/company-reporting-and-auditing/company-reporting/corporate-sustainability-reporting_en
8. Directive 2014/24/EU. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014L0024>
9. Regulation (EU) 2017/821. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32017R0821>
10. Regulation (EU) 995/2010. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32010R0995>
11. Communication from the Commission 2021/0206. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52021PC0206>

ЛЯШЕНКО Вячеслав / LIASHENKO Viacheslav,

*д-р екон. наук, професор, завідувач відділу
проблем регуляторної політики і розвитку підприємництва,
Інститут економіки промисловості Національної академії наук України,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-6302-0605*

ЛІЩУК Олександр / LISHCHUK Oleksandr,

*аспірант,
Інститут економіки промисловості Національної академії наук України,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-2157-2473*

ЛУК'ЯНОВ Анатолій / LUKIANOV Anatolii,

*аспірант,
Інститут економіки промисловості Національної академії наук України,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-9473-327X*

ДЕЯКІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОВОЄННОЇ НЕОІНДУСТРІАЛЬНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Анотація. Розглянуто орієнтири, які еволюційна економічна теорія Кондратьєва-Шумпетера визначає для поточного моменту – тобто переходу від 5 до 6 довгої хвилі. Запропоновано низку заходів щодо стимулювання неоіндустріальної модернізації повоєнної економіки України.

Ключові слова: економіка, Україна, неоіндустріальна модернізація, малий бізнес, банки, промисловість, інвестиції, капітал.

SOME CONCEPTUAL ISSUES OF THE POSTWAR NEO-INDUSTRIAL MODERNISATION

Abstract. The benchmarks determined by the evolutionary economic theory of Kondratiev-Schumpeter for the current moment – that is, the transition from the 5th to the 6th long wave – are considered in this paper. A number of measures to stimulate the neo-industrial modernisation of the Ukraine's postwar economy are proposed.

Keywords: economy, Ukraine, neo-industrial modernisation, small business, banks, industry, investments, capital.

Еволюційна економічна теорія Кондратьєва – Шумпетера для поточного моменту дає такі орієнтири. Ядро 5 довгої хвилі (технологічного укладу, орієнтовно 1970-2010 рр.) складають – мікроелектронна та процесорна техніка, електронна промисловість, програмне забезпечення, оптоволоконна та обчислювальна техніка, телекомунікації, робототехніка. Переваги у порівнянні з попереднім періодом – індивідуалізація виробництва та споживання, підвищення гнучкості виробництва. Ядро 6 довгої хвилі (технологічного укладу, орієнтовно 2010-2060 рр.) складають нано- та клітинні технології, наноелектроніка, молекулярна та нанофотоніка, наноматеріали та покриття, біотехнології, інформаційні технології, мехатроніка. Переваги у порівнянні з попереднім – зниження енерго- та матеріалоємності, 3D-друк, конструювання матеріалів та організмів з наперед заданими властивостями. Водночас перехід від низхідної напівхвилі попереднього укладу до висхідної напівхвилі наступного супроводжується соціальними катаклізмами, катастрофами, війнами.

Як відзначає Гендиректор Roubini Macro Associates, професор економіки в Школі бізнесу ім. Стерна при Нью-Йоркському університеті Нуріель Рубіні: «Ми зіткнулися з безпрецедентним, незвичайним та несподіваним рівнем невизначеності. У короткостроковій перспективі ми можемо очікувати на посилення нестабільності, збільшення ризиків, підвищення інтенсивності конфліктів, почастішання природних катастроф. На зміну епосі гіперглобалізації, вільної торгівлі, виведення виробництва за кордон («офшоринг»), а також оптимізованих виробничо-збутових ланцюжків, що працюють точно вчасно, прийшла нова ера деглобалізації, протекціонізму, повернення виробництва з-за кордону або його перенесення до дружніх країн («решоринг» та «френдшоринг»), дублювання виробничих ланцюжків «про всяк випадок», а також торгівлі, орієнтованої на безпеку та надійність. Крім того, нові геополітичні загрози підвищують ризик започаткування холодних і гарячих воєн, а також подальшої балканізації світової економіки. Наслідки зміни клімату стають все суворішими, причому набагато швидше, ніж багато хто очікував. Пандемії теж, швидше за все, стануть частішими, вірулентними і завдаватимуть більше фінансових втрат. Прогрес у сфері штучного інтелекту, машинного навчання, робототехніки та автоматизації загрожує підвищенням нерівності, постійним технологічним безробіттям, а також появою нових смертоносних видів зброї для ведення нетрадиційних воєн. Всі ці проблеми посилюють невдоволення демократичним капіталізмом, зміцнюючи лівих та правих екстремістів, схильних до популізму, авторитаризму та мілітаризму» [1]. Можна висловити гіпотетичне припущення, що це відбувається внаслідок формування певного пасіонарного прошарку лідерів, учасників і ветеранів цих соціальних процесів, які сформують нову національну та регіональну еліту, що буде адекватно відповідати викликам та ризикам переходу до нового технологічного укладу.

Як зазначає Павло Шеремета: «Якщо національна еліта має розвивальне ставлення до країни – країна розвивається. Якщо національна еліта має «віджимаюче» ставлення – країна стагнує. Я довго шукав відповідь, що ж є вирішальним для економічного успіху держави. Є різні теорії, і одна з найбільш повних для пояснення така. Це не корисні копалини, не промислові парки і навіть не податки. Це важливо, але не вирішально. Вирішальною є постава (ставлення) національної еліти» [2]. Ростислав Шурма, заступник голови Офісу Президента України з економіки нещодавно резонно зауважив: «Ми маємо розуміти, що не отримаємо державної допомоги на \$700 млрд» [3]. І це 100% правда. Розраховувати можемо лише на вітчизняний та іноземний приватний капітал та інвестиції. В чому зацікавленість «колективного» Заходу (США, ЄС, Японія, Велика Британія, Австралія, Канада, Південна Корея, Сінгапур та ін.) як світового технологічного лідера у відбудові України? В можливості освоєння масштабної допомоги та підтримки: 1) державна допомога та кошти міжнародних фінансових донорів (переважно гранти) – орієнтовно \$750 млрд – \$1 трлн + кредити \$300-350; 2) заморожені російські активи – орієнтовно \$400-500 млрд; 3) приватні інвестиції \$150-200 млрд; 4) співфінансування великих проєктів (зокрема інфраструктурних) через механізм «міжнародно-державно-приватного партнерства».

Розглянемо декілька позицій про те, що цікаво іноземним інвесторам і що їх лякає. Насамперед – що цікавить.

1. Відновлення виробничої та соціальної інфраструктури та будівництво нової. За досвідом завершення будь-яких війн, особливо минулого століття, інвестори розуміють, що активно зростатиме попит на: будівельні та конструкційні матеріали (арматура, прокат); будівельні та інжинірингові послуги; будівельну техніку (машини, крани, екскаватори, ін.); сировинні ресурси (глини, пісок, крейда, алебастр, щебінь) та супутні матеріали й сервіси. Обсяг нового ринку обчислюватиметься десятками мільярдів доларів. Тут можуть будувати нові цементні заводи і нові виробництва інших будівельних матеріалів. Лише обсяг будівельних робіт упродовж наступних 10 років Український інститут майбутнього [3] оцінює мінімум у \$100 млрд, не рахуючи інвестицій у створення нових заводів.

2. Агропереробка. Інвестори розуміють, що Україна має потенціал як до підвищення врожайності (за більш інтенсивного застосування сучасних технологій) так і до глибшої переробки агропродукції. Війна вже показала важливість України як центру продовольчої безпеки. І цей сектор цікавий інвесторам. Оцінка обсягу інвестицій у цей сектор – від \$5 до \$10 млрд із потенціалом збільшити експорт у понад 5 разів [3]!

3. Енергетика. Це дуже капіталомісткий сектор, але й тут є дуже великий інтерес, незважаючи на те, що споживання електроенергії скоротилося на 30% через війну та падіння економіки. Україні потрібна дешева енергія для

економічного відновлення та зростання. До того ж, Україні потрібні свої, а не імпортні енергоресурси. Тут цікаві не так зелена енергетика, хоча і вона теж, скільки: будова атомних старих енергоблоків – близько \$10 млрд; будівництво нових близько \$30 млрд; розвідка та видобуток газу для покриття українського ринку та виходу на європейський – близько \$20 млрд; забезпечення України власними нафтопродуктами (видобуток та переробка) ще близько \$15 млрд; інвестиції в системи зберігання енергії – \$1-\$2 млрд (для балансування енергосистеми); виробництво водню для постачання на європейський ринок – від \$1 млрд. Тільки в енергетику загальний обсяг інвестицій – понад \$75 млрд [3].

«Польща готова розвивати енергетичну співпрацю з Україною у кількох напрямках, зокрема щодо видобутку газу у західній Україні та створення енергетичного мосту Жешув – Хмельницька АЕС». Про це заявив прем'єр-міністр Польщі Матеуш Моравецький, як передає Укрінформ. За його словами, Варшава може позбавити весь регіон енергетичної залежності від «руського міра». Він зауважив, що в національних інтересах Польщі розвиток співпраці з Україною та іншими країнами-сусідами у сфері енергетики, зокрема у контексті спільних геологорозвідувальних проєктів. «Нас уже сьогодні запрошують до спільних геологорозвідувальних проєктів та проєктів із видобутку в Україні. Звичайно, там має настати мир, але такі проєкти можливі. Переговори стосуються різних сфер, у тому числі газорозвідки в західній Україні», – повідомив Моравецький.

Він зауважив, що українська сторона також запрошує до співпраці щодо модернізації енергетичного сполучення Жешув-Хмельницька АЕС. За його словами, «це сполучення, комбінація може універсальним чином допомогти посиленню енергетичної безпеки як Польщі, так і України». Моравецький додав, що переговори з українською стороною також стосуються сполучення між Рівненською АЕС і містом Холм.

Польський прем'єр-міністр також заявив про прагнення Польщі – стати енергетичним і, насамперед, газовим хабом у Центральній Європі, зміцнюючи свою позицію в цій частині Європи. Він зауважив, що Польща розбудовує газові інтерконектори з сусідніми країнами, розширює нафтопорт у Гданську та створює плаваючий термінал для скрапленого газу. За його словами, в майбутньому цією інфраструктурою зможуть користуватися також партнери Польщі з України, Чехії, Словаччини та Угорщини.

Польська нафтогазова компанія PGNiG SA і українська група компаній ЕРУ ще у 2019 р. підписали угоду про розвідку і видобуток газу у Львівській області. У 2021 р. польський нафтогазовий гігант оголосив про купівлю газовидобувної компанії в Україні з родовищем на кордоні. У 2021 р. Моравецький заявляв, що його країна зацікавлена у видобутку газу в Україні» [4].

4. МілТек та НіТесh. Україна стала центром тестування оборонних технологій, нових типів озброєнь і тактики їхнього застосування. Ринок оборонних технологій вже понад \$600 млрд, та має тенденцію до зростання не менше 5% на рік. За скромними оцінками, Україна може залучити щонайменше \$1 млрд інвестицій у цей сектор у форматі кооперації та створення екосистеми. Потенціал зростання експорту не менше \$1 млрд на рік. Плюс з екосистемою ВПК тісно пов'язана системою інновацій та освіти. Тут також буде поживлення.

5. Медицина та реабілітація. Найближчим десятиліттям це буде один із найбільш зростаючих секторів: лікування та відновлення поранених; застосування нових технологій імплантації та реабілітації. Крім цього, всі знають, що через менш жорстке регулювання Україна до вторгнення вже була Меккою медичних туристів у секторі репродуктивних технологій, омолодження, стоматології та інших. Україна має шанси стати одним із центрів європейського медичного туризму. А розвинена українська фармакологія потенційно може стати фокусом для поглинання міжнародними корпораціями. Тут потенційний обсяг інвестицій (з урахуванням «убитої» української медичної інфраструктури) складає понад \$1-\$2 млрд.

6. Роботи та машинобудування. Відновлення промисловості вимагатиме нових підходів та технологій. Наприклад, немає сенсу відновлювати металургійний завод із доменним виробництвом та десятками тисяч працівників. На сучасних підприємствах працюватиме в 10 разів менше найманих працівників, а технологічні процеси будуть роботизовані. Нові підходи до промисловості створюють великий попит на робітників та сучасне машинобудування. Масштабні проєкти відновлення українських міст та інфраструктури створять величезний попит на будівельну техніку, машини та обладнання. Потенціал інвестицій у цьому секторі майже необмежений. І інвестиції зростатимуть по мірі створення умов розвитку промисловості та одночасного перенесення виробництв з Азії до Європи (і до України).

7. ІТ-сектор. Традиційно такий, що розвивається, та перспективний сектор для інвестування. Після закінчення війни ризики сектору знизяться, і замовники повернуться на український ринок. Що цікаво, незважаючи на воєнний 2022 р., доходи сектору не впали, а, навпаки, зросли. Тут також можна очікувати як угод зі злиття так і масштабування вже існуючих бізнесів.

8. Логістика. Рух України до ЄС відкриває не лише європейський ринок, а й нові перспективи. Україна перебуває не лише на перетині кількох глобальних транспортних коридорів, вона, по суті, спільно з Польщею розділяє Росію з Європою, стаючи прикордонним буфером. Балто-чорноморський коридор є частиною скандинаво-індійського, що має великі перспективи розвитку.

Україна має всі шанси стати не тільки виробничим «новим Китаєм» Європи, а й найважливішим регіональним транспортним хабом з новими

вантажними авіаперевезеннями терміналами, розвиненим логістичним господарством, новими глибоководними портами. Це – не вичерпний список.

З розвитком економіки сектори дробитимуться, складність збільшуватиметься разом із продуктивністю праці.

Водночас ми ж розуміємо, що за всіх цих перспектив в Україні ніхто не поспішає рухати справи? І причини не лише у війні. Усі війни рано чи пізно закінчуються. Але інвесткомпанії побоюються такого:

1. Некомпетентність влади. Це найбільший страх для інвестицій в Україну. Нерозуміння стратегії розвитку країни, пріоритетів, постійна конвульсивна зміна законодавства, соціалістичний порядок денний – не дозволяють інвесторам серйозно ставитися до України. Історія 31 року незалежності майже не має успішних кейсів для іноземних інвесторів.

2. Відсутність безпеки (не воєнної). Будь-який бізнес в Україні може бути заблокований силовиками чи податковою. Повне свавілля, і в західних ЗМІ про це вже багато написано. Віри в те, що щось зміниться на краще у них немає. Вони чекають на ці меседжі від влади, але ... інші пріоритети.

3. Правила. Бізнес може пристосуватися до будь-яких правил. Окрім того, коли вони регулярно змінюються. Податкове законодавство в Україні за останні 10 років змінювалося 150 разів. Жоден бізнес-план не витримає такого знущання. Україна – в ТОП в антирейтингу простоти ведення бухгалтерського обліку та сплати податків. Ми постійно змінюємо правила видачі ліцензій та дозволів. Термін отримання дозволів – додатковий привід для критики.

4. Корупція (без коментарів).

5. Відсутність вільного переміщення капіталу. Інвестори вже неодноразово обпікалися в Україні. У нас «вхід гривня, вихід – дві». Ось і зараз, заведи інвестор в Україну, наприклад, \$1 млрд – одразу втратить.

Адже оперувати в Україні можна лише у гривні. А продаж валюти можливий лише за офіційним курсом НБУ. Інвестор ще не встигне почати працювати, у нього відразу «заберуть на рівному місці» 6%. А коли інвестор заробить прибуток, раптом виявиться, що виводити валюту з України не можна.

Постає питання – за таких умов, чи взагалі захоче хтось в Україну інвестувати?

6. Стимули. Усі наші «інвест-няні», «індустріальні парки» всуху програють навіть нашим сусідам за умовами для інвесторів.

У Туреччині 20 вільних економічних зон, у Польщі – 13. Кожна третя європейська країна повертає інвестору від 30% до 50% від зроблених капітальних інвестицій за рахунок майбутніх податків. Вже три європейські країни мають податок на виведений капітал, що спрощує податковий облік та стимулює реінвестиції. Додамо до цього – спеціальні програми

підключення до мереж, гранти, пільги... Але в Україні поки що все дуже і дуже песимістично.

На думку А. Маршалла, в економіці західних країн наприкінці XIX ст. з'явився новий чинник виробництва – підприємництво. У своїй головній праці «Принципи економіки» (1890 р.) автор обґрунтував вплив попиту і пропозиції на кожен фактор виробництва – працю, капітал, землю і підприємницьку діяльність. Виходячи з цього, кожен із цих чинників має ціну попиту, яка визначається його граничною продуктивністю, і ціну пропозиції, яка визначається його граничними витратами. Й. Шумпетер також вважає підприємництво четвертим фактором виробництва. Разом з інвестиціями і нововведеннями підприємництво є рушійною силою економічного розвитку. Водночас капітал є категорією розвитку, що дозволяє змінити структуру виробництва.

З метою удосконалення механізмів підтримки малого і середнього підприємництва (далі – МСП) ще у 2003 р. Європейська Комісія запропонувала нову дефініцію сектора МСП, згідно з якою, при його відособленні застосовуються три самостійні критерії: кількість персоналу, річний обіг і загальний річний баланс (вартість активів). Важливо зазначити, що обов'язковим критерієм для віднесення цього підприємства до групи МСП є кількість персоналу, а одну з двох інших умов (річний обіг або вартість активів) підприємство може обрати самостійно (табл. 1). Особливістю підходу законодавців ЄС є те, що у разі вибору як другого критерію вартості активів, знімається обмеження на річний обсяг продукції, яка випускається, що дає можливість мікро-, малому і середньому підприємству максимально розширювати свою ринкову нішу на вітчизняному та іноземних ринках і підвищувати власну конкурентоспроможність.

Таблиця 1. Класифікація МСП і критеріїв для розмежування за окремими розмірними групами, згідно з нормами права ЄС і Господарського кодексу України (ГКУ)

Категорії підприємств	К-ть персоналу		Річний обіг		або	Вартість активів		
	ЄС*	ГКУ	ЄС, млн євро	ГКУ Ст. 55 млн євро		ЄС, млн євро	ГКУ	Пропонується в ст. 55 ГКУ, млн євро
Мікро-	10	10	<2	<2		<2	немає	<2
Малі	50	50	<10	<10		<10	немає	<10
Середні	250	250	<50	<50		<50	немає	<50

*Джерело: L 124/36 EN Official Journal of the European Union 20.5.2003

У підсумку зазначимо:

1. Верховній Раді України для імплементації європейських критеріїв визначення розмірів підприємств пропонується внести зміни, що відповідають європейським критеріям в частині вартості активів, до ст. 55 Господарського кодексу України. Також відповідний підхід можна застосувати відносно рекомендацій щодо імплементації положень законодавство ЄС про малий бізнес «Спочатку думай про мале».

2. У частині зниження впливу високої вартості кредитних ресурсів для суб'єктів МСП та низького рівня фінансово-кредитної підтримки суб'єктів підприємницької діяльності для реалізації інноваційних проєктів пропонується активізувати запуск системи гарантування кредитів малим та мікропідприємствам через мережу місцевих фондів підтримки підприємництва або спеціалізованих гарантійних установ, для чого слід внести відповідні зміни до Бюджетного кодексу України (в частині залучення коштів обласних бюджетів).

3. Національному банку України пропонується видати відповідну інструкцію або ж внести в Закон про підтримку розвитку малого підприємництва норму про запровадження акредитивної форми розрахунків між малими та великими підприємствами з метою попередження невиконання або відтермінування на 6-9 місяців виконання останніми своїх договірних зобов'язань.

4. З метою усунення неналежного фінансування місцевих програм розвитку МСП пропонується зафіксувати в Податковому кодексі України норму про спрямування 1-2% надходжень коштів від податків малого підприємництва цільовим призначенням на фінансування саме цих програм.

5. З метою підвищення активності суб'єктів підприємництва щодо впровадження інновацій пропонується стимулювати створення в межах регіональної інноваційної системи під координацією регіональних наукових центрів НАН та МОН України мережі наукових та індустріальних парків на базі промислових майданчиків тих підприємств, відновлення діяльності яких в сучасних умовах є недоцільним, для чого прийняти відповідний закон про експериментальні стимулюючі регуляторні режими в них. Як зразок тут може бути використаний досвід Ірландії.

6. На виконання Стратегії розвитку АПК України, з урахуванням європейського досвіду та залучення до інвестиційних процесів відновлення переробної промисловості коштів населення, опрацювати нову редакцію Закону України «Про кооперацію», в якому передбачити режими стимулювання розвитку цієї форми власності шляхом створення спеціальних режимів функціонування внутрішньорегіональних, міжрегіональних та міждержавних кластерних утворень, як потенційних конкурентів агрохолдинговим структурам.

7. Верховній Раді України з метою максимального використання можливостей та потенціалу недержавних механізмів регулювання підприємницької

діяльності слід терміново внести нову редакцію проєкту Закону «Про само-регулівні організації».

8. Доповнити законодавство про індустріальні парки або державну промислову політику такими статтями: «Спеціальні режими для учасників індустріальних парків»:

«1. До суб'єктів що знаходяться у складі індустріального (промислового) парку застосовуються такі заходи стимулювання: звільнення від сплати митних зборів імпортованих машин та обладнання, та комплектуючих до них; звільнення від податку на землю підприємств-учасників індустріальних парків; звільнення від сплати земельного збору; зниження екологічних податків (стимули з впровадження оподаткування екологічним податком могли б надаватись у вигляді зниженої ставки екологічного податку за наявності у підприємства-учасника індустріального парку інновацій з екологічною складовою протягом попереднього звітного періоду); звільнення від місцевих податків і зборів; звільнення від податку на прибуток у відношенні до створених нових робочих місць; звільнення від сплати або зниження податку на нерухомість; зниження вартості зв'язку; застосування знижених тарифів на комунальні послуги; покриття державою внесків на соціальне страхування (строком до 5 років); покриття державою відсоткової ставки за кредитами на НДДКР; компенсація державою вартості навчальних програм, спрямованих на підвищення кваліфікації персоналу, в т.ч. у сфері опанування цифрових навичок; компенсація витрат інвесторів за підключення до інженерних мереж, (енергомереж); забезпечення збору та утилізації відходів; надання різного виду послуг (фінансові, лізинг, кредитування, маркетингові, виставкові послуги, охорона, управління об'єктами нерухомості тощо); повернення ПДВ, внесеного за витратами на будівництво; фінансування облаштування територій індустріальних парків; прискорена амортизація основних фондів; надання державних гарантій інвесторам щодо збереження поточних умов інвестування; взаємодія учасників ІП в рамках спеціального регуляторного режиму «Єдине вікно» з широким застосуванням цифрових технологій.

2. З метою запобігання зловживанням стимулами їх кількість за вибором інвестора диференційовано обмежується у кількості 5-7-10 позицій, в залежності від обсягу інвестицій, кількості нових робочих місць, що створюються, рівня розвитку та особливостей території (грінфілд, браунфілд, невелика ОТГ, місто обласного значення, обласний центр, іншого призначення).».

Стаття «Пріоритетні галузі смарт-спеціалізації»:

1. Пріоритетні галузі смарт-спеціалізації регіонів визначаються в Стратегіях регіонального розвитку на відповідний період, розроблених згідно з нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України.

2. Застосування заходів стимулювання діяльності у сфері промисловості, включених як пріоритетних напрямків смарт-спеціалізації до регіональних Стратегій регіонального розвитку, здійснюється за аналогією з учасниками індустріальних парків.

Стаття «Імпортозаміщення»:

1. Держава стимулює внутрішнє виробництво готових товарів через лізингові та кредитні програми, які поширюються на вироблені в країні товари з високим рівнем локалізації (від 30-50%). Важливо також надавати таким виробникам кредити в національній валюті на умовах, не гірших від тих, на яких їх залучають основні іноземні конкуренти. Варто також передбачити податкові канікули для новостворюваного бізнесу та нових виробничих ліній уже наявних компаній. Джерелом коштів для цього має стати посилення оподаткування імпорту та кардинальне збільшення ренти на сировинні галузі.

2. Держава застосовує зниження, а то й повне скасування ПДВ на продукцію сировинних галузей, особливо ту, яка на 60-80%, а подекуди й більше експортується за кордон. Відсутність ПДВ на руди, зерно чи олійні знижуватиме їхню вартість для споживачів і переробників цих товарів всередині країни і зменшуватиме на 20% прибутковість їхнього експорту в необробленому вигляді. Водночас втрати для бюджету будуть незначними, а ефект для української економіки й особливо її галузей із глибшою переробкою – дуже значним.

Стаття «Стимулювання розвитку кластерів»:

1. Застосування заходів стимулювання діяльності щодо розвитку кластерів, встановлених законами України, нормативними правовими актами Президента України та Кабінету Міністрів України, можливе за умови створення спеціалізованої організації будь-якої організаційно-правової форми, що здійснює методичний, організаційний, експертно-аналітичний та інформаційний супровід розвитку кластера, та відповідності кластера і спеціалізованої організації кластера вимогам, встановленим Кабінетом Міністрів України. Підтвердження відповідності кластера та спеціалізованої організації кластера вимогам, встановленим Кабінетом Міністрів України, здійснюється у визначеному ним порядку.

2. Застосування заходів стимулювання діяльності, передбачених актами органів місцевого самоврядування, щодо кластерів здійснюється в порядку, встановленому актами органів місцевого самоврядування, у разі відповідності кластера та спеціалізованої організації кластера вимогам, визначеним відповідно до частини 1 цієї статті, і додатковим вимогам у разі їх встановлення органами місцевого самоврядування.

3. Створення нових і розвиток існуючих кластерів на території України здійснюється з урахуванням Генеральної схеми планування території України та схем планування адміністративно-територіальних одиниць.

Тези підготовлені в ході виконання проєкту НАН України «Механізми структурної трансформації підприємницького сектору України на засадах резильєнтного розвитку економіки».

Список літератури

1. Рубіні Н. Передчуття біди. Про атмосферу Давосу та загрози, що нависають над світом. *NV.ua*. 20.01.2023. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/na-svit-chekaye-bida-vidomiy-ekonomist-nuriel-rubini-pro-golovni-zagrozi-davos-ostanni-novini-50298593.html>
2. Шеремета П. Час зробити ставку на майбутнє. Що є вирішальним для економічного успіху України. *NV.ua*. 20.02.2023. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/ekonomika-sheremeta-pro-te-yak-ukrajini-dosyagti-uspihu-pid-chas-viyni-novini-ukrajini-50305387.html>
3. Амелін А. Співзасновник та директор економічних програм Ukrainian Institute for the Future. Україна може стати новим Китаєм Європи. Але що лякає інвесторів. *NV.ua*. 17.03.2023. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/vidbudova-ukrajini-shcho-privablyuye-i-lyakaye-inozemnih-investoriv-novini-ukrajini-50311429.html>
4. Позбутися залежності від «руського міра». Польща готова розвивати енергетичну співпрацю з Україною – Моравецький. *NV.ua*. 15.03.2023. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/polshcha-gotova-rozvivati-energetichnu-spivpracyu-z-ukrajinoyu-ostanni-novini-50310934.html>

СЕРТ Олександр / SERT Oleksandr,
*аспірант кафедри економічного права та економічного
судочинства Навчально-наукового інституту права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна
orcid.org/0009-0000-3882-8813*

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ОДНОРІВНЕВОЇ СТРУКТУРИ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. Предметом дослідження є економіко-правові передумови становлення однорівневої структури корпоративного управління. Низка наукових і теоретичних положень піддаються вивченню у контексті аналізу розвитку однорівневої структури корпоративного управління у світі та в Україні.

Ключові слова: корпорація, корпоративне право, корпоративні відносини, акціонерні товариства, корпоративне управління.

ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE ONE-TIER MODEL OF CORPORATE GOVERNANCE

Abstract. The subject of the study is the economic and legal aspects for the formation of the one-tier model of corporate governance. A number of scientific and theoretical provisions are subject to study in the context of analysing the development of the one-tier model of corporate governance in the world and in Ukraine.

Keywords: corporation, corporate law, corporate relations, joint stock companies, corporate governance.

Корпоративне управління є порівняно новим інститутом для правової системи України. Але недосконалість корпоративного управління призводить до недостатнього врахування інтересів широкого кола зацікавлених осіб, передусім працівників, інвесторів та акціонерів. Компанії України в період 2020-2023 рр. зіткнулись із безпрецедентними до цього викликами

управління через пандемію коронавірусної інфекції та повномасштабне вторгнення РФ. 27.07.2022 р. в Україні прийнято новий Закон України «Про акціонерні товариства», який спрямований на вдосконалення та подальшу гармонізацію із правом ЄС законодавства України про господарські товариства, зокрема, шляхом передбачення можливості запровадження в акціонерних товариствах однорівневої структури управління [1]. Водночас інститут однорівневої структури корпоративного управління є новим для правової системи України, а правильна його імплементація відбувається також і в контексті осмислення його розвитку за кордоном для ширшого розуміння проблем, що вирішуються його запровадженням, та викликів, які цей процес супроводжують.

Із початком неспровокованої агресивної війни РФ проти України більш глибоко актуалізувалась дискусія про невідворотність європейської інтеграції в історичному розвитку нашої держави. А вже 28.02.2022 Україна офіційно подала заявку на членство в ЄС, із приводу якої наша держава отримала висновок Європейської Комісії [2]. У дослідженні ми аналізуємо процес становлення та розвитку інституту однорівневої структури корпоративного управління у світі, який згодом було запроваджено в ЄС, а у 2022 р. розпочато процедуру його запровадження в Україні. Однорівнева структура корпоративного управління використовується задля вирішення трьох основних проблем корпоративного управління, а саме: відносини між директорами та акціонерами, відносини між мажоритарними та міноритарними акціонерами, відносини між контролерами товариства (директори і його акціонери) та зацікавленими особами, які не є акціонерами [3, с. 26].

Термін «корпоративне управління» розпочав широко вживатись в США на початку 1970-х рр., згодом він став предметом багатьох дебатів між науковцями, акціонерами, директорами та інвесторами. Але лише в 1990-х рр. ХХ століття термін набув стрімкого міжнародного поширення за межі американської корпоративної дискусії [4, с. 1]. Термін «корпоративне управління» використовується для обґрунтування балансу повноважень між менеджерами, директорами та акціонерами, а належне корпоративне управління дозволяє балансувати між тим, що менеджери та директори можуть, та тим, що акціонери хочуть [5, с. 1252].

Фундаментальною проблемою в корпоративному управлінні є питання контролю в діяльності корпорації. Ми погоджуємось із І.В. Спасибо-Фатевою, яка називає корпорацією будь-які господарські товариства, у яких статутний капітал поділяється на частки, учасники мають право на частину прибутку товариства та на участь в управлінні ним [6, с. 85], та використовуємо термін «корпорація» саме в такому значенні.

Щодо питання становлення та розвитку однорівневої структури корпоративного управління, то ми виділяємо економічні (утилітарні), культур-

но-історичні та політичні чинники. Водночас важливого значення набуває їх спільне поєднання.

Так, за умови взяття за основу саме економічних (утилітарних) чинників як рушійних для становлення і розвитку однорівневої структури корпоративного управління, розвиток підприємництва мав би бути першочерговою точкою для цього, однак підтвердження такого відсутні. Найстарішою корпорацією світу є будівельна компанія «Конго Гумі», яка була заснована в Японії в 578 р. [7, с. 144]. «Конго Гумі» акцептувало модель корпоративного управління континентальної Європи лише в 1955 р. [7, с. 148]. Сама ж Японія розпочала процес акцептування цієї моделі лише після 1868 р. [8, с. 931]. Однорівнева структура корпоративного управління не була присутня в Японії аж до 2003 р. (внесення змін до господарського закону) та 2006 р. (закріплення в корпоративному законі) [9, с. 19].

«Конго Гумі» в цьому контексті є цікавим прикладом. Безумовно, як власники «Конго Гумі», так і власники інших корпорацій із неєвропейських країн, стикались із необхідністю розвитку їхнього економічного благополуччя і навіть були успішними в цьому. Адже корпорації працювали весь цей час, однак однорівнева структура корпоративного управління не зародилась в ході історичного розвитку таких корпорацій. Спочатку була повністю акцептована система корпоративного управління в тому вигляді, в якому вона сформувалася в країнах континентальної Європи, зокрема Німеччини, а згодом, уже в XXI столітті, розширено право учасників (акціонерів) корпорацій на обрання однорівневої структури корпоративного управління, також акцептованої.

Культурні чинники становлення і розвитку однорівневої структури корпоративного управління досліджував Франк Гевуртц, який стверджує, що її поява в Європі стала наслідком акцептування римського права, а саме принципу «*quod omnes tangit ab omnibus tractari debet*», що означає: «те, що стосується кожного, має бути схвалене усіма» [10, с. 134]. Реалізація цього принципу проявилась у формуванні парламентських асамблей, міських мерій, церковних рад, комітетів у перших компаніях, а в подальшому, поступово, – і рад директорів. Звичайно, лише тому, що ради директорів побудовані безпосередньо на прообразах комітетів, які існували в розпорядчих компаніях задовго до появи акціонерних товариств, це не означає, що акціонерні товариства не існували би без рад директорів. Але ми не можемо заперечувати, що наявність таких комітетів стимулювала розвиток акціонерних товариств [8, с. 943].

Політичні чинники становлення і розвитку однорівневої структури корпоративного управління нерозривно пов'язані із розвитком акціонерних товариств в Англії. Вперше термін «директор» було використано у статуті Банку Англії 1694 р. [8, с. 929]. Після завершення в 1688 р. низки громадянських війн в Англії, що у сукупності разом тривали більш, ніж пів

століття, до влади прийшли представники партії вігів (прим.: партії Вігів та торі – це дві найдавніші політичні партії Англії). Її політика була заснована на ідеях меркантилізму та імперської експансії задля прославлення Корони та отримання від цього власної вигоди, що потребувало значних коштів, які не могли бути отримані ані від виснажених громадянськими війнами представників партій, ані від приватних внесків, ані від оподаткування [11, с. 40]. Саме для вирішення цієї проблеми з'явилась ідея заснування Банку Англії, що була реалізована Парламентом Англії уже в 1694 р. [11, с. 40-41].

Тобто політичні плани правлячої верхівки Англії щодо посилення свого впливу у світі вимагали вирішення економічних (утилітарних) завдань, що, в свою чергу, вирішувалось створенням акціонерних товариств із запровадженням з моменту створення рад директорів як елемента однорівневої структури корпоративного управління, прообраз яких використовувався різними суспільними інститутами задовго до появи акціонерних товариств.

Ради директорів (комітети) були присутні також у статутах Лондонської компанії та Плімутської компанії, заснованих в 1606 р.; обидві компанії згодом об'єднані у Вірджинську компанію [10, с. 111-114]. Ці компанії мали однозначні політичні задачі – поширення впливу Англії, створення та управління колоніями у Північній Америці. Намагання короля Джеймса I позбавити учасників Лондонської компанії права самостійно обирати членів до ради провалилась через невтішні результати колонії Джеймстаун, і вже в 1609 р. для компанії було видано нову хартію, що дозволила акціонерам обирати раду, а управління було передано в руки скарбничого і його заступника [10, с. 120].

Збільшення диспозитивності учасників англійських компаній того періоду було радше вимушеним кроком для уряду Англії, ніж бажаним результатом політики самовідмови від владних повноважень. Саме ефективність запровадження права учасників самим контролювати і призначати управлінців компаніями була головним критерієм для розвитку цього інституту, адже тут цілі уряду та компаній тимчасово збігались – поширення впливу. Для прикладу, у Франції також створювались подібні компанії, зокрема, в 1628 р. було створено компанію Західної Індії, а в 1664 р. – компанію Східної Індії, однак вони так і не стали ефективними, а роль акціонерів у них зводилась до нуля [12, с. 50].

У XIX столітті відбулись суттєві зміни в економіці – будівництво великих промислових підприємств, чому дуже сприяв розвиток залізниці, а на порозі XX століття відбувався поступовий, але стрімкий процес укрупнення виробництва – об'єднання численних малих мануфактур у великі заводи [9, с. 1253]. О.В. Гарагонич період кінця XIX – початку XX століть характеризує як процес поступового перетворення акціонерних товариств із об'єднання осіб в об'єднання капіталів [12, с. 51].

Харвел Велс дуже влучно характеризує основний злам в дискусії про корпоративне управління, який відбувся на початку ХХ століття, стверджуючи, що в ході суттєвих змін в економіці та промисловості відбувся колосальний ріст кількості міноритарних акціонерів, які виявилися безсилі у своєму впливі на управління товариством, навіть якщо вони цього бажали. Це, у свою чергу, породило розуміння, що якщо власність розмивається, учасники (акціонери) не можуть більше контролювати компанію, а ці функції виконують директори, то інтереси учасників (акціонерів) та директорів не збігаються взагалі [5, с. 1255].

Браян Чевфінс важливу роль відводить лібералізації ринку капіталів, що відбувалась в 1990-х рр. та призвела до зростання транснаціональної конкуренції, зацікавленості акціонерів у залученні інвестицій, необхідності вирішувати взаємодію із ними [4, с. 20]. Це призвело до необхідності запровадження саме тієї структури корпоративного управління, яка задовольняла би як учасників (акціонерів) та директорів, так і інвесторів. Уже у ХХІ столітті ОЕСР, Світовий банк та МВФ впевнено просувають однорівневу структуру корпоративного управління у всьому світі.

Українська історія розвитку однорівневої структури корпоративного управління розпочала свій відлік 27.07.2022 із прийняттям нового Закону України «Про акціонерні товариства», що спрямований на вдосконалення та подальшу гармонізацію із правом ЄС законодавства України про господарські товариства, зокрема шляхом передбачення можливості запровадження в товариствах однорівневої структури управління та врегулювання питання відповідальності посадових осіб товариства [1]. Новий Закон розширив диспозитивність акціонерів у частині надання їм права обирати однорівневу структуру корпоративного управління, яка до цього ніколи не була притаманна корпоративному праву України. Ці зміни є важливою складовою для диверсифікації корпоративного управління в Україні.

Ми коротко охарактеризували процес становлення однорівневої структури корпоративного управління у світі, систематизували вплив економічних (утилітарних), культурних та політичних чинників у їх сукупності на її розвиток. З 2022 р. наша держава знаходиться на стадії одночасно як акцептування моделі, що була сформована за кордоном, так і початку її національного розвитку. Попри те, що інститут однорівневої структури корпоративного управління був відсутній в національній правовій системі, його запровадження відповідає політичним цілям держави, економічним завданням учасників господарювання та культурній традиції.

01.02.2023 р. Генеральне управління сусідства та переговорів щодо розширення ЄС опублікувало аналітичний звіт щодо узгодження права України із правом ЄС. У ньому, зокрема, в частині акцептування однорівневої структури корпоративного управління, зазначено, що, попри розробку та прийняття Кодексу корпоративного управління у 2020 р., нового Закону України «Про

акціонерні товариства», де відображені рекомендації Європейської Комісії щодо незалежності та винагороди директорів, підходу «виконуй і пояснюй», захисту акціонерів та кредиторів, немає конкретних положень щодо захисту інтересів працівників, які не є акціонерами компанії [13, с. 22]. Також, зазначені пробіли в регулюванні про розкриття фінансової звітності [13, с. 22-23]. Цей звіт є фактичним аудитом законодавства України та окреслює підґрунтя майбутніх переговорів про вступ України до ЄС, а відтак продовження гармонізації права України до права ЄС буде становити першочергове завдання для нашої законодавчої гілки влади, зокрема, усунення всіх пробілів та проблем, вказаних у звіті. Відтак імплементація норм про однорівневу структуру корпоративного управління до національного права не є завершеною.

Список літератури

1. Про акціонерні товариства: Закон України від 27.07.2022 № 2465-IX. *Голос України*. 20.08.2022. № 171.
2. Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union, Brussels, 17.6.2022 COM(2022) 407 final, 2022. 21 p.
3. Davies Paul L. The Board of Directors: Composition, Structure, Duties and Powers, OECD, 2000. 29 p.
4. Cheffins, Brian R. The History of Corporate Governance, Oxford handbook of corporate governance. *Law Working Paper*. 2012. No. 184/2012. 38 p.
5. Harwell W. The Birth of Corporate Governance. *Seattle University Law Review*. 2010. Vol. 33:4. P. 1247–1292.
6. Спасибо-Фатєєва І.В. Вчення про корпоративні права і цивілістична доктрина. *Право України*. 2014. № 6. С. 84–92.
7. Norihisa Y., Hidekazu S. Observations of Kongo- Gumi's Corporate Creed: Research on the Corporate Creed Observed in the Living Company in Japan. *Law Review*. 2006. Vol. 10. P. 143–152.
8. Franklin A.G. The European Origins and the Spread of the Corporate Board of Directors. *Stetson Law Review*. 2004. Vol. XXXIII. P. 925–954.
9. Mitsuaki O. Corporate Governance in Japan: Evolution. Policy Measures, and Future Issues. Codes of good governance around the world. Nova Science Publishers, 2009. 39 p.
10. Franklin A.G. The Historical and Political Origins of the Corporate Board of Directors. *Hofstra Law Review*. 2004. Vol. 33. Iss. 1. Article 3. P. 89–173.
11. Macesich George, Issues in Money and Banking, Greenwood Publishing Group, 2000. 147 p.
12. Гарагонич О.В. Історико-правові передумови формування господарської правосуб'єктності акціонерних товариств. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 11 (227). С. 48–54.
13. Analytical Report following the Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union, Brussels, 01.02.2023 SWD(2023) 30 final, 2023. 66 p.

ЧЕРЕВАТСЬКИЙ Данило / CHEREVATSKYI Danylo,

*д-р екон. наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу,
Інститут економіки промисловості Національної академії наук України,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-4038-6393*

ЛИПНИЦЬКИЙ Денис / LYPNYTSKYI Denys,

*канд. екон. наук, старший науковий співробітник, докторант,
Інститут економіки промисловості Національної академії наук України,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-4616-7936*

ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ІНСТИТУЦІЇ МЕТАГУВЕРНЕРІВ ЯК ІНСТРУМЕНТУ МЕРЕЖЕВОЇ СТРУКТУРИЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ І СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Анотація. Тенденцією розвитку сучасного господарювання є перехід від великих ієрархічних структур до економічних та соціальних мереж. Західна наукова теорія та практика збагатилися інституціями класу *meta-governor*, призначенням яких є регуляторні функції, що сприяють розробці оптимальних сценаріїв розвитку мереж на підставі різних організаційних парадигм. В Україні відсутні не тільки практичні реалізації зазначених інституцій, але й будь-які наукові напрацювання щодо їх розвитку. Надано рекомендації щодо проведення науково-дослідних робіт в цьому напрямі.

Ключові слова: метагувернер, мережева структуризація, економіка, соціальна сфера.

IMPLEMENTATION OF A META-GOVERNORS INSTITUTION IN UKRAINE AS AN INSTRUMENT OF THE NETWORK STRUCTURING OF ECONOMY AND SOCIAL SPHERE

Abstract. Migration from large hierarchical structures to economic and social networks is a trend of modern business. On the background of various achievements of the Western science and the world's best practices, the 'meta-governors' set off as new institutional forms whose objectives are regulatory functions aimed to unfolding optimal scenarios for the networks development in accordance to contemporary organisational paradigms. In Ukraine there is

no practice of implementation of such institutions, also there is no scientific research on their development. Recommendations on conducting the scientific research in this direction are provided in this paper.

Keywords: meta-governor, network structuring, economy, social sphere.

«Бути меншим, легшим і більш рухливим, – як зазначив сучасний англійський філософ З. Бауман, – це ознака досконалості та прогресу» [1, с. 20]. Із цієї тезою збігається думка українського економіста А. Гальчинського стосовно того, що «... епоха домінантності «масивного» залишається в минулому» [2, с. 8]. А Дж. Ріфкін мережеві структури з їх горизонтальними зв'язками, що змінюють енергетику, економіку і світ, вважає, якщо формулювати сучасними словами, заставою забезпечення резиліентності [3]. На тлі катаклізмів, якими є пандемії, війни, стихійні лиха та ін., резиліентність стає справжнім лейтмотивом наукових пошуків. Цей термін все більш активно застосовують і експерти Єврокомісії, ідеологи парадигми Індустрії 5.0, і фахівці Світового банку [4]. Найпростішим визначенням резиліентності є здатність екосистеми, бізнесу, суспільства справлятися з шоками і продовжувати функціонувати приблизно таким же чином [5].

За кордоном ідеологія організації мережевих структур збагатилася поняттям *«meta-governor»*. З англійської *governor* перекладається і як гувернер (гувернантка), тобто приватна особа, яка займається індивідуальним навчанням і вихованням дитини, і як той, що управляє, тобто губернатор – офіційний представник влади, голова місцевого уряду колонії, штату, території тощо. Складності перекладу додає також префікс «мета-». У грецькій мові ця морфема, яка є певним еквівалентом латинських слів *post-* або *ad-*, несе загалом менше езотеричне навантаження, ніж в англійській. У контексті дослідження як приклад доцільно навести слово «мета-дискусія», яке означає дискусію про дискусію [6]. До речі, «метатегеймінг» може стосуватися гри, яка використовується для створення або зміни правил під час гри. Можна грати в цей тип метаігор і вибирати, які правила застосовуватимуться під час самої гри, потенційно змінюючи рівень складності [7].

Все це у комплексі надає широке поле для алюзій. Ясності тлумачення феномену метауправління / метагувернерство не ддало й дослідження під символічною назвою *'From government to governance... to meta-governance'*, засноване на рецензуванні 79 статей за зазначеною тематикою [8]. Автори зазначеної роботи наполягають на необхідності більшої концептуалізації та операціоналізації поняття, оскільки пошуки з *meta-governor* виходять за межі непродуктивної дихотомії в дебатах «від уряду до управління».

Паліативом є й поняття «соціальний шаперон» – від англ. *chaperon*, яке означає літню даму, дуенью, яка супроводжує молоду дівчину на бали

тощо, або дорослого, що супроводжує групу молоді (вчитель з групою учнів тощо), функціонально є більш однозначним – розвиток мережевого суспільства (мережева революція) у сучасному світі зумовлює необхідність створення мережевих регуляторних інституцій, які здатні розробляти оптимальні сценарії на підставі різних організаційних парадигм [9; 10]. Проте термінологія зі словом «шаперон» і складноскороченням *hirama* (від англ. *High Intensity Research and Management Association*) в англомовній науковій літературі не прижилася.

Але проблема не в складності поняття «метагувернер» і недолугості перекладу, а в тому, що вітчизняна наука і практика навіть не знайомі з існуванням економіко-соціальних інституцій, здатних забезпечити більш високу резилієнтність. Функціонування так званих «інвест-нянь» вже практикується в Україні відповідно до закону.

Тому, щоб досягти освоєння нових інституціональних інструментів, потрібно здійснити детальне вивчення публікацій стосовно поняття «метагувернер» («шаперон»), узагальнити світовий досвід економічної та соціальної практики застосування відповідних інституцій і на підставі цього визначити напрями доцільного застосування підсилених апаратом цифровізації інституцій метагувернерів в Україні.

Робота представляє результати дослідження, виконаного в рамках наукового проєкту «Інституційні інструменти повоєнної розбудови резилієнтної економіки України».

Список літератури

1. Bauman, Z. *Liquid modernity*. John Wiley & Sons, 2013.
2. Гальчинський А. Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми. *Економіка України*. 2012. № 5. С. 4–17.
3. Rifkin J. How the third industrial revolution will create a green economy. *New Perspectives Quarterly*. 2016. Vol. 33(1). P. 6–10.
4. Череватський Д., Підоричева І. У пошуках стресостійкості. *Дзеркало тижня*. 05.02.2023. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/u-poshukakh-stresostijkosti.html>
5. Walker B. Resilience: what it is and is not. *Ecology and Society*. 2020. Vol. 25(2). P. 11. <https://doi.org/10.5751/ES-11647-250211>
6. Schild Uri J., Herzog Shai. The Use of Meta-rules in Rule Based Legal Computer Systems. *Proceedings of the 4th International Conference on Artificial Intelligence and Law. ICAIL '93*. Amsterdam, The Netherlands: ACM, 1993. P. 100–109. <https://doi.org/10.1145/158976.158989>
7. Carter M., Gibbs M., & Harrop M. Metagames, paragames and orthogames: A new vocabulary. In *Proceedings of the international conference on the foundations of*

- digital games. 2012. P. 11–17. URL: <https://people.eng.unimelb.edu.au/mharrop/pdf/metagames.pdf>
8. Gjaltema J., Biesbroek R., Termeer K. From government to governance to meta-governance: a systematic literature review. *Public Management Review*, 2019. <https://doi.org/10.1080/14719037.2019.1648697>
 9. Budanov V., Oleskin A., Kurdyumov V. Social chaperons. *Economic Strategies Journal*. 2016. URL: <https://www.inesnet.ru/summary/social-chaperons/>
 10. Oleskin, A., Kurdyumov, V. Decentralized network structures in the scientific community, the educational system, civil society and business: the hirma model. *Economic Strategies Journal*. 2018. No. 2. URL: <http://eng.inesnet.ru/journal/cs2018/cs2018-02/>

ДЕРКАЧ Елла / DERKACH Ella,

*д-р юрид. наук, професор, професор кафедри
конституційного, міжнародного і кримінального права,
Донецький національний університет імені Василя Стуса,
м. Вінниця, Україна
orcid.org/0000-0002-6673-589X*

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ІНСТИТУТУ АВТОРИЗОВАНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ОПЕРАТОРА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Висвітлено правові питання запровадження інституту авторизованого економічного оператора, окреслено напрями розвитку вітчизняного законодавства. Зазначається, що імплементація інституту авторизованого економічного оператора в рамках виконання Україною зобов'язань відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС обумовлює оновлення чинного законодавства, зокрема доповнення відповідними нормами Господарського кодексу України, транспортних кодексів та законів у частині розширення учасників перевезення, узгодження вимог, що висуваються до авторизованих економічних операторів та перевізників, транспортних експедиторів тощо.

Ключові слова: авторизований економічний оператор, транспортна організація, суб'єкт господарювання, підтвердження відповідності, транзит вантажів.

IMPLEMENTATION OF A LEGAL INSTITUTE OF AN AUTHORIZED ECONOMIC OPERATOR IN UKRAINE: CHALLENGES AND PROSPECTS

Abstract. The current challenges for implementing an authorised economic operator (AEO) institute is highlighted in this work. It is emphasised that its implementation in 2019 corresponds with the Ukraine's obligations under the EU-Ukraine Association Agreement. It is concluded that the current Ukraine's legislation should be updated, in particular it concerns the relevant provisions of the Economic Code of Ukraine, transport codes and laws in order to provide the appropriate legal basis for authorized economic operators' activities as the

participants of freight transportation, as well as unifying the legal requirements for the AEO and carriers, freight forwarders, etc.

Keywords: authorised economic operator, transport organisation, economic entity, confirmation of quality, transit of goods.

В умовах повномасштабної війни Україна, як надійний трансконтинентальний партнер, продовжує забезпечувати сполучення з країнами Центральної та Східної Європи. Отримання статусу кандидата на вступ до ЄС передбачає повну інтеграцію до єдиного ринку Європейського Союзу із забезпеченням, серед іншого, свободи руху товарів і гармонізації законодавства України із правом ЄС.

Одним із зобов'язань України відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію з ЄС) є запровадження інституту авторизованого економічного оператора (далі – АЕО). У гл. 5 «Митні питання та сприяння торгівлі» підкреслено важливість митних питань і питань сприяння торгівлі в розвитку двостороннього торговельного середовища та передбачено посилення співробітництва у цій сфері (ст. 75), застосування міжнародних документів, що використовуються у митній справі й торгівлі, у тому числі тих, що розроблені Всесвітньою митною організацією (Рамкові стандарти забезпечення безпеки і спрощення процедур міжнародної торгівлі 2005 р. тощо).

Згідно зі статистичними даними, понад 80% усіх митних оформлень у ЄС здійснюється підприємствами із авторизацією АЕО. Програми АЕО вже реалізовано у 80 країнах світу, ще 5 країн активно впроваджують програму АЕО, крім того, у світі вже укладено 101 угоду про взаємне визнання АЕО [1]. Реалізація програм АЕО у світі відображається в Компендіумі, що видається Всесвітньою митною організацією [2].

Інститут авторизованого економічного оператора в Україні запроваджено з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо деяких питань функціонування авторизованих економічних операторів» від 02.10.2019 р. № 141-ІХ, відповідно до якого внесено відповідні зміни до Митного кодексу України від 13.03.2012 р. № 4495-VI.

Отже, розвиток ринкових відносин обумовлює розширення кола суб'єктів господарювання у сфері транспорту, правовий статус яких потребує належної правової регламентації та відповідного дослідження.

Національною економічною стратегією України на період до 2030 року передбачено увідповіднення законодавства України із законодавством ЄС у митній сфері, зокрема в частині визначення уповноваженого економіч-

ного оператора, запровадження інституту авторизованого економічного оператора, що передбачає надання суб'єктам господарювання спеціального статусу авторизованого економічного оператора для спрощеного проходження митних процедур та забезпечення дотримання законодавства у митній сфері [3].

Національною транспортною стратегією України на період до 2030 року, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 р. № 430-р, серед проблем, що потребують розв'язання, передбачено впровадження Рамкових стандартів безпеки та полегшення всесвітньої торгівлі (SAFE) Всесвітньої митної організації, зокрема в частині запровадження інституту уповноваженого економічного оператора [4].

З приєднанням України 01.10.2022 р. до Конвенції про процедуру спільного транзиту, Конвенції про спрощення формальностей у торгівлі товарами (відповідно до Законів України від 30.08.2022 р. № 2555-IX, № 2554-IX) вітчизняні суб'єкти господарювання отримали можливість користуватися спрощеннями, не отримуючи статусу АЕО; користуватися транзитними спрощеннями; працювати за принципом «один транспортний засіб-одна декларація-одна гарантія» та прискорити проходження товарів через митний кордон. Наразі в Єдиному державному реєстрі авторизованих економічних операторів статус АЕО надано лише одному суб'єкту господарювання – Публічному акціонерному товариству «Джей Ті Інтернешнл Україна», яке набуло право на застосування спеціальних спрощень (статус АЕО-С) 18.03.2021 р.

Проблемам правового статусу АЕО, який може отримати транспортна організація, в юридичній науці не приділено достатньої уваги, що вказує на актуальність обраної теми дослідження. У науковій літературі зазначається, що основним суб'єктом господарської діяльності у сфері транспорту є транспортна організація як узагальнююча категорія, що охоплює коло суб'єктів транспортної діяльності [5, с. 390]. Проте регламентація правового статусу цього суб'єкта відсутня в чинному законодавстві. У гл. 32 Господарського кодексу України від 16.01.2003 р. № 436-IV (далі – ГК України) згадується лише про перевізників та експедиторів як суб'єктів господарювання, які надають транспортні послуги (ч. 2 ст.ст. 306, 316). З огляду на викладене, обґрунтування пропозицій щодо удосконалення правової регламентації статусу авторизованого економічного оператора як учасника господарської діяльності в сфері транспорту є актуальним.

До основних суб'єктів відносин щодо перевезення вантажів, відповідно до ст. 306 ГК України, належать: вантажовідправник, вантажоодержувач та перевізник. Визначення поняття «перевізник» міститься у Митному кодексі України для цілей цього кодексу: особа, яка переміщує товари або бере на себе зобов'язання та відповідальність за переміщення товарів через митний кордон України та /або митною територією України (п. 37 ч. 1 ст. 4). Відповідно

до ст. 12 Митного кодексу України набути статус АЕО може підприємство-резидент, що виконує будь-яку роль в міжнародному ланцюзі постачання товарів (зокрема виробник, експортер, імпортер, митний представник, перевізник, експедитор, утримувач складу) та отримало авторизацію типу АЕО-С (надає право на застосування спрощень), типу АЕО-Б (зادля підтвердження безпеки та надійності) або набути авторизацію обох типів (ст.ст. 12, 13 Митного кодексу України). Отримання статусу АЕО надає підприємству низку переваг, серед яких: процедура спрощеного декларування; самостійне накладення пломб спеціального типу; виконання митних формальностей щодо товарів, транспортних засобів комерційного призначення в першочерговому порядку; використання спеціально визначеної (за наявності) смуги руху в пункті пропуску через державний кордон України для переміщення автомобільних транспортних засобів комерційного призначення; використання національного логотипа АЕО тощо (ст. 13 Митного кодексу України).

Законом України від 15.08.2022 р. № 2510-ІХ внесено низку суттєвих змін до Митного кодексу України щодо окремих питань імплементації розділу IV Угоди про асоціацію, зокрема в частині отримання статусу АЕО. З метою розвитку положень Закону розроблено постанову Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації положень Митного кодексу України щодо надання авторизацій» від 27.09.2022 р. № 1092, якою затверджено форму заяви про надання авторизації АЕО; форму заяви про надання авторизації на застосування спрощення; форму заяви про надання авторизації на застосування процедури кінцевого використання; форму заяви про надання авторизації на застосування транзитного спрощення; форму анкети самооцінки підприємства; порядок проведення митними органами оцінки (повторної оцінки), моніторингу відповідності підприємства критеріям та/або умовам надання авторизації тощо. Форму, опис та правила використання національного логотипа АЕО, а також форму сертифіката АЕО затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 03.02.2021 р. № 70.

У Законі України «Про транзит вантажів» від 20.10.1999 р. № 1172-XIV серед учасників транзиту (перевізники, порти, станції, експедитори, морські агенти, декларанти тощо) (ст. 1) не передбачено авторизованих економічних операторів. У Законі України «Про транспортно-експедиторську діяльність» від 01.07.2004 р. № 1955-IV до учасників транспортно-експедиторської діяльності віднесено клієнтів, перевізників, експедиторів, транспортних агентів, порти, залізничні станції, об'єднання та спеціалізовані підприємства залізничного, авіаційного, автомобільного, річкового та морського транспорту, митних брокерів (ст. 1).

Враховуючи те, що статус АЕО можуть отримати перевізники, експедитори, коло учасників транспортної діяльності потребує доповнення авторизованими економічними операторами та врахування на рівні відповідного

законодавства (ГК України, Закону України «Про транспортно-експедиторську діяльність, «Про транзит вантажів», транспортних кодексів та законів).

Окрім цього, чинним законодавством передбачено особливі умови здійснення господарської діяльності транспортними організаціями, зокрема, отримання дозвільних документів з метою підтвердження відповідності встановленим кваліфікаційним, організаційним, технологічним вимогам; страхування тощо. Тому вимоги щодо авторизації економічних операторів потребують узгодження із законодавчими вимогами до перевізників щодо ліцензування, технічного регулювання.

Підсумовуючи, зазначимо, що отримання статусу АЕО є добровільним підтвердженням відповідності якості, високого професійного рівня авторизованого суб'єкта господарювання та його надійного функціонування у міжнародному ланцюзі постачання, а також формою ефективної співпраці органів державної влади та суб'єктів господарювання. Впровадження інституту АЕО в рамках виконання Україною зобов'язань відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС обумовлює оновлення чинного законодавства. Зокрема пропонуємо доповнити відповідними нормами Господарський кодекс України, транспортні кодекси та закони (Закон України «Про транспортно-експедиторську діяльність») шляхом доповнення положень про учасників перевезення авторизованими економічними операторами, узгодження вимог, що ставляться до АЕО та перевізників, транспортних експедиторів тощо. Реалізацію зазначених пропозицій може бути покладено на суб'єкта законодавчої ініціативи – Кабінет Міністрів України.

Список літератури

1. Авторизовані економічні оператори (АЕО): світ і Україна. АЕО в інфографіках. *Сайт Державної митної служби України*. 2023. URL: <https://customs.gov.ua/deiaki-pitannia-funktsionuvannia-avtorizovanikh-ekonomichnikh-operatoriv>
2. Compendium of Authorized Economic Operator Programmes. 2020. 285 p. URL: World Customs Organizations' Website. URL: <http://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/topics/facilitation/instruments-and-tools/tools/safe-package/aeo-compendium.pdf>
3. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 179. *Офіційний вісник України*. 2021. № 22. Ст. 1015.
4. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 430-р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 52. Ст. 1848.
5. Деркач Е.М. Правове регулювання господарської діяльності у сфері транспорту: теоретичні та прикладні проблеми: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2021. 499 с.

ГАРАГОНИЧ Олександр / HARAHOHYCH Oleksandr,
*д-р юрид. наук, доцент, доцент кафедри
економічного права та економічного судочинства,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-8984-2399*

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Досліджено правові проблеми управління поточною діяльністю підприємств, що обумовлені браком трудових ресурсів в умовах воєнного стану. Наголошено на недостатності наявного правового інструментарію для вирішення проблем управління підприємствами. Обґрунтовано пропозицію про запровадження правового механізму передачі повноважень виконавчого органу підприємства сторонній організації – керуючому підприємству.

Ключові слова: підприємства, корпоративне управління, воєнний стан, виконавчий орган підприємства, корпоративні відносини, посадові особи, працівники, корпоративний інвестиційний фонд, компанія з управління активами.

LEGAL PROBLEMS OF MANAGEMENT OF ENTERPRISES UNDER THE MARTIAL LAW CONDITIONS

Abstract. The research considers the legal problems of managing the current activities of enterprises, due to the lack of labor resources in conditions of martial law. The insufficiency of the existing legal tools for solving problems of enterprises' management is emphasised. The author substantiates the proposal to introduce a legal framework for transferring the powers of an enterprise's executive body to a third-party organisation – a managing enterprise.

Keywords: enterprises, corporate governance, martial law, executive body of an enterprise, corporate relations, officials, employees, corporate investment fund, asset management company.

Другий рік економіка України функціонує в умовах широкомасштабної агресії. Бізнесу доводиться пристосовуватися до діяльності в умовах війни.

Підприємства вже почали відновлювати виробництво, а також подекуди запускають нові проекти. Але є об'єктивні чинники, на які власники бізнесу впливати не можуть.

Головним і визначальним ресурсом бізнесу є люди. Люди генерують ідеї, залучають капітал, створюють продукт. Після 24.02.2022 р. в Україні відбулися серйозні демографічні зміни: мільйони українців виїхали за кордон або були вивезені Російською Федерацією з країни, сотні тисяч громадян ввійшли до лав сил оборони. Як наслідок – підприємства зіткнулися з проблемою браку трудових ресурсів. Особливо позначається на ефективності діяльності підприємств відсутність кваліфікованих менеджерів, які до широкомасштабної агресії обіймали посади директорів, членів виконавчих органів компаній. Саме вони забезпечували управління поточною діяльністю підприємств.

Попри продовження активної фази бойових дій, уже зараз потрібно розпочинати відбудову України, у т.ч. відновлення вітчизняної економіки. Аби пришвидшити цей процес, уже зараз, не чекаючи закінчення війни, потрібно створювати фундамент повоєнної відбудови. Однією з проблем, вирішення якої сприятиме досягненню цієї мети, є забезпечення ефективності управління поточною діяльністю підприємств в умовах браку кваліфікованих кадрів.

Вирішення проблеми браку управлінського персоналу на підприємствах вимагає правового інструментарію корпоративного управління. З одного боку, нові правові інструменти повинні заповнити вакуум у кадровому складі виконавчих органів підприємств, який утворився з початком широкомасштабної агресії, а з іншого боку – забезпечити належний рівень управління їх поточною діяльністю.

Виконавчий орган є ключовою ланкою системи корпоративного управління підприємств, на яку покладається керівництво їх поточною діяльністю, а також реалізація господарських цілей, стратегії і політики підприємства. Саме через нього підприємство реалізує господарську правосуб'єктність у сфері господарювання, набуває суб'єктивні права та обов'язки як учасник відповідних відносин і здійснює їх. На відміну від вищого та наглядового органів, повноваження виконавчого органу щодо реалізації господарської правосуб'єктності підприємств не конкретизуються. Законодавець надає можливість деталізації таких повноважень самому підприємству в його статуті, положенні про виконавчий орган чи інших внутрішніх документах.

В умовах воєнного стану одним зі шляхів вирішення окреслених вище проблем в управлінні підприємствами могло б стати запровадження правового механізму передачі повноважень виконавчого органу іншій господарській організації (керуючій компанії). Механізм передачі повноважень виконавчого органу підприємств стороннім організаціям уже тривалий

час застосовується в розвинутих європейських країнах, досвід ринкових інститутів яких нараховує кілька століть – Нідерланди, Німеччина, Великобританія та ін.

Окремі елементи механізму передачі повноважень виконавчого органу іншій господарській організації вітчизняним законодавцем уже запроваджено у сфері спільного інвестування. Так, цей механізм застосовується щодо акціонерних товариств, виключним видом господарської діяльності яких є діяльність зі спільного інвестування і які діють у формі корпоративних інвестиційних фондів. Управління поточною діяльністю корпоративних інвестиційних фондів здійснює компанія з управління активами. Таке управління здійснюється у формі управління активами інститутів спільного інвестування. У відносинах з третіми особами компанія з управління активами корпоративного фонду діє від імені та в інтересах корпоративного інвестиційного фонду на підставі договору про управління активами. Компанія з управління активами може одночасно здійснювати управління активами кількох корпоративних інвестиційних фондів.

Водночас механізм передачі повноважень виконавчого органу корпоративного інвестиційного фонду компаніям з управління активами не може бути автоматично поширений на інші види підприємств. Адже для корпоративних інвестиційних фондів утворення виконавчого органу не те що не передбачено законодавцем, а прямо заборонено законом (ст. 15 Закону України «Про інститути спільного інвестування») [1]. Тобто питання про передачу повноважень виконавчого органу сторонній організації за корпоративний інвестиційний фонд вирішив законодавець. Корпоративному фонду законодавець залишив тільки право вибору компанії з управління активами. Вбачається, що механізм передачі повноважень виконавчого органу сторонній організації для всіх підприємств має базуватися на диспозитивних засадах. Рішення про передачу повноважень з управління поточною діяльністю має ухвалювати саме підприємство. Умови ж, на яких керуюча організація виконуватиме повноваження виконавчого органу підприємства, повинні бути прописані у відповідному договорі.

У контексті досліджуваної проблеми привертає увагу проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких Законів України щодо виконавчих органів юридичних осіб та покращення інвестиційної політики» реєстр. № 3496 від 18.05.2020 (далі – Проєкт № 3496) [2]. Розробниками цього Проєкту пропонується впровадження механізму передачі повноважень виконавчих органів підприємств сторонній організації. Сутність запропонованого у Проєкті № 3496 механізму полягає в тому, що за договором про передачу повноважень виконавчого органу юридичної особи одна юридична особа (кероване підприємство) передає, а інша юридична особа (керуюче підприємство) приймає та здійснює передбачені статутом, вну-

трішніми документами керованого підприємства та чинним законодавством усі повноваження одноосібного або колегіального виконавчого органу керованого підприємства. Тобто виконавчий орган керованого підприємства заміщується на певний час керуючим підприємством з автоматичним припиненням повноважень такого виконавчого органу.

Аналіз Проєкту № 3496 дає підстави стверджувати необхідність його доопрацювання з урахуванням умов сьогодення в частині не тільки матеріальних, але й процесуальних норм.

По-перше, доопрацьовуючи Проєкт № 3496, слід звернути увагу на забезпечення інформаційної безпеки керованого підприємства, яке під час передачі повноважень виконавчого органу керуючому підприємству надає йому доступ до інформації щодо своєї діяльності.

По-друге, варто передбачити можливість включення керуючого підприємства до складу колегіального виконавчого органу як до, так і після укладення договору про передачу повноважень виконавчого органу юридичної особи. Це могло б забезпечити певну «спадковість» в управлінні поточною діяльністю підприємства.

По-третє, потребує уточнення правова природа спорів, які виникатимуть між керуючим і керованим підприємством, зокрема належність їх до корпоративних. Також необхідно визначити, за місцезнаходженням якого підприємства вирішуватиметься спір. Адже на практиці можуть виникнути труднощі у випадку, якщо керуючому підприємству передані повноваження виконавчого органу кількох керованих підприємств. Для уникнення подібних проблем у законопроекті варто передбачити внесення відповідних змін до Господарського процесуального кодексу України.

Упровадження в Україні механізму передачі повноважень виконавчих органів підприємств сторонній організації могло б в умовах воєнного стану істотно підвищити рівень управління підприємствами, у т.ч. завдяки:

- вирішенню проблеми нестачі кадрів для формування персонального складу виконавчих органів підприємств;
- залучення до управління поточною діяльністю підприємств фахівців, які спеціалізуються на питаннях менеджменту в кризових умовах;
- оптимізації процесів корпоративного управління та бухгалтерського обліку в групі підприємств шляхом їх централізації в керуючому підприємстві;
- розподілу підприємницьких ризиків між різними господарськими організаціями;
- оптимальної організації виробничого процесу шляхом розподілу його етапів між окремими господарськими організаціями, управління поточною діяльністю яких здійснюватиме управляюча компанія;

- залучення іноземними інвесторами до управління підприємствами в Україні керуючих компаній, які використовують інноваційні моделі менеджменту, апробовані в розвинених економіках світу.

Таким чином, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що в умовах воєнного стану наявного правового інструментарію недостатньо для вирішення проблем управління підприємствами, які обумовлено браком управлінських кадрів. Виходом із складної ситуації може стати запровадження правового механізму передачі повноважень виконавчого органу підприємства сторонній організації – керуючому підприємству. Першим кроком у реалізації цієї ідеї має стати прийняття проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких Законів України щодо виконавчих органів юридичних осіб та покращення інвестиційної політики» реєстр. № 3496 від 18.05.2020 р., доопрацьованого з урахуванням пропозицій, наведених вище.

Список літератури

1. Про інститути спільного інвестування: Закон України від 05.07.2012 № 5080-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 63. Ст. 103.
2. Про внесення змін до деяких Законів України щодо виконавчих органів юридичних осіб та покращення інвестиційної політики: проєкт Закону України реєстр. № 3496 від 18.05.2020. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=68858

БРЮХОВЕЦЬКА Наталя / BRYUKHOVETSKA Natalya,

д-р екон. наук, професор,

завідуюча відділом проблем економіки підприємств,

Інститут економіки промисловості Національної академії наук України,

м. Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-6652-4523

ГНУЧКЕ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ В МОБІЛІЗАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ З ВИКОРИСТАННЯМ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ

Анотація. Окреслено проблеми відновлення бізнесу в Україні в умовах війни. Головні з них – виїзд за кордон висококваліфікованих кадрів, руйнування виробничого потенціалу в регіонах, що опинилися в центрі бойових дій. Виокремлюється чинник моральної втоми керівництва і працівників підприємств в умовах затяжної війни та невизначеності перспектив. Підкреслено наявність преференцій і можливості отримання високих прибутків підприємствами, що афілійовані з державними структурами та працюють на забезпечення потреб, пов'язаних з веденням воєнних дій. Виявлено ризики розширення контролю в умовах війни та доступності цифрових інструментів. Доведено дієвість застосування принципів меритократії – економічної влади підготовлених спеціалістів, вчених з високою суспільною та особистою соціальною відповідальністю. Гнучке управління передбачає забезпечення умов соціалізації працівника, розуміння психології, потребує формулювання цілей, вибору методів і технологій управління в мобілізаційній економіці, що відповідають ментальності працівників.

Ключові слова: мобілізаційна економіка, гнучке управління, цифрові інструменти, меритократія, ментальність працівників.

FLEXIBLE MANAGEMENT OF ENTERPRISES IN THE MOBILISATION ECONOMY WITH THE USE OF DIGITAL TOOLS

Abstract. The problems of business recovery of Ukraine in conditions of war are outlined in this paper. The main ones are the flow of highly qualified personnel abroad and the destruction of the productive potential in the regions that are at the centre of military actions. The factor of moral fatigue of management and

employees of enterprises in conditions of the protracted war and uncertainty of prospects is singled out. The presence of preferences and the possibility of obtaining high profits of enterprises, which are affiliated with State and work to cover the needs connected with the military actions, are emphasised. The author identifies risks of expanding control in conditions of war and the availability of digital tools. The effectiveness of applying the principles of meritocracy – the economic power of trained specialists, scientists with high social and personal responsibility – has been proven. It is argued that flexible management involves ensuring the proper conditions of an employee socialisation, understanding psychology, and requires the formulation of goals, the choice of management methods and technologies in the mobilisation economy that correspond to the mentality of employees.

Keywords: mobilisation economy, flexible management, digital tools, meritocracy, employee mentality.

В умовах війни для бізнесу невизначеність залишається високою, зокрема у довгостроковій перспективі вона зростає. Підприємствам вдається відновлювати обсяги виробництва до довоєнного рівня. Краще це вдається тим, хто забезпечує первинні потреби населення. З огляду на високі обсяги виїзду населення за кордон, на вітчизняному ринку праці склалася стійка тенденція до зростання труднощів із пошуком кваліфікованих працівників, пошук некваліфікованих працівників є відносно легким [1]. За різними оцінками, протягом 2022 р. Україну покинуло 80% висококваліфікованих кадрів, зокрема активно виманюються медичні працівники, які пройшли війну і працюють в польових, бойових умовах.

Невеликими темпами відновлюється експортна діяльність підприємств. Головними проблемами для експортерів залишаються черги на західних кордонах України, неможливість здійснювати експорт морем та складні митні формальності. Основними перешкодами для ведення бізнесу в Україні залишається зростання цін на сировину й матеріали, складнощі з перевезенням територією України, брак обігових коштів (табл. 1).

У взаємовідносинах із владою ключовою проблемою бізнес називає блокування податкових накладних, затримку з логістикою на кордоні – черги на митних пунктах і відмови у доступі до державних програм підтримки (гранти, 5-7-9).

Звертає на себе увагу чинник втоми власника чи менеджменту за час ведення бойових дій. Психологи надають суттєвого значення панічним страхам, ненависті, які «обезкровлюють» і окрему людину, і групи людей, і все суспільство, відкривають шлях до їх руйнування. До таких явищ можуть бути чутливі як окремі працівники, так і керівники та власники підприємств.

Таблиця 1. Проблеми відновлення бізнесу в Україні (504 опитаних підприємства, дані за вересень та листопад 2022 р.), % (складено на основі [2, с. 19, 20; 3, с. 98]).

Проблеми і перешкоди, що заважають бізнесу працювати і відновлюватись	% опитаних підприємств	
	Вересень 2022 р.	Листопад 2022 р.
Непрогнозованість розвитку ситуації в Україні та на внутрішньому ринку	37,7	44,2
Відсутність достатнього капіталу	51,2	42,1
Відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів на внутрішньому ринку	64	39,5
Непередбачувані дії держави, що можуть погіршити стан бізнесу	34,8	28,0
Недоступність кредитних коштів, у тому числі – програми 5-7-9 і т. ін.	33,0	26,0
Недоступність грантових програм, які оголошені Урядом	21,7	23,4
Високі податки і збори	27,3	21,2
Перешкоди з боку регуляторних та/чи фіскальних органів, у тому числі податкової	18,0	21,2
Демпінг конкурентів, в цілому зниження прибутковості на ринку	16,0	17,5
Відсутність достатньої кількості кваліфікованих працівників	17,4	15,3
Клієнти (або роздрібні мережі) не розраховуються (вчасно або в принципі)	18,8	14,3
Відсутність необхідної підтримки в Україні – в межах повноважень Уряду	9,3	13,9
Втома власника та/або керівного персоналу	12,3	13,5
Недобросовісна конкуренція	15,1	12,9
Відсутність необхідного обладнання	10,1	12,5
Зруйнованість ланцюгів постачання	12,2	12,1
Неефективна, довга, дорога логістика	13,1	11,5
Відсутність замовлень на зовнішніх ринках або експертизи в експорті	11,8	11,5
Недостатня підтримка держави у розвитку експорту	9,2	9,3
Відсутність необхідної підтримки бізнесу на рівні громади в межах їх повноважень	9,0	9,1
Відсутність необхідної сировини, матеріалів та ін.	6,8	7,9
Недоступність даних, знань: де кращий бізнес-клімат, як шукати партнерів	8,0	7,3
Фокусування уваги, ресурсів на допомозі ЗСУ, силам ТрО та ін. (волонтерство)	5,7	7,1
Застаріла бізнес-модель	8,3	5,6

З іншого боку, в мобілізаційній економіці формуються можливості отримання великих надприбутків тими підприємствами, які тісно пов'язані з державними структурами та працюють для забезпечення потреб ведення воєнних дій.

Учені виявили закономірність: чим менше професійно і морально підготовлений управлінець, тим сильнішим є його прагнення до застосування методів контролю. Однак рано чи пізно система контролю перетворюється на систему покарання та заробляння на цьому. Державні та інші інститути використовують відомі інструменти: жорсткі інструкції, праця під камерами, датчики біометрії тощо. Ці та інші інструменти контролю впроваджуються під виглядом посилення турботи про безпеку працівників і підвищення комфорту їх роботи. Ця тенденція набирає обертів в усьому світі, зокрема, з огляду на широку цифровізацію усіх сфер суспільно-економічного життя. Насправді це призводить до посилення нервової напруги працівників та, у підсумку – до зниження продуктивності праці. Засобами активного дієвого протистояння цьому може бути таке: розширення комунікацій і соціальних взаємодій між різними соціальними групами та всередині них, спілкування в колективі, підвищення рівня кваліфікації, освіти, професійна підготовка та перепідготовка, формування та дотримання морально-етичних якостей, розуміння власності, багатства, людини не як власності держави чи компанії, але як створіння Всевишнього та природи.

Мобілізаційна економіка та її цифровізація об'єктивно потребують меритократії – участі в управлінні професіоналів, розумних, освічених спеціалістів. Не можна стверджувати, що це влада вчених у чистому вигляді. Це влада найбільш освічених, компетентних, чесних, здатних до управління фахівців, націлених на досягнення високих економічних результатів компанії за виваженого та поважного підходу до людини, працівника, розуміння його як головної продуктивної сили. Меритократи – це люди, впевнені в собі, самодостатні, їх розум, знання, освіта, досвід, високі моральні цінності дозволяють їм спрямовувати зусилля на служіння людям та досягнення високих економічних результатів, формування дієвих соціальних взаємодій у колективі. У теперішніх умовах мобілізаційної економіки та воєнних дій стоїть завдання пошуку таких людей, які відповідають критеріям меритократії, профорієнтації – виявлення здібностей, потреб, навичок, підготовка та перепідготовка, виховання та навчання дітей.

Для керівника головне – не участь у поточній роботі, на яку припадає 80-90% робочого часу, а розробка сценаріїв майбутнього. Керівнику важливо розуміти, де знаходиться підприємство, в якому напрямі рухати його розвиток, що і яким чином робити. Це потребує обґрунтованої і виваженої постановки цілей, вибору методів та інструментів впливу на працівників, взаємодії зі стейкхолдерами, досягнення цілей. Суттєвим чинником управ-

лінійна є забезпечення умов соціалізації людини – допомога людині у пошуку самої себе, заняття, роботи, які дають змогу утримувати сім'ю, мати моральне задоволення від роботи тощо.

Гнучке управління підприємством під час війни визначається цілями, технологіями, методами та інструментами управління, розумінням психології окремого працівника і колективу. Найбільш важливим є розуміння цілей управління. Ефективною є постановка цілей щодо налагодження взаємодії серед працівників, зниження напруги та боротьби. Головне завдання керівника – забезпечити ефективну роботу підприємства з тією командою і з тим колективом, в якому кожен працівник знаходиться на своєму місці. Це значить, що кожен повинен уміти робити все на базовому рівні, але високі результати показувати в якомусь окремому виді діяльності.

Досвід доводить, що надійних результатів очікують і отримують ті управлінці, які у своєму управлінні застосовують технології та методи, що враховують ментальність нашого народу. Якщо застосовуються технології, які засновані на методах та інструментах проти природи нашого народу, вони можуть давати негативні результати, створювати напругу на підприємстві, що, у підсумку не буде сприяти ефективній роботі компанії ані під час війни, ані у мирний повоєнний час. Навпаки, результатом свідомо обраних методів управління, орієнтованих на природу наших працівників та їх таланти, може бути не конкуренція на робочому місці, а надійні соціальні взаємодії та почуття змагання.

Працівникам підприємств слід надавати право бути думаючими людьми. Для цього до працівників слід доводити актуальну інформацію про стан справ, достовірно окреслювати перспективи діяльності загалом компанії та окремого працівника, надавати можливість участі кожного в майбутніх процесах і змінах на підприємстві з отриманням дивідендів в різних формах.

Отже, переконані, що мобілізаційна економіка та її цифровізація об'єктивно потребують меритократії – участі в управлінні професіоналів, розумних, освічених спеціалістів, найбільш компетентних, чесних, здатних до управління фахівців, націлених на досягнення високих економічних результатів компанії за виваженого та поважного підходу до людини, працівника, розуміння його як головної продуктивної сили. За теперішніх умов мобілізаційної економіки та воєнних дій постає завдання пошуку таких людей, які відповідають критеріям меритократії, активного проведення профорієнтації серед тих працівників, що залишились працювати в Україні – виявлення здібностей, потреб, навичок, підготовка та перепідготовка потенційних управлінців.

Список літератури

1. Нове щомісячне опитування підприємств «Український бізнес під час війни». Вип. 5 (Вересень 2022). ГО «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій». 41 с. URL: http://www.ier.com.ua/ua/trade_facilitation/survey
2. Дослідження стану та потреб бізнесу в Україні. Листопад 2022. *Центр розвитку інновацій, Офіс з розвитку підприємництва та бізнесу, Дія. Бізнес і Advanter Group*. URL: <https://business.dia.gov.ua/cases/novini/stan-ta-potrebi-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opituvanna-v-listopadi-2022-roku>
3. Дослідження стану та потреб бізнесу в Україні. Вересень 2022. *Центр розвитку інновацій, Офіс з розвитку підприємництва та бізнесу, Дія. Бізнес і Advanter Group*. URL: https://business.dia.gov.ua/uploads/4/24573-stan_ta_potrebi_biznesu_v_umovah_vijni_rezul_tati_opituvanna_u_veresni.pdf

ПОЛІНКЕВИЧ Оксана / POLINKEVYCH Oksana,

*д-р екон. наук, професор,
завідувач кафедри підприємництва, торгівлі та логістики,
Луцький національний технічний університет,
м. Луцьк, Україна
orcid.org/0000-0001-6924-7296*

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ БІЗНЕС-МОДЕЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Розглянуто цифрову трансформацію як характеристику сучасного суспільства. Запропоновано використовувати цифрові платформи взаємодії. Окреслено механізм побудови платформ взаємодії та пов'язаних із ними екосистем.

Ключові слова: цифрова трансформація, бізнес-моделі, сталий розвиток підприємств.

DIGITAL TRANSFORMATION OF BUSINESS MODELS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES

Abstract. The paper considers the digital transformation as a characteristic of the modern society. It is suggested to use digital platforms of interaction. The mechanism for building interaction platforms and related ecosystems is outlined.

Keywords: digital transformation, business models, sustainable development of enterprises.

Відповідно до стратегії сталого розвитку «Україна-2030» головним завданням держави є «інноваційне спрямування розвитку...». Його досягненню сприятиме побудова ефективної бізнес-моделі цифрової економіки із впровадженням інноваційних технологій. Завдяки цьому будуть можливі швидке відновлення конкурентоспроможності бізнесу та сталий розвиток. Під час реалізації цього завдання варто спиратися на економіко-математичні оптимізаційні моделі цифрової економіки в контексті сталого розвитку з використанням «розумних» інноваційних технологій. Тут важливо розробити та впровадити дорожню карту узгоджених за ресурсами дій, ув'язати

в єдиний ланцюг платформи співробітництва, платформами-інтеграторів та багатосторонніх платформ.

Слід зазначити, що на сьогоднішній день у працях як вітчизняних, так і зарубіжних авторів досить широко висвітлено загальнотеоретичні основи процесу випробовування бізнес-моделей цифрової економіки сталого розвитку, які відрізняються підходами та методиками. Так, Л. Шевченко [1] обґрунтовує доцільність створення суб'єктами господарювання платформ та пов'язаних із ними екосистем є ознакою платформної економіки. Ці платформи скорочують транзакційні витрати клієнтів, зменшують час виведення нового продукту на ринок, забезпечують мережевий ефект двостороннього ринку. В. Ляшенко та О. Вишневський [2] пропонують розглядати цифрову модернізацію економіки як елемент проривного розвитку. А. Наторіна [3] пропонує, з огляду на відсутність уніфікованої бізнес-моделі цифрового бізнесу, для успішного ведення та розвитку цифрового бізнесу її реконфігурування у транзитивну. Лю Л., Дін Т. та Ван Х. [4] зосереджують увагу на цифровій економіці, яка сприяє розвитку внутрішньо- та міжрегіональних секторів промисловості на прикладі Китаю. Ж. Жоу, В. Ліу, Р. Ченг та Ж. Лі [5] визначають цифрову економіку на рівні округу. Вона впливає на сталий розвиток підприємств. П. Грегорі та П. Хольцманн [6] вивчали стійкі бізнес-моделі й підприємництво, показуючи, що цифрові технології дозволяють створювати нові конфігурації стійких компонентів бізнес-моделі: змішану ціннісну пропозицію, інтегративне створення цінності та охоплення багатовимірної цінності. Н. Хаджіхейдарі, М. Каргар Шуракі, Х. Варес та А. Мохаммадіан [7] запропонували інноваційну бізнес-модель (ВМІ) з метою досягнення сталості та адаптації до змін цифрової економіки, дотримуючись принципів динамічних можливостей. О. Полінкевич, В. Тринчук, Ю. Клапків, В. Глонті, В. Баранова, В. Левченко та А. Єрмошенко розглядали зміну моделей бізнесу під впливом Covid-19 [8; 9].

Цифровий світ – це абсолютно новий порядок життя, який вимагає зміни нашого мислення. Людина повинна бути завжди орієнтована на нові технології та методи, щоб підприємства залишалися конкурентоспроможними та постійно розвивалися, це сприятиме розвитку економіки та зростанню добробуту суспільства. Тому, враховуючи світові тенденції розвитку технологій, Україна має швидко адаптуватися до нових стандартів та впроваджувати інноваційні рішення для економічного розвитку. Цифровізація економіки, з одного боку, є запорукою економічного успіху, з іншого – рушійною силою в умовах концептуального розуміння сутності цифрової економіки. У ході цього розвитку бізнес-моделі змінюються з тією ж швидкістю, що й технології. Цифрова трансформація впливає на бізнес-архітектуру в усіх сферах економіки. Цифрова економіка породила низку нових бізнес-моделей.

Хоча багато з цих моделей мають аналогії в традиційному бізнесі, сучасні досягнення ІКТ зробили можливим ведення багатьох видів бізнесу в значно більших масштабах і на більших відстанях, ніж це було можливо раніше. У відповідь на виклики цифрової економіки нам потрібні більше, ніж просто інструменти для систематичного розвитку цифрових технологій. Нам потрібна методологія систематичного моделювання цифрового бізнесу на основі мови, яку однаково розуміють експерти з бізнесу та технологій. У розвинених країнах світу практикується механізм побудови платформ взаємодії та пов'язаних із ними екосистем, які скорочують транзакційні витрати клієнтів, зменшують час виведення нового продукту на ринок, забезпечують мережевий ефект двостороннього ринку; формування стійких бізнес-моделей, показуючи, що цифрові технології дозволяють створювати нові конфігурації на засадах ціннісної пропозиції та багатовимірності. Тому цей механізм є актуальним і в практиці діяльності вітчизняних підприємств, які здебільшого орієнтовані на зарубіжні ринки.

Отже, у сучасному світі зростає роль цифрової трансформації бізнесу. Бізнес-моделі трансформуються у відкриті цифрові системи, якими управляти можна за посередництва виключно цифрових інструментів взаємодії.

Список літератури

1. Шевченко Л.С. Розвиток бізнес-моделей у цифровій економіці. *Цифрові трансформації України 2020: виклики та реалії*: зб. наук. пр. НДІПЗІРНАПрН України № 1 за матеріалами круглого столу (18 вересня 2020 р.). Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2020. С. 183–188. URL: <http://openarchive.nure.ua/handle/document/13933>
2. Ляшенко В.І., Вишневський О.С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія. НАН України, Ін-т економіки промисловості. К., 2018. 252 с.
3. Наторіна А.О. Транзитивна бізнес-модель цифрового бізнесу: сутність та механізм реконфігурування. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2019. Вип. 3. [https://doi.org/10.31521/2313-092X/2019-3\(103\)-5](https://doi.org/10.31521/2313-092X/2019-3(103)-5)
4. Liu L., Ding T., Wang H. Digital Economy, Technological Innovation and Green High-Quality Development of Industry: A Study Case of China. *Sustainability*. 2022. Vol. 14. P. 11078. <https://doi.org/10.3390/su141711078>
5. Zhou Z., Liu W., Cheng P., Li, Z. The Impact of the Digital Economy on Enterprise Sustainable Development and Its Spatial-Temporal Evolution: An Empirical Analysis Based on Urban Panel Data in China. *Sustainability*. 2022. Vol. 14. P. 11948. <https://doi.org/10.3390/su141911948>
6. Gregori P., Holzmann P. Digital sustainable entrepreneurship: A business model perspective on embedding digital technologies for social and environmental value creation. *Journal of Cleaner Production*. 2020. Vol. 272. P. 122817. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.122817>

7. Hajiheydari N., Shouraki M. K., Vares H., Mohammadian A. Digital sustainable business model innovation: applying dynamic capabilities approach (DSBMI-DC). *Foresight*. 2022. <https://doi.org/10.1108/FS-02-2022-0012>
8. Полінкевич О.М., Тринчук В.В., Клапків Ю. Зміни парадигми ведення бізнесу під час пандемії COVID-19 в умовах війни. *Вплив COVID-19 на національну безпеку, соціально-економічне середовище країни та здоров'я населення: монографія*. За заг. ред. А.В. Височиної, Н.Є. Летуновської. Суми: СумДУ, 2022. С. 307–318. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/90025>
9. Polinkevych O., Glonti V., Baranova V., Levchenko V., Yermoshenko A. Change of business models of Ukrainian insurance companies in the conditions of COVID-19. *Insurance Markets and Companies*. 2021. № 12 (1). P. 83–98. [https://doi.org/10.21511/ins.12\(1\).2021.08](https://doi.org/10.21511/ins.12(1).2021.08)

ЧОРНА Олександра / CHORNA Oleksandra,

канд. екон. наук, старший науковий

співробітник відділу проблем економіки підприємств,

Інститут економіки промисловості Національної академії наук України,

м. Київ, Україна

orcid.org/0000-0001-7262-1138

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ДО ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. Досліджено інституціонально-правові засади трансформації промислових підприємств до цифрової економіки. Надано рекомендації щодо розвитку інститутів трансформації промислових підприємств до цифрової економіки.

Ключові слова: трансформація підприємств, цифрова економіка, інститути, інституціональні зміни, промислові підприємства, промислова політика.

FORMATION OF THE INSTITUTIONAL AND LEGAL BASIS FOR TRANSFORMATION OF INDUSTRIAL ENTERPRISES TO THE DIGITAL ECONOMY

Abstract. The institutional and legal foundations for transformation of industrial enterprises to the digital economy is studied in the paper. Recommendations are provided for the development of institutions for the transformation of industrial enterprises to the digital economy.

Keywords: enterprise transformation, digital economy, institutions, institutional changes, industrial enterprises, industrial policy.

Сучасний технологічний розвиток обумовлює трансформацію економіки до інформаційної і цифрової, яка базується на інформаційно-комунікаційних технологіях (далі – ІКТ). На початку 2000-х рр. XXI ст. інтернет і ІКТ стали не тільки глобальним засобом прискорення розвитку різних сфер, життя але і породили нову реальність, яка зумовила трансформацію управління на всіх рівнях: міжнародному, державному, підприємств та організацій, індивіда. Виклики нової цифрової реальності потребують інституціональних змін,

формування нового економічного, управлінського мислення, зміни базових інститутів трансформації підприємств: економічних, соціокультурних, політичних. Тому дослідження особливостей нормативного забезпечення та інститутів трансформації підприємств до цифрової економіки є актуальними.

Різні питання трансформації економіки, зокрема управління на підприємствах, в умовах технологічного прогресу, цифровізації, досліджуються багатьма вченими у різних країнах. Розвиток цифрової економіки та її вплив на трансформацію управління на промислових підприємствах серйозно обговорюється на щорічних конференціях ООН [1; 2; 3]. Інституціональне забезпечення процесів цифровізації та цифрової трансформації вивчали такі українські науковці: А.А. Гриценко [4], А.І. Пустоваров [5]; колектив авторів під керівництвом В.П. Вишневського і С.І. Князева [6]; колектив авторів під керівництвом Н.Ю. Брюховецької і І.П. Булеєва [7]; О.С. Вишневський [8] та ін. Втім питання щодо стимулювання трансформації промислових підприємств до цифрової економіки, формування інституціонально-правових засад цієї трансформації, нового економічного та управлінського мислення ще потребують уваги і досліджень.

Ефективність процесів цифровізації економіки і трансформації промислових підприємств залежить від багатьох факторів, зокрема розвиненості державних інститутів в країні та інституціонально-правових засад трансформації до цифрової економіки. Всі ці процеси ускладнюються тим, що в нашій країні із 24.02.2022 р. діє воєнний стан, ведуться бойові дії на значній її території. Функціонування економіки за цих умов є надскладним завданням: загальний рівень життя населення знизився, немає відчуття безпеки, права людей обмежені, що сильно впливає на моральний настрій, психічний стан і здоров'я економічно активного населення. Низку підприємств знищено, інші припинили роботу або вимушені релокуватись в інші регіони. В умовах воєнного стану бізнес не може у повному обсязі працювати, здійснювати міжнародні поїздки, повноцінно – експортну діяльність. Водночас реалізації певних потреб населення, бізнесу та підприємств в умовах воєнного стану посприяли цифрові інструменти, що пришвидшило темпи цифровізації в Україні та формування інституціонально-правових засад трансформації підприємств до цифрової економіки.

Трансформація підприємств до цифрової економіки відбувається у сформованому на даний період часу інституціональному середовищі під впливом національних і наднаціональних правил, норм та інших формальних і неформальних інститутів. У дослідженні під «інститутом» розуміється система взаємопов'язаних формальних і неформальних норм і правил, цінностей, звичаїв, що поділяють люди, організації, підприємства у певному суспільстві на певній території в певний час і визначають способи дії, поведінки, мислення індивідів і груп у різних сферах життєдіяльності (економічного, політичного

та суспільного життя). Система формальних і неформальних норм і правил поведінки, організацій, які забезпечують їх дотримання, визначають рівень розвитку суспільства та довгострокові темпи росту, є важливою частиною інфраструктури та сприятливого середовища сталого розвитку. Усі інститути змінюються, трансформуються протягом часу, тому мають досліджуватись, зокрема для того, щоб зрозуміти, як стимулювати підприємства до розвитку в умовах цифрової економіки, функціонування та відновлення промислового та економічного потенціалу під час воєнного стану.

Базовими інститутами у будь-якому суспільстві є: соціальні (або соціокультурні), економічні, політичні. Базові суспільні інститути впливають на модель економіки (економічну систему), яка превалює в країні у певний період часу і навпаки – модель економіки визначає форми, характер і риси базових інститутів. Цифрову трансформацію підприємств не можна розглядати у відриві від інституціонального середовища, інституціонально-правових засад, неформальних інститутів у країні. Водночас досконала законодавча база є основою нормального функціонування і розвитку підприємств та організацій. Тому саме на державу покладається завдання забезпечити ефективне функціонування в Україні інституціонально-правових засад та довгострокових векторів розвитку.

Формування інституціонально-правових засад трансформації підприємств до цифрової економіки здійснюють передусім інститути державної влади. Наразі в Україні створено державну інституцію, яка розробляє та реалізує політику у сфері розвитку інформаційного суспільства та цифрової економіки – Міністерство цифрової трансформації України (далі – Мінцифри). Мінцифри реалізує низку проєктів, які спрямовані на розвиток цифрової економіки, суспільства, підприємств. Урядом України підтримуються загальносвітові тренди щодо цифровізації економіки, зокрема й в умовах воєнного стану. Ведеться робота із інституціонального забезпечення цього розвитку. Все це створює передумови для цифрової трансформації управління на підприємствах.

Незважаючи на позитивні зрушення у напрямі розбудови цифрової економіки, на державному рівні залишаються багато специфічних для України факторів, що стримують цифровізацію промислових підприємств. Із 2022 р., окрім воєнного стану, на діяльність промислових підприємств в Україні стали впливати: небезпека діяльності, релокація підприємств та організацій, втрата трудового потенціалу, віддалена робота та робота в інтернеті за допомогою платформ, розвиток електронної комерції тощо. В цих умовах у суб'єктів господарювання та у споживачів їх продукції все більше з'являються потреби у розвинених цифрових технологіях та цифрових послугах, що стало одним із стимулів до швидкої цифрової трансформації підприємств в Україні. Цифрові технології виявили свою спроможність не

тільки покращувати життя, комфорт, освіту, бізнес, розвиток, але і вирішувати питання безпеки різних сфер життя. Однак умови господарювання в країні в умовах воєнного часу залишаються складними, що потребує стимулювання підприємств промисловості до цифровізації та трансформації управління до нових умов.

Дослідження показало, що, поряд із позитивними сторонам розвитку цифрової економіки й інформаційного суспільства, серйозною загрозою є кіберзлочинність. Тому реалізація повсюдної цифровізації можлива лише за умов функціонування надійної системи кібербезпеки. Цей напрям (розвиток національної системи кібербезпеки) набуває актуальності та активно розвивається в Україні. На рівні підприємств важливими стають питання використання ними інформації та взаємодії із цифровими технологіями, зростає роль цифрових навичок і підготовки кадрів. У цьому сенсі кібербезпека і цифрова грамотність стануть затребуваними напрямками трансформації управління на підприємствах в умовах цифрової економіки.

Стратегічний курс України спрямовано на євроінтеграцію. Тому інституціональне підґрунтя розвитку цифрової економіки в Україні будується під впливом не тільки внутрішніх інститутів. Так, згідно з Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (далі – ЄС) [9], Україна має йти шляхом імплементації євроінтеграційних реформ, переймати європейські підходи та практики, адаптуючи їх до національних умов. Співпраця у сфері цифрової економіки є одним із ключових пріоритетів у співробітництві України та ЄС. У рамках процесу наближення національного законодавства до права ЄС українська сторона ініціювала діалог з Європейською Комісією щодо оновлення та розширення переліку законодавчих актів ЄС, які підлягають імплементації в українське законодавство, та передала Європейській Комісії проєкт Дорожньої карти з інтеграції України до Єдиного цифрового ринку ЄС, що дало початок структурованому співробітництву.

Широкий спектр інституційного виміру співпраці передбачено у рамках проєкту-ініціативи ЄС «Східне партнерство» (СхП). Центральною програмою ініціативи ЄС з підтримки цифрової трансформації в країнах Східного партнерства є EU4Digital Facility (EU4Digital) [10; 11] з метою поширення єдиного цифрового ринку на країни регіону. Програма спрямована на підтримку політики у шести ключових сферах: телекомунікаційній, довіри та безпеки, електронної торгівлі, ІКТ-інновацій, електронної охорони здоров'я, електронних навичок. У рамках цих напрямів Україні вдалося досягти певного прогресу, але ці напрями ще вимагають посиленої уваги та координації українських органів державної влади щодо вдосконалення політики та конкретних дій для подальшого цифрового розвитку економіки і підприємств.

У 2022 р. Україна долучилася до Програми «Цифрова Європа» до 2027 року [12]. Вона надає фінансування для цифровізації країн Європи

за різними напрямками. Обсяг фінансування проєктів за доступними для України напрямками передбачено у розмірі близько 6 млрд євро (високопродуктивний комп'ютинг – 2,2 млрд євро; штучний інтелект, дані та хмарні послуги – 2,1 млрд євро; цифрові навички – 580 млн євро; використання цифрових технологій в економіці та суспільстві – 1,1 млрд євро, кібербезпека (напрямок закритий для держав-не членів ЄС). Їх виділятимуть протягом 7 років. Участь країн у Програмі передбачає сплату внесків. Але ЄС звільнив Україну від їх сплати у 2021-2022 рр. та надав знижку 95% на фінансові внески протягом 2023-2027 рр.

Таким чином, формування інституціонально-правових засад трансформації підприємств до цифрової економіки відбувається під впливом внутрішніх національних інститутів, наднаціональних інститутів, економічних і політичних обставин, що склались в країні. Встановлено, що у подальшому необхідна системна, злагоджена робота законодавчої та виконавчої влади у питаннях трансформації і стимулювання розвитку підприємств до цифрової економіки, зокрема промислових підприємств. Для розвитку і трансформації підприємств до цифрової економіки є потреба у розбудові цифрової інфраструктури, наявності доступу до швидкісного інтернету, забезпечення безперебійного інтернет-зв'язку, розвитку цифрових навичок, затвердження стратегічних документів у сфері цифрового розвитку, стимулювання трансформації підприємств до цифровізації.

Трансформація промислових підприємств до цифрової економіки потребує сучасної промислової політики. Наприклад, у 2021 р. постановою Кабінету Міністрів України № 179 була затверджена Національна економічна стратегія на період до 2030 р. (НЕС-2030) [13], у якій у Розділі II. «Стратегічний курс економічної політики до 2030 року» десятим напрямом економічної політики зазначена промисловість. В НЕС-2030 названо стратегічні цілі та окреслено завдання промислового розвитку. Втім Закон України «Про державну промислову політику» досі не прийнято. Також доцільно переглянути чинну Концепцію державної промислової політики на предмет відповідності сучасним векторам економічного та промислового розвитку.

Державна політика має зосередитися на знятті бар'єрів на шляху до цифровізації промислових підприємств, забезпеченні роботи ринкових механізмів, підтримці добросовісної конкуренції, сприянні залученню інвестицій, розвитку цифрової інфраструктури, захисті національних пріоритетів, створенні механізмів підтримки та стимулювання підприємств до цифровізації, доступу до програмного забезпечення, кваліфікованих спеціалістів, фінансування цифрових трансформацій.

Дослідження дозволяє запропонувати окремі рекомендації щодо розвитку інститутів трансформації підприємств до цифрової економіки:

1) Україні потрібна сучасна промислова політика із окресленими принципами та баченням. Необхідною є стратегія промислового розвитку з урахуванням цифрової економіки, воєнного стану, втрат промислового і трудового потенціалу, необхідності повоєнного відновлення. Згідно з новою стратегією промислового розвитку, слід прийняти Закон «Про державну промислову політику». На сайті Мінекономіки у розділі «Промислова політика» доцільно зрозуміло окреслити державні пріоритети промислової політики, зазначити чинну інституціональну базу, на якій ґрунтується промислова політика держави.

2) Державна промислова політика має відповідати вимогам часу, тому слід закласти у неї завдання із цифрової трансформації промислових підприємств. У промисловій політиці мають міститись стимулюючі механізми цифрової трансформації. У цьому сенсі Мінекономіки має співпрацювати із Мінцифри. Наприклад, на платформі «Дія. Бізнес» доцільно створити розділ саме для підприємств промисловості: діючих і нових. Слід розробити окремо механізм стимулювання цифровізації промислових підприємств, організувати доступ до нових цифрових технологій, цифрової освіти, ІТ-спеціалістів, цифрових промислових рішень, платформ для взаємодії і промислового співробітництва. Наразі в умовах воєнного стану Уряд планує збільшити обсяги допомоги бізнесу – грантові програми «Робота, програми пільгового кредитування. У цьому сенсі доцільно додати цільові гранти саме на цифрову трансформацію промислових підприємств.

Список літератури

1. Доклад о цифровой экономике 2021. Международные потоки данных и развитие: кому служат потоки данных. Организация Объединенных Наций. Конференция Организации Объединенных Наций по торговле и развитию, 2021. 16 с.
2. Digital economy report 2021. Cross-border data flows and development: For whom the data flow. 2021, United Nations. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/der2021_en.pdf
3. Прогресс, достигнутый в осуществлении решений и последующей деятельности по итогам Всемирной встречи на высшем уровне по вопросам информационного общества на региональном и международном уровнях Доклад Генерального секретаря. Генеральная Ассамблея Экономический и Социальный Совет. Сессия 2021 года (23 июля 2020 года – 22 июля 2021 года). Пункт 18. Экономические и экологические вопросы: Наука и техника в целях развития. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/a74d62_ru.pdf
4. Гриценко А.А. Інформаційно-цифровий етап розвитку соціально-економічних систем. *Економіка України*. 2022. № 1. С. 29–46. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.01.029>

5. Пустоваров А.І. Інституційне забезпечення процесу цифрової трансформації управління розвитком національної економіки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 24. Ч. 1. С. 164–168.
6. Цифровизация экономики: как повысит конкурентоспособность страны. Под ред. В.П. Вишневого и С.И. Князева; НАН Украины, Институт экономики промышленности. Киев, 2021. 182 с.
7. Брюховецька Н.Ю., Булеєв І.П. та ін. Інтелектуалізація підприємств: концептуальні підходи та механізми стимулювання: монографія. НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2022. 424 с.
8. Вишневський О.С. Цифрова платформізація процесу стратегування розвитку національної економіки: монографія. Київ: Ін-т економіки пром-сті. НАН України, 2021. 449 с.
9. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 2125.
10. Проекты инициативы EU4Digital. URL: <https://eufordigital.eu/ru/other-projects/>
11. Програма EU4Digital. URL: <https://eufordigital.eu/ru/discover-eu/eu4digital-supporting-digital-economy-and-society-in-the-eastern-partnership/>.
12. Україна долучилася до Програми «Цифрова Європа» до 2027 року. Вона надає фінансування для цифровізації країн Європи за різними напрямками. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/ukraina-doluchilasya-do-programi-tsifrova-evropa-shcho-tse-oznachaє>
13. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 179. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>

КОРИТЬКО Тетяна / KORYTKO Tetyana,
*канд. екон. наук, доцент, старший науковий
співробітник відділу проблем економіки підприємств,
Інститут економіки промисловості Національної академії наук України,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-4251-1971*

НАПРЯМИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Анотація. Стаття присвячена розкриттю сутності цифрової трансформації промисловості, яка є ключем до побудови економіки знань та отримання економічних результатів за допомогою впровадження наскрізних технологій. Головними трендами сучасності є величезний обсяг інформації, з яким підприємствам доводиться мати справу, швидка зміна бізнес-моделей; поява інноваційних інструментів управління. Аналізуються проблеми цифровізації промислових економічних систем, для вирішення яких потрібна адаптація підприємств до нових реалій. Отже, саме цифрова трансформація може вивести підприємство на новий рівень розвитку та ефективності бізнесу.

Ключові слова: цифровізація, технологія, цифровізація промисловості, технологічний рівень.

DIRECTIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF THE INDUSTRY

Abstract. The article reveals the essence of digital transformation of industry as a key to inspiring the economy of knowledge and getting the economic results with the use of introduction of cutting-edge technologies. The main modern trends are great amount of information, with which enterprises should deal, swift change of business models, and emergence of innovative management tools. The problems of digitalization of industrial economic systems are analyzed, for solution of which adaptation of enterprises to new realities, and the digital transformation itself is necessary. The digital transformation can lead the enterprise to a new level of development and efficiency of business.

Keywords: digitalisation, technology, digitalisation of industry, technological innovation.

Існуючий досвід цифровізації діяльності промислових підприємств обмежується цифровізацією управлінських процесів з метою зростання продуктивності або операційних процесів для збільшення обсягу продажу та рентабельності підприємства. Немає комплексного цілісного підходу, використання якого дозволило б підприємству забезпечити цифрову трансформацію всіх його бізнес-моделей. Щоб уникнути провалу в цифрових інноваціях у промисловості, недостатньо просто освоїти технології, необхідно «замкнути коло»: отримавши інформацію з фізичного світу (від обладнання чи підприємства), проаналізувати її та на основі цих даних коригувати параметри процесів, розклад техобслуговування обладнання, оптимізувати роботу виробництв.

Процеси цифровізації мають глобальний характер. Цифровізація окремого підприємства може дати підвищення ефективності на кілька відсотків. Але більш важливо разом з цим цифровізувати ще два елементи: взаємодія з постачальниками, а також ту частину діяльності, яка відповідає за збут продукції (організувати зворотний зв'язок зі споживачами продукції, сервісне обслуговування та ін.) [1].

Еволюція розвитку промисловості налічує кілька етапів. На цей момент розвивається ІНДУСТРІЯ 4.0, яка базується на цифрових технологіях, кіберфізичних виробничих системах, націлених на поєднання фізичного та цифрового виробництва. Вона включає оцифровку та інтеграцію ланцюжків створення вартості товарів і послуг. Збереження підприємствами своїх конкурентних позицій в умовах глобальної цифровізації та в інформаційному типі економіки можливо лише шляхом постійного впровадження інновацій [2].

Роботизовані комплекси, інформаційні технології та персонал промислових підприємств тісно пов'язані між собою, взаємодіють у режимі реального часу, створюючи інноваційний більш гнучкий спосіб виробництва. Інтернет-речей (IoT) та комплексний аналіз даних утворюють ключові фактори створення цінності у ІНДУСТРІИ 4.0. Цифровізація виробничих процесів веде до якісного стрибка продуктивності, зниження витрат і стає одним із важливих факторів формування конкурентоспроможності підприємств. Цифровізація промислових підприємств безпосередньо пов'язана з рівнем їхньої інноваційної активності. Проте спостерігається тенденція спаду інноваційної активності, що несприятливо впливає на темпи цифровізації промислового виробництва.

Цифровізація промислових економічних систем набуває різноманітних форм. Більшість промислових підприємств уже зараз мають високий рівень автоматизації виробничих процесів. Деякі з них навіть будують дата-центри, впроваджують хмарні рішення, сучасні технології зберігання та обробки даних. Отже, слід зазначити, що будь-яка трансформація вимагає пильної уваги керівництва, виділення кращих ресурсів і формування позитивного

іміджу компанії, здатного поєднувати персонал. Для цифрової трансформації також потрібні певні компетенції чинних співробітників, поряд із створенням нових робочих місць для фахівців, відповідальних за збір та аналіз виробничої інформації.

Для промислових підприємств України успішна цифровізація передбачає підвищення технологічного рівня та інноваційного потенціалу. Роботу щодо підвищення цифровізації промисловості доцільно вести у таких напрямках:

- створення регуляторної інфраструктури, що включає розробку актуального законодавства та нормативно-технічного забезпечення цифрових технологій, заходи державної підтримки цифрової трансформації, створення необхідного методичного забезпечення та програм перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу промислових підприємств з метою формування в них цифрових компетенцій для роботи в цифровому середовищі;

- створення платформ державної інформаційної системи промисловості, що включають платформи інвестування, створення та розвитку промислових підприємств, заходів держпідтримки, просування промислової продукції на внутрішньому та на зовнішньому ринках, аналізу та прогнозу розвитку виробництва;

- забезпечення функціонування центру компетенцій, розробка заходів держпідтримки цифрових платформ, програмних продуктів, базових технологій виробництва пріоритетних електронних компонентів і радіоелектронної апаратури.

З погляду цифрової економіки, її ключовими активами є інформація та людський капітал. Рівень підготовленості персоналу з погляду володіння цифровими компетенціями є визначальною умовою успішної цифрової трансформації бізнесу. Водночас треба враховувати, що швидкість впровадження цифрових інновацій суттєво вища, ніж швидкість набуття цифрових компетенцій, тож цифрова економіка передбачає постійне навчання персоналу.

В умовах цифрової трансформації персонал підприємств виступає як один з найважливіших виробничих ресурсів. Водночас цифровий бізнес передбачає наявність у персоналу підприємств цифрових компетенцій, необхідних для реалізації бізнес-процесів. Причому якість цифрових компетенцій має відповідати тим вимогам, які пред'являються професійними стандартами у відповідній галузі діяльності.

Цифрова трансформація та автоматизація скорочують витрати на обробку та підвищують економічну ефективність у обробній промисловості. Раніше компанії-виробники менше приділяли уваги вартості виробництва продукту, що призводило до збільшення витрат на продукт. Проте зростаюча інтеграція цифрової трансформації, що веде до автоматизації, допомогла знизити непотрібні витрати. Чим раніше розпочнеться трансформація, тим

більше втрат у виробничому процесі – від сировини до кінцевого продукту – зможе виявити компанія (підприємство). Раніше недоступні рішення щодо удосконалення виробничих процесів можуть стати закономірними, що зрештою приведе до загального покращення показників ефективності бізнесу.

Цифрові технології розвиваються так швидко, що правові рамки необхідно постійно контролювати для переконання в тому, що вони враховують технологічний розвиток. Також у перспективі потрібне вирішення питань кібербезпеки діяльності промислових систем. Захист даних повинен стати важливим принципом для стимулювання підприємств до інновацій та розробки нових ідей, методів і технологій безпеки та захисту персональних даних.

Список літератури

1. Коритько Т.Ю. Цифрова економіка та її вплив на конкурентоспроможність підприємства. *Конкурентоспроможність підприємств у міжнародному цифровому просторі*: монографія. За ред. Ареф'євої О.В. К.: ФОП Маслаков, 2019. 342 с.
2. Piletska S., Korytko T. Innovative development of Ukraine in the conditions of digital economy. *Digital economy and digital society*: monograph. Edited by T. Nestorenko and M. Wiezbik-Stronska. Higher Technical School Publishing House in Katowice, 2019. 341 p. P. 301–310.

РЯБЕЦЬ Наталія / RIABETS Nataliia,*канд. екон. наук, доцент,**Київський національний економічний університет**імені Вадима Гетьмана,**м. Київ, Україна**orcid.org/0000-0003-2974-2975*

РЕЛОКАЦІЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР ЯК КОМПОНЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Зухвалий та відкритий повномасштабний напад північного сусіда за підтримки з боку Білорусі на Україну 24 лютого 2022 року створює критичні загрози та системні проблеми для збалансованого функціонування й подальшого розвитку національної держави України як у короткостроковій, так і довгостроковій перспективі, генеруючи тим самим різного роду деструктивні чинники. Серед них – повне припинення або ж діяльність у форматі «на паузі» підприємств сектору малого та середнього бізнесу, закриття в зоні бойових дій та руйнування через влучання ракет і снарядів великих господарських структур, пошкодження об'єктів критичної інфраструктури, житла та цивільних об'єктів тощо. Одним із найбільш оптимальних шляхів послаблення критичних наслідків війни стала саме ініційована Урядом програма релокації бізнесу. Процеси міграції бізнесу, як свідчить практика, зазвичай у західні прикордонні регіони, формують так само як нові виклики та спричиняють певні структурні дисбаланси соціально-економічного розвитку низки областей, так водночас є й джерелом нових, так званих, вікон можливостей, для економічного розвитку та соціального зростання деяких регіонів нашої держави. Проте можливість повноцінного використання таких можливостей ускладнена та наражається на надвисоку і надзвичайну геополітичну та економічну турбулентність як безпосередньо в Україні, так і в глобальній економічній системі в цілому.

Ключові слова: війна, бізнесова структура, релокація, дисбаланс, соціально-економічний розвиток, матеріальний базис.

RELOCATION OF BUSINESS STRUCTURES AS A COMPONENT OF THE NATIONAL ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE IN CONDITIONS OF WAR

Abstract. The brazen and open full-scale attack on Ukraine of the northern neighbour with the support of Belarus on February 24, 2022 has been creating

critical threats and systemic problems for the balanced functioning and further development of the national state of Ukraine in both the short and long term, thus generating all kinds of destructive factors. Among them are the complete cessation or «paused» activity of enterprises in the small and medium-sized business sector, closure in the warzone and destruction due to the impact of missiles and projectiles of large economic structures, damage to critical infrastructure objects, housing and civilian objects and other. One of the most optimal ways to mitigate the critical consequences of the war is the business relocation program initiated by the Government. Processes of business migration, as practice shows, usually to the western border regions, not only create new challenges and cause certain structural imbalances in the socio-economic development of a number of areas, but at the same time they have become a source of new, so-called, windows of opportunity for economic development and social growth of some regions of our country. However, the possibility of the full use of such opportunities is complicated and exposed to the extremely high and extraordinary geopolitical and economic turbulence both directly in Ukraine and in the global economic system as a whole.

Keywords: war, business structure, relocation, imbalance, socio-economic development, material basis.

Російська зухвала повномасштабна агресія, що є продовженням розпочатою нею у 2014 р. війни, критично послабила та змінила вектор економічної динаміки України. Відповідно до наявних розрахунків експертів Національного банку України, в умовах війни вітчизняна економіка зазнає втрат, що відповідають 50% так званого «непродукованого» ВВП, і це без урахування втрат внаслідок врахувань. За підрахунками Мінекономіки, падіння валового внутрішнього продукту України за підсумками 2022 р. становило приблизно 30%. Водночас беззаперечним є той факт, що одним із свого роду драйверів та активаторів відновлення України, зокрема у соціально-економічній сфері, є бізнес та його функціонування і розвиток. Проте саме він є одним із тих секторів, що в умовах війни, поряд із іншими складовими національної економіки, зазнав колосальних втрат. Відповідно до оцінок, оприлюднених експертами таких організацій як Gradus та KUS Business, 86% компаній нині працюють із суттєво нижчим рівнем завантаженості власних потужностей, у порівнянні із довоєнним їхнім функціонуванням. Також близько третини підприємств зазнають проблеми із виплатою заробітної плати своїм працівникам. Найбільш масштабних втрат зазнали ті галузі, в яких дистанційний формат роботи є просто неможливим, тобто ті з них, де бізнес має безпосередньо взаємодіяти із споживачами. Складних випробувань зазнали і аграрні підприємства, специфікою бізнесу яких є прив'язка до конкретної території та неможливість відтермінування, зокрема,

посівних робіт на невизначений строк. Взагалі, без конкретної прив'язки до галузі, серед основних проблем, які зазнали суб'єкти вітчизняного бізнесу в умовах війни, є нестача замовлень, логістичні проблеми та дефіцит сировинних ресурсів і це стосується і підприємств, які функціонують далеко від фронтової зони та активних бойових дій. Також ті підприємства, що продовжують працювати, свого часу зіткнулися із невідомими для них раніше викликами: щоб вижити, більшість була змушена повністю трансформувати модель бізнесу, вишукувати нових працівників і нових постачальників, практично «з нуля» налаштовувати систему логістики, ін. А окрім того, до звичних витрат патріотично свідомого бізнесу додалася необхідність робити свій внесок у спільну перемогу – донатити та волонтерити. І все це за умов, коли рівень платоспроможності клієнтів невпинно демонструє тенденцію до зниження: 75% опитаних у вересні 2022 року українців задекларували скорочення власних доходів. Про це свідчить той факт, що станом на серпень 2022 року 70% українців заявили, що зазнали фінансових втрат через повномасштабну війну РФ проти України, близько третини опитаних втратили роботу, за даними опитування Київського міжнародного інституту соціології (далі – КМІС), потреба в грошах залишається найбільшою. Якщо до зазначених обставин додати задачу зберегти здоров'я та життя своє та близьких людей, то отримуємо повне уявлення щодо того рівня стресу та складнощів, який зараз відчуває бізнес в Україні.

Задача забезпечення порятунку та відновлення вітчизняного підприємницького потенціалу, передусім виробничого, є необхідною та критично важливою компонентою не лише у справі забезпечення повоєнного відновлення національної економіки, але й для збереження робочих місць та недопущення цілковитого зубожіння населення за сучасних умов. Урядова програма релокації (переміщення) підприємств із зони активних бойових дій у більш безпечні області, переважно західного регіону України, що була імплементована на практиці відповідно до наказу Мінекономіки від 07.03.2022 № 391-22 та реалізується цим відомством у кооперації із обласними держадміністраціями, а також Укрзалізницею та Укрпоштою, стала одним із важливих практичних кроків з боку держави, котрий спрямовано на забезпечення збереження бізнесового потенціалу.

Державна програма щодо підтримки релокаційного процесу бізнесу, незважаючи на те, що минув рік із часу її запуску, наразі для багатьох все ще залишається невідомою чи незрозумілою. Для забезпечення цифровізації процесу релокації Державне підприємство «Прозорро.Продажі» за ініціативою Міністерства економіки та за підтримки з боку Міністерства цифрової трансформації й національного проєкту «Дія.Бізнес» запустили платформу, функціонування якої спрямоване на забезпечення цифрової взаємодії для допомоги бізнесу в здійсненні його релокації.

Окрім низького рівня обізнаності щодо принципів програми та алгоритму дій, задля приєднання до програми існує ще низка ризиків та перепон її реалізації в контексті забезпечення збереження бізнесового потенціалу України в умовах війни. Серед них: втрати трудового потенціалу через значні міграції українців за кордон; відсутність достатньої кількості належним чином облаштованих майданчиків, придатних для локації на них промислових об'єктів; проблеми щодо забезпечення одночасного переміщення та розселення значної кількості фахівців, що має супроводжуватись наданням їм комплексу належного рівня базових соціальних послуг та гарантій; повне або ускладнене підключення до інженерних мереж, що є критично важливим для забезпечення функціонування релокованого підприємства; досить часто є випадки ускладненої логістики та тривалого транспортування обладнання у місця визначеної релокації; гостра нестача працівників належної кваліфікації для проведення робіт із демонтажу/монтажу комплексів промислового обладнання та ін. Також варто зазначити, що через війну, яка досі триває, та частково – невизначеність перспектив реалізації податкової реформи в Україні – темпи релокації підприємств за кордон значно випереджають показники внутрішньо орієнтованого переміщення. Так, якщо станом на кінець грудня 2022 р. переважно в західні та частково центральні області України перенесли свої виробництва понад 700 підприємств, а саме 791, насамперед малої та середньої організаційної форми бізнесу, то лише у Польщі за січень–вересень минулого року українці зареєстрували 10,2 тис. ФОП та 3,6 тис. компаній. 50% з них зробили це, щоб мати змогу продовжити бізнесову діяльність, яку провадили в Україні до війни, 66% не мають намірів повертатися назад – це дані дослідження Польського економічного інституту (PIE). Всі ці дані, окрім всього іншого, презентують також кількадесят тисяч робочих місць, податкові та бюджетні відрахування, додану вартість, яку може бути втрачено. Щоб цьому запобігти необхідною є збалансована системна державна політика, а не точкові рішення. Щодо внутрішнього вектору релокації, то наявними є дані про те, що 642 підприємця відмовились від неї, що також є певним свідченням про наявність недоліків у програмі та складність самого завдання – швидко знятися з одного місця, переїхати на нове та налаштувати повноцінну роботу практично з нуля. Проте все ж таки, поки триває війна, існує висока ймовірність того, що в майбутньому ці підприємці можуть звернутися до влади по допомогу, тому вкрай важливим є оптимізація механізму реалізації релокації.

У цілому варто зазначити, що практична реалізація програми релокації, крім збереження економічного потенціалу України за сучасних надскладних умов, що і становить головну її мету, на додачу генерує також нові можливості для активізації та мотивації виробничої та іншої господарської діяльності. Відбувається економічний розвиток в західних регіонах країни, що доз-

воляє залучати місцевий трудовий потенціал. Цей факт набуває особливо важливого значення в умовах постійно зростаючих видатків, пов'язаних із обороною та озброєнням, для розв'язання соціальних проблем та зменшення рівня соціальної напруги і забезпечення внутрішньо переміщених осіб на фоні критичного зменшення обсягів надходжень до бюджетів всіх рівнів. Отже, бізнес має відновлюватись за державної підтримки швидкими темпами, оскільки це є запорукою надходжень до бюджету та його наповнення, підтримки платоспроможності населення, посилення економічної стійкості та безпеки України, а отже, і здатності нашої країни ефективно та успішно чинити опір агресору.

Список літератури

1. Геополітичні та геоекономічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі. Наук. ред. В. Юрчишин. Київ: Центр Разумкова, 2022. 102 с.
2. Сталий розвиток: виклики та загрози в умовах воєнного стану. *Економічний вісник*. 2022. № 1. С 182–183.
3. Економіка регіонів України в умовах війни: ризики та напрямки забезпечення стійкості: науково-аналітичне видання. Наук. ред. Сторонянська І.З. Львів, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України», 2022. 70 с.

ЛАЙКО Олександр / LAIKO Oleksandr,
*д-р екон. наук, професор, заступник директора з наукової роботи,
Державна установа «Інститут ринку і економіко-екологічних
досліджень Національної академії наук України»,
м. Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-7082-0862*

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ПІДТРИМКА РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО СЕКТОРУ В ГРОМАДАХ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Анотація. Розглянуто питання вдосконалення інституціональної підтримки розвитку підприємництва в умовах протидії воєнній агресії, для забезпечення повоєнного відновлення та сталого розвитку країни на основі кращого залучення фактору підприємницької активності до процесів суспільного виробництва з акцентом на середовище інституціональної підтримки бізнесу на рівні територіальних громад. Відповідно до цілей і задач стратегічних документів щодо відновлення України, європейських та міжнародних рамкових умов ведення підприємницької діяльності, актуальних потреб суб'єктів господарювання, визначені стратегічні напрями вдосконалення системи інституціональної підтримки ведення бізнесу в сучасних реаліях. Надані пропозиції щодо покращення гарантійного забезпечення виконання інвестиційних проєктів на регіональному та місцевому рівнях, вдосконалення регуляторних процедур пов'язаних з реорганізацією, релокацією бізнесу, щодо підтримки зайнятості й добробуту працівників і самозайнятих осіб за допомогою місцевих податків.

Ключові слова: інституціональне забезпечення підприємництва, підприємництво в громадах, повоєнне відновлення, євроінтеграція.

INSTITUTIONAL SUPPORT FOR DEVELOPMENT OF THE ENTREPRENEURIAL SECTOR IN LOCAL COMMUNITIES OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE POST-WAR RECOVERY AND EUROPEAN INTEGRATION

Abstract. The paper considers the issue of improving the institutional support for the development of entrepreneurship in conditions of the Ukraine's resistance to the military aggression, to ensure the post-war recovery and sustainable development of the country. It is argued, that the post-war sustainable

development should be based on better involvement of the entrepreneurial activity in the processes of social production with an emphasis on the institutional support for business at the level of territorial communities. In accordance with the goals and objectives of the strategic documents on the Ukraine's recovery, the European and international framework conditions for conducting business, the current needs of economic entities, strategic directions for improving the system of institutional support for conducting business in modern realities have been determined. The formulated in the paper proposals are aimed at improving the guarantee for investment projects at the regional and local levels, the regulatory procedures related to business reorganisation and relocation, at increasing employment and social welfare with the help of local taxes.

Keywords: institutional support for entrepreneurship, entrepreneurship in communities, post-war recovery, European integration

В умовах протистояння воєнній агресії, відновлення та подолання наслідків системних криз попередніх років національній економіці України потрібні кардинальні структурні поліпшення та трансформації, рушієм яких має стати підприємницький сектор як найбільш активна частина суспільства, здатна швидко пристосовуватись і розвиватись незважаючи на кризовий вплив, яка завдяки своїй масовості здатна до забезпечення модернізації всієї національної системи господарювання. Роль підприємницьких структур в економічному розвитку територіально-господарських систем країни в процесі протистояння воєнній агресії та повоєнного відновлення є вирішальною, оскільки особливо активна частина населення (підприємці) виявляється здатною до реалізації суттєвих для суспільства функцій щодо посилення оборонної та гуманітарної безпеки. Також підприємці виконують системоутворюючу функцію для адміністративно-територіальних одиниць базового рівня, значущість якої підсилилась у результаті реформи місцевого самоврядування, оскільки підприємницьким сектором генерується додана вартість, створюються нові робочі місця як основа для забезпечення добробуту і суспільної згуртованості населення, формування фінансово-бюджетної спроможності громад. Тому актуальним завданням є розробка науково обґрунтованих заходів підтримки органами державної влади, місцевого самоврядування розвитку підприємницького сектору як рушія прогресу й однієї з основ самоорганізації населення та ефективного залучення ресурсів у процеси суспільного виробництва, протистояння воєнній агресії та забезпечення повоєнного відновлення економіки.

Для посилення та покращення виконання інституціональної ролі підприємництва в територіальних громадах в умовах відновлення та продовження реформування місцевого самоврядування потрібною є інституціональна модернізація умов здійснення підприємницької діяльності в Україні на засадах

формування кращого середовища для підтримки бізнес-активності з боку органів влади та місцевого самоврядування. Необхідним є обґрунтування пріоритетних напрямів вдосконалення інституціонального забезпечення здійснення підприємницької діяльності в умовах протистояння воєнній агресії, відновлення економіки країни, розробка механізмів та інструментів допомоги органів влади та органів місцевого самоврядування підприємцям з врахуванням вимог та нових можливостей, обумовлених реформою децентралізації.

За офіційними даними, майже половина дохідної частини бюджету України, яка стала основою для забезпечення витрат на оборону, гуманітарну, продовольчу, енергетичну безпеку, була сформована в 2022 р. завдяки зборам податків з підприємців [1]. Проведена в країні реформа децентралізації, незважаючи на суперечливість її результатів, сприяла позитивним змінам в суспільстві, а саме: сприяла підвищенню рівня згуртованості та покращенню комунікації населення громад, що дозволило краще протистояти воєнним викликам, швидше самоорганізовуватись, залучати необхідні для боротьби ресурси. І підприємці в цьому аспекті відіграють доволі важливу роль. Завдяки створюваним підприємцями робочим місцям, більше 60% надходжень місцевих бюджетів в Україні [1], формується за рахунок податкових надходжень від трудових доходів населення громад.

У практичному сенсі назріла потреба у розробленні концептуальних засад і методичних підходів до оцінки ресурсних можливостей, планування і складання програм розвитку підприємництва в громадах базового рівня, а також стимулювання ефективного розвитку та підсилення інституціональної ролі підприємництва в суспільстві. Розробка стратегічних заходів стимулювання розвитку підприємництва є елементом національної рамки в сфері забезпечення інституціональної модернізації підприємництва, відповідно до світових та європейських трендів, визначених в країнах ЄС, обґрунтованих аналітикою та настановами ОЕСР щодо формування інститутів успішного, досвідченого та компетентнісного підприємництва, а також відповідно до європейської політики щодо розвитку суспільно значущого, соціального, стійкого та продуктивного підприємництва, яка реалізується за рахунок Європейського фонду регіонального розвитку (ERDF), має перспективи щонайменше до 2027 р. і є одним із пріоритетів в Стратегії Європейського Союзу для Дунайського регіону [2; 3].

Серед основних принципів Плану відновлення України особлива увага приділяється підтримці розвитку підприємництва. А саме: одним із основних принципів-направів є «Стимулювання приватних інвестицій та підприємництва». А поясненням цьому є те, що «... відновлення має сприяти залученню приватних інвестицій в Україну та прискорити розвиток підприємництва. Підтримка малого та середнього бізнесу – важлива частина нової

економічної моделі» [2]. Сприятливе середовище для бізнесу як цільовий стан процесу інституціональної модернізації підприємництва є ключовим фактором (чинником) досягнення цілей повоєнного відновлення України, а також приєднання до європейської та міжнародної інституціональної рамки, досягнення рівня відповідності багатьом критеріям суспільного розвитку розвинених країн світу [4; 5].

Враховуючи мету та принципи Плану відновлення України [6, 7], положення стратегічних документів України та ЄС [8], можна сформулювати такі ключові напрями вдосконалення інституціонального забезпечення розвитку підприємницького сектору в контексті повоєнного відновлення економіки та Європейської інтеграції:

- забезпечення стабільності та сприятливості регуляторного середовища, наскрізна вертикально-горизонтальна узгодженість повноважень органів управління та самоврядування з підприємницьким сектором;

- стратегування та програмування просторово-секторальної організації бізнесу на засадах ресурсної самодостатності громад і територій;

- підвищення добробуту і зайнятості, стимулювання самозайнятості, розвиток соціального капіталу на основі вдосконалення підприємницьких компетентностей, соціально-орієнтованого підприємництва, максимальна інклюзивність підприємництва;

- реалізація пріоритетів інноваційності та максимізації доданої вартості, збільшення рівня капіталізації;

- перетворення бюджетно-податкової системи на реальний механізм стимулювання підприємництва;

- фінансова підтримка розвитку підприємництва, підготовленість до участі в міжнародних програмах фінансового стимулювання підприємницької активності;

- цифровізація та інформаційно-комунікативна організованість.

Отже, ключовими рекомендаціями щодо підтримки підприємницької активності на різних рівнях державного управління та врядування, враховуючи реальні потреби підприємців, мають стати заходи, спрямовані на підвищення стабільності, прозорості регуляторних процедур, стимулювання зайнятості та розвитку людського капіталу. Для вирішення поставленої проблеми пропонується:

- започаткувати практику укладання інвестиційних угод між підприємцями та представниками органів місцевого самоврядування щодо незмінності умов здійснення підприємницької діяльності. Забезпечити відповідність положень таких угод стратегічним напрямам розвитку областей. У перспективі система інвестиційних угод розвитку підприємництва на базовому

рівні може стати складовою регіональних угод. Інвестиційні угоди повинні містити двосторонні обов'язки, виконання яких забезпечить підвищення стабільності та інституціональної ролі розвитку підприємництва. Для підсилення гарантій виконання інвестиційних зобов'язань інвестором та органами місцевого самоврядування інвестиційний договір має бути завізований представником Кабінету Міністрів України. Такий порядок укладання інвестиційних угод можливий, згідно з п. 7 ст. 1 Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні», однак в практиці майже не застосовується і поширюється лише на дійсно значні за обсягами проєкти (не менше 20 млн євро, не менше 80 робочих місць та інші критерії), що обмежує можливості для інвестиційного розвитку громад в умовах повоєнного відновлення. Для поширення практики укладання інвестиційних договорів у територіальних громадах необхідною є інформаційна підтримка та підвищення обізнаності членів громад щодо можливостей застосування інвестиційних договорів;

- забезпечити чіткість впорядкування повноважень і їхнього розподілу між рівнями адміністративного управління (рівнем громад, районів, областей), особливо в частині визначення повноважень районного рівня у сфері управління економічним розвитком. Згідно з принципом субсидіарності, більшість повноважень (дозволи, землевідведення, місцеве оподаткування, орендні відносини, реєстраційні та інші державні сервіси) мають бути передані на рівень територіальних громад. Це дозволить на базовому рівні максимально здійснювати забезпечення підприємницької діяльності, а також надавати особливі умови для підтримки інвестиційних проєктів місцевого та регіонального розвитку, які сприятимуть формуванню полюсів економічного зростання;

- серед пріоритетів податкового регулювання підприємницької діяльності на національному та місцевому рівнях варто надавати пріоритет підвищенню зайнятості, зокрема застосовувати пільгові режими з оподаткування місцевими податками для підприємців, які забезпечують виплату достатньо високих заробітних плат працівникам (вищих за середній розмір для виду діяльності або регіону);

- забезпечити вдосконалення реєстраційно-податкових процедур за актуальних в умовах війни процесів реорганізації, релокації бізнесу, які на практиці не є такими простими, як для відкриття бізнесу. Засобом інституціонального закріплення спрощених процедур перереєстрації бізнесу є положення про порядок функціонування електронного кабінету платника податків, а також п. 4.1 ст. 4 «Основні засади податкового законодавства України» Податкового кодексу України [9]. Пропонуємо спростити процеси офіційного оформлення реорганізаційних процедур із застосуванням актуального і визнаного в міжнародних та Європейських правилах ведення

бізнесу, обліку та оподаткування принципу раціональності із застосуванням поняття межі суттєвості, не перевищення якої за несистемних дрібних порушень не призводить до адміністративної відповідальності та штрафів, що покращує умови господарювання і дозволяє зосередитись підприємцям на головному – процесі ведення бізнесу задля суспільного блага.

Список літератури

1. Надходження до загального фонду державного бюджету в 2022 році. *Офіційний сайт Державної податкової служби України*. URL: <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/628401.html>
2. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>
3. Про ратифікацію Угоди про фінансування Дунайської транснаціональної програми (Interreg V-B Danube – CCI 2014TC16M6TN001): Закон України від 19.09.2018 № 2554-VIII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2554-19#Text>
4. Burkinskyi B.V., Laiko O.I., Losyev M.I. Realization of sustainable development aims for industry and innovations on glocalization principles. *Scientific Journal Economic innovations*. 2018. Vol. 20. Issue 4 (69). P. 7–29.
5. Zabłodska I., Rohozian Y., Sieriebriak S., Plietnov M., Vakhakova V. Special mode of economic development of European countries in the post-war period: legal experience. *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11 (57). P. 162–171.
6. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 179. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>
7. Project of the Recovery Plan of Ukraine. Ukraine Recovery Conference. 2022. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62c19ac16c921fc712205f03_NRC%20Ukraine%27s%20Recovery%20Plan%20blueprint_UKR.pdf
8. New European Cohesion Policy 2021-2027. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/2021_2027/
9. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

ЕМЕЛЬЯНЕНКО Лариса / YEMELIANENKO Larysa,

*д-р екон наук, доцент, професор кафедри
національної економіки та публічного управління,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-6611-5228*

БОЛОБАН Яна / BOLOBAN Yana,

*студентка,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
м. Київ, Україна
orcid.org/0009-0007-1286-186X*

КОМУНІКАЦІЙНА ВЗАЄМОДІЯ МІЖ ОРГАНАМИ ВЛАДИ ТА БІЗНЕСОМ В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ

Анотація. У публікації розглянуто проблеми публічного управління та окреслено можливості комунікаційної взаємодії між органами влади та бізнесу в умовах воєнного конфлікту. Проаналізовано заходи державної підтримки і покращення комунікаційної взаємодії між органами влади та бізнесом в умовах воєнного стану. Досліджено спосіб комунікації між владою та громадськістю, який спрямований на налагодження конструктивного спілкування та їхніх відносин із метою забезпечення порядку та стабільності, у т.ч. у період війни.

Ключові слова: публічне управління, воєнний конфлікт, органи влади, бізнес, комунікаційна взаємодія.

COMMUNICATION INTERACTION BETWEEN PUBLIC AUTHORITIES AND BUSINESS IN CONDITIONS OF THE MILITARY CONFLICT

Abstract. The publication examines the problems of public administration and outlines opportunities through communication interaction between public authorities and business in conditions of the military conflict. Measures of the State support and improvement of communication interaction between the public authorities and business in conditions of martial law are analyzed. The method of communication between the public authorities and the civil society,

which is aimed at establishing constructive communication and their relations in order to ensure order and stability, including during the war, has been studied.

Keywords: public administration, military conflict, public authorities, business, communication interaction.

У сучасних умовах масштабного поширення та розгортання воєнного конфлікту, розпочатого РФ проти України, надзвичайно актуальною є державна підтримка українського бізнесу, від розвитку якого залежить майбутнє не тільки національної економіки, але й держави загалом. Українському Уряду потрібно акумулювати свої зусилля щодо підтримки вітчизняного бізнесу, який зараз потребує оперативних дій та управлінських рішень.

Забезпечення збалансованої комунікаційної взаємодії між органами влади та бізнесом сьогодні є важливою частиною організаційно-економічної діяльності в системі публічного управління. Органи публічної влади під час війни повинні чітко усвідомлювати важливість та необхідність створювати та підтримувати стійкі комунікаційні зв'язки між ними та суб'єктами господарювання, використовуючи сучасні інформаційно-комунікативні технології. Тому ця публікація присвячена дослідженню комунікативної взаємодії між органами влади та бізнесом в умовах воєнного конфлікту.

В історії України активні бойові дії назавжди закарбуються однією із найбільш важливих подій для суспільства, найбільшого випробування для національної економіки. Протягом 2020-2021 рр. український бізнес мав великі фінансові збитки, спричинені пандемією COVID-19, але їх неможливо порівняти з колосальними збитками від повномасштабної війни, яка триває наразі в Україні. Президент України В. Зеленський підкреслив: «Щоб компенсувати втрати в економіці, спричинені повномасштабним вторгненням Росії, необхідно, щоб країна працювала і жила, незважаючи на те, що війна... Тому треба працювати. Необхідно відновлення бізнесу, оскільки лише за перший місяць війни дефіцит державного бюджету склав 7 млрд. євро» [1]. У воєнних реаліях сьогодні Уряд України напрацьовує механізми щодо створення комфортних умов для розвитку бізнесу, який є фундаментальною основою економіки та головним джерелом надходження коштів до бюджету. Українська економіка від початку війни втратила приблизно 30-50% виробничих потужностей, які були розташовані на тимчасово окупованих територіях [2].

Вторгнення Російської Федерації на територію України розділило наше життя на «до» і «після», зруйнувавши багато надій і планів. Власне, поки громадяни збирали свої «тривожні валізи», великі компанії готувалися: складали бізнес-плани розвитку, плани ліквідації наслідків, боролися з небезпеками воєнного конфлікту. Але коли все почалося, стало зрозуміло, що до війни насправді ніхто не готовий – просто тому, що до такого неможливо

підготуватися. Влада не упустила з уваги складну ситуацію і швидко реалізувала важливі рішення: Є-підтримка, підзвітність і допомога тимчасово переміщеним особам, багато законних способів захисту бізнесу.

Серед основних змін, які стосуватимуться багатьох категорій платників податків, можна виділити ті, що сприяють зменшенню податкового навантаження. Зокрема, йдеться про право переходу на спрощену систему оподаткування та сплату єдиного податку за ставкою 2% замість податку на прибуток та ПДВ. Не менш важливими рішеннями є звільнення від не своєчасної сплати податків і роз'яснення щодо призупинення податкових перевірок.

Але, на жаль, не всі хороші та потрібні правові ініціативи та проекти доведені до логічного завершення. Так, Верховна Рада України своєчасно прийняла Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» [3], яким змінено систему оплати податків, встановлену Податковим кодексом України для країни. Змінами передбачено, що тимчасово, з 1 березня 2022 року до 31 грудня після року, в якому призупиняється або скасовується воєнний стан, плата за землю (податки на землю та орендна плата за загальнодержавне і суспільне майно) стягнення не накладається та ін. Однак реалізувати повною мірою ці положення не видається можливим, оскільки Кабінет Міністрів України ще не визначив перелік сфер, на які поширюється дія цього закону.

Аналогічна ситуація з екологічним податком і податком на нерухомість. Платники податків звільняються від їх сплати відповідно до Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» [4]. Проте ці пільги поширюються і на окремі сфери, перелік яких має визначити Кабінет Міністрів України, але який поки не оприлюднений.

Дуже важливий, потрібний та своєчасно опублікований проект Закону України «Про внесення змін до прикінцевих та перехідних положень Цивільного кодексу України щодо окремих питань сплати плати за користування нерухомим майном (його частиною) в порядку забезпечення належної діяльності організацій роздрібною торгівлі військовослужбовців та працівників поштового зв'язку», зареєстрований Верховною Радою України 18.03.2022 р. за № 7174 [5] – на жаль, досі не прийнято. Водночас запропонована нормативно-правова база є одним із додаткових стимулів для підтримки підприємництва та розвитку економіки нашої країни в цілому, оскільки більшість суб'єктів господарювання зараз перебувають у скрутному становищі з причини нездатності працювати. Прийняття цього законопроекту зараз буде дуже корисним для підтримки бізнесу, оскільки

оренда та використання обладнання є однією з найважливіших витрат будь-якої компанії чи бізнесу.

Найголовніше, що жоден бізнес не може працювати без працівників. У перші дні війни працівники були скрізь: хтось воював, хтось став добровольцем, хтось виїхав у безпечні місця чи інші країни. Підприємницька діяльність майже зупинилася, а над економікою нашої країни нависла велика загроза. Тоді й стало зрозуміло, що є незамінні категорії працівників – без яких усі, хто працює в бізнесі, зупинять діяльність. Звісно, наперед цього ніхто не очікував, і потрібно було терміново вирішувати питання «бронювання» працівників, тобто надання їм можливості «відстрочитись» від служби в Збройних Силах України. Потім виявилось, що нинішня система зонінгу не ідеальна і не «розуміє» природи бізнесу.

Війна, яку розпочала Росія, сильно вплинула на економіку та бізнес України. Виконавчий директор Європейської Бізнес Асоціації Анна Дерев'янок розповіла РБК-Україна, як він відновлюється, як допомагає країні й що заважає його розвитку [6]. Бізнес в Україні потихеньку починає працювати. Принаймні про це свідчать результати опитувань, що проводяться щомісяця в рамках діяльності Європейської Бізнес Асоціації. Згідно з результатами останнього опитування, 47% компаній вже працюють на повну (тоді як у квітні таких було лише 28%). Близько 50% підприємств працюють з деякими обмеженнями. Серед таких компаній 37% обмежили свою локальну присутність, 17% працюють онлайн, а 16% були змушені закрити частину своїх офісів, магазинів або відділень. Втрати бізнесменів через війну, на жаль, збільшуються з кожним місяцем. 42% компаній, що входять до Асоціації, вже повідомили про втрату власності чи інших активів безпосередньо через війну. Однак бізнес намагається адаптуватися до нових умов або шукає нові шляхи та можливості працевлаштування. Крім того, оцінка бізнесменами своєї фінансової стабільності закономірно погіршується в умовах війни. Але навіть у таких випадках великий і малий бізнес намагається підтримати заробітчанин і по можливості допомогти країні. 47% компаній продовжують надавати послуги та підтримувати своїх співробітників, які пов'язані із українською армією чи територіальною обороною. Близько 44% допомагають фінансово, 25% – послугами, 18% – ліками або засобами безпеки. І лише 8% компаній повідомляють, що вичерпали свої ресурси для допомоги. Крім того, 67% опитаних компаній готові брати участь у відбудові країни після закінчення війни [7].

Зрозуміло, що малому та середньому бізнесу зараз важче, ніж великим компаніям, тому що запас міцності у них дуже малий. Проте думати про відновлення важливо вже сьогодні. Добре, що українська влада це розуміє і починає вживати необхідних заходів. Зокрема, створено Національну раду з питань відновлення України від наслідків війни, де працює понад 20

робочих груп. Особливо важливо, що до них входять представники Європейської Бізнес Асоціації, які зможуть надавати пропозиції та роз'яснення в інтересах бізнесу. Водночас започатковано окремих Комітет відбудови України і планується зосередитися на підготовці фахових матеріалів про перші рекомендації та шляхи відновлення України. Органи державної влади також приділяють велику увагу комунікації з потенційними партнерами України з інших країн, створенню нових ланцюжків постачання тощо. Але, на жаль, війна триває. В результаті збільшуються і втрати держави і суб'єктів господарювання.

За даними Міністерства економіки України та Київської школи економіки, загальний збиток будівель внаслідок війни зараз становить 103,9 мільярда доларів або 3 мільярди гривень [7]. Крім доступу до джерел отримання цих коштів з метою компенсації збитків, для країни буде важливим буде їх розумне використання. Адже будь-які корупційні ризики можуть стати негативним сигналом для міжнародних партнерів, які нині готові підтримати відновлення країни.

Безперечно, відновлення торгівлі та підприємницької діяльності допомагає створити необхідні для відбудови країни економічні умови. І підприємці вже зараз роблять для цього все можливе. Проте довоєнні показники бізнесу залишаються недосяжними. Одні підприємці говорять про окупність 10%, інші – 30%, треті – 50%. Водночас 70% керівників очікують негативних тенденцій у своєму бізнесі. У таких випадках підприємці навіть не говорять про заробіток чи інвестиції. Головне завдання – витримати тиск руйнівних обставин у комунікації з органами влади та суспільством. Однак зараз ще наявні значні перешкоди для успішної роботи бізнесу і органи влади намагаються реагувати, аби їх усунути, навіть за умов, коли воєнні дії завдають все нових збитків економіці.

Список літератури

1. Промова Президента України: «Аби ситуація в економіці покращилася, потрібно, щоб країна жила й працювала попри війну». *Офіційне інтернет-представництво президента України*. 2023. URL: <https://www.president.gov.ua/news/abi-situaciya-v-ekonomici-pokrashilasyapotribno-shob-krayin-74389>
2. Голобородько Я. Війна в Україні: економіка, бізнес, логістика, допомога. *Офіційний сайт транспорту та логістики*. 2023. URL: <https://trans.info/ru/viyna-v-ukrayini-ekonomika-biznes-logistika-dopomoga-279148>
3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо реформування законодавства періоду воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2120-ІХ. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>

4. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 № 2142-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text>
5. Проект Закону України «Про внесення змін до прикінцевих та перехідних положень Цивільного кодексу України щодо окремих питань сплати плати за користування нерухомим майном (його частиною) в порядку забезпечення належної діяльності організацій роздрібної торгівлі військовослужбовців та працівників поштового зв'язку» реєстр. № 7174 від 18.03.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39242>
6. Дерев'яно А. Кредитування та бронювання працівників: у Європейській бізнес асоціації розповіли, як допомогти українським компаніям. *Офіційний вебсайт «Суспільні новини»*. 13.02.2023. URL: <https://suspilne.media/383615-kredituvanna-ta-bronuvanna-pracivnikiv-u-evropejskij-biznes-asociacii-rozpovili-ak-dopomogti-ukrainskim-kompaniam/>
7. Почепцов Г. Нові комунікативні можливості у сфері державного управління. URL: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/8049.pdf>

НИКІТЕНКО Лілія / NIKITENKO Liliia,
*канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри
конституційного, міжнародного і кримінального права,
Донецький національний університет імені Василя Стуса,
м. Вінниця, Україна
orcid.org/0000-0002-2152-4255*

ПАРТИСИПАТИВНІ ПРАКТИКИ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОЇ ДІЙСНОСТІ

Анотація. Досліджується феномен партисипативних практик в умовах української дійсності, орієнтованої на посилення демократичних засад розвитку держави. Проаналізовано визначальні «гасла» для емпіричного підтвердження ступеня участі українського суспільства у створенні та здійсненні публічної влади. Виявлено проблемні аспекти та перспективи застосування партисипативних практик в сучасній Україні.

Ключові слова: демократія, партисипативна демократія, партисипація, партисипативні практики, публічна влада, держава, громадянське суспільство.

PARTICIPATIVE PRACTICES IN CONDITIONS OF THE UKRAINIAN REALITIES

Abstract. The phenomenon of participatory practices in conditions of the Ukrainian realities, focused on strengthening the democratic foundations of the State's development, is studied in this work. The defining «slogans» connected with the phenomenon are analysed to empirically confirm the degree of participation of the Ukrainian society in the creation and realisation of the public power. Problematic aspects and prospects of the use of participatory practices in the modern Ukraine are revealed.

Keywords: democracy, participatory democracy, participation, participatory practices, public authority, State, civil society.

Питання демократії постали в Україні у новому світлі після лютого 2014 р., але особливо гостро зосереджується увага на проблемах зміцнення демократії після лютого 2022 року. Прагнення України розвиватись на основі

справжньої (нефіктивної) та сильної демократії призвело до агресії Російської Федерації, яку дратував такий шлях розвитку нашої держави. У 2014 р. розпочався новий етап конституційної реформи під гаслом євроінтеграції, в ході якого почали переглядатись зміст та механізми дії інструментів демократії з урахуванням досвіду держав Центральної та Західної Європи. Однією з ключових вимог для держав-кандидатів на вступ до Європейського Союзу є вимога забезпечення стандартів правової демократичної держави. Три-валій час впровадження принципів демократії у державно-правове життя України гальмували авторитарні методи управління, відсутність реального розподілу влади, пріоритет інтересів держави над суспільними інтересами, порушення прав людини тощо.

Світовий досвід переконує, що демократичні перетворення в державі неможливі без їх наукового обґрунтування. Для України органічне поєднання новітніх наукових досліджень з практикою має стати основою стратегії реформування, яка б відповідала особливостям і традиціям українського народу та забезпечила реалізацію його потенціалу. Сильна пряма демократія наділяє громадян більшою владою, дозволяє громадськості ефективніше контролювати діяльність інституцій представницької демократії, робить останні неабияк чутливими до потреб населення. За умови високого рівня участі громадян вона може бути дуже впливовою [1, с. 77]. Нинішнє українське суспільство демонструє зростаючий запит щодо посилення громадського впливу на вироблення та реалізацію публічно-владних рішень. Багато вітчизняних та зарубіжних експертів вказують на початок якісно нового етапу розвитку суспільства, рисами якого стають широка інформатизація, розвиток комунікаційних технологій [2, с. 62]. У зв'язку з цим особливого значення набуває партисипативна демократія як найвищий прояв демократії. Щоб найбільш наблизитись до ідеалів демократії, Україні варто впроваджувати саме інструменти партисипативної демократії, використовувати партисипативні практики в умовах української дійсності. Саме аналізу таких питань присвячене це дослідження.

Партисипація (англ. *participation* – участь), що поширилась у різних сферах, являє собою набір стратегій, спрямованих на взаємодію між суб'єктами відносин для створення чогось нового та, головне, спільного. В Україні функціонує чимало механізмів громадянської участі, що передбачені нормативно-правовими актами різних рівнів. Ці механізми відрізняються між собою обов'язковістю застосування, способами залучення, ефективністю, зручністю, простотою використання. Однак, незважаючи на існування різних механізмів участі громадян у публічному управлінні, реалізація цієї участі здійснюється з високим рівнем недовіри до владних інституцій та політичної апатії громадян. Тим часом справжня демократія передбачає наявність у народу відчуття повноти свого залучення у політичний процес,

у вирішення політичних і соціальних проблем. У зв'язку з цим особливого значення набуває питання більш активного залучення громадян до участі в публічному житті та вивчення такої форми взаємодії влади з громадськістю, як партисипативні практики. Саме партисипативні практики є тим видом соціальної взаємодії, що визначає участь суспільства у політичному житті. Вони характеризуються широким змістом, що охоплює не тільки інструменти здійснення народовладдя, але й інструменти впливу на процес вироблення та прийняття публічно значущих рішень.

У складових поняття «партисипативна демократія» позначається емпіричне підтвердження ступеня участі суспільства у створенні та здійсненні публічної влади. Йдеться про так звані «гасла», під якими і здійснюється ця участь, а саме:

1) підвищення ролі та значення людини у державі, гарантування її прав. Це той випадок, коли не людина для держави, а держава для людини. Для реалізації партисипативної демократії необхідна якісна трансформація ролі людини. Оскільки для залучення людини в демократичні процеси необхідне просування свідомості на рівень кожного індивіда та формування більшої особистої відповідальності, наслідком якої має бути створення колективної відповідальності за прийняття рішень. Партисипативні практики дозволяють учасникам бути інформованими, залученими та сприяти досягненню консенсусу. Результатом застосування цих практик є побудова відкритої системи управління шляхом зміщення парадигм: від управління через знеособлені інститути та чиновників, до колективного публічного управління, а також виховання нового покоління активних громадян, залучених до реалізації публічної політики. Ключовою формулою процесу державного розвитку в такому разі має визнаватись реалізація ідеї місцевого самоврядування, оскільки саме воно є низовою, найбільш наближеною до громадянського суспільства, територіальною ланкою політичної системи. Реальне місцеве самоврядування на всіх рівнях територіальної організації влади – це конкретний крок у напрямі подальшої лібералізації управління на місцях, пов'язаний із вирішенням проблем формування громадянського суспільства та соціальної правової держави, посиленням захисту прав і свобод людини та громадянина, їх практичною реалізацією. Низький рівень політико-правової культури громадян, незначна активність громад, домінування патерналістської моделі взаємодії територіальних громад та органів місцевого самоврядування – ті реалії, що гальмують реалізацію як індивідуального, так і колективного права [2, с. 68]. Для подолання цих негативних реалій необхідно здійснити низку заходів правового, організаційного, інформаційного, виховного та іншого характеру;

2) високий ступінь народовладдя, сформованості громадянського суспільства, легітимності публічної влади. Перспективною тенденцією остан-

нього часу стало формування різних сублокальних інституцій, що є показником розширення демократії через партисипацію. Необхідною умовою створення інструментів ефективнішої участі, яку стимулюють децентралізовані інституції, що відіграють у певній місцевості роль точок перетину в мережі участі, є розширення переліку практик (технік). Вони мають велике значення для поживлення партисипації та побудови місцевої ідентичності, а також можуть бути корисними з погляду вказання громадянам способів регулярної та ефективної участі. Партисипативні практики можуть дати маргіналізованим категоріям громадян шанс на репрезентацію [1, с. 87]. Правильне поєднання інструментів представницької та партисипативної демократії покликане створити успішну тенденцію в зміцненні демократії загалом. Для реалізації партисипації варто впроваджувати такі практики (техніки): дорадчі комісії (комітети), розроблення та реалізація «білих», «зелених» книг та інших публічно-консультаційних документів, публічний діалог, громадські консультації, учасницьке планування, просторова партисипація, консенсусна конференція, дорадче опитування, воркшопи, інформаційний запит про діяльність органів влади, громадський контроль, прес-конференції, брифінги, різноманітні форми е-демократії. Застосування управлінських технологій з теорії менеджменту є аргументом для адаптації партисипативних практик у публічному управлінні;

3) правове забезпечення дії принципів верховенства права, розподілу влади, плюралізму, незалежності правосуддя, відповідальності держави перед людиною. Партисипативні практики є одним з найбільш затребуваних резервів демократичного розвитку України, а відтак потребують пильної уваги законодавця та посилення правових засад. Партисипація має перебувати в центрі законодавчих реформ, спрямованих на підсилення представницької демократії прямою демократією та на урізноманітнення методів формування політики та способів залучення громадян до управління публічними справами. Партисипація в публічних справах надто довго була суто формальною, не виходячи за межі консультацій з громадською думкою, реалізованих у такий спосіб, щоб чиновники могли легко проігнорувати їхні результати [1, с. 88]. Закріплення на законодавчому рівні різноманітних партисипативних практик реально може збагатити політичне та адміністративне життя, а також посилити відповідальність органів влади перед громадянами. До того ж, такий перелік не повинен бути вичерпним, громади повинні мати можливість впроваджувати й інші, додаткові форми безпосереднього вирішення публічних питань на місцях [3, с. 8].

Забезпечення належного правового врегулювання партисипативних практик має базуватися на раціональному поєднанні законодавчих та локально-правових засад. Громадська участь, її принципи та можливі форми не є однозначно визначеними законодавством України, принаймні не є

обов'язковими до виконання у більшості випадків. Саме тому наразі необхідно навчити владу та громадян взаємодіяти і навчитися довіряти одне одному, щоб питання нормативного оформлення консультацій з громадськістю було не нав'язаною згори ініціативою, а потребою життя.

Окремо варто наголосити на тому, що в «оновленому» українському суспільстві мають переважати практики у форматі цифрової партисипації, що як форма взаємодії влади та населення спрямована на залучення громадян до процесів прийняття управлінських рішень із використанням цифрових технологій. В епоху цифрових трансформацій швидкість та оперативність діяльності органів влади, репрезентативність та залученість усіх зацікавлених цільових аудиторій набувають першочергового значення для функціонування всієї державної системи. В Україні частково сформована нормативно-правова база розвитку цифрової партисипації та упродовж 2014-2022 рр. було реалізовано низку проєктів у сфері електронної демократії. Однак досі не вирішені проблеми, пов'язані з єдиною цифровою ідентифікацією, недостатньою обізнаністю громадян щодо існування інструментів цифрової демократії, неефективністю застосування наявних інструментів електронної участі [4, с. 11]. Вони також мають владнатись, перш за все, на рівні правотворчості. У часи, коли надважливими для життя (в прямому сенсі) стають мережа «Інтернет», мобільний інтернет, Starlink, коли важливі громадські питання вирішуються за допомогою електронного сервісу «Дія», розвиток цифрової партисипації виходить на новий рівень. Існування в онлайн-режимі стає новим викликом для партисипації. Ефективність взаємодії на відстані та її можливості у такому форматі – важливі питання сьогодення. Відповіді на них дозволять випрацювати нові практики партисипації на основі переосмислення розуміння такої взаємодії.

Проведене дослідження дає підстави сформулювати низку рекомендацій задля підвищення ефективності використання партисипативних практик в умовах української дійсності. А саме, на наш погляд, необхідно забезпечити:

- повноцінну реалізацію ідеї місцевого самоврядування як низової, найбільш наближеної до громадянського суспільства територіальної ланки політичної системи. Для подолання негативних реалій, що гальмують розвиток місцевого самоврядування (низький рівень політико-правової культури громадян, незначна активність громад, домінування патерналістської моделі взаємодії територіальних громад і органів місцевого самоврядування), необхідно здійснити низку заходів правового, організаційного, інформаційного, виховного та іншого характеру;

- закріплення на законодавчому рівні різноманітних партисипативних практик, що реально може збагатити політичне та адміністративне життя, а також посилити відповідальність органів влади перед громадянами. До того ж, такий перелік не повинен бути вичерпним, громади повинні мати

можливість впроваджувати й інші, додаткові форми безпосереднього вирішення публічних питань на місцях. Забезпечення належного правового врегулювання партисипативних практик має базуватися на раціональному поєднанні законодавчих та локально-правових засад;

- безперешкодну реалізацію широкого переліку партисипативних практик, до якого включені: дорадчі комісії (комітети), розроблення та реалізація «білих», «зелених» книг та інших публічно-консультаційних документів, публічний діалог, громадські консультації, учасницьке планування, просторова партисипація, консенсусна конференція, дорадче опитування, воркшопи, інформаційний запит про діяльність органів влади, громадський контроль, прес-конференції, брифінги, різноманітні форми е-демократії;

- формування нормативно-правової бази розвитку цифрової партисипації та реалізацію проєктів у сфері електронної демократії. Наявні проблеми, пов'язані з єдиною цифровою ідентифікацією, недостатньою обізнаністю громадян про існування інструментів цифрової демократії, неефективністю застосування наявних інструментів електронної участі, необхідно вирішити, перш за все, на рівні правотворчості.

Викладені рекомендації щодо шляхів розв'язання проблем, представлених у цьому дослідженні, адресуються передусім Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України (в контексті внесення змін до вітчизняного законодавства та прийняття нових нормативно-правових актів у сфері політичної партисипації), а також органам місцевого самоврядування (для увідповіднення із законами та нормативно-правовими актами України своїх локальних актів та організації втілення їх приписів на місцях).

Список літератури

1. Чернеженко О.М. Роль прямої демократії в суспільстві. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2018. Вип. 2 (82). С. 77–89.
2. Коваленко М.Г. Напрями удосконалення конституційно-правових засад партисипативної демократії на місцевому рівні в Україні. *Актуальні проблеми державного будівництва та місцевого самоврядування в контексті конституційної модернізації*: зб. наук. ст. за матеріалами наук.-практ. семінару (м. Харків, 14 жовтня 2016 р.). Харків, 2016. С. 62–70.
3. Серьогіна С.Г. Муніципальна реформа як чинник удосконалення функціонування системи місцевого самоврядування в Україні. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 26. С. 3–15.
4. Левченко О.В. Механізми формування цифрової партисипації у публічному управлінні: автореф. дис. ... канд. наук з держ. управл.: 25.00.02. Національна академія державного управління при Президентові України. К., 2020. 20 с.

ВИСОЦЬКИЙ Дмитро / VYSOTSKY Dmytro,

канд. юрид. наук, докторант,

Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень

імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»,

м. Київ, Україна

orcid.org/0009-0003-8323-3722

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ПІДТРИМКИ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Розглянуто основні проблеми правового забезпечення фінансової підтримки інноваційної діяльності. Розроблено законодавчі пропозиції з удосконалення таких видів фінансової підтримки інноваційної діяльності як пільгове кредитування, надання державних гарантій комерційним банкам, які здійснюють кредитування інноваційних проєктів, майнове страхування реалізації інноваційних проєктів та фінансовий лізинг.

Ключові слова: інноваційна діяльність, інноваційний проєкт, фінансова підтримка, кредитування, фінансовий лізинг.

LEGAL ENSURING OF FINANCIAL SUPPORT FOR INNOVATIVE ACTIVITIES

Abstract. The main problems of the legal ensuring of financial support for innovative activities are considered. Some legislative proposals have been developed to improve such types of financial support for innovative activities as preferential lending, provision of state guarantees to commercial banks that provide loans for innovative projects, property insurance for realisation of innovative projects, and financial leasing.

Keywords: innovative activity, innovative project, financial support, lending, financial leasing.

Необхідність переходу економіки України на інноваційну модель подальшого розвитку продиктована реаліями сьогодення. Скорочення фінансових можливостей підтримки інноваційної сфери як з боку держави, так і з боку приватних підприємств, зниження інноваційного попиту з боку підприємств, недостатня сформованість інноваційної інфраструктури актуалізують питання фінансового забезпечення інноваційного розвитку. Питання обсягу ресурсів, що забезпечують інноваційний процес, та ефективності інститутів,

які спрямовують потоки ресурсів і координують різні ланки інноваційної діяльності, є критично важливими для української економіки.

Незадовільний стан інноваційної активності переважної частини суб'єктів господарювання України пояснюється, передусім, обмеженістю фінансових ресурсів, спрямованих на інвестування реалізації інноваційних проєктів. Прийняті за останні декілька десятиріч нормативно-правові акти, які визначають правові засади державної підтримки інноваційної діяльності, не містять дієвого правового механізму надання суб'єктам інноваційної діяльності доступної фінансової підтримки інноваційних проєктів. Основні законодавчі акти у сфері інноваційної діяльності є нечіткими та неузгодженими, що унеможлиблює отримання суб'єктами господарювання фінансової підтримки для реалізації їх інноваційних проєктів.

Основні види фінансової підтримки інноваційної діяльності визначені ст. 17 Закону України «Про інноваційну діяльність», до яких відноситься:

а) повне безвідсоткове кредитування (на умовах інфляційної індексації) пріоритетних інноваційних проєктів за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів бюджету Автономної Республіки Крим та коштів місцевих бюджетів;

б) часткове (до 50%) безвідсоткове кредитування (на умовах інфляційної індексації) інноваційних проєктів за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів бюджету Автономної Республіки Крим та коштів місцевих бюджетів за умови залучення до фінансування проєкту решти необхідних коштів виконавця проєкту і (або) інших суб'єктів інноваційної діяльності;

в) повна чи часткова компенсація (за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів бюджету Автономної Республіки Крим та коштів місцевих бюджетів) відсотків, сплачуваних суб'єктами інноваційної діяльності комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам за кредитування інноваційних проєктів;

г) надання державних гарантій комерційним банкам, що здійснюють кредитування пріоритетних інноваційних проєктів;

д) майнове страхування реалізації інноваційних проєктів у страховиків відповідно до Закону України «Про страхування» [1].

Вказаною нормою Закону не передбачено максимально можливих строків повернення грошових коштів за отриманими кредитами для реалізації інноваційних проєктів. Основна мета видачі інноваційних кредитів з бюджетних коштів має виявлятися не тільки у якнайшвидшому поверненні коштів і стягненні відсотків за їх використання, але й у створенні найсприятливіших умов реалізації інноваційних проєктів. Однією з таких умов є так званий пільговий період кредитування, протягом якого суб'єкт інноваційної діяльності звільняється від оплати коштів щодо погашення «тіла» кредиту

та відсотків за використання кредитних ресурсів. Такий підхід має міцно закріпитися у чинному законодавстві України.

У техніко-юридичному плані реалізація зазначеного становища бачиться у доповненні до ст. 17 Закону України «Про інноваційну діяльність» частиною 3 та 4 такого змісту: «3. Кредитування інноваційних проєктів, передбачене частиною 1 пунктами а і б цієї статті, здійснюється шляхом видачі суб'єктам інноваційної діяльності середньострокових (від одного до трьох років) та довгострокових (від трьох до семи років) кредитів. Для суб'єктів інноваційної діяльності, які отримали кредити за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів бюджету Автономної Республіки Крим та коштів місцевих бюджетів, встановлюється пільговий порядок їх погашення. За бажанням суб'єкта інноваційної діяльності оплата коштів по поверненню суми кредиту та відсотків може здійснюватися через один рік (для середньострокових кредитів) та через два роки (для довгострокових кредитів) з моменту їх надання.

4. Умова договору щодо обов'язкової оплати суб'єктами інноваційної діяльності грошових коштів щодо повернення суми кредиту та відсотків раніше одного року (для середньострокових кредитів), та раніше двох років (для довгострокових кредитів) з моменту їх надання є нікчемною».

Практично нереалізованим натеper є такий вид фінансової підтримки інноваційної діяльності як надання державних гарантій комерційним банкам, які здійснюють кредитування пріоритетних інноваційних проєктів. Реалізацію вказаного виду фінансової підтримки інноваційної діяльності здійснює Державна інноваційна фінансово-кредитна установа (далі – ДІФКУ). У зв'язку з цим звертає на себе увагу п. 16 Статуту ДІФКУ, з якої випливає, що ДІФКУ не відповідає за зобов'язаннями держави, а держава не відповідає за зобов'язаннями ДІФКУ [2].

Такий підхід до визначення механізму відповідальності ДІФКУ за своїми зобов'язаннями перед кредиторами значно знижує ефективність надання фінансової підтримки суб'єктам інноваційної діяльності у вигляді державних гарантій під реалізацію інноваційних проєктів. ДІФКУ, маючи дуже обмежений обсяг фінансових коштів, навряд чи зможе стати привабливим гарантом для комерційних банків, які кредитують інноваційні проєкти. Поліпшенню ситуації може сприяти формування механізмів юридичної відповідальності держави перед кредиторами за зобов'язаннями ДІФКУ у разі надання нею відповідних гарантій щодо кредитування інноваційних проєктів, що пройшли державну реєстрацію. У зв'язку з цим пропонується п. 16 Статуту ДІФКУ викласти у такій редакції: «Установа відповідає за своїми зобов'язаннями в межах її майна. Установа не відповідає за зобов'язаннями держави, держава не відповідає за зобов'язаннями Установи, за винятком випадків, коли Установа виступає гарантом перед комерційним банком або іншою

фінансово-кредитною установою (крім установ державної та комунальної форми власності), що кредитує зареєстрований в установленому законом порядку інноваційний проєкт». Аналогічне положення має бути закріплено і в Законі України «Про інноваційну діяльність».

Потребує вдосконалення ч. 1 ст. 17 Закону «Про інноваційну діяльність» щодо розширення кола фінансово-кредитних установ, яким можуть бути надані державні гарантії. Законом до них віднесено лише комерційні банки. Поповнення цього списку вбачається можливим за рахунок включення до нього інших фінансово-кредитних установ недержавної форми власності, які кредитують пріоритетні інноваційні проєкти. Потребує деталізації і сам порядок надання державних гарантій для кредитування інноваційних проєктів. Визначаючи критерії відбору інноваційних проєктів для надання під їхню реалізацію відповідних державних гарантій, необхідно виходити не лише з їхньої пріоритетності, але й керуватися іншими економічними складовими. Зокрема, має йтися про рівень ризику реалізації інноваційного проєкту. Одним із основних показників оцінки таких ризиків може бути наявність позитивних результатів щодо проведених науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (далі – НДДКР). Вказаний імператив слід закріпити і під час вирішення питання про доцільність надання державних гарантій щодо комерційного кредитування інноваційних проєктів.

Не отримала належного відображення у чинному законодавстві регламентація такого виду державної підтримки інноваційної діяльності як майнове страхування реалізації інноваційних проєктів у страховиків (ч. 1 п. д ст. 17 Закону «Про інноваційну діяльність»). Не містять згадки про цей вид фінансової підтримки інноваційних проєктів й спеціальні нормативні акти, що регламентують діяльність ДІФКУ.

Розроблення законодавчих механізмів регламентації процедури майнового страхування інноваційних проєктів повинне включати не лише формулювання критеріїв відбору таких проєктів, але й сам порядок перерахування бюджетних коштів ДІФКУ страховим компаніям. Потребує уточнення перелік таких страхових компаній, а також максимально можливі суми страховки.

Цікавим для обговорення є такий вид державної підтримки інноваційних проєктів як надання фінансового лізингу. Для цього державна інноваційна фінансово-кредитна установа здійснює купівлю основних фондів, необхідних для реалізації проєкту та надалі передає їх суб'єкту інноваційної діяльності. Можливість надання такого виду державної підтримки було передбачено у раніше чинному Положенні про формування та використання коштів Української державної інноваційної компанії. Закон «Про інноваційну діяльність» не дає однозначних відповідей на питання щодо можливості надання фінансового лізингу (з бюджетних коштів) Державними інноваційними фінансово-кредитними установами суб'єктам господарювання під реалі-

зацію їх інноваційних проєктів. Як було зазначено, ч. 1 ст. 17 Закону «Про інноваційну діяльність» передбачає лише п'ять видів фінансової підтримки інноваційних проєктів, до яких надання фінансового лізингу не входить.

Водночас певні згадки про цей вид фінансової підтримки містяться в ч. 8 ст. 19 Закону «Про інноваційну діяльність». Згідно з нею, надання кредитів або передача майна до лізингу здійснюється Державними інноваційними фінансово-кредитними установами за умови наявності гарантій повернення коштів у вигляді застави майна, договору страхування, банківської гарантії, договору поруки тощо. Своєю чергою, Державна інноваційна фінансово-кредитна установа за рахунок коштів Державного бюджету може надавати суб'єктам інноваційної діяльності для реалізації ними інноваційних проєктів фінансову підтримку, види якої передбачені ст. 17 Закону «Про інноваційну діяльність». З урахуванням цього можна дійти висновку, що купівля та подальша передача майна в лізинг може здійснюватися ДІФКУ виключно з небюджетних джерел, обсяги яких дуже обмежені. Вирішення цієї проблеми бачиться у вигляді доповнення ч.1 ст. 17 Закону «Про інноваційну діяльність» пунктом *такого* змісту: «е) купівля (з бюджетних коштів) основних виробничих та невиробничих фондів, необхідних для реалізації інноваційних проєктів, з їх подальшою передачею у фінансовий лізинг виконавцям цих проєктів».

У підсумку пропонуємо такі висновки:

1) для оптимізації надання такого виду фінансової підтримки інноваційної діяльності як кредитування, пропонується законодавчо визначити пільговий період погашення кредитів, виданих суб'єктам інноваційної діяльності;

2) з метою формування дієвого механізму надання такого виду фінансової підтримки інноваційної діяльності як надання державних гарантій комерційним банкам, що здійснюють кредитування пріоритетних інноваційних проєктів, потрібно законодавчо передбачити відповідальність держави за зобов'язаннями державних інноваційних фінансово-кредитних установ;

3) ефективним та нереалізованим у законодавстві України є такий вид фінансової підтримки інноваційної діяльності як купівля (з бюджетних коштів) основних фондів, необхідних для реалізації інноваційних проєктів, з їх подальшою передачею у фінансовий лізинг виконавцям цих проєктів.

Список літератури

1. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 № 40-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 36. Ст. 266.
2. Питання Державної інноваційної фінансово-кредитної установи: постанова Кабінету Міністрів України від 15.06.2000 № 979. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/979-2000-п#n14>

ПЕТРОВ Олександр / PETROV Oleksandr,
аспірант кафедри економічного права та економічного
судочинства Навчально-наукового інституту права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-5421-4299

НАБЛИЖЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄС З ПИТАНЬ ЦІНОУТВОРЕННЯ НА ПОВІТРЯНОМУ ТРАНСПОРТІ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ

Анотація. Здійснено дослідження господарсько-правового регулювання ціноутворення на повітряному транспорті на підставі аналізу норм Повітряного кодексу України та відповідних актів ЄС. Визначено шляхи наближення законодавства України про повітряний транспорт до законодавства ЄС.

Ключові слова: господарська діяльність, господарське право, господарське законодавство, економічні відносини, законодавство ЄС, транспортне законодавство, повітряний транспорт, перевезення.

APPROXIMATION OF THE UKRAINIAN LEGISLATION TO THE EU LAW ON PRICING IN THE FIELD OF THE AIR TRANSPORT UNDER THE MILITARY IMPACT

Abstract. A research of the economic law regulation of pricing in the air transport based on the analysis of the norms of the Air Code of Ukraine and the relevant EU acts is presented in this paper. The ways of approximation of the legislation of Ukraine to the EU law are defined.

Keywords: economic activity, Economic law, economic legislation, economic relations, EU law, transport legislation, air transport, air services.

Незважаючи на існуючі умови мілітарного впливу, Україна забезпечує реалізацію заходів у сфері євроінтеграції, здійснює наближення свого законодавства про діяльність повітряного транспорту до норм права ЄС. Виходячи зі змісту угод, які були підписані Україною і набули чинності, перед Україною у сфері повітряного транспорту стоїть завдання ефективно інкорпорувати акти ЄС та виконати умови підписаних угод. Одним із етапів такого предметного інкорпорування є вдосконалення правового регулювання відносин з ціноутворення на повітряному транспорті. Роль цих відносин

пов'язується із соціально-економічним значенням авіаційної діяльності та має забезпечувати транспортну політику, метою якої є наближення законодавства України до права ЄС. Цей напрям державної політики зумовлений також передумовами, за яких збільшується динаміка вступу України до ЄС з огляду на обставини мілітарного впливу.

Для визначення шляхів наближення законодавства України до права ЄС, необхідним є порівняльне дослідження змісту відповідних актів ЄС із змістом законодавства України.

Відповідно до ч. 1 ст. 137 підрозділу 7 ч. V глави 6 розділу IV Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством за атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, з метою забезпечення скоординованого розвитку та прогресивної лібералізації перевезень між Сторонами відповідно до їхніх взаємних комерційних потреб, умови взаємного доступу на ринок повинні розглядатися відповідно до Угоди між Україною та Європейським Союзом про спільний авіаційний простір (далі – Угода про САП) [1]. Слід зазначити, що вищезгадана Угода про САП була підписана сторонами 21.10.2021 р., ратифікована Законом України від 17.02.2023 р. №2067-IX та набирає чинності 09.05.2023 р. [2, 3]. З метою виконання зазначеної Угоди, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12.07.2022 р. № 593-р було затверджено відповідний план заходів (далі – План заходів) [4].

Відносини щодо ціноутворення під час здійснення повітряних перевезень регулюються ст. 25 Угоди про САП [3]. Згідно з ч. 2 с. 5 розділу II, Додатку I та п. 2 розділу 2 додатку III Угоди про САП, до правової системи України має бути інкорпоровано главу IV Регламенту (ЄС) № 1008/2008 Європейського Парламенту та Ради від 24.09.2008 р. про загальні правила здійснення авіаперевезень у Співтоваристві (далі – Регламент № 1008/2008) [3]. В Україні господарсько-правове регулювання зазначених відносин здійснюється ст. 99 Повітряного кодексу України (далі – ПКУ).

Особливої уваги заслуговує той факт, що між Угодою про САП, Регламентом № 1008/2008 й ПКУ наявні відмінності, що впливають на регулювання відповідних господарських відносин, останні якнайбільше стосуються принципів ціноутворення; інформації про тарифи та структуру остаточної ціни; встановлення або скасування тарифів органами державної влади.

По-перше, принципи, визначені в ч.1 ст. 25 Угоди про САП та ч. 1 ст. 99 ПКУ, змістовно відрізняються. Зокрема, у ч. 1 та ч. 3 ст. 25 Угоди про САП, визначено, що тарифи встановлюються на основі принципів вільної та чесної конкуренції, а також зазначається, що несправедливі, необґрунтовані, дискримінаційні або субсидійовані тарифи є несумісними з положенням цієї статті. Разом із тим, п. 3 ч. 1 ст. 99 ПКУ передбачає принцип недопущення встановлення демпінгових або дискримінаційних цін з боку окремих аві-

аперевізників, а пункти 1 та 2 ч. 1 ст. 99 ПКУ містять принципи, які загалом не відповідають ст. 25 Угоди про САП.

По-друге, слід звернути увагу на те, що відповідно до ч. 1 ст. 23 Регламенту № 1008/2008 доступні для загального кола осіб та публічно оприлюднені в будь-якій формі тарифи на послуги повітряних перевезень, якщо вони здійснюються з аеропортів на території держав-членів ЄС, мають вказувати умови, за яких вони застосовуються. До того ж, остаточна ціна на послуги повітряних перевезень має вказувати усі передбачувані та неминучі складові, зокрема, але не виключно, такі складові: тариф на послугу повітряного перевезення; податки; аеропортові збори, інші збори, надбавки та внески (зокрема, ті, що пов'язані з паливом та безпекою).

На нашу думку, господарсько-правове регулювання відносин щодо визначення тарифів здійснюється відповідно до ч. 2 ст. 99 ПКУ та суперечить ч. 1 ст. 23 Регламенту № 1008/2008.

Згідно з ч. 1 ст. 22 Регламенту № 1008/2008, авіаперевізники, в яких наявна дійсна ліцензія, надана компетентним органом держави-члена ЄС, що наділений повноваженнями на надання такої ліцензії (далі – авіаперевізники держав-членів ЄС), та авіаперевізники третіх країн, на умовах взаємності, вільно встановлюють тарифи на надання послуг повітряних перевезень. Згідно з ч. 2 ст. 25 Угоди про САП, сторони не вимагають подання тарифів або повідомлення про їх встановлення.

Значимо, що змістовно ч. 2 ст. 99 ПКУ не відповідає змісту ч. 1 ст. 22 та ч. 1 ст. 23 Регламенту № 1008/2008, оскільки останні застосовуються лише до авіаперевізників держав-членів ЄС, на інших авіаперевізників ці норми не поширюються. Суперечливий характер ч. 2 ст. 99 ПКУ по відношенню до норм Регламенту № 1008/2008 потребує теоретичного переосмислення принципів ціноутворення на повітряному транспорті.

Питання вдосконалення правового регулювання, з огляду на вищенаведене, постає також і за результатами аналізу ч.ч. 3, 4, 5 ст. 99 ПКУ, в яких йдеться про підстави та порядок застосування уповноваженим органом з питань цивільної авіації засобів державного регулювання у вигляді скасування надмірно високих тарифів та зупинення дії надмірно низьких тарифів. Варто наголосити, що в Угоді про САП, а також главою IV Регламенту № 1008/2008 таких положень не передбачено взагалі. Частиною 3 Угоди про САП фактично визначено єдиний порядок дій у випадках, коли є підстави вважати, що тариф є необґрунтованим. За таких умов передбачається здійснення консультацій між державами-членами ЄС та Україною згідно з процедурою, передбаченою ч. 3 ст. 25 Угоди про САП.

Також важливе значення має те, що вищезгадані положення Угоди про САП поширюються лише на авіаперевізників держав-членів ЄС та авіаперевізників України, які отримали ліцензію від уповноваженого органу з

питань цивільної авіації України. Отже, норми частин 3, 4, 5 ст. 99 ПКУ можуть застосовуватись до авіаперевізників, які отримали ліцензію в інших країнах.

Аналіз норм ПКУ, Угоди про САП та Регламенту № 1008/2008 з питань ціноутворення на повітряному транспорті дозволяє зробити висновок про їх водночас важливе змістовне значення та суперечливий характер, що потребує теоретичного переосмислення і відповідного вдосконалення законодавства України. На нашу думку, вдосконалення законодавства України має передбачати заходи, спрямовані на дотримання Угоди САП та інкорпорування Регламенту № 1008/2008 шляхом внесення таких змін до ПКУ:

по-перше, внесення змін до ч 1 ст. 99 ПКУ задля досягнення змістовної схожості принципів, які наведено у цій статті, принципам, які передбачені Угодою про САП;

по-друге, доповнення ч. 2 ст. 99 ПКУ нормою, яка дозволить усунути розбіжності щодо тарифного регулювання, і змістовно відповідатиме ч. 1 ст. 22 та ч. 1 ст. 23 Регламенту № 1008/2008;

по-третє, внесення змін до ст. 99 ПКУ щодо інформації про тарифи та їх скасування органами державної влади, що також дозволить усунути розбіжності між ч. 1 ст. 22 та ч. 1 ст. 23 Регламенту № 1008/2008 та ПКУ.

Список літератури

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством за атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода від 27.06.2014. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
2. Про ратифікацію Угоди між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони, про спільний авіаційний простір: Закон від 17.02.2022 № 2067-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2067-20#Text>
3. Угода між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони, про спільний авіаційний простір: Угода від 12.10.2021. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/593-2022-%D1%80#Text>
4. Про затвердження плану заходів з виконання Угоди між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони, про спільний авіаційний простір: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.07.2022 № 593-р. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/593-2022-%D1%80#Text>
5. Regulation (EC) No 1008/2008 of the European Parliament and of the Council of 24 September 2008 on common rules for the operation of air services in the Community. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32008R1008>

НІКІШИНА Оксана / NIKISHYNA Oksana,

*д-р екон. наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу ринкових механізмів та структур,*

*Державна установа «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень
Національної академії наук України»,
м. Одеса, Україна*

orcid.org/0000-0002-7172-3551

ТАРАКАНОВ Микола / TARAKANOV Mykola,

*канд. екон. наук, старший науковий співробітник
відділу ринкових механізмів та структур,*

*Державна установа «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень
Національної академії наук України»,
м. Одеса, Україна*

orcid.org/0000-0002-3827-2373

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛОКАЛЬНИХ МОЛОЧНИХ РИНКІВ У ВОЄННИЙ ТА ПОВОЄННИЙ ПЕРІОДИ

Анотація. Визначено передумови створення локальних молочних ринків на засадах самозабезпечення споживчого попиту. Обґрунтовано провідну роль сімейного фермерства у формуванні подовжених ланцюгів товароруку молочних продуктів з доданою вартістю. Запропоновано заходи інституціонального регулювання локальних молочних ринків у воєнний та повоєнний періоди.

Ключові слова: інституціональні заходи, регулювання, локальний молочний ринок, сімейні молочні ферми.

INSTITUTIONAL ENSURING OF LOCAL MILK MARKETS IN THE WAR AND POST-WAR PERIODS

Abstract. The prerequisites for the creation of local milk markets on the basis of self-sufficiency of consumers' demand are determined. The leading role of a family farming in the formation of the extended chains of value-added milk products is substantiated. Measures of institutional regulation of local milk markets in the war and postwar periods are proposed.

Keywords: institutional measures, regulation, local milk market, family milk farms.

Молочний ринок України – гарант продовольчої безпеки і базовий ринок у забезпеченні макроекономічної та соціальної стабільності у суспільстві. Частка молочної продукції у ВВП України складає близько 1%, у ВВП переробної промисловості – 10,3% [1]. У воєнний період руйнування великих молокопереробних підприємств та молочних ферм, порушення усталених логістичних зв'язків актуалізувало завдання самозабезпечення молочними продуктами місцевого виробництва на основі створення локальних ринків.

В умовах мілітарного впливу процесам локалізації ринкового простору відповідають неринкові механізми. Відповідно, інструментами державного регулювання цих процесів повинні виступати переважно інституціональні заходи, спрямовані на створення подовжених локальних ланцюгів товароруку від виробництва молочної сировини до реалізації молочних продуктів місцевим споживачам.

Характерною особливістю релевантного ринку є негативна тенденція скорочення обсягів переробки молока та виробництва молочних продуктів, яка посилилась у воєнний період (таблиця 1). За останні три роки від'ємна динаміка була характерна для всієї товарної номенклатури. У 2022 р. найбільше скорочення виробництва спостерігалось за такими позиціями, як згущене молоко (-19,0%), сири (-16,5%), вершкове масло (-6,3%). Аналогічна тенденція притаманна сировинному сектору ринку: обсяги виробництва молока скоротились на 12,7%, переробки – на 15,7%.

Таблиця 1.

Динаміка виробництва молока та молочних продуктів в Україні*

Показники	Роки			Темп зниження, %	
	2020	2021	2022	2021 р. по відношенню до 2020 р.	2022 р. по відношенню до 2021 р.
1. Виробництво молока, млн т	9,8	8,7	7,6	-11,2	-12,7
2. Кількість молокопереробних підприємств, од.	192	178	140	-7,3	-21,4
3. Перероблено молока, млн т	3,5	3,2	2,7	-8,6	-15,7
4. Вершкове масло, тис. т	87,5	64,4	60,0	-26,4	-6,3
5. Сири, тис. т	115,8	106,5	89,0	-8,0	-16,5
6. Згущене молоко, тис. т	74,5	74,1	60,0	-0,5	-19,0
7. Сухе молоко, тис. т	35,3	34,1	34,0	-4,0	-0,3

*Розраховано авторами за даними [1, 2, 3].

Одночасно зі скороченням молокопереробки посилюється «розрив» в обсягах виробництва молока між домогосподарствами та підприємствами на користь останніх. За оцінками Мінагрополітики України, в 2022 р. підприємства наростили обсяги виробництва молока на 3,1% по відношенню до 2021 р., домогосподарства, навпаки, скоротили виробництво на таку

ж величину [2]. Це призводить до порушення економічних зв'язків домогосподарств із центрами переробки молока, а також посилює проблему задоволення місцевого споживчого попиту.

Перспективною організаційно-правовою формою молочного бізнесу, яка спроможна забезпечити власною продукцією місцеве населення в умовах товарних і територіальних обмежень воєнного періоду, є *сімейне фермерство*. Переваги сімейного фермерства полягають, по-перше, у його використанні як альтернативного варіанту в умовах припинення постачань продуктів великими молочними компаніями. По-друге, сімейне фермерство більш мобільне з точки зору відновлення виробничих процесів; воно територіально розпорошено, не залежить від наявності великої кількості сільськогосподарських земель тощо. По-третє, з урахуванням позитивного іноземного досвіду можна спрогнозувати подальший розвиток сімейних молочних ферм у післявоєнний період, що буде сприяти забезпеченню самозайнятості сільського населення та покриттю споживчого попиту у якісних молочних продуктах [4].

За результатами проведених досліджень [5, 6], авторами розроблено комплекс науково-прикладних рекомендацій щодо вдосконалення інституційного забезпечення локальних молочних ринків, які узагальнено в таблиці 2. Розглянемо першочергові напрями інституційного регулювання розвитку сімейного фермерства в контексті самозабезпечення молочними продуктами місцевого споживчого попиту.

З метою посилення відповідального ставлення домогосподарств до створення сімейних молочних ферм пропонується запровадити на рівні місцевих органів влади реєстр перспективних домогосподарств, що дозволить відсіяти випадкових претендентів та буде сприяти виявленню проблемних населених пунктів з низькою мотивацією до розвитку сімейного фермерства.

Завдання створення високопродуктивного сировинного сектору молочного ринку передбачає розробку низки нормативно-правових актів загальнодержавного рівня, які забезпечать уніфікацію та додаткову підтримку заходів, пов'язаних з утриманням тварин. Пріоритетними серед них слід визначити такі: спрощення доступу до користування громадськими пасовищами, стимулювання збільшення чисельності та продуктивності молочної череди, підвищення результативності отримання міжнародної гуманітарної допомоги та консультаційних послуг (див. таблицю 2).

Формування подовжених ланцюгів товароруку молочних продуктів має бути спрямоване на створення запасів молочних продуктів довготривалого зберігання та диверсифікацію каналів збуту продукції за рахунок розподілу молочних продуктів серед військових частин та незахищених верств населення на безоплатній основі.

Таблиця 2. Комплекс науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення інституціонального забезпечення локальних молочних ринків*

Рекомендації	Зміст рекомендацій	Наслідки впровадження
1. Посилення відповідального ставлення домогосподарств до перетворення на сімейні молочні ферми		
1.1. Створення реєстру перспективних домогосподарств	Умови: наявність молодих членів сімей працездатного віку (до 30 років), які бажають створити сімейні молочні ферми; наявність позитивного досвіду з утримання корів; згода на участь у семінарах та тренінгах з отримання сучасного досвіду управління сімейними фермами; згода на участь у благодійних акціях та інших заходах, пов'язаних з підтримкою ВСУ, незахищених верств населення тощо.	Виявлення проблемних населених пунктів з низькою вмотивованістю до створення сімейних ферм
2. Створення високопродуктивного сировинного сектору молочного ринку		
2.1. Спрощення вимог до передачі сільськогосподарських земель під громадські пасовища	а) Надання пріоритетного права на використання під громадські пасовища: – земель запасу за виключенням земель, які мають оборонне та загальноінфраструктурне значення; – незадіяних земель; – земель під сільськогосподарськими культурами, які за економічною результативністю доцільно перерієнтувати на громадські пасовища та виробництво кормів; б) заявний характер отримання доступу до користування громадськими пасовищами; в) відміна нарахування плати за користування громадськими пасовищами.	В умовах обмежень або припинення зовнішніх постачань використання місцевої кормової бази як альтернативного варіанту виробництва молочних продуктів
2.2. Стимулювання збільшення чисельності молочної череди	Розмір спеціальної бюджетної дотації за утримання корів збільшити з 5300 грн. до 8000 грн. на одну корову при загальному обсязі у 120 тис. грн.	Створення економічних умов для власної переробки молока
2.3. Отримання гуманітарної допомоги та консультацій для відтворення череди	Надання гуманітарної допомоги та консультацій за провідної ролі вітчизняних профільних інституцій ринку у визначенні напрямів, параметрів, умов та організаційних форм її отримання за фінансової підтримки іноземних благодійних фондів та установ	Підвищення результативності заходів за рахунок швидкого реагування на зміни потреб фермерів
3. Формування подовжених ланцюгів товароруку молочних продуктів		
3.1. Створення запасів молочних продуктів	Стимулювання виробництва молочних продуктів довготривалого зберігання шляхом запровадження місцевої субсидії, розмір якої має залежати від частки сировини, яка використовується для виробництва продуктів	Спрямування залишків молока у літній період на виробництво молочних продуктів довгострокового зберігання
3.2. Диверсифікація каналів збуту молочних продуктів за умовами благодійної діяльності	Укладання договорів між сімейними фермами та місцевими органами влади щодо компенсації витрат на виробництво та збут молочної продукції, яка спрямована на благодійну діяльність	Самозабезпечення молочними продуктами незахищених верств населення

*Розроблено авторами на основі [4, 5, 6].

Отже, у воєнний та повоєнний період один із провідних напрямів інституційних впливів на трансформацію молочного ринку передбачає локалізацію ринкового простору на умовах самозабезпечення місцевого споживчого попиту. Процес самозабезпечення молочними продуктами передбачає пріоритетне використання інституційних заходів та інструментів на основі державного селективного регулювання відтворювальних процесів. Провідною організаційно-правовою формою виробництва молочних продуктів доцільно визначити сімейне фермерство, яке в найбільшій мірі адаптоване до нестабільності та викликів зовнішнього середовища.

Публікацію підготовлено в межах виконання НДР «Селективне регулювання розвитку товарних ринків» (№ державної реєстрації 0122U000825).

Список літератури

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/>
3. Промислове тваринництво в Україні стрімко скорочується. *Дія*. 2023. URL: <https://dia.dp.gov.ua/promislove-tvarinnictvo-v-ukra%D1%97ni-strimko-skorochuyetsya/>
4. Як створити ефективну молочну ферми: поради британських фахівців. URL: <https://kurkul.com/spetsproekty/793-yak-stvoriti-efektivnu-molochnu-fermu-poradi-britanskih-fahivtsiv>
5. Нікішина О.В., Тараканов М.Л., Бочкарьов Д.О., Чеботарьова Н.Й. Стійкість функціонування ринку молочних продуктів у системі вертикально суміжних ринків України. *Food Industry Economics*. 2022. № 14(3). С. 3–18. <https://doi.org/10.15673/fie.v14i3.2356>
6. Нікішина О.В., Тараканов М.Л. Механізми формування відтворювальної логістики ринку молока та молочної продукції в Україні. *Економічні інновації: зб. наук. праць*. 2020. Т. 22. Вип. 4 (77). С. 116–127. [https://doi.org/10.31520/ei.2020.22.4\(77\).116-127](https://doi.org/10.31520/ei.2020.22.4(77).116-127)

ГЕРАСИМЧУК Єлизавета / HERASYMCHUK Yelyzaveta,
*аспірант Навчально-наукового інституту права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-9277-7372*

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПРОВЕДЕННЯ ТОРГОВЕЛЬНИХ РОЗСЛІДУВАНЬ В УКРАЇНІ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У тезах аналізується проблематика проведення торговельних розслідувань в Україні в умовах воєнного стану. Розглянуто межі дискреційних повноважень Міністерства економіки України та Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі в частині прийняття рішення про продовження строків торговельних розслідувань та проаналізовано практику, що склалася. Підготовлено висновки та рекомендації щодо проведення торговельних розслідувань і прийняття рішень за їх результатами у разі порушення присічних строків, визначених законодавством України.

Ключові слова: торговельні розслідування, Мінекономіки, дискреційні повноваження, антидемпінгові та спеціальні заходи.

SOME ISSUES OF CONDUCTING TRADE INVESTIGATIONS IN UKRAINE DURING MARTIAL LAW

Abstract. The paper analyses the issues of conducting trade investigations in Ukraine under martial law. The limits of discretionary powers of the Ministry of Economy of Ukraine and the Interdepartmental Commission on International Trade are examined in terms of deciding on the extension of trade investigations and the current practice is analyzed. Conclusions and recommendations on conducting trade investigations and making decisions based on their results in case of violation of the time limits set by Ukrainian legislation are proposed.

Keywords: trade investigations, Ministry of Economy, discretionary powers, anti-dumping and safeguard measures.

Із введенням воєнного стану в Україні держава вимушена була пристосовуватись до нових реалій свого функціонування і перелаштовувати свої процеси таким чином, щоб забезпечити передусім соціальні функції,

акцентуючи свою увагу на життєво необхідних для громадян сферах. У зв'язку з таким зміщенням фокусу, деякі некритичні питання, що стосуються бізнесу, залишались осторонь, не було винятком і проведення Міністерством економіки України (далі – Мінекономіки) торговельних розслідувань щодо імпорту товарів в Україну. Фактично, у березні 2022 р. Мінекономіки (далі – Мінекономіки) призупинило проведення торговельних розслідувань на невизначений час, однак чи відповідає це законодавству України та правилам Світової організації торгівлі (далі – СОТ) щодо торговельного захисту, залишається відкритим питанням.

Проведення торговельних розслідувань в Україні законодавчо обмежено певним строком, що є різним для кожних типів розслідувань. Наприклад, для антидемпінгових розслідувань цей строк не повинен перевищувати одного року з дня набрання чинності рішенням про його порушення [1], для спеціальних – строк проведення розслідування не повинен перевищувати 270 днів від дати його порушення. За надзвичайних обставин цей строк може бути продовжено Комісією до 330 днів [2]. Разом із цим, внаслідок перенесення Мінекономіки строків процедурних етапів проведення антидемпінгових і спеціальних розслідувань та переглядів, визначенні законодавством присічні строки щодо деяких торговельних розслідувань, що наразі проводяться або проводились в Україні, були порушені. Пропонується розглянути, чи має місце порушення з боку Мінекономіки законодавства України та Угод СОТ щодо проведення торговельних розслідувань в Україні в період воєнного стану.

Зовнішньоекономічна діяльність має чільне місце в структурі економіки держави, оскільки дозволяє підвищити ефективність економіки, а в критичних випадках – забезпечити споживачів всіма необхідними товарами й наповнювати бюджет необхідними надходженнями. Забезпечення справедливих умов для сторін зовнішньоекономічної діяльності є важливим не лише для сторін зовнішньоекономічного контракту, але й для національної галузі в цілому. Законодавство визначає, що під недобросовісною конкуренцією під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності розуміється здійснення демпінгового імпорту, до якого застосовуються антидемпінгові заходи, здійснення субсидованого імпорту, до якого застосовуються компенсаційні заходи, здійснення інших дій, що законами України визнаються недобросовісною конкуренцією [3]. На думку В.В. Пасічник, ці заходи складають систему торговельного захисту України, яка побудована за принципами СОТ та її Угод. Зазначені Угоди прийняті на Уругвайському раунді багатосторонніх торгових переговорів (ГАТТ/СОТ) і включають Генеральну угоду про тарифи й торгівлю 1994 року, Угоду про застосування статті VI Генеральної угоди про тарифи й торгівлю 1994 року, Угоду про субсидії та компенсаційні заходи та Угоду про захисні заходи.

Вказані угоди є обов'язковими для всіх членів СОТ, в тому числі й для України. Вони регулюють порядок ініціювання та проведення антидемпінгових, антисубсидійних і спеціальних розслідувань та застосування антидемпінгових, компенсаційних й спеціальних заходів у межах СОТ. Вони містять міжнародні правила, які країни-члени СОТ повинні виконувати та яких повинні дотримуватися при здійсненні торгівельно-економічних відносин між собою. Адже в їх основі лежить міжнародно-правове регулювання торгівельно-економічних відносин між країнами-членами цієї організації [4].

В Україні проведення торговельних розслідувань доручено Мінекономіки. Мінекономіки фактично виконує роль рефері між національними товаровиробниками, з одного боку, та експортерами й імпортерами, з іншого. До основних функцій Мінекономіки можна віднести: розгляд скарг національних товаровиробників про порушення розслідування; підготовку висновків за результатами такого розгляду; дослідження фактів і обставин під час проведення торговельних розслідувань та підготовку основних фактів і висновків за результатами такого дослідження. Прийняття ж рішень щодо торговельних розслідувань таких як про порушення розслідування, про позитивні або негативні висновки щодо наявності шкоди та її розмір, про застосування заходів тощо належить до компетенції Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі. У цьому контексті важливим є розмежування діяльності цих двох органів і заборони перебирання на себе функцій іншого органу. Завдяки цьому, по-перше, забезпечується принцип справедливості та об'єктивності, оскільки рішення щодо важливих фактів стосовно розслідувань приймає окремий орган, до складу якого входять представники органів різних сфер діяльності та який незаангажований позиціями й тиском від сторін, а по-друге, створюється перешкода ризику зосередити владу «в одних руках», чим забезпечується зниження корупційної складової.

Зосереджуючи увагу на питанні про розмежування повноважень, варто проаналізувати нині чинне повідомлення Мінекономіки про перенесення строків процедурних етапів проведення антидемпінгових та спеціальних розслідувань / переглядів та розгляду поданих скарг / заяв про порушення торговельних розслідувань / переглядів, опубліковане на вебсайті цього міністерства 16.03.2022 р. Відповідно до такого повідомлення усі строки процедурних етапів проведення антидемпінгових і спеціальних розслідувань та переглядів заходів, застосованих за результатами таких розслідувань, а також розгляду поданих скарг / заяв про порушення торговельних розслідувань / переглядів були перенесені на невизначений строк, а про поновлення таких строків Мінекономіки зобов'язалось повідомити додатково [5]. Пояснюючи законодавче підґрунтя такого рішення, Мінекономіки посилається на ст. 4 Закону України «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну» [2], статтю 6 Закону України «Про захист національ-

ного товаровиробника від демпінгового імпорту» [1] та ст. 5 Закону України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» [6], якими визначено, що строк може визначатися також посиланням на подію, яка повинна неминуче настати. Такою подією Мінекономіки називає введення та скасування воєнного стану.

З формулювання, яке було використане Мінекономіки, згідно з його повідомленням переносяться строки саме процедурних етапів у рамках торговельних розслідувань, а не строки проведення торговельних розслідувань, які визначено законодавством та про які йшлося вище. Однак чи є правомірними такі дії органу розслідування?

Дійсно, законодавство України про торговельний захист наділяє як Мінекономіки, так і Міжвідомчу комісію з міжнародної торгівлі дискреційними повноваженнями. Як слушно зазначає А. Барікова, у формулюванні критеріїв дискреції має застосовуватися «трискладовий тест», поширений у наднаціональному праві Європейського Союзу: 1) відповідно до легітимної мети; 2) на підставі вимог щодо якості закону (доступності, передбачуваності, чіткого визначення меж дискреційних повноважень) за результатами оцінки обставин та нормативного регулювання; 3) зважаючи на принципи пропорційності, «необхідності в демократичному суспільстві» [7]. Таким чином, визначаючи, чи правомірно Мінекономіки застосувало свої дискреційні повноваження щодо перенесення процедурних етапів строків розслідувань, мають враховувати той факт, що рішення приймається хоч і на розсуд органу розслідування, але в межах, визначених законом.

У ядрі цієї проблематики стоїть питання щодо того, чи не впливає перенесення процедурних етапів розслідувань на загальні строки проведення розслідувань, які визначені законодавством. Наведемо реальний приклад: спеціальне розслідування щодо імпорту в Україні ПВХ-профілю незалежно від країни походження та експорту було порушено рішенням Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі від 27.08.2021 № СП-504/2021/4411-03, а набрало чинності – з дня його опублікування в газеті «Урядовий кур'єр» 01.09.2021 [8]. Відповідно до Закону України «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну», строк проведення спеціального розслідування не повинен перевищувати 270 днів від дати його порушення. Таким чином, останній день строку проведення Мінекономіки цього розслідування мав бути 29.05.2022. Однак наступним рішенням Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі в рамках цього розслідування було рішення від 02.11.2022 № СП-537/2022/441-01 про припинення спеціального розслідування щодо імпорту в Україну ПВХ-профілю незалежно від країни походження та експорту без застосування спеціальних заходів [9]. Водночас рішення про продовження строку проведення розслідування згідно зі ст. 8 відповідного закону прийнято не було. Це дозволяє нам зробити висновок, що розслідування

було чинним і проводилось Мінекономіки більш, ніж 4 місяці всупереч положенням законодавства України. Таким чином, на нашу думку, в цьому випадку Мінекономіки перевищило свої дискреційні повноваження і продовжило процедурні етапи розслідування на такий строк, який є більший присічного строку, визначеного законодавством.

Аналогічний приклад можна навести і щодо антидемпінгового розслідування. Так, в Україні було порушено антидемпінгове розслідування щодо імпорту в Україну прокату з вуглецевої сталі з покриттям походженням з Китайської Народної Республіки відповідно до рішення Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі від 14.12.2020 № АД-471/2020/4411-03, яке набрало чинності 19.12.2020 [10]. Станом на сьогодні, щодо цього розслідування не прийняті ані рішення про його продовження на більш тривалий строк, ані про його припинення без застосування заходів чи застосування антидемпінгових заходів. Відтак зазначене антидемпінгове розслідування вже триває більше 2 років, у той час як відповідним законом передбачено присічний строк у 18 місяців. Якщо Мінекономіки і Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі таки зроблять висновок про необхідність застосування антидемпінгового мита щодо імпорту прокату з вуглецевої сталі з покриттям походженням з КНР, такі дії органів влади порушуватимуть не тільки процесуальні положення відповідного закону про максимальний строк проведення розслідування, а також і матеріальну складову, зокнайменше в частині актуальності досліджуваних фактів і необхідності застосування заходів на підставі тих умов, що передували порушенню розслідування.

Зазначений аналіз положень законодавства України та практики проведення Мінекономіки торговельних розслідувань у період воєнного стану дозволяє дійти наступних висновків: по-перше, хоч Мінекономіки й наділене дискреційними повноваженнями щодо прийняття рішень в рамках торговельних розслідувань, воно повинно їх вчиняти лише в межах закону; по-друге, проведення торговельних розслідувань у будь-якому разі не може перевищувати строки, визначені законодавством, тобто перенесення строків процедурних етапів є можливим, але лише в рамках присічних строків; по-третє, має місце порушення з боку Мінекономіки строків проведення торговельних розслідувань та незаконність проведення і дослідження фактів щодо розслідувань понад присічний строк стосовно низки торговельних розслідувань в Україні, по-четверте, будь-яке застосування заходів за результатами розслідувань, які проводились з порушенням строку, буде незаконним.

Список літератури

1. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту: Закон України від 22.12.1998 № 330-XIV. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-14#Text>
2. Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну: Закон України від 22.12.1998 № 332-XIV. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-14#Text>
3. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 № 959-XII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>
4. Пасічник В.В. Адміністративно-правове забезпечення економічної конкуренції в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. М-во освіти і науки України, Нац. авіац. ун-т. Київ, 2021. 20 с.
5. Про перенесення строків процедурних етапів проведення антидемпінгових та спеціальних розслідувань/переглядів та розгляду поданих скарг/заяв про порушення торговельних розслідувань/переглядів: Лист Міністерства економіки України. *Офіційний сайт Міністерства економіки України*. 2023. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Print?lang=uk-UA&id=6435a422-6277-49ab-bce5-27699f37c49b>
6. Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту: Закон України від 22.12.1998 № 331-XIV. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-14#Text>
7. Барікова А. Дискреція Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 2. С. 153–157.
8. Про порушення та проведення спеціального розслідування щодо імпорту в Україну ПВХ-профілю незалежно від країни походження та експорту: Повідомлення про прийняття рішення Міжвідомчою комісією з міжнародної торгівлі від 27.08.2021 № СП-504/2021/4411-03. *Урядовий кур'єр*. 2021. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/specialne-rozsliduvannya-shodo-importu-v-167-2/>
9. Про припинення спеціального розслідування щодо імпорту в Україну ПВХ-профілю незалежно від країни походження та експорту без застосування спеціальних заходів: повідомлення про прийняття рішення Міжвідомчою комісією з міжнародної торгівлі від 02.11.2022 № СП-537/2022/441-01. *Урядовий кур'єр*. 2022. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/povidomlennya-pro-privipennya-specialnogo-05-11-22/>
10. Про порушення та проведення антидемпінгового розслідування щодо імпорту в Україну прокату з вуглецевої сталі з покриттям походженням з Китайської Народної Республіки: повідомлення про прийняття рішення Міжвідомчою комісією з міжнародної торгівлі від 14.12.2020 № АД-471/2020/4411-03. *Урядовий кур'єр*. 2020. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/antidempingove-rozsliduvannya-shodo-importu-v-248-/>

ІВАНОВ Олександр / IVANOV Oleksandr,

аспірант,

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,

м. Київ, Україна

orcid.org/0009-0001-6514-0958

КОТОВА Любов / KOTOVA Liubov,

канд. юрид. наук, професор, професор кафедри правознавства,

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,

м. Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-2437-3624

ВРЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ У ВОЄННИЙ ЧАС

Анотація. У статті представлено аналіз медіації як альтернативного способу вирішення спорів/конфліктів в умовах воєнного стану. Актуальність дослідження полягає у тому, що медіація є новелою у вітчизняному законодавстві та практиці.

Ключові слова: баланс інтересів, трудові відносини, трудовий договір, роботодавець, працівник, конфлікт/спір, медіація, воєнний час, воєнна агресія, воєнний стан, юридичні гарантії, захист трудових прав.

SETTLEMENT OF LABOUR DISPUTES IN THE WARTIME

Abstract. The article considers mediation as an alternative way of resolving labour disputes/conflicts under martial law conditions. The relevance of the study lies in the fact that mediation is a novelty in the domestic legislation and practice.

Keywords: balance of interests, labour relations, employment contract, employer, employee, conflict/dispute, mediation, wartime, military aggression, martial law, legal guarantees, protection of labour rights.

Воєнна агресія Росії проти нашої держави вплинула на усі процеси життєдіяльності України. У зв'язку із воєнним станом в нашій країні багато людей змушені були покинути свої домівки. Широкомасштабні міграційні процеси, зупинення бізнесу, неможливість збереження робочих місць тощо об'єктивно породжують конфлікти, які визначаються тим, що свідома поведінка однієї зі сторін порушує інтереси іншої сторони.

В умовах воєнного стану в Україні гостро постає потреба попередження/запобігання/нівелювання конфліктних ситуацій. Проте часом виникають обставини, за яких вирішити бізнес-конфлікт суб'єктам господарювання складно, тоді й виникає потреба залучення третьої сторони: представників органів центральної влади чи місцевого самоврядування, адвокатів, медіаторів, аудиторів тощо [1].

У вітчизняній юридичній практиці медіація як процедура альтернативного врегулювання спору проходить етап становлення. Поступово вона набирає популярності серед юристів, проте громадяни мало уявляють, що таке медіація та для чого вона потрібна.

У сфері трудових відносин медіація має певні особливості з огляду на те, що відносини між суб'єктами трудового права передбачають можливість конфлікту через різницю їхніх інтересів, які часто є діаметрально протилежними. Така природа трудових відносин зумовлює специфіку вирішення трудових спорів (конфліктів) шляхом медіації [2].

Задля успішного запровадження в Україні медіації в трудових відносинах необхідно проаналізувати досвід, накопичений іншими країнами, де процедура медіації не є новелою та існує багато років. Зокрема, досвід США та провідних європейських країн, який показує, що медіація є ефективним, фінансово заощадливим і своєчасним способом досягнення консенсусу, вирішення конфлікту порівняно з вирішенням спору в судовому порядку.

Дослідження у цій царині можна ефективно використовувати у вітчизняному правозастосуванні. З точки зору досягнення справедливого балансу інтересів сторін трудового договору медіація має суттєві переваги. Проте на практиці вона застосовується дуже рідко, адже інститут медіації є новим в українському законодавстві та відносно трудових відносин не отримав широкого розповсюдження. На наш погляд, це пов'язано з тим, що сторони не обізнані з усіма перевагами медіації, у тому числі тому, що Кодекс законів про працю України не містить чіткої процедури застосування медіації у трудових спорах. Тому дослідження питання ефективності цього способу захисту прав та інтересів сторін трудового договору є актуальним.

Широкомасштабне вторгнення Росії на територію України різко змінило сприйняття українського суспільства щодо усіх сфер цивільного життя, в тому числі й до вирішення конфліктів. Основним органом в Україні, який вирішує спори, є суд. Однак з моменту запровадження воєнного стану суди розпочали працювати із певними особливостями, деякі з них припинили свою роботу або змінили місцезнаходження, змінилась й територіальна підсудність справ. З огляду на загальну ситуацію в країні та емоційну складову, прийняття рішення щодо врегулювання спору наразі суттєво ускладнюється. Незважаючи на це, конфлікти існують, і їх необхідно ви-

рішувати, тому сьогодні як ніколи актуальним постає питання вирішення спорів в позасудовому порядку. Одним із таких альтернативних способів врегулювання спорів є медіація [3].

В Україні основними нормативними актами, що регламентують умови медіаційних процесів, є Закон України (далі – ЗУ) «Про медіацію» від 16.11.2021 р. № 1875-ІХ [4] та Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації), затверджений наказом Мінсоцполітики України від 17.08.2016 р. № 89 [5]. ЗУ «Про медіацію» визначає правові засади й порядок здійснення медіації, її принципи, статус медіатора, вимоги до його підготовки тощо. Зокрема, у Законі зазначено, що договір про проведення медіації, як угода про надання послуг медіації («позасудової, добровільної, конфіденційної, структурованої процедури»), що укладена сторонами можливого/наявного конфлікту (спору) та медіатором («спеціально підготовленою, нейтральною, незалежною, неупередженою фізичною особою) у погодженій ними усній/письмовій формі, що відповідає вимогам закону, має здійснюватись з дотриманням принципів, базовими серед яких є принципи: добровільності; конфіденційності; нейтральності та незалежності медіатора; рівності прав сторін медіації тощо.

Крім того, у зв'язку з прийняттям ЗУ «Про медіацію» доповнено Кодекс законів України про працю (далі – КЗПП) новою ст. 221-1, у якій закріплено можливість врегулювання трудових спорів шляхом медіації відповідно до ЗУ «Про медіацію», з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом [5].

На відміну від більш формального судового процесу, під час медіації сторони самі доходять згоди, без стороннього впливу. Це дозволяє зменшити навантаження на судову систему та судові витрати, скоротити строки розгляду справ, зменшити відсоток оскаржуваних рішень і негативне навантаження на суд та його учасників і загалом – знизити соціальне напруження в суспільстві.

З урахуванням переваг, медіація в умовах сьогодення вбачається більш прийнятною формою розв'язання спорів/конфліктів, оскільки допомагає врегулювати сам конфлікт і надає можливість гармонізувати відносини між його сторонами на відміну від розгляду спору в суді, який не усуває причину конфлікту. Судовий процес для сторін є продовженням конфлікту, який не вирішується, а навпаки загострюється.

Українське законодавство, крім нещодавно запровадженої медіації, передбачає також й інші форми позасудового порядку вирішення трудових спорів/конфліктів, які мають суттєві відмінності від медіації.

Один із позасудових способів вирішення трудових конфліктів закріплений у ЗУ «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)»

від 03.03.1998 р. № 137/98-ВР [6] та у ЗУ «Про колективні договори і угоди» від 01.07.1993 р. № 3356-XII [7], яким передбачається діяльність примирної комісії або посередника у спірних питаннях, що виникають під час обговорення умов колективного договору, що укладається. Відмінність цих осіб від медіатора полягає у тому, що вони не є сторонніми особами для сторін конфлікту/спору, а обираються з числа працюючого колективу. Це може викликати сумніви щодо їх об'єктивності та неупередженості. Найчастіше саме з цих причин не відбувається врегулювання спорів мирним, позасудовим способом.

Глава XV КЗПП України (ст.ст. 223-230) [8] як про позасудовий спосіб розв'язання трудових спорів містить положення про комісії з трудових спорів (далі – КТС), які розглядають трудові спори та мають створюватись і діяти на підприємствах, в установах, організаціях, де кількість працюючих не менше 15 чоловік. Спори, які можуть розглядати такі комісії, зазвичай обмежені за характером чи суб'єктивним складом. До компетенції комісій не входить вирішення і розгляд спорів, пов'язаних з поновленням на роботі. Не може вона розглядати й спори за заявами працівників про оформлення трудових відносин у разі виконання ними роботи без укладення трудового договору, не розглядає спори за заявами власника або уповноваженого ним органу про відшкодування працівниками матеріальної шкоди, що заподіяна підприємству, установі чи організації; спори за заявами адміністрації чи керівного складу підприємства, службових осіб, керівних працівників, які обираються, затверджуються чи призначаються на посади, з питань звільнення, зміни дати та формулювання причин звільнення, переведення на іншу роботу, оплати за час вимушеного прогулу та накладення дисциплінарних стягнень.

Суттєва різниця між вирішенням трудового спору в КТС та за процедурою медіації полягає у такому. КТС розглядає спір, як правило, публічно, в присутності трудового колективу. Також КТС може прийняти рішення, яке, швидше за все, одну із сторін не задовольнить. І таке рішення не може вважатись об'єктивним з огляду на те, що КТС складається з представників роботодавця та працівника, у яких особиста зацікавленість у вирішенні спору. На відміну від медіатора, який є сторонньою особою та може розглянути конфлікт неупереджено з обох сторін та допомогти сторонам його розв'язати так, щоб обидві сторони залишаються задоволеними.

Як правило, у питаннях вирішення трудових конфліктів/спорів сторону роботодавця прийнято вважати сильнішою порівняно з працівником, але під час трудового спору баланс сил нерідко змінюється, і може бути й на користь працівника. Практичний досвід показує, що працівники зловживають наданими їм правами, ігноруючи обов'язки. До того ж, у сучасних умовах, унаслідок російської воєнної агресії, трудові відносини пов'язані з

додатковим психологічним навантаженням, що призводить до конфліктних ситуацій.

Разом з тим, слід зазначити, що сучасна модель побудови відносин між роботодавцем і працівниками все більше набуває ознак рівноправності. А у рівноправних відносинах природним є вирішення конфліктів мирно, шляхом переговорів і домовленостей. Але для подолання конфлікту потрібне, по-перше, бажання обох сторін, по-друге, обізнаність про інструментарій розв'язання конфліктної ситуації, і, по-третє, наявність відповідної правової культури.

Тому медіація, на нашу думку, є найбільш ефективним інструментом розв'язання трудових конфліктів/спорів з дотриманням прав і законних інтересів обох сторін трудового договору не тільки в умовах воєнного стану, але і у повоєнний час. Її очевидними перевагами є, зокрема:

Конфіденційність. Будь-яка інформація, записи, звіти або інші документи, надані Українському центру медіації (далі – УЦМ) та медіатору під час підготовки до медіації або вироблені в процесі медіації, є конфіденційними. Медіатор не має права розкривати іншій стороні або іншій особі інформацію, отриману від сторони в ході приватної зустрічі, без згоди на те сторони, яка надала таку інформацію.

Економія часу та коштів. У порівнянні з судовою процедурою, вирішення спору шляхом медіації не є довготривалим та може суттєво заощадити кошти бізнесу. Процес медіації чітко контролюється медіатором, який зацікавлений у якнайшвидшому вирішенні конфліктної ситуації, тому і кількість робочого часу, витрачена представниками компанії на вирішення спору, та вартість послуг медіатора значно нижчі, ніж у разі судового процесу.

Виграшне рішення для обох сторін. У процесі медіації не існує переможця та переможеного. Мета медіації – знайти рішення, яке задовольняє обидві сторони. Тільки в цьому разі медіація вважатиметься успішною.

Добровільність. Сторони беруть участь у медіації добровільно – під час прийняття рішення про медіацію, в процесі її проведення, досягнення домовленостей і виконання рішень. Самовизначення – фундаментальний принцип медіації.

Незалежність та неупередженість медіатора. Кожній зі сторін надається право самостійно обрати медіатора з переліку незалежних медіаторів. Думка кожної зі сторін однаково важлива для медіатора. Медіатор не має права висловлювати власну думку щодо сутності конфлікту.

Гнучкість процедури. Медіація може бути перервана у будь-який час за ініціативи будь-кого з учасників медіації. Склад учасників, умови угоди чи припинення медіації визначається самостійно кожною зі сторін.

Формат проведення. Медіація може відбуватися у форматі як спільних, так і окремих (медіатор-сторона) зустрічей.

Повноваження медіатора. Медіатор може проводити медіацію у спосіб, який він вважатиме за доречний, враховуючи обставини справи, побажання сторін і необхідність швидкого та ефективного вирішення спору. Медіатор не вповноважений приймати рішення замість сторін.

Безперечно, зазначені переваги не є вичерпними. Медіація дозволяє досягти значного «економічного ефекту» як на рівні держави, так і на рівні приватних осіб, компаній. Зокрема, застосування медіації як альтернативного позасудового способу вирішення конфлікту дозволяє розвантажити суди, скоротити час на вирішення спірної ситуації [9].

Не можна не погодитись з тим, що саме медіація (англ. mediation – посередництво) як вид альтернативного позасудового, конфіденційного, структурованого врегулювання суперечок із залученням посередника (медіатора) наразі стає ефективним, інтерактивним методом вирішення конфліктів, зокрема у сфері інтелектуальної власності. Адже базовою особливістю медіаційного процесу є прийнятність отриманого результату для всіх сторін конфлікту/спору. Але на нашу думку, прийняття державою нормативних актів щодо медіації є не тільки нормативною базою для застосування альтернативного виду вирішення трудових спорів, але також і юридичною гарантією дотримання права людини на працю, гарантованого ст. 43 Конституції України [10].

В умовах воєнного стану для забезпечення відсічі збройній агресії РФ проти України та національної безпеки є можливим тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина із зазначенням строку дії цих обмежень. Зокрема, в умовах воєнного стану може бути обмежене право на працю, що передбачено ст. 64 Конституції України [10].

Однак, незважаючи на всі складнощі сучасних реалій, права людини підлягають виключній охороні. Це зумовлено тим, що положення Конституції України визнають найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку.

Для забезпечення дотримання соціально-економічних прав людини, до яких відноситься право на заробітну плату, на відпустку та відпочинок, ЗУ «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII [11] закріпив гарантію дотримання таких стандартів, як мінімальна заробітна плата, мінімальний строк відпустки та час відпочинку. Гарантує право на отримання зарплати та на відпустки в умовах воєнного стану також ЗУ «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 р. № 2136-IX [12].

У разі виникнення трудових спорів щодо порушення цих прав вважаємо, що застосування процедури медіації для сторін трудового договору є виправданим і таким, що відповідатиме правам та законним інтересам як працівника, так і роботодавця, з огляду на виклики воєнного часу, коли учасники трудових відносин територіально перебувають віддалено від суду, до юрисдикції якого відноситься вирішення трудового спору, що ускладнює вирішення спору в судовому порядку.

Отже, впровадження медіації в систему регулювання трудових конфліктів сприяє стабільності трудових відносин і стимулює обидві сторони до пошуку балансу інтересів. Як слушно зауважила А. Андрушко, поступове і постійне спрямування зусиль на пошук балансу інтересів між учасниками трудових відносин повинно привести до стабільності трудового права та законодавства й їх прогнозованого розвитку [13].

Тому у сучасній українській юридичній практиці медіацію можна розглядати також не тільки як юридичний інструментарій розв'язання конфліктів, але і як перспективний інструмент удосконалення правової культури суспільства.

Незважаючи на очевидні переваги процедури медіації, широкому її запровадженню у сфері трудових відносин заважає, як показує досвід, відсутність у сторін конфлікту інформації про медіацію та її можливості.

Як слушно зауважила С. Йосипенко [3], в реаліях сьогоденного життя потрібно вести війну з агресором, а спори з контрагентами вирішувати мирним шляхом за посередництвом медіатора. На сьогоднішній день медіація є ефективним інструментом пошуку порозуміння між сторонами конфлікту, головним чином, завдяки своїй гнучкості. Адже порядок, місце (можливість проведення дистанційних бесід), тривалість і кількість зустрічей залежить від самих сторін. У конфліктних ситуаціях сторони переживають практично завжди сильні емоції, які керують людськими рішеннями, а коли в країні йде загарбницька війна такі емоції, зокрема гнів, страх, біль, почуття несправедливості, особливо загострюються. За таких обставин звернення до медіації є оптимальним варіантом вирішення спору.

Список літератури

1. Васюренко О.В., Дяченко В.С., Дяченко Н.П., Задояний А.Г., Слободян В.Р. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності. *Вісник економічної науки України*. 2022. № 1 (42). С. 9–14. [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).9-14](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).9-14)
2. Медіація у професійній діяльності юриста: підручник. За редакцією Н. Крестовської, Л. Романадзе. URL: https://sk.ua/wp-content/uploads/2020/02/8.3_mediatsiya-v-trudovikh-vidnosinakh.pdf

3. Йосипенко С. Врегулювання спорів у воєнний час: медіація як ефективний спосіб. *Інтерфакс-Україна*. 2023. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/843899.html>
4. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#n21>
5. Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації), затверджений наказом Мінсоцполітики України від 17.08.2016 № 89. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text>
6. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів): Закон України від 03.03.1998 № 137/98-ВР. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Про колективні договори і угоди: Закон України від 01.07.1993 № 3356-XII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text>
8. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n123>
9. Єрьоменко Г. Перспективи розвитку медіації в Україні 2023. URL: <http://ukrmediation.com.ua/files/content/Perspectyvy.pdf>
10. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141
11. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
12. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
13. Андрушко А.В. Баланс інтересів учасників трудових відносин. *Університетські наукові записки*. 2017. № 62. С. 44–58.

РЯБОВ Дмитро / RIABOV Dmytro,

адвокат, аспірант,

Донецький національний університет імені Василя Стуса,

м. Вінниця, Україна

orcid.org/0000-0003-3864-4859

ОБҐРУНТУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН ЩОДО ЗМЕНШЕННЯ СУДОВИХ ВИТРАТ НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ: РЕГЛАМЕНТ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. У цій роботі представлено пропозицію змінити процесуальний порядок відшкодування судових витрат на професійну правничу допомогу, шляхом надання суду права на самостійне їх зменшення, без клопотання іншої сторони, якщо суд вважатиме їх несправедливими та неспівмірними із складністю спору. Такі законодавчі зміни мають сприяти мінімізації зловживання процесуальним правом на їх відшкодування, що пов'язано із завищенням їхнього розміру. Це відбувається, наприклад, з метою компенсування неотриманої суми середнього заробітку за час затримки розрахунку у разі звільнення, який не виплачується, якщо затримка у його проведенні відбулась внаслідок ведення бойових дій, або інших обставин непереборної сили. Оскільки таким правом наділений Європейський суд з прав людини, надання суду таких повноважень сприятиме наближенню національного порядку розгляду судових справ до європейських стандартів правосуддя.

Ключові слова: середній заробіток за час вимушеного прогулу, зловживання процесуальними правами, воєнний стан, судові витрати на професійну правничу допомогу, Європейський суд з прав людини.

ON THE REDUCTION OF COURT EXPENSES FOR PROFESSIONAL LEGAL ASSISTANCE: REGULATION OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Abstract. This paper proposes to change the procedural order for reimbursement of court expenses for professional legal assistance by providing the Court with the right to independently reduce them, without the request of the other party, if the Court considers them unfair and disproportionate to

the complexity of the dispute. These legislative changes should contribute to minimisation of abuse of the procedural right to their compensation, by overestimating their amount. This happens, for example, with the aim of compensating the unreceived amount of average earnings during the delay of the calculation upon dismissal, which is not paid if the delay in its implementation occurred because of the conduct of military actions, or other circumstances of force majeure. Since the European Court of Human Rights is empowered with this right, granting the Court with such powers will contribute to bringing the national order of considering Court cases closer to the European standards of justice.

Keywords: average earnings during forced absenteeism, abuse of procedural rights, martial law, court expenss for professional legal assistance, European Court of Human Rights.

У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану, перед органом законодавчої влади постало завдання не лише запроваджувати законодавчі зміни. Перед Українським Парламентом і Урядом постало питання нагальної та невідкладної трансформації законодавчих положень і увідповіднення їх з європейськими стандартами з метою вступу України до Європейського Союзу (далі – ЄС). Одним із таких викликів воєнного часу було прийняття Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», яким законодавець звільнив роботодавця від відповідальності за порушення строків оплати праці, якщо останній доведе, що таке порушення було спричинено веденням бойових дій або іншими обставинами непереборної сили. Цей законодавчий акт мав мінімізувати кількість судових спорів, які виникають із трудових відносин, якщо порушення трудових прав працівників було спричинено фактом ведення в Україні воєнних дій. В той же час, судові спори із спірних правовідносин мають відбуватися, оскільки звільнений працівник не обмежений у своєму праві на звернення до суду із позовними вимогами про стягнення заробітної плати, середнього заробітку за затримку розрахунку після звільнення та судових витрат на професійну правничу допомогу, що свідчить про актуальність цього дослідження.

Причиново-наслідковий зв'язок між невивплатою заробітної плати та фактом ведення бойових дій підлягає доведенню в судовому порядку. Тому навіть якщо роботодавець зможе довести ці обставини, це не звільняє його від обов'язку виплатити заборгованість по заробітній платі та компенсувати іншій стороні судові витрати на професійну правничу допомогу. Враховуючи, що суд не наділений повноваженнями на самостійне зменшення судових витрат на професійну правничу допомогу, можливі зловживання з боку звільнених працівників, шляхом завищення їх розміру, з метою компенсації неотриманої суми середнього заробітку за час затримки розрахунку

після звільнення. Повноваження суду на самостійне зменшення цих витрат передбачено під час розгляду справ у Європейському суді з прав людини (далі – ЄСПЛ), якщо суд визнає їх неспівмірними та несправедливими. Тому, враховуючи законодавчу невідповідність національного процесуального порядку розгляду судових справ в ЄСПЛ, необхідно внести відповідні законодавчі зміни, які спрятимуть не лише дотриманню принципів законності та справедливості під час розгляду судових спорів, але й будуть слугувати орієнтиром до високих європейських стандартів правосуддя та законодавства [1].

Відповідно до ч. 3 ст. 10 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» роботодавець звільняється від відповідальності за несвоєчасну виплату заробітної плати, якщо доведе, що це порушення відбулось внаслідок ведення бойових дій, або інших обставин непереборної сили. Така відповідальність встановлена, наприклад, ч. 1 ст. 117 Кодексу законів про працю України (далі – КЗП України), згідно з якою, у разі порушення строків розрахунку під час звільнення роботодавець виплачує працівнику середній заробіток по день фактичного розрахунку, але не більш ніж за шість місяців.

28.02.2022 р. Торгово-промислова палата України своїм листом № 2024/02.0-7.1 засвідчила той факт, що воєнна агресія Російської Федерації проти України є форс-мажорними обставинами, в тому числі й для суб'єктів господарювання [2]. У той же час, Верховний Суд у постанові від 19.08.2022 по справі № 908/2287/17 дійшов висновку, що «сертифікат Торгово-промислової палати, який підтверджує наявність форс-мажорних обставин, не може вважатись беззаперечним доказом про їх існування» [3]. Як зазначає із цього приводу Є.Є. Морозов, факт введення воєнного стану не є безумовною підставою для невиконання взятих на себе зобов'язань [4]. Із наведеного слідує, що невиконання роботодавцем обов'язку щодо виплати працівнику заробітної плати, лише у зв'язку із фактом введення на території України воєнного стану, без доведення конкретних підстав, яким чином воєнний стан вплинув на роботодавця, не допускається.

Дійсно, внаслідок запровадження в Україні воєнного стану непоодинокими були випадки масового звільнення найманих працівників за власним бажанням, відповідно до ч. 1 ст. 38 КЗП України. Трудові договори із такими працівниками розривались раніше встановленого даною статтею двотижневого строку, оскільки в більшості випадків їх розірвання було спричинено або фактом ведення бойових дій на конкретній території, або потенційною загрозою їх проведення в конкретній місцевості. Очевидно, що внаслідок масового звільнення працівників, яке припадає на припинення виконання своїми контрагентами зобов'язань та повну зупинку виробничих потужностей, неможливо провести із всіма працівниками кінцевий розрахунок

одночасно. Але враховуючи наявну судову практику та практичні положення законодавства, які регулюють питання трудових відносин в умовах воєнного стану, роботодавцю для підтвердження того факту, що заробітна плата не була виплачена саме у зв'язку із воєнними діями, потрібно надати до суду конкретні документи, які підтверджують причиново-наслідковий зв'язок між його неспроможністю виплатити заборгованість по заробітній платі та введенням в Україні воєнного стану.

У той же час, встановлений у ч. 1 ст. 117 КЗпП України порядок виплати компенсації за затримку розрахунку у разі звільнення лише нещодавно був обмежений законодавцем шестимісячним строком. Ці зміни були внесені 01.07.2022, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин». До прийняття цього закону законодавче обмеження строку, за який виплачується середній заробіток за час затримки розрахунку у разі звільнення, було відсутнє. Однак був наявний правовий висновок Великої Палати Верховного Суду, зроблений нею у Постанові від 26.06.2019 № 761/9584/15-ц, в якій Велика Палата Верховного Суду зазначила, що ця сума підлягає зменшенню, враховуючи принципи добросовісності та справедливості, оскільки реалізація звільненим працівником свого права на стягнення із свого роботодавця середнього заробітку за час вимушеного прогулу може вчинятись із зловживанням таким правом на звернення до суду із цим позовом, якщо така сума є неспівмірною із наявним розміром заборгованості по заробітній платі, яка виникла внаслідок запізного звернення до суду [5].

Однак таке зловживання може проявлятися і в інших ситуаціях, наприклад у разі зловживанні своїм процесуальним правом на відшкодування судових витрат на професійну правничу допомогу, шляхом завищення їхнього розміру, за рахунок яких звільнений працівник зможе компенсувати неотриману суму середнього заробітку за час затримки розрахунку під час звільнення, якщо роботодавець доведе, що невчасна виплата заробітної плати була спричинена воєнними діями. Такий висновок обумовлений тим, що самостійне зменшення національними судами судових витрат на професійну правничу допомогу, без клопотання іншої сторони, не передбачено, оскільки фактично це є порушенням принципу змагальності сторін. Утім норми права, які регулюють порядок здійснення судочинства в ЄСПЛ, передбачають, що цей європейський судовий орган має такі повноваження, якщо визнає ці витрати надмірними. Тому запозичення такого досвіду буде слугувати одним із орієнтирів України на шляху до високих стандартів правосуддя, на які орієнтуються країни-члени ЄС [6, с. 35].

Для попередження зловживання учасниками судових процесів своїми процесуальними правами, особливо в умовах воєнного стану, пропонуємо провести законодавчу аналогію із процесуальним порядком відшкодування

судових витрат на професійну правничу допомогу в ЄСПЛ. Запозичення цього досвіду сприятиме наближенню українського законодавства до міжнародних стандартів правосуддя судового органу Ради Європи, які використовуються під час розгляду судових справ щодо урядів різних країн, у тому числі й країн-членів ЄС. Тим паче, як справедливо і своєчасно зазначив Маринів І.І., суд ЄС постійно взаємодіє із ЄСПЛ в аспекті захисту прав людини, для якого практика ЄСПЛ є «еталоном» на Європейському континенті» [7, с. 187]. Із врахуванням вказаного, доцільно надати суду в Україні право на самостійне, без клопотання іншої сторони, зменшення розміру судових витрат на професійну правничу допомогу, яка підлягає відшкодуванню, якщо суд вважатиме розмір цих витрат несправедливими та неспівмірними із фактичними обставинами справи.

Список літератури

1. Європейський суд з прав людини. Практична рекомендація. Вимоги до справедливої сатисфакції. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/PD_satisfaction_claims_UKR.pdf
2. Лист від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1. *Офіційний сайт Торгово-промислової палати України*. 2022. URL: <https://ucco.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf>
3. Постанова Верховного Суду у складі суддів об'єднаної палати Касаційного господарського суду від 19.08.2022. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. 2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105837295>
4. Морозов Є.Є. Сам факт введення воєнного стану не може вважатись належною правовою підставою для невиконання зобов'язань. *Інформаційне агентство Advokat post*. 2023. URL: <https://advokatpost.com/sam-fakt-vvedennia-voiennoho-stanu-ne-mozhe-vvazhatys-nalezhoiu-pravovoiu-pidstavoiu-dlia-nevykonannia-zobov-iazan/>
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26.06.2019 № 761/9584/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. 2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87952206>
6. Рябов Д.С. Щодо зменшення судових витрат на професійну правничу допомогу в господарському судочинстві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 4. С. 31–38.
7. Маринів І.І. Взаємодія суду Європейського Союзу із Європейським судом з прав людини в аспекті захисту прав людини. *Право і суспільство*. 2019. № 5 (частина 2). С. 181–188.

ПРИЛУЦЬКА Аліна / PRYLUTSKA Alina,
*аспірант кафедри господарського права і процесу,
Національний університет «Одеська юридична академія»,
м. Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-0606-7594*

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СУДОВОЇ ТА ПОЗАСУДОВОЇ МЕДІАЦІЇ

Анотація. У сучасних економічних реаліях для суб'єктів господарювання вкрай важливим і доцільним є застосування альтернативних способів вирішення спорів, зокрема медіації. Саме медіація є найпоширенішим способом альтернативного вирішення спорів, яка може відбуватися за Законом України «Про медіацію» та Господарським процесуальним кодексом України. Уявляється за доцільне розмежовувати судову та позасудову медіацію за суб'єктом-медіатором і за процедурою здійснення.

Ключові слова: медіація, альтернативні способи вирішення спору, медіатор, судова медіація, позасудова медіація, норми чинного законодавства.

ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS OF JUDICIAL AND EXTRAJUDICIAL MEDIATION

Abstract. In the modern economic realities, it is extremely important and expedient for economic entities to use alternative methods of dispute resolution, in particular mediation. Mediation is the most widely used method of alternative dispute resolution, which can be applied due to the Law of Ukraine «On Mediation» and the Code of Economic Procedure of Ukraine. It is considered expedient to distinguish judicial and extrajudicial mediation according to the subject-mediator and to the implementation procedure.

Keywords: mediation, alternative methods of dispute resolution, mediator, judicial mediation, extrajudicial mediation, norms of current legislation.

Медіація відноситься до альтернативних способів вирішення спорів, у тому числі й господарсько-правового характеру. Вона спонукає сторони спору врегулювати його мирним шляхом та зменшує навантаження на судову систему. На думку деяких науковців, з-поміж усіх альтернативних способів

вирішення спорів медіація має низку переваг. Під час медіації сторони активніше впливають на вирішення конфлікту. Крім того, очевидно є і конфіденційність процесу, що має неабияке значення, адже деякі компанії ототожнюють звернення до державних судових органів із втратою репутації. За допомогою медіації встановлюється імунітет на розкриття інформації [1, с. 213]. Як стверджує В. Заєць, застосування медіації є необхідним та обґрунтованим, адже саме завдяки їй стають можливими «участь у вирішенні конфлікту не лише юристів, а й інших спеціалістів у галузі економіки та ринкових відносин», «психологічний комфорт учасників спору» [2, с. 185]. Отже, медіація, за визначенням Н. Крестовської, є позасудовою структурованою процедурою врегулювання конфлікту шляхом переговорів його учасників за допомогою нейтрального посередника-медіатора [3, с. 13]. За Законом України «Про медіацію» зазначена процедура застосовується для вирішення (врегулювання) господарсько-правових спорів, а її сторонами виступають певні суб'єкти господарювання у розумінні ст. 55 Господарського кодексу України, що свідчить про господарсько-правовий аспект медіаційної процедури.

Суб'єкти господарювання як сторони господарського спору звертаються до медіатора, який допомагає їм його вирішити, в порядку та на умовах, визначених нормами чинного законодавства. Адже, як слушно зазначається у літературі, основними завданнями медіації у господарських спорах є оперативне вирішення господарської суперечки, досягнення позитивного результату, якій задовільність усі сторони конфлікту, та ефективне практичне впровадження результатів медіації [4, с. 26]. В.В. Резнікова вважає, що «переваги медіації порівняно з іншими способами вирішення господарських спорів полягають у тому, що медіація – це не публічна процедура вирішення економічних конфліктів, тому вона є найбільш прийнятною для суб'єктів господарювання, котрі уникають небажаного публічного розголошення факту наявності та подробиць конфлікту, що виник між ними (це особливо важливо у тих випадках, коли сторони господарського спору не бажають піддавати публічному розголосу як наявність конфлікту та його суть, так і кінцевий результат його вирішення). Медіація може забезпечити економічно ефективно та швидко позасудове вирішення спорів у господарських справах на засадах урахування потреб сторін, адже строки вирішення економічних конфліктів за допомогою медіації коротші, ніж за судової процедури (винесене рішення на користь однієї зі сторін господарського спору судом може підлягати оскарженню в апеляційному та касаційному порядках, окрім того, існує ймовірність повернення справи на новий розгляд, що займає чимало часу, а поки відбуватиметься судовий розгляд справи, можуть тривати порушення прав і законних інтересів сторін спору). Вартість медіації значно менша, ніж розміри судових витрат, пов'язані зі сплатою судових

зборів, оплатою послуг адвокатів тощо» [5, с. 84]. Уявляється, що переваги медіації й приваблюють суб'єктів господарювання її застосовувати, перш за все, задля економії часу та фінансових ресурсів, адже звернення до суду на сьогоднішній день потребує значних витрат, від оплати послуг адвоката до судового збору.

Спеціальний законодавчий акт «Про медіацію» визначає її правові засади, поняття, ознаки, суб'єктно-об'єкту характеристику тощо. Зазначений акт визначає медіацію як позасудову, добровільну, конфіденційну, структуровану процедуру. Втім у Господарському процесуальному кодексі України міститься новела у вигляді розділу щодо врегулювання спору за участю судді, що можливо визначити як різновид медіації, яка за своїм характером та умовами проведення є судовою. У науковій літературі порівнюють медіацію та судовий розгляд. Так, Л. Мелех пропонує розглядати медіацію як певний підхід до розв'язання конфлікту, в якому нейтральна третя сторона (медіатор) забезпечує структурований процес із метою надання допомоги сторонам конфлікту дійти до взаємоприйняттого вирішення спірних питань.

На відміну від судового розгляду, який є суворо врегульованим, формалізованим і зосередженим на суті позову, медіація дає змогу гнучкого підходу до вирішення господарського спору, врахування всіх аспектів спірної ситуації незалежно від їх юридичного чи правового значення. Саме тому медіацію відносять до альтернативних методів вирішення господарських спорів [1, с. 209]. Тобто можливо говорити про судову медіацію, яка проводиться суддею господарського суду з метою вирішення спору без винесення судового рішення. Крім того, деякі вчені пропонують передбачити в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» обрання в кожному суді зборами суддів цього суду судді, уповноваженого здійснювати врегулювання спору за участю судді. Положення щодо правового статусу такого судді можуть бути аналогічними тим, які регулюють правовий статус слідчого судді. Така практика дасть змогу допустити до врегулювання спорів суддів, які дійсно мають бажання цим займатися, а також враховувати таку роботу під час визначення навантаження судді та проводити спеціалізовані тренінги для таких суддів, постійно підвищуючи їх професійний рівень як суддів-посередників [6, с. 82].

Таким чином, медіація, з точки зору господарського процесуального права, являє собою нормативно-врегульовану процедуру вирішення господарських спорів, що залежно від характеру та суб'єкта, який виступає в ролі медіатора, може бути судовою (як медіатор виступає суддя господарського суду) та позасудовою.

Медіація як альтернативний позасудовий спосіб вирішення спорів має переваги, як-то: зменшення навантаження на роботу суду, економія часу,

економія фінансових ресурсів, вільний порядок, особиста безпосередня можливість взаємодіювання та взаємодискусії сторін спору тощо.

Список літератури

1. Мелех Л. Окремі питання медіації у господарському судочинстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. № 20. Т. 7. С. 209–215.
2. Заєць В. Альтернативні способи вирішення господарських спорів. 2023. URL: https://3222.ua/article/alternativn_sposobi_virshennya_gospodarskih_sporv.htm
3. Крестовська Н., Романдзе Л., Барабаш Т. Медіація в Україні: нюанси законодавчого врегулювання. *Юридичний вісник України*. 2017. № 9. 3–9 березня. С. 13.
4. Канарик Ю.С., Костюченко А.М. Медіація як спосіб вирішення господарських спорів. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2017. № 4 (58). С. 24–27.
5. Рєзнікова В. Медіація (посередництво) як спосіб вирішення господарських спорів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Вип. 90. С. 10–15.
6. Бутирська І. Врегулювання спору за участю судді: перспективи запровадження у господарський процес України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 79–83.

2.2. РОЗБУДОВА ТЕРИТОРІЙ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМ РЕЖИМОМ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ

ЗАБЛОДСЬКА Інна / ZABLODSKA Inna,

*д-р екон. наук, професор, директорка Луганської філії,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-1410-6194*

ГАЛГАШ Руслан / HALHASH Ruslan,

*д-р екон. наук, професор, старший науковий співробітник
відділу проблем міжрегіонального співробітництва,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-2803-3088*

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ КЕЙСИ ЧЕРНІГІВЩИНИ ЩОДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО РЕЖИМУ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Анотація. У тезах досліджено сутність економіко-правових кейсів щодо запровадження спеціального режиму господарювання в Чернігівському регіоні. Зауважено про потенційну можливість використання органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування спеціальних правових механізмів, які спрямовані на стимулювання повоєнного відновлення держави.

Ключові слова: економіко-правовий кейс, спеціальний режим господарювання, стимулювання розвитку, деокуповані території.

ECONOMIC AND LEGAL CASES OF THE CHERNIGIV REGION REGARDING THE INTRODUCTION OF A SPECIAL ECONOMIC MANAGEMENT REGIME

Abstract. In the paper the essence of economic and legal cases regarding the introduction of a special economic management regime in the Chernihiv

Region is examined. The potential possibility of using by executive authorities and local self-government bodies special legal mechanisms for stimulating the post-war recovery of the State is considered.

Keywords: economic and legal case, special economic management regime, stimulation of development, de-occupied territories.

Відомо, що до економіко-правових механізмів подолання несприятливих соціально-економічних умов та прискорення розвитку депресивних регіонів в Україні впроваджувались стимулюючі заходи для бізнесу шляхом створення «територій пріоритетного розвитку» або «вільних економічних зон».

Перший економіко-правовий кейс Чернігівщини щодо використання спеціальних режимів господарювання в Україні був започаткований Указом Президента України від 27.06.1999 № 729 «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Чернігівській області» [1]. Спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Чернігівській області передбачав ряд податкових і митних пільг для суб'єктів господарської діяльності – юридичних осіб, які в установленому законодавством порядку зареєстровані на території пріоритетного розвитку, в межах їх господарської діяльності, пов'язаної з реалізацією на цих територіях інвестиційних проєктів у пріоритетних видах економічної діяльності. Цей кейс мав позитивний вплив на економіку районів та області в цілому: реалізовано 22 інвестиційні проєкти, залучено понад 33 млн дол. США інвестицій, створено близько 800 робочих місць (планувалось 2,5 тис. робочих місць).

Другий економіко-правовий кейс був утворений завдяки Закону України від 18.11.2003 № 1250 «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Чернігівській області», у межах якого до 01.01.2030 було запроваджено спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях семи північних районів області, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС (Ріпкинський, Городнянський, Корюківський, Новгород-Сіверський, Семенівський, Чернігівський, Щорський). Найбільше інвестиційних проєктів реалізовувалось у районах: Корюківському та Чернігівському – по 6 проєктів, Ріпкинському – 4 та Новгород-Сіверському – 3. Також було здійснено масштабну модернізацію на ТОВ «Слов'янські шпалери – КФТП», збудовано ТОВ «Планета-ІНКС» (поліграфічні фарби і лаки), ТОВ «ВЮТбуд» (керамічна цегла), створено ДП «Левона-С» – підприємство з виготовлення крохмалю та крохмалепродуктів із картоплі тощо. В ДП «Новгород-Сіверське лісове господарство» було створено сучасну дільницю з переробки деревини та виробництва столярних виробів; ПрАТ «Новгород-Сіверський сирзавод» провів модернізацію цеху з випуску твердих, плавлених сирів та

молочного цукру; ПрАТ «М'ясомолочний комплекс Сіверський» здійснив модернізацію для випуску високоякісної продукції [2].

Третій економіко-правовий кейс щодо використання спеціальних режимів господарювання в Чернігівській області був невдалим. У вересні 2022 р. було розроблено Проект Закону про спеціальний правовий режим господарської та інвестиційної діяльності на території пріоритетного розвитку «Чернігівщина» [3]. Цей Законопроект визначав порядок створення, ліквідації та механізм функціонування території пріоритетного розвитку «Чернігівщина», правові і економічні засади господарської та інвестиційної діяльності на цій території, а також загальні правила регулювання відносин суб'єктів економічної діяльності цієї території з органами місцевого самоврядування, органами державної влади та іншими органами, які здійснюють свої повноваження на території Чернігівської області. Згідно з цим законопроектом, з моменту набрання ним чинності на території всієї Чернігівської області, як адміністративно-територіальної одиниці України, запроваджувалася би територія пріоритетного розвитку «Чернігівщина» терміном до 01.01.2038.

Законопроект було підготовлено за аналогією попередніх нормативно-правових актів щодо функціонування «спеціального режиму інвестиційної діяльності» та передбачав позитивний вплив на економіку Чернігівського регіону, мав стати прикладом для запровадження територій пріоритетного розвитку на теренах інших регіонів України, які постраждали внаслідок воєнних дій в 2022 р. Проте проект закону про спеціальний правовий режим господарської та інвестиційної діяльності на території пріоритетного розвитку «Чернігівщина» не було прийнято Верховною Радою України [4], оскільки у вересні 2022 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» [5]. Цим Законом виключено ст. 415 з Господарського кодексу України про території пріоритетного розвитку та скасовано чинність інших неактуальних нормативно-правових актів.

Отже, в Україні є досвід, наміри та потенційна можливість запровадження органами виконавчої влади і місцевого самоврядування спеціальних правових механізмів щодо стимулювання розвитку регіонів й територій України. Тому Міністерству економіки України, Міністерству розвитку громад, територій та інфраструктури України, Міністерству з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України слід взяти це до уваги задля планування розбудови та розвитку регіонів й територій України, відновлення деокупованих територій та створення територій з особливими умовами для розвитку.

Список літератури

1. Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Чернігівській області»: Указ Президента України від 27.06.1999 № 729. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/729/99#Text>
2. Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Чернігівській області: Закон України від 18.11.2003 № 1250. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/242813__510817
3. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про спеціальний правовий режим господарської та інвестиційної діяльності на території пріоритетного розвитку «Чернігівщина». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/>
4. Проєкт Закону про спеціальний правовий режим господарської та інвестиційної діяльності на території пріоритетного розвитку «Чернігівщина». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40418>
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій: Закон України від 09.07.2022 № 2389-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20?find=1&text=меха ні#w1_3

РОГОЗЯН Юлія / ROHOZIAN Yuliia,

*д-р екон. наук, старший дослідник, заступник завідувача
відділу проблем міжрегіонального співробітництва,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-5325-4213*

ЦИФРОВІЗАЦІЯ РОЗБУДОВИ ТЕРИТОРІЙ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМ РЕЖИМОМ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ

Анотація. Висвітлено окремі аспекти цифровізації в Україні на рівні територій зі спеціальним режимом господарювання. Ідентифіковано ключові цифрові інструменти для розбудови постраждалих територій в умовах мілітарного впливу. Розкрито особливості державної підтримки суб'єктів господарювання крізь призму спеціальних умов і стимулів, запроваджених з метою відновлення територій України.

Ключові слова: розбудова, території, спеціальний режим господарювання, цифрові інструменти, стимули, регіон, громада, мілітарний вплив.

DIGITALIZATION OF DEVELOPMENT OF TERRITORIES WITH A SPECIAL REGIME of economic activity UNDER THE MILITARY IMPACT

Abstract. Certain aspects of digitization in Ukraine at the level of territories with a special economic management regime are highlighted. The key digital tools for the development of the affected territories under conditions of the military impact have been identified. The specifics of the State support for economic entities through the prism of special conditions and incentives introduced for the purpose of recovery of local territories of Ukraine are disclosed.

Keywords: development, territories, special economic regime, digital tools, incentives, region, community, military impact.

Глобалізаційні виклики обумовлюють актуальність й необхідність розповсюдження знань в усіх сферах життєдіяльності, де розвиток інформаційних технологій відіграє важливу роль. Поява нових цифрових товарів і послуг, засобів спілкування, способів ведення бізнесу – все це посилює трансформаційні процеси економічної системи та глибоко впливає на повсякденне життя, формуючи концепцію цифрової економіки. Сьогодні під поняттям

«цифрова економіка» у його широкому змісті розуміється економіка, що базується на цифрових комп'ютерних технологіях.

Концепція цифрової економіки вже міцно вросла в державну політику західно- й центральноєвропейських країн, а досягнення максимально можливого потенціалу цифрових технологій є ключовим завданням не лише для владних інституцій макрорівня, але й для стейкхолдерів мезо- та мікрорівнів, де суб'єкти господарської діяльності є ключовими гравцями. Ці аргументи підкреслюють актуальність обраного вектора дослідження та обумовлюють його проблематику, оскільки наявний закордонний і вітчизняний науковий доробок у цій сфері є недосконалим через фрагментарність аналізу цифрових інструментів для розбудови територій зі спеціальним режимом господарювання, а також не враховує наслідки мілітарного впливу на цей процес.

Розширення уявлення про концепцію цифрової економіки на макрорівні та підтвердження невідворотності її реалізації в Україні сприяло реалізації пулу нормативно-правових актів у цій сфері впродовж 2019-2022 рр. та формуванню передумов для розвитку цифрових інструментів не лише загальнодержавного рівня, але й локального. Останній рівень постає вкрай важливим, оскільки саме його економічний розвиток першочергово є запорукою добробуту населення. У такому контексті посилення цифровізації відображається також на функціонуванні суб'єктів господарювання, які є драйверами забезпечення життєдіяльності на локальних територіях. Так, поряд з юридичними й фізичними особами виникають суб'єкти господарської діяльності, що працюють у віртуальному середовищі, у тому числі на територіях зі спеціальним режимом господарювання. Відомо, що, згідно з чинним законодавством, до таких територій відносяться державний кордон; виняткова (морська) економічна зона; санітарно-захисні, водоохоронні зони, зони санітарної охорони, території і об'єкти природно-заповідного фонду України, курортні, лікувально-оздоровчі, рекреаційні та інші території і об'єкти, що особливо охороняються; спеціальні (вільні) економічні зони [1] та їх функціональні типи. Також додатково до територій зі спеціальними умовами господарювання в їх широкому науковому змісті можна віднести зони вільної торгівлі та індустріальні парки.

Концепція цифрової трансформації, що активно реалізується в Україні з 2019 р., сприяла створенню декількох десятків цифрових інструментів для полегшення ведення підприємницької діяльності. Наприклад, на такій території зі спеціальним режимом господарювання як виняткова (морська) економічна зона до лютого 2022 р. велася робота щодо впровадження таких цифрових інструментів:

- електронна система перевезень eTIR (передбачає організацію транзитних перевезень вантажів в одне або більше місць призначення з вико-

ристанням декількох видів транспортних засобів без перевантаження самого вантажу у разі зміни виду транспортного засобу (інтермодальні перевезення), що сприятиме збільшенню вантажообігу, спрощенню та пришвидшенню логістики, підвищенню безпеки та екологічності перевезень);

- режим «paperless» (передбачає поступову відмову від паперових документів на користь електронних аналогів, серед яких – електронна міжнародна товарно-транспортна накладна, що сприятиме зменшенню бюрократичних процесів, економії коштів на друк паперів, їх логістику, обслуговування і загалом заощаджуватиме час у бізнес-процесах);
- платіжна система E-port (допомагає організувати універсальний пункт прийому моментальних платежів);
- проєкт E-Residency Ukraine (відкриває можливість іноземцям вести бізнес в Україні онлайн без фізичної присутності).

Однак повномасштабна російська агресія проти України, що розгорнулася у лютому 2022 р., з одного боку, змусила ще більше розширити уявлення про цифрову економіку, оскільки з'явилися нові виклики, з якими не стикалася жодна країна світу, а з іншого – переорієнтувала вектор цифрових трансформаційних процесів на рівень локальних територій (регіонів, громад), оскільки саме вони потребують першочергового відновлення після завданої шкоди. Потреба в економічному й соціальному обслуговуванні тисяч людей, що вимушено виїхали за кордон або перемістилися в інші, більш безпечні, регіони України, необхідність розбудови деокупованих регіонів та територіальних громад, постійні перепади у постачанні світла, напруги в електромережах й мережах зв'язку – ці та інші обставини дозволили забезпечити роботу ключових державних систем саме в електронному виді. Мова йде про використання суббрендів цифрового бренду «Дія», розвиток якого досяг великих масштабів на теренах нашої країни, оскільки станом на 16.03.2023 пропонує надання більше 100 державних послуг онлайн для фізичних та юридичних осіб: Дія.Центр, Дія.Бізнес, Дія.Papeless, Дія.Цифрова освіта, Дія.Цифрова громада, Дія.Відкриті дані та ін.

Важливим фактором мілітарного впливу для подальшого відновлення економічного потенціалу територій України стала поява на початку 2022 року інноваційно-експериментального проєкту Дія.City, який містить окремі риси спеціального режиму господарювання та передбачає віртуалізацію вільного простору економічної зони зі спеціальними податковими стимулами (5% податок з доходу фізичних осіб, єдиний соціальний внесок на загально-обов'язкове державне соціальне страхування становить 22% від мінімальної зарплати та ін.). Для стимулювання інвестицій передбачено нульову ставку на дохід фізичних осіб у вигляді дивідендів та податкову знижку. Станом на 16.03.2023 в режимі Дія.City працює 504 суб'єкта господарювання ІТ-галузі,

завдяки чому навіть в умовах воєнного стану зростає кількість інноваційних проєктів та робочих місць, а також підвищується інвестиційна привабливість українських компаній та стартапів через універсальні інструменти захисту корпоративних прав (англійське право) [2].

Необхідність відновлення локальних територій зумовила появу змін в державній регіональній політиці, що знайшло свій прояв у новій функціональній типізації територій України з їх розділенням на території сталого розвитку, регіональні полюси зростання, території з особливими умовами для розвитку та території відновлення [3]. Два останніх типи можуть супроводжуватися впровадженням особливих або спеціальних умов господарювання для активізації процесів розбудови їх економічного, соціального, екологічного потенціалу та відновлення у воєнний та повоєнний час. Передумови такого відновлення закладаються вже сьогодні через впровадження цифрових інструментів, які сприятимуть розбудові локальних територій та забезпеченню оптимального функціонування суб'єктів господарювання. Найбільш яскравим кейсом у цьому контексті постає активне використання цифрового інструменту для розвитку малого та середнього підприємництва Дія.Бізнес, що працює онлайн (цифрова платформа) та оффлайн (завдяки офісам на місцях). Завдяки реалізації цього інструменту з початку повномасштабної війни надано допомогу більш як 120 суб'єктам господарювання у питаннях релокації виробничих потужностей та відновлення дозвільних документів (здебільшого, у Львівській, Дніпропетровській та Київській областях), що дозволило їм продовжити або започаткувати нову діяльність.

Крім того, в умовах мілітарного впливу запроваджено окремі елементи заохочувального спеціального режиму господарювання (митні й податкові стимули) для суб'єктів підприємництва відповідно до норм постанов Верховної Ради України «Про прийняття за основу проєкту Закону України про внесення змін до Митного кодексу України щодо додаткової підтримки вітчизняної промисловості та бізнесу під час воєнного стану», а також «Про прийняття за основу проєкту Закону України про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо додаткової підтримки вітчизняної промисловості та бізнесу під час воєнного стану». Також у червні 2022 р. на час воєнного стану держава запровадила для фізичних осіб-підприємців 3-ї групи спеціальний режим оподаткування – 2% і впровадила на платформі «Дія» послугу, де можна подати відповідну декларацію та одразу сплатити податок за декілька секунд. Активізація цифрових процесів та вказані кроки є важливою складовою на шляху до відновлення економічного потенціалу не лише суб'єктів господарювання, але й для розбудови територій, в межах яких вони функціонують. Однак на цей момент урядовими інституціями України приділено недостатньо уваги цифровізації територій зі спеціальним режимом господарювання,

на які можливо екстраполювати досвід і переваги реалізації віртуального режиму Дія.City, що потребує подальших досліджень.

Дослідження питань цифровізації розбудови територій зі спеціальним режимом господарювання дозволяє дійти висновку про початок цього процесу в Україні, проте повномасштабне воєнне вторгнення у лютому 2022 р. змістило акценти цієї проблематики у бік відновлення локальних територій України (найбільше тих, що постраждали від активних бойових дій). Подальша активізація цифрових інструментів у контексті функціонування суб'єктів господарювання сприятиме також відновленню економічного потенціалу локальних територій, у межах яких вони провадять діяльність. А розвиток питань щодо запровадження спеціальних умов господарювання на територіях з особливими умовами для розвитку та територіях відновлення зможе пришвидшити їх розбудову в умовах війни.

Список літератури

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 462.
2. Переваги для резидентів Дія.City. *Diiia.City*. URL: <https://city.diiia.gov.ua/>
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій: Закон України від 09.07.2022 № 2389-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text>

ВАРТАНОВА Олена / VARTANOVA Olena,

*д-р екон. наук, професор,
професор кафедри управління та смарт-інновацій,
Київський національний університет технологій та дизайну,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-8706-6437*

ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ

Анотація. Статтю присвячено актуальним питанням дослідження економічної поведінки молоді та ірраціональності її суб'єктів в умовах війни. Надано авторське визначення економічної поведінки. Виявлено вплив психологічних факторів на різні аспекти економічної поведінки молоді в умовах мілітарного впливу.

Ключові слова: економічна поведінка, молодь, мілітарний вплив, психологічні фактори раціональність, ставлення до грошей, тривога.

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF THE ECONOMIC BEHAVIOR OF YOUTH IN CONDITIONS OF THE MILITARY IMPACT

Abstract. The paper examines some topical issues of the economic behavior of youth and the irrationality of subjects of economic relations in the war conditions. The author's definition of the economic behavior is given. The influence of psychological factors on various aspects of the economic behavior of young people under the military influence is revealed.

Keywords: economic behaviour, youth, military impact, psychological factors, rationality, attitude to money, anxiety.

Сучасні тенденції економічного розвитку в умовах гібридного світу, хаотичних та непередбачуваних змін бізнес-середовища ґрунтуються на конвергенції економічних, соціальних, психологічних, політичних та інших наук у пошуку інтегральної теорії людської поведінки, яка обґрунтовує принципи, підходи та чинники економічної поведінки. Ключ до розуміння чинників економічної поведінки індивідів знаходиться у сфері когноміки і поведінкових наук, а саме поведінкової економіки, які дають змогу врахувати

і передбачити, окрім суто економічних чинників, також когніції суб'єктів економічної поведінки, автоматизми у прийнятті рішень, врахувати не лише економічну, але й соціальну корисність прийнятих рішень, передбачити реакцію індивідів на соціальні впливи та маніпулювання.

Економічна поведінка агреговано відображає реальне людське буття в економічній сфері та є об'єктом дослідження різних соціальних наук, кожна з яких вивчає цей складний і багатогранний соціально-економічний феномен, виходячи зі свого предмета, специфіки та методологічних підходів. Наразі зрозуміло, що дослідження такого складного феномену, як економічна поведінка, ще не є вичерпними та потребують подальшого розвитку із використанням міждисциплінарних підходів і методології.

Дослідження економічної поведінки як складного соціально-економічного феномену стало логічним продовженням досліджень економістів-класиків і «*homo oeconomicus*» або «людини раціональної», поведінка і рішення якої завжди є раціональними. Подальший розвиток економічної думки, зокрема, виникнення поведінкової економіки, призвів до принципової зміни поглядів на ірраціональність поведінки економічних суб'єктів, дослідження ірраціонального (емоцій, почуттів, ставлень, настанов, цінностей, когніцій тощо, що відповідає концепції «чорного ящика», тобто сукупності особистісних соціально-психологічних чинників, які характеризують ірраціональність поведінки та прийняття рішень економічними агентами), що було неможливим врахувати у попередніх економічних моделях.

Наші дослідження підтверджують переважно ірраціональний характер економічної і споживчої поведінки та економічних рішень. Більшість економічних агентів (76,9%) є суб'єктивно раціональними, 60% – не дуже схильні до ризику, прагнуть до раціональності розподілу коштів та прийняття раціональних рішень. За результатами опитування виокремлено 2 групи суб'єктів економічної поведінки: суб'єктивно раціональні або схильні до раціональних економічних рішень (26,2%) та суб'єктивно ірраціональні, «одержимі грошима» суб'єкти (21,5%), метою економічної поведінки яких є задоволення потреб у радості, щасті, владі, соціальному впливі, статусі й визнанні тощо. Виявилось, що чим нижче рівень наших доходів, тим більше ми потребуємо підтримки інших людей в економічних рішеннях, тим більше ми прагнемо задовольнити бажання за допомогою споживання.

Виходячи з цього, можна надати власне розуміння економічної поведінки, яке полягає у поєднанні раціональних та ірраціональних когніцій та поведінкових проявів у прийнятті економічних рішень та задоволенні потреб індивіда в ситуаціях активних соціальних комунікацій, обмеженості ресурсів та когнітивної переважаності індивідів.

Дослідження економічної поведінки здійснено з використанням методики «Споживча поведінка студентів» (О. Савченко, С. Хтей, 2020 р.), яка дає змогу діагностувати чотири аспекти економічної поведінки: раціональний розподіл коштів; орієнтація на думку іншої людини та рекламу; гнучкість у придбанні товарів; купівля як отримання бажаного [1].

Дослідження проводилось у березні-грудні 2022 р. Вибірку склали 138 студентів Київського національного університету технологій та дизайну, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Черкаського державного технологічного університету віком від 18 до 30 років різних освітніх рівнів та економічних спеціальностей, які на момент дослідження перебували на території України.

Метою дослідження було виявлення факторів, які впливають на економічну поведінку молоді, зокрема, ставлення до грошей та грошова поведінка, задоволеність життям, особистісна раціональність та ризик в економічній поведінці. Особливо цікавим є вплив на економічну поведінку таких факторів, як «турбота про майбутнє», «втома від життя», «задоволеність життям», вплив яких міг посилитися під час війни РФ проти України, що триває.

За результатами дослідження впливу факторів задоволеності життям (за методикою «Задоволеність життям», Н. Мельнікова) на економічну поведінку молоді можна констатувати зростання тривожних настроїв серед молоді, високий рівень втоми від життя і розчарування в житті, турботи про майбутнє. Деякі з чинників, які впливають на відчуття задоволеності життям, пов'язані з тривогою, хвилюванням щодо поточних справ і проблем: 42,4% респондентів завжди або майже завжди хвилюються щодо поточних справ та проблем (29,5% не схильні до хвилювання).

Деякі з чинників пов'язані з очікуваннями майбутніх несприятливих подій або фінансових труднощів. Так, майже половина опитуваних (47,3%) побоюються виникнення несприятливих подій (проти 27,6% тих, хто не очікує їх), 62% переймаються через більш низькі заробітки. У той же час, незважаючи на стан війни, певна група респондентів не піддається впливу тривоги та негативних емоцій: 40,2% завжди або майже завжди відчують внутрішній спокій (проти 17,3% тих, хто майже ніколи не відчуває спокою).

За досліджуваний період зросла тривога через фінансовий стан та рівень доходів. Як показали результати дослідження, у 2022 р. значно скоротилися доходи респондентів та зросло суб'єктивне відчуття бідності. Так, у 11,6% респондентів після усіх необхідних трат не залишається майже нічого, у 21,7% – залишається 5-10% доходу, у 31,9% – 11-20% доходу, у 16,7% – 2-30% доходу, у 9,4% опитаних – 31-40% їх доходів. Ці дані свідчать про суттєве погіршення фінансової складової благополуччя серед опитуваних.

Встановлення взаємозв'язків між різними аспектами та факторами економічної поведінки здійснено на основі кореляційного аналізу, за результатами якого виявлено вплив психологічних факторів на різні аспекти економічної поведінки молоді (найбільшу кількість взаємозв'язків виявлено між факторами ставлення до грошей та грошової поведінки за методикою А. Фернема [2]):

- між факторами «Гроші як влада», «Неадекватна поведінка з грошима», «Особистісна раціональність» та аспектом економічної поведінки «Раціональний розподіл коштів»;

- між факторами «Гроші як влада», «Економність», «Неадекватна поведінка з грошима», «Тривога про майбутнє», «Суб'єктивно оцінюваний рівень доходу» та аспектом економічної поведінки «Орієнтація на думку інших»;

- між факторами «Грошова одержимість», «Гроші як влада», «Економність», «Неадекватна поведінка з грошима», «Тривога про майбутнє», «Суб'єктивно оцінюваний рівень доходу», «Раціональність», «Ризик» та аспектом економічної поведінки «Купівля як отримання бажаного»;

- між фактором «Гроші як влада» та аспектом економічної поведінки «Гнучкість у виборі товарів».

Розкриємо зміст найбільш цікавих залежностей. Прикладом є зв'язок між рівнем прояву фактору «Економність» і аспектом споживчої поведінки «Купівля як отримання бажаного» ($r=0,39$, $p=0,01$). Він означає, що чим більш економною є людина в своїй грошовій поведінці, тим більше вона схильна здійснювати покупки задля отримання бажаного. Економні люди за А. Фернемом [2] не означають раціональних споживачів. Економний споживач – це суперечливий тип, який, з одного боку, зберігає гроші на «чорний день», вчасно сплачує рахунки, негнучкий у грошовій поведінці, відчуває себе погано, якщо витрачає більше, пишається здатністю економити гроші, а з іншого – відчуває дискомфорт, поки не витратить усі залишки грошей в кінці місяця, має гірше фінансове становище, ніж інші (вважає, що витрачає більше), наслідує батьківські моделі грошової поведінки. З цих ознак можна судити про певну невротизацію грошової поведінки таких індивідуумів, що вже не дозволяє віднести їх до категорії раціональних.

Постійна економія грошей – це суворі обмеження споживача у своїх витратах, постійна депривація людини, яка часто не дозволяє собі задовольнити навіть базові потреби за допомогою купівлі. Можна припустити, що граничні форми економності можна розглядати з точки зору психопатології, коли у людини проявляються вже патологічні риси особистості, у тому числі, які проявляються у сфері економічної поведінки. Наприклад, такий характер поведінки вже може привести до скнарості, яка має ознаки залежності (від небажання та неможливості витратити гроші), або до інших психологічних

розладів (сіллогоманія). Напевно, за певних обставин, це може призводити до «зривів» у грошовій поведінці, коли людина вже не економить і не розраховує, а витрачає з метою отримати бажане, задоволення власних бажань.

Значущі взаємозв'язки між показником турботи про майбутнє і аспектом економічної поведінки «купівля як отримання бажаного» ($r=0,24$, $p=0,05$). Це означає, що чим більше людина турбується про майбутнє, тим більше вона схильна здійснювати покупки задля отримання бажаного. Фактор «турбота про майбутнє» пов'язаний з тривогою: тривожні очікування щодо майбутнього, невпевненість у майбутньому, відчуття нестабільності і небезпеки світу. В економічній поведінці це може проявлятися у невротизації процесу вибору та рефлексії щодо його наслідків, що може призводити в результаті до ускладненого або неправильного вибору або взагалі відмови від вибору.

Так само у випадку з проявом фактору «Економічність», високий рівень тривоги та сумнівів не дають споживачу приймати дійсно обґрунтовані рішення. Швидше, в цьому випадку покупки для невротизованого споживача виступають як атрибут стабільності, або відповідають іншим його потребам (соціальна залученість, безпека, захищеність, потреба у повазі тощо), чим можна пояснити те, що, незважаючи на тривогу про майбутнє, людина витрачає гроші для отримання бажаного. Також тривожні люди мають у своєму арсеналі багато когнітивних викривлень, які допомагають їм приймати автоматичні рішення, які проте через когнітивний дисонанс посилюють тривогу після споживання як болісні відчуття від втрати одної з альтернатив.

За результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

Дослідження призвело до: 1) формулювання авторського визначення економічної поведінки як поєднання раціональних та ірраціональних когніцій та поведінкових проявів у прийнятті економічних рішень і задоволенні потреб індивіда в ситуаціях активних соціальних комунікацій, обмеженості ресурсів та когнітивної переважаності індивідів;

2) визначення структури, факторної моделі економічної поведінки молоді. Вивчено фактори економічної поведінки молоді, її раціональності або ірраціональності в умовах війни;

3) на основі проведення кореляційного аналізу виявлено чинники, які найбільшою мірою впливають на економічну поведінку молоді: грошова одержимість, гроші як влада, економічність, неадекватна поведінка з грошима, тривога про майбутнє, суб'єктивно оцінюваний рівень доходу, раціональність, ризик тощо.

Проблема економічної поведінки є міждисциплінарною, складною і багатаспектною. Інституційне забезпечення економічної поведінки індивідуумів відбувається передусім у закладах освіти; також частково відповідальною за

це є сфера державного і публічного управління. Проте управлінський вплив на економічну поведінку може бути здійснений лише опосередковано через систему інституцій, норм і правил в суспільстві. Розв'язання поставленої проблеми, а саме формування економічної поведінки молоді, можливо також через обов'язкове створення системи психосоціальної підтримки у закладах освіти. Це дозволить своєчасно діагностувати порушення психологічного здоров'я, когнітивні й поведінкові розлади у молоді, своєчасно розвивати навички критичного мислення.

Список літератури

1. Савченко О.В., Хтей С. Методика діагностики аспектів споживацької поведінки студентів. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2020. № 4 (21). С. 96–109.
2. Furnham A. Many sides of the coin: the psychology of money usage. *Personality and Individual Differences*. 1984. No. 5. P. 501–509.
3. Корнилова Т.В. Личностные факторы принятия решений (ЛФР-25). URL: <https://sites.google.com/site/test300m/lfr>
4. Вартанова О.В. Діагностика раціональності в економічній поведінці майбутніх менеджерів. *Економіка і суспільство*. 2021. № 34. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/965/923>
5. Вартанова О., Ровнягін О. Ревіталізація концепції економічної поведінки та ірраціональності її суб'єктів у прийнятті рішень. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2022. № 13. С. 9–15. URL: <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/257>

ГРЕЧАНА Світлана / HRECHANA Svitlana,
*канд. екон. наук, доцент, старший науковий співробітник
відділу проблем міжрегіонального співробітництва,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-4669-3258*

ОЦІНКА ЗБИТКІВ ТА ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ ПРОТИ УКРАЇНИ, НА РІВНІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Анотація. Проведено порівняльний аналіз методичного контенту щодо оцінки збитків та шкоди, завданої збройною агресією РФ проти України. Запропоновано методичний підхід до проведення такої оцінки в межах чинного законодавства на рівні територіальних громад. Проведено його практичну апробацію, яка довела доцільність запровадження такого підходу на субрегіональному рівні.

Ключові слова: збитки та шкода, збройна агресія РФ проти України, територіальні громади, методичний підхід, програма комплексного відновлення.

ASSESSMENT OF LOSSES AND DAMAGES CAUSED BY THE ARMED AGGRESSION AGAINST UKRAINE AT THE LEVEL OF TERRITORIAL COMMUNITIES

Abstract. The paper presents a comparative analysis of the methodical content on the assessment of losses and damages caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The author proposes a methodical approach to conducting such an assessment within the framework of the current legislation at the level of territorial communities. Its practical approbation has proved the expediency of introducing such an approach at the subregional level.

Keywords: losses and damages, armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, territorial communities, methodical approach, comprehensive recovery program.

Вже більше року точиться повномасштабна збройна агресія Росії на теренах нашої держави. Майже одразу українські експерти та практики разом із міжнародними колегами та фахівцями почали розробку підходів та концепцій для відновлення України. У першу чергу, була модернізована регіональна політика відповідно до складних умов мілітарного впливу (Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» від 09.07.2022 р. № 2389-IX). До її основних напрямів включено відновлення регіонів і територій, що постраждали внаслідок цієї збройної агресії проти України, а для пов'язаних з цим завдань передбачено формування програм і планів відновлення та розвитку. Запропонований інструмент – програма комплексного відновлення області та території територіальної громади (її частини) – набула формату та рекомендацій щодо її складання вже згодом (постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення, проведення громадського обговорення, погодження програм комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) та внесення змін до них» від 14.10.2022 № 1159). Натомість її кореляція з планом відновлення та розвитку територій досі незрозуміла.

Такі новації є, безумовно, важливими, адже забезпечують необхідне законодавче підґрунтя для відновлення територіальних громад, що постраждали від збройної агресії проти України. Однак формування програм комплексного відновлення є довгим процесом за процедурою, багато в чому корелюються з розробкою стратегій розвитку. Крім того, матеріальне забезпечення реалізації таких документів з боку держави є мінімальним. У Державному бюджеті на 2023 р. для Фонду ліквідації наслідків збройної агресії передбачено фінансування у розмірі 35,5 млрд грн [1], що є недостатнім для відбудови навіть однієї області.

Саме тому територіальні громади мають якнайшвидше розпочинати дбати про свою відбудову, почавши всю підготовчу роботу «ще вчора»: окреслити бачення, створити команду, визначити стейкхолдерів, а головне, згенерувати «цілісне уявлення про статус-кво та архітектурні, а також соціально-економічні збитки та втрати» [2]. Якісний звіт щодо грошової оцінки втрат, завданих територіальній громаді збройною агресією, є не тільки майбутньою основою розробки програми комплексного відновлення, але й документом для можливого залучення міжнародної допомоги, донорів, грантодавців чи інвесторів.

Слушність цих доводів стикається з реальністю: оцінювання шкоди та збитків громад, що постраждали від війни, не має потрібного нормативного та методичного забезпечення. Відсутність певного фахового досвіду робить неможливою самостійну реалізацію органами місцевого самоврядування

таких завдань. Залучення ж спеціалізованих суб'єктів оцінки чи сторонніх експертів є доволі дорогим за вартістю, а спроби виділити збитки певної території зі звітів, виконаних на рівні країни, навіть із розбивкою по регіонах, можуть мати значну похибку або мати сумнівну точність. Саме тому розробка відповідного методичного підходу є не просто актуальною, а нагальною.

Це обумовлює мету представленого дослідження, яка полягає у розробці методичного підходу визначення шкоди та збитків територіальних громад через збройну агресію РФ проти України на основі систематизації вітчизняних норм та міжнародного досвіду здійснення таких обрахунків крізь призму територіального підходу та мінливості інформаційного забезпечення в умовах мілітарного впливу.

Аналіз сучасної нормативно-правової та методичної бази у сфері визначення шкоди та збитків, завданих збройною агресією проти України, показав, що, незважаючи на нагальну необхідність, зацікавленість українського суспільства та міжнародних партнерів, механізм оцінювання збитків, так само як і механізм їх відшкодування, все ще продовжує формуватися. Підґрунтя методичного контенту закладає Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326, який окреслює всі основні елементи методики оцінки збитків і шкоди, але не деталізує значну частину складників, яку мають уточнювати інші методики чи документи, котрих допоки немає.

У результаті проведеного порівняльного аналізу цього Порядку, як єдиної офіційної методики, та звітів про результати оцінок втрат й обсягу збитків, завданих збройною агресією Росії, що розроблені групами фахівців різних інституцій та містять описи методів розрахунків, тобто також є певними методиками [3-6], було сформульовано перелік типових елементів, які відповідають міжнародним критеріям таких оцінок, та можуть бути підґрунтям для створення методичного підходу щодо оцінки завданої шкоди в територіальному вимірі. На основі зафіксованих під час зіставлення відмінностей, які за своєю сутністю є екстериторіальними, було визначено тригерні точки можливого мілітарного впливу на результати оцінювання.

Враховуючи виділені базові елементи офіційної методики, пріоритетні напрями оцінок за міжнародними рекомендаціями, агрегацію сутнісних трактувань поняття шкоди та збитку, було запропоновано методичний підхід до оцінки шкоди та збитків територіальних громад через збройну агресію проти України. Він визначає об'єкт, мету, напрями (з деталізацією) визначення втрат територіальних громад, відповідальних виконавців, інформаційну базу, обов'язкові складові звіту тощо. Як методи визначення шкоди та збитків для територіальних громад запропоновано тільки проведення аналітичної оцінки збитків та/або незалежної оцінки.

Доцільність використання цього підходу на період до затвердження офіційної методики пояснюється тим, що він відповідає чинним нормативно-правовим вимогам, деталізує організаційні моменти, напрями та способи оцінювання виключно для територіальних громад, орієнтований на сучасні практики провідних міжнародних і вітчизняних експертів.

Для доведення доречності його застосування у визначеній площині, а саме для визначення вартісного розміру втрат територіальних громад, що постраждали через збройну агресію РФ проти України, задля (невиключно) розробки Програми комплексного відновлення їх територій (її частин) та/або проведення перемовин із міжнародними партнерами з метою залучення достатнього фінансування на відновлення, в тому числі реалізації такої Програми комплексно відновлення, було виконано практичну апробацію цього методичного підходу на прикладі громад Бучанського району. Загальна сума їх втрат за попередніми оцінками станом на грудень 2022 р. склала 63,25 млрд грн, в т.ч. за напрямками: втрати місцевих бюджетів (0,9 млрд грн або 1,4%), житлового фонду (53,6 млрд грн або 84,7%), закладів освіти та охорони здоров'я (6,7 млрд грн або 10,6%), у сферах культури та спорту (0,4%), пошкодження адміністративних будівель (1,3%).

Зрозуміло, що отримані оцінки шкоди та збитків територіальних громад через війну в межах запропонованого підходу можуть відрізнитись від аналогічних оцінок, виконаних іншими стейкхолдерами. Однак отримана інформація має високий рівень об'єктивності, оскільки для мінімізації можливої похибки було розроблено відповідний організаційний порядок проведення аналітичного оцінювання, визначено певні припущення, виділено нормативи, на яких ґрунтуються розрахунки в умовах невизначеності мілітарного впливу. Крім того, застосування запропонованого методичного підходу в умовах відсутності чітких офіційних нормативів дозволить більш якісно обробити та систематизувати інформацію в межах розробки Плану відновлення та розвитку території громади, а це нагальні заходи, що передбачені одним із пріоритетів дій Уряду за напрямом «Продовження децентралізації та регіональний розвиток» (розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2023 рік» від 14.03.2023 р. № 221-р).

Підсумовуючи, можна зазначити, що передумови для створення чіткого та повного методичного контенту для оцінки збитків та шкоди, завданих територіальним громадам збройною агресією проти України, вже сформувалися. Ці умови заклали, з одного боку, Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, який дозволяє здійснювати оцінки на загальнонаціональному рівні, а з іншого – запропонований в цьому дослідженні методичний підхід, який

дозволяє адаптувати вищезазначений Порядок до використання на рівні територіальних громад.

Для досягнення означеної мети щодо формування цілісної нормативно-методичної бази в цій сфері можуть бути впроваджені такі рекомендації:

1. На основі узагальнення досвіду використання Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, та експертної думки у вигляді альтернативних методик оцінювання шкоди й збитків, в т.ч. за окремими напрямками, розробити методичний інструментарій визначення шкоди та збитків, завданих територіальним громадам України внаслідок збройної агресії проти України (Міністерство розвитку громад та територій України).

2. Розробити дорожню карту формування такого методичного інструментарію. Одними з перших етапів мають бути: перелік напрямів визначення шкоди та збитків, що належать до компетенції місцевої влади; порядок поводження з документами щодо фіксації завданої шкоди, складених до прийняття відповідних норм; використання практик та альтернативних методичних підходів, що довели свою доцільність і відповідність чинній нормативно-правовій базі (Міністерство розвитку громад та територій України).

3. Забезпечити узгодження проєктів методик визначення шкоди та обсягу збитків за напрямками – економічні втрати, що пов'язані з людськими втратами; втрати житлового фонду; втрати об'єктів громадських будівель; втрати об'єктів ЖКГ; втрати культурної спадщини місцевого значення, Порядку визначення шкоди та збитків, з Міністерством розвитку громад та територій України в контексті можливостей урахування територіального аспекту оцінок органами місцевого самоврядування.

4. Через обмежений функціонал Реєстру пошкодженого та знищеного майна для органів місцевого самоврядування, розглянути доцільність включення до нього функцій ведення локального реєстру пошкодженого та знищеного майна на місцевому рівні чи розробити положення щодо його окремого функціонування. Такий Реєстр може бути використаний територіальними громадами не тільки як інформаційна база фактичних руйнувань та пошкоджень на її території, але й також як джерело інформації для потенційних донорів, грантодавців, партнерів чи інвесторів (Міністерство цифрової трансформації України).

Список літератури

1. Уряд затвердив Порядок використання коштів Фонду ліквідації наслідків збройної агресії. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zatverdyyv-poriadok-vykorystannia-koshtiv-fondu-likvidatsii-naslidkiv-zbroinoi-ahresii>

2. Піплас Х., Чижевська Л. Як не втратити шанс. Програма комплексного відновлення громади – дорожня карта першочергових кроків відновлення України. *Децентралізація*. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/16184>
3. Звіт про прямі збитки інфраструктури, непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України, та попередня оцінка потреб України у фінансуванні відновлення. *Київська школа економіки*. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/07/NRC_CLEAN_Final_Jul1_Losses-and-Needs-Report.pdf
4. Матеріали робочої групи «Аудит збитків, понесених внаслідок війни». *Національна рада з відновлення України від наслідків війни*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/audit-of-war-damage.pdf>
5. Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення України – серпень 2022. Звіт. *Офіційний сайт Міністерства розвитку громад та територій України*. 2022. URL: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2022/09/zvit-shvydka-oczinka-zavdanoyi-shkody-ta-potreb-na-vidnovlennya_-ukr-1.pdf
6. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства. За ред. О. Піщуліної. Центр Разумкова, 2022. 277 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf

ЛУЦКІВ Олена / LUTSKIV Olena,
канд. екон. наук, старший науковий співробітник,
Державна установа «Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долишнього Національної академії наук України»,
м. Львів, Україна
orcid.org/0000-0002-8919-6761

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДВИЩЕННІ ПРОДУКТИВНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ

Анотація. Основну увагу зосереджено на можливостях підвищення продуктивної спроможності економіки регіонів. Акцентовано увагу на тому, що модернізація галузей економіки та використання нових технологій безпосередньо впливають на рівень їх продуктивності. Наголошено на тому, що серед найбільш важливих факторів зростання продуктивності економіки є технологічні зміни.

Ключові слова: продуктивна спроможність, інформаційно-комунікаційні технології, технологічні зміни, інноваційність.

ROLE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN INCREASING THE PRODUCTIVE CAPACITY OF THE REGION'S ECONOMY

Abstract. The paper focuses on the possibilities of increasing the productive capacity of the regional economy. Attention is paid on the fact that the modernization of economic sectors and the use of new technologies directly affect the level of their productivity. It is emphasized that technological changes are among the most important factors of economic productivity growth.

Keywords: productive capacity, information and communication technologies, technological changes, innovativeness.

Економіка українських регіонів характеризується неефективною структурою з високою ресурсо-, матеріало- та енергоємністю виробництва, надмірним екстенсивним розвитком сировинних галузей, низьким рівнем інноваційності, відставанням розвитку інфраструктури, відірваністю фінан-

сового сектору від реальної економіки, неефективним функціонуванням секторів, що забезпечують інноваційно-технологічний розвиток. Окрім того, вона є індустріального типу та сировинно орієнтована. На жаль, нині мало інвестицій вкладається в інноваційні технології для модернізації економіки та переходу на вищі технологічні уклади. Технічна модернізація окремих підприємств не відбувалася 25 і більше років. Війна ще більше ускладнила ці процеси. Через воєнні дії Україна вже втратила щонайменше 30-50% виробничих потужностей, які відносились до сфери важкої індустрії, переважно на Сході країни. Така ситуація зумовлює низьку продуктивну спроможність, а отже і конкурентоспроможність економіки українських регіонів.

Нині однією з проблем економіки українських регіонів є низький рівень їх продуктивної спроможності. Ця проблема значною мірою посилилась у зв'язку з війною РФ проти України. Вирішити зазначену проблему можна лише за рахунок активізації інноваційної діяльності та широкомасштабного впровадження у всі сфери економіки інформаційно-комунікаційних технологій.

Слід наголосити на тому, що основою сучасного етапу соціально-економічного розвитку високорозвинутих країн світу є технологічні зміни, що пов'язані з ІТ-технологіями. Основою цих трансформацій є стрімкі темпи накопичення та поширення інформації, зміна технологій, способу роботи, компетенцій, робочого місця, формування нових видів соціально-трудоових відносин, що, у свою чергу, призводить до зростання продуктивної спроможності їх економіки.

Масштаб модернізації галузей економіки та використання нових технологій безпосередньо впливають на рівень їх продуктивності. Тому серед найбільш важливих факторів зростання продуктивності слід зазначити технологічні зміни. На рівень продуктивної спроможності країни також безпосередній вплив має й переміщення ресурсів з низькопродуктивних галузей та видів діяльності у високопродуктивні. Слід наголосити на тому, що продуктивність безпосередньо визначається доступністю нових технологій чи ноу-хау для перетворення ресурсів на продукцію, а також способом нової, інноваційної та раціональної організації ресурсів для виробництва товарів і послуг. На зростання загальної факторної продуктивності економіки впливає динаміка витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (далі – НДДКР), інтенсивність розробки і впровадження та використання технологічних розробок безпосередньо у виробництві. Так, ЄС в цілому виділяє на дослідницькі та конструкторські роботи понад 2% ВВП, в той час, як в Україні цей показник у 2021 р. становив 0,17% ВВП (у 2020 р. – 0,18% ВВП) [1, 2].

Розвиток та проникнення інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) й поширення інновацій зміцнили загальне розуміння того, що

технологічний прогрес є головною рушійною силою зростання продуктивності. Постійний стрімкий розвиток нових технологій, який веде до автоматизації та цифровізації економічної діяльності, свідчить про те, що роль НДДКР як детермінанта продуктивності, беззаперечно, зростатиме і в майбутньому.

Емпіричні дослідження зарубіжних вчених підтверджують позитивний вплив роботизації на продуктивність. Так, результати оцінювання її впливу у 17 країнах засвідчили, що використання роботів підвищило зростання продуктивності на 0,36% [3]. Незважаючи на те, що наявні емпіричні дослідження впливу автоматизації на продуктивність переважно базуються на аналізі того, як промислові роботи впливають на виробничі фірми, автоматизація, швидше за все, вплине на розвиток всієї економіки, а не лише на конкретні виробництва та сектори.

Цифровізація секторів економіки має також беззаперечний вплив на продуктивність. Запровадження цифрових технологій у галузі пов'язане зі збільшенням продуктивності на рівні компаній. Проведені дослідження засвідчують позитивний вплив на продуктивність таких технологій як хмарні обчислення, управління взаємовідносинами з клієнтами, системи планування ресурсів підприємства та доступ до високошвидкісного широкосмугового Інтернету. Крім того, проведенні дослідження свідчать, що розширення онлайн-платформ пов'язане з вищою продуктивністю сервісних фірм [4].

Вагомий вплив на зростання продуктивності має створення стартапів, які як правило, виводять на ринок новітні технології та виробничі процеси, підвищуючи загальну продуктивність економіки (якщо стартапи ефективніші, ніж існуючі компанії). Якщо нові компанії є справді ефективнішими, й ринок перерозподіляє ресурси між ними, загальна продуктивність зростатиме завдяки збільшенню частки ринку більш ефективних компаній. Окрім того, їх вихід на ринок створює конкурентний тиск, який змушує діючі підприємства ставати більш інноваційними.

Отже, активізація інноваційних процесів і поширення інформаційних технологій, розширюють для всіх сфер економіки можливості щодо нарощування їх продуктивності. Всі ці процеси підвищують продуктивну спроможність секторів економіки за рахунок більш раціонального використання виробничих та інших видів ресурсів. Так, за оцінками Rockwell Automation Company, інтеграція «звичайних» технологій з інформаційними технологіями в єдину систему забезпечить підвищення продуктивності у автомобілебудуванні на 50%, а у фармацевтиці – на 65%. У промисловості оснащення розумним обладнанням підвищить продуктивність не менш ніж на 5% [5].

Ураховуючи вищевикладене слід зазначити, що лише активізація інноваційної діяльності суб'єктів господарювання та всебічне впровадження

інформаційно-комунікаційних технологій можуть стати ефективним засобом повоєнної відбудови економіки українських регіонів. Основою підвищення продуктивної спроможності регіонів має стати функціонування економіки і суспільства на основі сучасних технологічних трансформацій.

Список літератури

1. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat>
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Graetz G., Michaels G. Robots at work. *The Review of Economics and Statistics*. 2018. No 100 (5). P. 753–768. URL: http://dx.doi.org/10.1162/rest_a_00754
4. Bailin Rivas, A. et al. Like it or not? The impact of online platforms on the productivity of incumbent service providers. *OECD Economics Department Working Papers*. 2019. No. 1548. *OECD Publishing, Paris* 2019. URL: <https://dx.doi.org/10.1787/080a17ce-en>
5. Integrated Automation and Information Is the Future of Productivity. Rockwell Automation Company, 2017. URL: <http://www.rockwellautomation.com>

МАРТИНОВИЧ Наталія / MARTYNOVYCH Nataliia,
*канд. екон. наук, доцент, старший науковий співробітник
відділу проблем міжрегіонального співробітництва,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-9884-6052*

ВІД СЛІВ ДО ДІЇ: ПРО РОЗПОДІЛ ТЕРИТОРІЙ ЗА ЇХ ФУНКЦІОНАЛЬНИМ ТИПОМ ТА ОЦІНКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ КРАЇНИ

Анотація. У статті окреслено ключові методичні положення щодо розподілу територій за їх функціональним типом, які є обов'язковою складовою оцінки соціально-економічної ефективності повоєнної відбудови нашої країни. Сформовано вихідні дані для побудови системи координат розподілу регіонів України за їх функціональним призначенням та здійснено розподіл регіонів за їх функціональним типом.

Ключові слова: соціально-економічна ефективність, регіон, функціональний тип територій, повоєнна відбудова.

FROM WORDS TO ACTIONS: ON THE DIVISION OF TERRITORIES BY THEIR FUNCTIONAL TYPE AND ASSESSMENT OF THE SOCIO-ECONOMIC EFFICIENCY OF THE POST-WAR RECONSTRUCTION OF THE COUNTRY

Abstract. The article outlines the key methodological provisions concerning the division of territories by their functional type, which is a mandatory component of assessing the socio-economic efficiency of the country's post-war reconstruction. The initial data for the construction of a coordinate system for the division of the regions of Ukraine according to their functional purpose are generated; a proposal on the division of the regions with regard to their functional type is presented.

Keywords: socio-economic efficiency, region, functional type of territories, post-war reconstruction.

Сучасні умови розвитку українського суспільства можна охарактеризувати як найскладніші у новітній історії України. Навмисне руйнування РФ як країною агресором інфраструктури, а в деяких випадках її повне знищення, спричиняють катастрофічні наслідки, що призводять до стрімкого падіння економіки, росту інфляції, збіднення населення, масової міграції тощо. Наразі українська наука не має науково-практичного досвіду відновлення чи стимулювання розвитку регіонів в умовах війни. Відсутній відповідний інструментарій адаптації наявних науково-методичних підходів до повоєнної розбудови територій. Отже, для соціально-економічного відтворення регіонів необхідно запропонувати такі шляхи, які б дозволили максимально ефективно у короткий термін відновити господарський комплекс України та звичний рівень життя населення. Мета цього дослідження полягає у розробленні методичного забезпечення розподілу територій за їх функціональним призначенням та практичної реалізації оцінки соціально-економічної ефективності повоєнної відбудови нашої країни.

Попередні напрацювання за НДР 0122U002121 «Розбудова територій пріоритетного розвитку в умовах збройного конфлікту: оцінка результативності та ефективності» дають підстави стверджувати про необхідність створення принципово нового інструментарію оцінки темпів відновлення територій, постраждалих в результаті війни. Раніше вже було сформульовано основні концептуальні положення, згідно з якими перш, ніж перейти безпосередньо до процедури оцінки, необхідно розподілити території відповідно до їх функціонального призначення [1, с. 57-71], типологізацію яких закріплено в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» від 09.07.2022 р. № 5323 [2]. Згідно зі ст. 112 «Для планування відновлення та стимулювання розвитку регіонів та територій, а також з метою запровадження органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування спеціальних механізмів та інструментів визначаються такі функціональні типи територій: 1) території відновлення; 2) регіональні полюси зростання; 3) території з особливими умовами для розвитку; 4) території сталого розвитку.

З огляду на це, далі представлено результати розподілу регіонів відповідно до закріпленої в Законі типологізації. На засадах матричного підходу запропоновано сформулювати систему координат, розподілу регіонів України задля визначення положення точки на площині, що описує відповідність регіону конкретному функціональному типу. Зазначимо, що різниця між соціально-економічним результатом та ефективністю полягає в тому, що результат – це факт того, що відбулось, у той час, як ефективність це – стан, який характеризується сукупністю показників в динаміці. Детально автор-

ські судження представлено в опублікованій праці «Комплекс показників оцінювання соціально-економічних результатів та ефективності відновлення зруйнованих територій через війну» [1].

Як вісь «Х» – економічний стан, використано значення показника валового регіонального продукту (далі – ВРП) у розрахунку на 1 особу за період 2016-2020 рр. Більш детальна аргументація обрання цього показника відображена в Аналітичній записці «Оцінка соціально-економічної ефективності повоєнної розбудови територій». Об'єктивний розподіл регіонів за соціальною складовою, на відміну від економічної, є більш складним процесом. Донині залишається відкритим питання пошуку оптимального критерію та сукупності показників соціальної ефективності. Складність цього процесу полягає в тому, що соціальну ефективність неможливо виразити одним показником. Відтак соціальну ефективність – вісь «У» відобразили крізь сукупність основних соціально-економічних показників, які використовуються Державною статистикою України. До таких віднесені: 1) чисельність населення по регіонах, тис. осіб, 2) зайнятість населення в регіональному розрізі віком 15-70 років, тис. осіб, 3) наявний дохід населення у розрахунку на одну особу, грн, 4) витрати населення у розрахунку на одну особу, грн. Для розміщення всіх цих показників на одній вісі було здійснено розрахунок інтегрального коефіцієнту. Вартісні показники, на основі яких побудовано вісі Х та У, з метою зняття впливу інфляційної складової модифіковано у відносні шляхом ділення значення показника по регіону на його значення по країні в цілому.

Як вже зазначалося, під час розподілу територій використовувалися офіційні статистичні данні. Зокрема, вихідні та результуючі таблиці з соціально-економічними показниками побудовано на засадах Статистичної збірки «Валовий регіональний продукт за 2021 рік» [3], Статистичних збірок «Регіони України, 2017-2021» [4-8]. Використання методичного прийому ілюструється на даних за 2016-2020 рр., оскільки станом на 20.03.2023 р. відсутня статистика по ВРП. Зауважимо, що розподіл територій за функціональним типом є першим етапом оцінки соціально-економічної ефективності повоєнної відбудови країни.

Далі представлені результати практичної апробації методики розподілу територій. У таблиці 1 наведено вихідні дані для рисунку 1. Формування вихідних даних відбувалося шляхом побудови п'яти проміжних таблиць, в які було занесено показники за період 2016-2020 роки, та зроблено гармонізацію отриманих результатів задля приведення різновимірних показників до загальної розмірності для їх зіставлення. На засаді отриманих відносних оцінок здійснено розрахунок середнього значення за кожним показником і регіоном. Середній показник (Z_{ij}) розраховано за формулою:

$$\bar{z}_{ij} = \frac{\sum_{i=1}^n K_n}{n} \quad (1)$$

Таблиця 1. Вихідні дані для побудови системи координат

№ з/п	Регіони	Чнас	Знас	Днас	Внас	Х	У
1	Вінницька (ТзОУР)	0,04	0,04	0,95	0,91	0,8	0,49
2	Волинська (ТзОУР)	0,02	0,02	0,79	0,85	0,7	0,42
3	Дніпропетровська (ТСР)	0,07	0,09	1,24	1,15	1	0,64
4	Донецька (ТВ)	0,10	0,04	0,56	0,40	0,5	0,28
5	Житомирська (ТзОУР)	0,03	0,03	0,91	0,92	0,7	0,47
6	Закарпатська (ТзОУР)	0,03	0,03	0,71	0,78	0,5	0,39
7	Запорізька (ТСР)	0,04	0,04	1,15	1,09	1	0,58
8	Івано-Франківська (ТзОУР)	0,03	0,03	0,84	0,85	0,7	0,44
9	Київська (ТСР)	0,04	0,05	1,10	1,30	1,3	0,62
10	Кіровоградська (ТзОУР)	0,02	0,02	0,88	0,92	0,8	0,46
11	Луганська (ТВ)	0,05	0,02	0,35	0,26	0,2	0,17
12	Львівська (ТСР)	0,06	0,06	0,96	1,01	0,8	0,52
13	Миколаївська (ТзОУР)	0,03	0,03	0,94	0,94	0,9	0,49
14	Одеська (ТСР)	0,06	0,06	1,07	1,20	0,9	0,60
15	Полтавська (ТСР)	0,03	0,03	1,04	1,00	1,4	0,53
16	Рівненська (ТзОУР)	0,03	0,03	0,82	0,82	0,6	0,43
17	Сумська (ТзОУР)	0,02	0,03	0,97	0,89	0,7	0,48
18	Тернопільська (ТзОУР)	0,03	0,02	0,75	0,78	0,5	0,40
19	Харківська (ТСР)	0,06	0,08	1,01	1,25	0,99	0,60
20	Херсонська (ТзОУР)	0,02	0,03	0,87	0,95	0,6	0,47
21	Хмельницька (ТзОУР)	0,03	0,03	0,90	0,91	0,7	0,47
22	Черкаська (ТзОУР)	0,03	0,03	0,87	0,95	0,88	0,47
23	Чернівецька (ТВ)	0,03	0,02	0,74	0,85	0,4	0,41
24	Чернігівська (ТзОУР)	0,02	0,03	0,89	0,92	0,8	0,47

Джерело: розраховано автором за даними [3-8].

Отже, регіони України розподілилися між трьома квадрантами: території відновлення, території з особливими умовами розвитку та сталого розвитку. До територій регіональних полюсів не попав жоден з регіонів. Наведений фрагмент практичної апробації теоретичних положень доводить дієвість та доцільність запровадження цього підходу для подальшої оцінки соціально-економічної ефективності повоєнної відбудови країни. Крім того, автором розроблено характеристики кожного із зазначених типів територій, а також шкалу інтерпретації отриманих результатів, які будуть оприлюднені в інших публікаціях, в том числі в журналах, індексованих в Scopus, Web of Science.

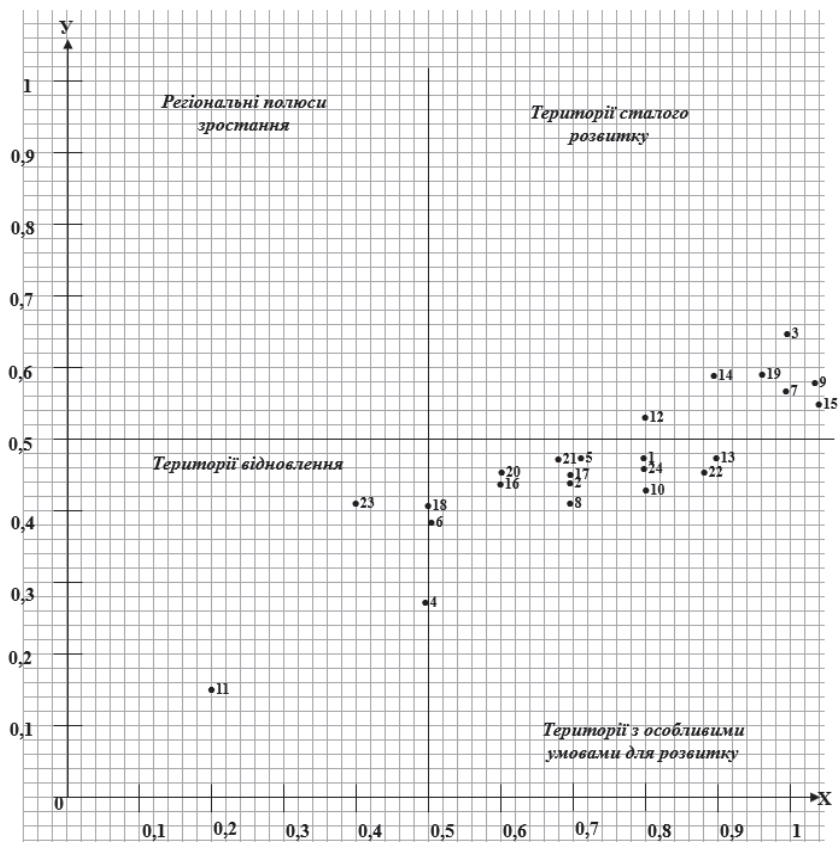

Рис. 1. Розподіл територій за їх функціональним типом

Джерело: побудовано автором

Запропонований підхід дозволяє предметно підійти до визначення пріоритетів повоєнної розбудови з врахуванням типологізації територій та їх відповідності базовим умовам й можливостям розвитку, а також ступеню руйнації в наслідок бойових дій.

Наступний етап досліджень, що запланований, буде спрямований на апробацію оцінки територій з особливими умовами розвитку безпосередньо. Науково-практичні рекомендації розподілу територій за їх функціональним типом та оцінки соціально-економічної ефективності повоєнної відбудови країни будуть направлені до Міністерства розвитку громад та територій України.

Список літератури

1. Мартинович Н.О. Комплекс показників оцінювання соціально-економічних результатів та ефективності відновлення зруйнованих територій через війну. *Економіка та право*. 2022. № 4 (67). С. 57–71. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.04.057>
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій: Закон України від 09.07.2022 № 5323. *Ліга: Закон*. 2022. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI04786G?an=143>
3. Статистичний збірник «Валовий регіональний продукт за 2020 рік». За ред. І.М. Нікітіної. К.: Держкомстат України, 2021. 128 с.
4. Статистичний збірник «Регіони України». За ред. І.Є. Вернера. К.: Державна служба статистики України, 2017. Ч. 1. 323 с.
5. Статистичний збірник «Регіони України». За ред. І.Є. Вернера. К.: Державна служба статистики України, 2018. Ч. 1. 315 с.
6. Статистичний збірник «Регіони України». За ред. І.Є. Вернера. К.: Державна служба статистики України, 2019. Ч. 1. 276 с.
7. Статистичний збірник «Регіони України». За ред. І.Є. Вернера. К.: Державна служба статистики України, 2020. Ч. 1. 276 с.
8. Статистичний збірник «Регіони України». За ред. І.Є. Вернера. К.: Державна служба статистики України, 2021. Ч. 1. 276 с.

ПОМАХОВА Оксана / ROMAКНОВА Oksana,
канд. екон. наук, доцент, науковий співробітник
відділу проблем міжрегіонального співробітництва,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-8828-3081

ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМІВ ТА ІНСТРУМЕНТІВ АДМІНІСТРУВАННЯ ВІДБУДОВИ І РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМ РЕЖИМОМ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ

Анотація. У тезах визначено особливості використання інструментів безпосереднього та опосередкованого адміністрування, зазначено необхідність дотримання балансу інструментів адміністрування відбудови та розвитку територій зі спеціальним режимом господарювання.

Ключові слова: інструменти адміністрування, балансування, функціонування об'єкта, організаційний рівень, план повоєнної реінтеграції територій.

DETERMINATION OF DIRECTIONS AND ADMINISTRATION TOOLS FOR THE RECONSTRUCTION AND DEVELOPMENT OF TERRITORIES WITH A SPECIAL ECONOMIC MANAGEMENT REGIME UNDER THE MILITARY IMPACT

Abstract. In this paper the specifics of the use of direct and indirect administration tools are defined, as well as the need to maintain a balance of administration tools for the reconstruction and development of territories with a special economic management regime is indicated.

Keywords: administration tools, balancing, object functioning, organizational level, post-war territorial reintegration plan.

Питання адміністрування діяльності чи то окремого підприємства, чи то регіону досліджуються і вивчаються з позиції забезпечення їхнього ефективного і стійкого функціонування. Водночас дуже часто домінує теза про те, що чим вищим є рівень адміністрування процесів, тим ви-

щим є рівень стійкості функціонування об'єкта, на який спрямована адміністративна дія. З упевненістю можна стверджувати, що складні умови функціонування, в яких нині перебувають регіони та території України, потребують чіткого визначення напрямів та інструментів адміністрування в умовах мілітарного впливу.

Мілітарний вплив на функціонування територій в Україні має декілька проявів. По-перше, він впливає на організацію функціонування територій в умовах постійних загроз обстрілів, вторгнень та провокацій з боку країни агресора. По-друге, організація функціонування територій в умовах мілітарного впливу передбачає створення, розвиток і розбудову промисловості та інфраструктури, які дозволять підвищити й підтримувати на належному рівні обороноздатність країни в цілому та окремого регіону зокрема. Умовно можна виокремити безпекову та функціональну складові мілітарного впливу. Вибір напрямів та інструментів адміністрування відбудови і розвитку територій зі спеціальним режимом господарювання залежатиме від того, дія якої складової мілітарного впливу превалює.

Території України з особливими умовами для розвитку як об'єкт, на який спрямовується адміністративна дія, мають певні ознаки, наведені в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» (2022 р.) [1]. Території з особливими умовами визначають в цілому за двома ознаками. Насамперед це низький рівень соціально-економічного розвитку та об'єктивні обмеження (природні, демографічні, міжнародні, безпекові) щодо використання потенціалу територій. Такий набір ознак вимагає особливого підходу до вибору напрямів та інструментів адміністрування.

Процес адміністрування припускає жорстку структурування взаємодії взаємопов'язаних елементів об'єкта, на який спрямовані адміністративні дії. Особливою умовою чітко організованого функціонування є оптимізація всіх видів ресурсів, як матеріальних, так і часових та інформаційних тощо, які використовуються. Але жорстка структурування діяльності робить організований процес уразливим до будь-яких позаштатних ситуацій і проявів позаштатних чинників дії. Під позаштатними ситуаціями, в цьому випадку, розуміємо незаплановані події, які виникають під впливом слабо передбачуваних або мало вивчених чинників, до яких, безумовно, можна віднести й чинники мілітарного впливу. Таким чином, функціонування об'єкта (підприємство, регіон) у позаштатній ситуації унаслідок надмірного адміністрування з великою вірогідністю може виявитися нестійким і легко може бути «зруйнованим». Балансування між інструментами адміністрування та напрямками адміністративної дії спрямоване на «вирівнювання» функціонування об'єкта.

Під адмініструванням в загальному вигляді розуміється процес упорядкованої взаємодії інструментів, що беруть участь в реалізації того або іншого процесу функціонування об'єкта. Умовно всі інструменти адміністрування поділяються на інструменти безпосереднього адміністрування та опосередкованого адміністрування [2]. Інструменти безпосереднього адміністрування відрізняються більшою регламентаційною дією, жорсткою централізацією, чіткістю виконуваних процедур. Прикладом таких інструментів можуть бути накази, регламенти, розпорядження. Опосередковане адміністрування використовує інструменти, які спрямовані на формування умов і супровід процесів, які відбуваються при функціонуванні об'єкта, на який спрямовані адміністративні дії. Прикладом таких інструментів можуть бути інформаційні довідки, службові записки, методичні рекомендації та ін.

У процесі вибору балансу між інструментами безпосереднього та опосередкованого адміністрування під час здійснення адміністративної дії на об'єкт слід враховувати, що превалювання інструментів опосередкованого адміністрування збільшує ступінь невизначеності і свободи у взаємодії елементів, які утворюють адміністративний процес або структуру, що розглядається часто як негативний чинник, який заважає функціонуванню об'єкта, на який спрямована адміністративна дія. Як наслідок, для усунення негативного впливу превалювання інструментів опосередкованого адміністрування необхідно або збільшувати рівень регламентації взаємодії або накопичувати резерви для компенсаторної реакції на чинники, які дезорганізують процес, тобто використовувати інструменти безпосереднього адміністрування. Водночас превалювання використання інструментів опосередкованого адміністрування можна розглядати і як руйнівну силу, без протидії якої діяльність об'єкта швидко перейде в стадію кризи. На наш погляд, таке твердження є лише частково правмльним. Безумовно, коли надмірне використання інструментів опосередкованого адміністрування за рахунок інструментів безпосереднього адміністрування не контролюється, і шкода, яку вони завдають діяльності об'єкта, не усувається, то виникнення кризової ситуації стає неминучим. Особливо така ситуація є неприйнятною в умовах негативного мілітарного впливу на об'єкти на територіях з особливими умовами для розвитку. Але, з іншого боку, використання інструментів опосередкованого адміністрування створює певну свободу дій і поведінки всіх взаємодіючих елементів системи. В рамках цієї свободи дій кожний з елементів здатний самостійно протистояти руйнівним діям негативних чинників, за рахунок чого підвищується стійкість організованого процесу до дії позаштатних ситуацій і чинників. Наприклад, певна свобода дії виконавця на своєму робочому місці в межах поставленої або вирішуваної задачі дозволяє самостійно

компенсувати запізнення, які виникають під час взаємодії з іншими виконавцями, виявлені неточності або помилки в наданій інформації або в документах тощо.

Таким чином, можна сформулювати гіпотезу про те, що повинен існувати певний баланс у використанні інструментів безпосереднього та опосередкованого адміністрування, котрий забезпечує зростання стійкості й ефективності об'єкта, на який спрямована адміністративна дія. Баланс у використанні інструментів безпосереднього та опосередкованого адміністрування, виходячи з представленої гіпотези, залежить від таких чинників:

- величини втрат під час руйнування організованого процесу внаслідок виникнення позаштатної ситуації і можливого зниження цих втрат за наявності превалювання використання інструментів опосередкованого адміністрування;

- величини витрат на превалювання використання інструментів безпосереднього адміністрування, що означає, що ціна зростання організованості процесу у міру наближення його до абсолютного рівня зростає, а результати зростання цього організованого рівня знижуються (рис.1);

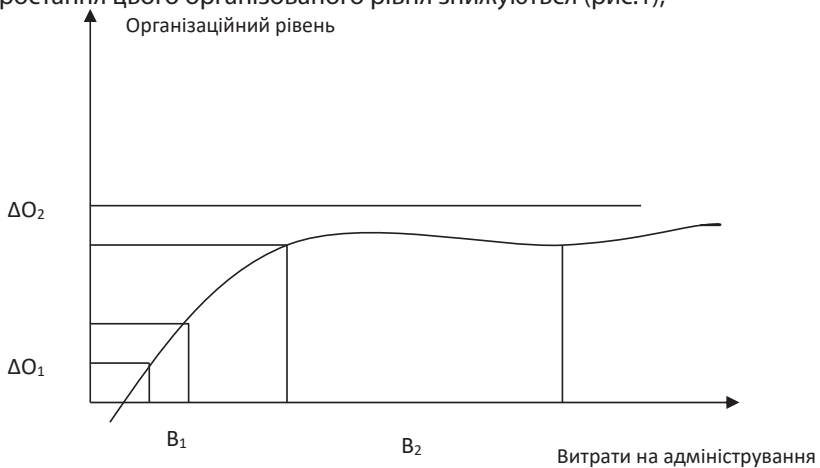

Рис.1. Вплив витрат на превалювання використання інструментів безпосереднього адміністрування на організаційний рівень (розробка автора)

- величини витрат на забезпечення стійкості та ефективності функціонування об'єкта за наявності превалювання використання інструментів опосередкованого адміністрування. Ці витрати виникають унаслідок того, що необхідно робити певні дії або розміщати запас ресурсів для усунення збоїв, які можуть виникнути внаслідок дезорганізації поведінки елементів процесу адміністрування. Наприклад, очікування робіт внаслідок неузгодженості

дій, виникнення дефіциту або надлишку ресурсів за місцем їх використання, усунення виникаючих конфліктів взаємодіючих виконавців і служб, ін.

Ситуація із зниженням ефективності витрат на підвищення рівня адміністрування описується за кривою логарифмічного вигляду (рис1).

Отже, за невисокого організаційного рівня невеликі витрати V_1 дають одиничний приріст ΔO_1 організаційного рівня. Те ж зростання рівня організації за його досягнутого більш високого рівня вимагає витрат V_2 у декілька разів більших. Це означає, що спостерігається зниження ефективності збільшення організаційного рівня процесів функціонування об'єкта, на який спрямовані адміністративні дії. Отже, повинен існувати певний баланс використання інструментів безпосереднього та опосередкованого адміністрування функціонування об'єкта (рис.2).

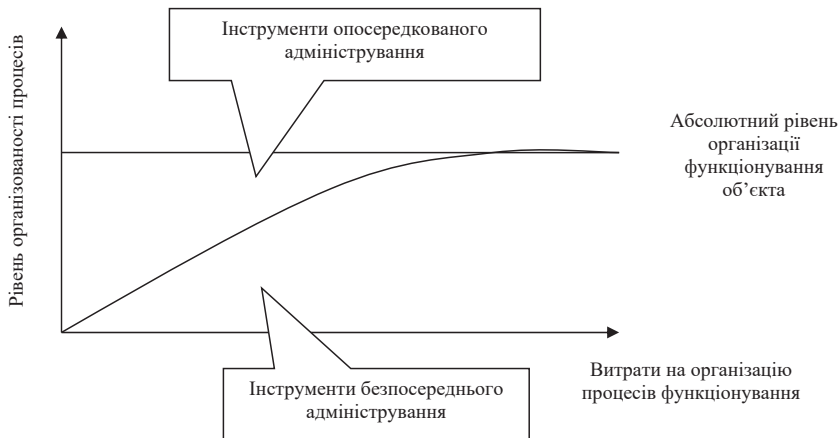

Рис.2. Співвідношення інструментів безпосереднього та опосередкованого адміністрування та їх вплив на функціонування об'єкта (розробка автора).

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок про те, що визначення балансу у використанні інструментів безпосереднього та опосередкованого адміністрування є необхідним складовим елементом, який необхідно враховувати, розробляючи і здійснюючи процеси, пов'язані з функціонуванням будь-яких об'єктів, на які спрямований адміністративний вплив. Забезпечуючи визначений баланс, можливо досягти стійкого функціонування об'єкту з меншими витратами і знизити складність управлінських робіт.

Отримані висновки можуть знайти відображення та практичне застосування під час розробки та деталізації Плану дій органів виконавчої

влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад [3]. Рекомендації щодо врахування запропонованого підходу під час розроблення плану повоєнної реінтеграції нині тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей наведено в табл. 1.

Таблиця 1. План повоєнної реінтеграції тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей

Напрямок адміністрування	Вид робіт	Виконавець	Інструменти безпосереднього адміністрування	Інструменти опосередкованого адміністрування	Строки виконання
Підприємницька складова (до п.59 Плану дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад [3])	Поновлення державного реєстру (перереєстрація) підприємств усіх форм власності.	Міністерство юстиції України, Донецька і Луганська обласні військові (державні) адміністрації, військові адміністрації населених пунктів (у разі утворення)	Постанова Кабінету Міністрів України, Наказ Міністерства юстиції України, Накази Донецької і Луганської обласних військових (державних) адміністрацій	Інструкція щодо проведення поновлення (перереєстрації) суб'єктів господарювання на деокупованих територіях Донецької та Луганської областей.	Протягом двох місяців з дати завершення тимчасової окупації

	Створення координаційного Центру сприяння розвитку малого бізнесу на територіях з особливими умовами для розвитку	Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, Донецька і Луганська обласні військові (державні) адміністрації	Наказ Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України, Накази Донецької і Луганської обласних військових (державних) адміністрацій	Положення про Координаційний Центр сприяння розвитку малого бізнесу Роз'яснення Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України щодо напрямів діяльності Координаційного Центру	Негайно на стратегічному рівні; відразу після деокупації прискорення робіт з оперативного-тактичного планування
...

Запропонований підхід до деталізації Плану дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад дозволить врахувати особливості балансування застосування інструментів безпосереднього та опосередкованого адміністрування відбудови територій України зі спеціальним режимом господарювання в умовах мілітарного впливу.

Список літератури

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій: Закон України від 09.07.2022 № 2389-ІХ. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text>
2. Державне управління: підручник: у 2 т. Ред. кол.: Ю.В. Ковбасюк (голова), К.О. Ващенко (заст. голови), Ю.П. Сурмін (заст. голови) та ін. К.; Дніпропетровськ: НАДУ, 2013. Т. 2. 324 с.
3. Про затвердження плану дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.12.2022 № 1219-р. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-dii-orhaniv-vykonavchoi-a1219r>

СЕРЕБРЯК Станіслав / SIERIEBRIAK Stanislav,
канд. юрид. наук, доцент кафедри правознавства,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-7207-594X

ВИДИ СПЕЦІАЛЬНИХ РЕЖИМІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ НА ТЕРИТОРІЯХ РІЗНИХ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ТИПІВ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ

Анотація. У тезах досліджено зміст і види спеціального режиму господарювання, нові функціональні типи територій. Зауважено, що в умовах мілітарного впливу запровадження спеціальних режимів господарювання потребують території відновлення та території з особливим умовами для розвитку.

Ключові слова: спеціальний режим господарювання, функціональні типи територій.

TYPES OF SPECIAL REGIMES OF ECONOMIC ACTIVITY ON THE TERRITORIES OF DIFFERENT FUNCTIONAL TYPES IN CONDITIONS OF THE MILITARY IMPACT

Abstract. In this paper the content and types of a special management regime and new functional types of territories were examined. It is noted that in conditions of the military impact, the restoration territories of restoration and territories with special conditions for development require the introduction of special management regimes.

Keywords: special mode of management, functional types of territories.

Світова практика підтверджує, що в багатьох країнах існують або існували території зі спеціальним режимом господарювання, тобто розвиток економіки на таких територіях регулюється окремими нормативно-правовими актами, відмінними від традиційних актів загальнонаціонального законодавства.

Спеціальний режим господарювання – це інститут господарського законодавства, що визначає особливий порядок здійснення господарської

діяльності на певній території, у певній галузі економіки, що відрізняється від загального режиму господарської діяльності, передбаченого законодавством, і вводить для досягнення державою певних цілей за допомогою встановлення обмежень або/і заохочень для суб'єктів господарювання. Спеціальний режим господарювання, залежно від правових засобів, обраних законодавцем для досягнення мети, можна поділити на три групи, кожна з яких, у свою чергу, включає певні види спеціального режиму господарювання:

- обмежувальний спеціальний режим господарювання;
- заохочувально-обмежувальний спеціальний режим господарювання;
- заохочувальний спеціальний режим господарювання [1].

В Україні до відомих спеціальних режимів господарювання відносять території пріоритетного розвитку та вільні економічні зони. Проте через прийняття у 2022 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» [2], ст. 415 Господарського кодексу України (щодо територій пріоритетного розвитку) скасовано. Функціонуючих вільних економічних зон в Україні станом на 01.01.2023 немає.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» також визначено, що для планування відновлення та стимулювання розвитку регіонів і територій, а також з метою запровадження органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування спеціальних механізмів та інструментів визначаються такі функціональні типи територій:

- 1) території відновлення;
- 2) регіональні полюси зростання;
- 3) території з особливими умовами для розвитку;
- 4) території сталого розвитку.

Територіями відновлення є мікрорегіони, територіальні громади, на території яких відбувалися бойові дії та/або які були тимчасово окуповані, та/або території яких зазнали руйнувань об'єктів критичної інфраструктури, соціальної інфраструктури, об'єктів житлового фонду внаслідок ведення бойових дій, а також які характеризуються різким погіршенням рівня соціально-економічного розвитку та значним переміщенням населення до інших регіонів та/або інших держав. Регіональними полюсами зростання є мікрорегіони, територіальні громади, що характеризуються значно кращими географічними, демографічними, соціально-економічними показниками розвитку порівняно з іншими подібними територіями регіону, та зростання

яких позитивно впливає на суміжні території, регіон та/або державу в цілому. Територіями з особливими умовами для розвитку є макрорегіони, мікрорегіони, територіальні громади, рівень соціально-економічного розвитку яких є низьким або на яких існують природні, демографічні, міжнародні, безпекові чи інші об'єктивні обмеження щодо використання потенціалу території для розвитку. З метою застосування диференційованих заходів підтримки розвитку визначаються окремі функціональні типи територій з особливими умовами для розвитку. Територіями сталого розвитку є самодостатні мікрорегіони, територіальні громади з наявним соціально-економічним потенціалом територій та зі спроможністю до збалансованого розвитку в економічній, соціальній та екологічній сферах [2].

Спираючись на норми цього Закону та враховуючи вітчизняну практику, можна запропонувати можливі види спеціальних режимів господарювання.

У таблиці 1 подано види та контент можливих спеціальних режимів господарювання на територіях різних функціональних типів.

Отже, запровадження спеціальних режимів господарювання в умовах мілітарного впливу потребує створення територій відновлення та територій з особливими умовами для розвитку. Інші функціональні типи територій не вимагають державної підтримки та можуть розвиватися на основі чинного загального законодавства. Такий підхід буде сприяти активному повоєнному відновленню всієї держави.

Таблиця 1. Види та контент можливих спеціальних режимів господарювання на територіях різних функціональних типів в умовах мілітарного впливу

Функціональний тип території	Контент спеціального режиму господарювання
Території відновлення	Заохочувальний спеціальний режим господарювання з метою стимулювання економічної діяльності та відновлення об'єктів критичної інфраструктури, соціальної інфраструктури, об'єктів житлового фонду, пошкоджених внаслідок ведення бойових дій, а також покращення рівня соціально-економічного розвитку на цих територіях.
Території з особливими умовами для розвитку	Заохочувально-обмежувальний спеціальний режим господарювання з метою стимулювання економічної діяльності та підвищення рівня соціально-економічного розвитку, враховуючи природні, демографічні, міжнародні, безпекові чи інші об'єктивні обмеження щодо використання потенціалу території, зокрема через замінування.
Регіональні полюси зростання	Немає потреби запроваджувати спеціальний режим господарювання.
Території сталого розвитку	Немає потреби запроваджувати спеціальний режим господарювання.

Таким чином, визначені види та контент можливих спеціальних режимів господарювання на територіях різних функціональних типів в умовах мілітарного впливу дозволять Міністерству розвитку громад, територій та

інфраструктури України та Міністерству з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України обґрунтовано надавати державну підтримку територіям, спираючись на чинне законодавство.

Список літератури

1. Спеціальні режими господарювання. URL: <https://sites.google.com/site/allukrnet/yurydychna-osvita/yurydychna-osvita-4>
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій: Закон України від 09.07.2022 № 2389-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text>

ЛЯШЕНКО Павло / LIASHENKO Pavlo,

*канд. екон. наук, молодший науковий співробітник
відділу проблем міжрегіонального співробітництва,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-6455-6831*

БУРБЕЛО Сергій / BURBELO Serhii,

*провідний економіст відділу проблем міжрегіонального співробітництва,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-5558-8989*

СУЧАСНІ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ

Анотація. У цих матеріалах означено традиційні економіко-правові інструменти господарювання та виокремлено інструменти господарювання в умовах мілітарного впливу. Наголошено на важливості такого економіко-правового інструменту господарювання як спеціальний режим господарювання.

Ключові слова: економіко-правові інструменти, спеціальний режим господарювання.

MODERN ECONOMIC AND LEGAL TOOLS FOR ECONOMIC ACTIVITY UNDER THE MILITARY IMPACT

Abstract. The paper focuses on considering the traditional economic and legal tools of economic activity and the tools of economic management in conditions of the military impact. The importance of such economic and legal management tools as special regime of economic management is emphasized.

Keywords: economic and legal tools/instruments, special economic regime.

Проблематика використання широкого набору економіко-правових інструментів господарювання є дуже актуальною через їх прикладний

аспект та ефективність запровадження. Сьогодні до сучасних економіко-правових інструментів господарювання відносять будь-які економіко-правові механізми, режими, структури, програми тощо, які спрямовані на вирішення реальних соціально-економічних проблем, питань розвитку визначених територій або галузей. Цієї думки дотримуються учасники науково-практичних конференцій та круглих столів, які були присвячені економіко-правовим аспектам господарювання [1; 2].

Традиційно економіко-правові інструменти господарювання поділяють на дві групи: прямі інструменти (державні замовлення, контракти, ліміти, фінансування цільових комплексних програм і деяких галузей з державного бюджету й т.ін.) та опосередковані (податки, субсидії, ціни і т.ін.). Економіко-правові інструменти господарювання ґрунтуються на прогнозах розвитку національної та місцевої економіки та охоплюють цільові комплексні програми, ліміти, інвестиції, державні і місцеві бюджети, дотації, субсидії, субвенції, податки і податкові пільги, державні кредити, державні резерви, операції з державними цінними паперами, соціально-економічні нормативи, різні норми і стандарти, систему фіксованих, граничних і вільних цін, індексування грошових доходів населення і заощаджень, прожитковий мінімум і мінімальну заробітну платню, єдину тарифну систему, ліцензії, митні збори, квоти тощо.

Економіко-правові інструменти господарювання можна поділити на три види: правові, адміністративні та економічні. До правових інструментів належать законодавчі та підзаконні акти, які регламентують основні напрями й правила економічної діяльності суб'єктів господарювання. Адміністративні інструменти – це постанови та розпорядження виконавчих органів влади, які дозволяють, забороняють, обмежують чи унормовують окремі види господарської діяльності. Економічні інструменти це бюджети, податки, гроші, кредит, ціни, заробітна плата, збори, субсидії тощо [3].

Утім в умовах мілітарного впливу, проблеми та завдання соціально-економічного розвитку країни та її регіонів принципово змінилися. Тому і економіко-правові інструменти господарювання тепер також відмінні від традиційних. Слід виокремити такі сучасні економіко-правові інструменти господарювання, які притаманні вєнному часу. З цього приводу заслуговують на увагу результати наукових досліджень, котрі було представлено в посібнику «Місцевий економічний розвиток у територіальних громадах: антикризові інструменти у воєнний і післявоєнний період» розробленого в межах реалізації проекту «Формування програм місцевого економічного розвитку через інтеграцію переміщених підприємств і ВПО в економічне життя місцевих громад» та за підтримки Проєкту USAID «ГО-ВЕРЛА» [4]. Науковці виокремили такі сучасні економіко-правові інструменти господарювання на місцевому рівні в умовах мілітарного впливу:

- краудфандинг – публічний збір коштів серед значної кількості фізичних осіб та організацій на добровільній основі з метою реалізації конкретного проєкту (або підтримки певної інституції), ініціаторами якого є фізичні особи, організації, органи місцевого самоврядування та інші. В умовах війни в Україні використання краудфандингу може відіграти вагомий роль для фінансування відновлення пошкодженої інфраструктури та приватних будівель внаслідок бойових дій [4, с. 42];

- револьверний фонд. В умовах воєнного стану та загрози енергетичній системі України використання цього економіко-правового інструменту є особливо актуальним для фінансування заходів із енергоефективності та енергонезалежності у багатоквартирних та індивідуальних житлових будинках, а також в секторі малого і середнього підприємництва. Внаслідок запровадження воєнного стану та введення порядку виконання Казначейством своїх повноважень в особливому режимі, видатки на реалізацію програм і проєктів розвитку житлового фонду за бюджетні кошти тимчасово зупинено [4, с. 46];

- соціальне підприємництво. Війна спровокувала суттєве збільшення кількості соціально незахищених осіб в Україні (зумовлене внутрішнім переміщенням великої кількості населення, втратою майна, зниженням рівня доходів людей та підвищенням частки осіб за межею бідності). Тому підтримка соціального підприємництва на рівні територіальних громад, куди переселилася велика кількість внутрішньо переміщених осіб, є вагомим аспектом їх інтеграції [4, с. 50].

Отже, перелік економіко-правових інструментів господарювання в Україні є дуже розгалуженим. Але в умовах мілітарного впливу деякі інструменти стали найбільш затребувані. Так, у контексті територіального підходу ефективним економіко-правовим інструментом господарювання вважається спеціальний режим господарювання, що передбачає створення територій пріоритетного розвитку. Він вже був апробований в Україні та мав перспективу запровадження у 2022 р. у рамках Стратегії економічного розвитку Донецької та Луганської областей на період до 2030 року [5]. Але через початок повномасштабної війни РФ проти України у лютому 2022 р. ця Стратегія не була реалізована. Тому Міністерству економіки України, Міністерству розвитку громад, територій та інфраструктури України, Міністерству з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України рекомендується активніше використовувати сучасні економіко-правові інструменти господарювання.

Список літератури

1. Економіко-правові аспекти господарювання: сучасний стан, ефективність та перспективи: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 23-24 вересня 2022 р.). Одеса, 2022. 596 с.
2. Економіко-правові проблеми розвитку та сприяння господарській діяльності в сучасних умовах: збірник матеріалів круглого столу (м. Харків, 25 травня 2018 р.). Редкол.: М.П. Кучерявенко, О.О. Дмитрик, С.В. Глібко. Харків: Право, 2018. 280 с.
3. Форми, засоби і методи державного регулювання економіки. URL: <https://buklib.net/books/33721/>
4. Сторонянська І., Патицька Х., Дуб А. Посібник для органів місцевого самоврядування «Місцевий економічний розвиток у територіальних громадах. Антикризіві інструменти у воєнний та післявоєнний період». Львів, 2022. 75 с.
5. Про затвердження Стратегії економічного розвитку Донецької та Луганської областей на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.08.2021 № 1078-р. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1078-2021-p#Text>

АХРОМКІН Євген / AKHROMKIN Yevhen,
*д-р екон. наук, професор, професор кафедри
національної безпеки, публічного управління та адміністрування,
Державний університет «Житомирська політехніка»,
м. Житомир, Україна
orcid.org/0000-0003-4420-6265*

КУЧМЕНКО Віталій / KUCHMENKO Vitaly,
*канд. екон. наук, доцент, завідувач центру
піддипломної освіти, доцент кафедри національної
безпеки, публічного управління та адміністрування,
Державний університет «Житомирська політехніка»,
м. Житомир, Україна
orcid.org/0000-0001-6018-2406*

БЕЗПЕКОВИЙ АСПЕКТ РОЗБУДОВИ ТЕРИТОРІЙ З СПЕЦІАЛЬНИМ РЕЖИМОМ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ

Анотація. Досліджено безпековий аспект розбудови деокупованих територій на Сході України та визначено комплементарні компоненти безпеки (військовий та суспільний). Розкрито стратегію розвитку потенційно-небезпечних територій – запровадження спеціального режиму господарювання та доплат за ризики особам, які проживатимуть біля кордонів РФ й Білорусі, та бізнесу, який там працюватиме.

Ключові слова: безпека, спеціальний режим господарювання, територія.

SECURITY ASPECT OF THE DEVELOPMENT OF TERRITORIES WITH A SPECIAL REGIME OF ECONOMIC ACTIVITY IN CONDITIONS OF THE MILITARY IMPACT

Abstract. The security aspect of the de-occupied territories' development on the East of Ukraine is analysed, and the complementary components of security (military and public) are determined in this paper. The strategy for the development of potentially dangerous territories, as well as the introduction of a special economic activity regime and additional payments for risks to persons who will live near the borders of the Russian Federation and Belarus, and businesses that will work there are considered

Keywords: security, special economic regime, territory.

Розбудова територій зі спеціальним режимом господарювання є складним питанням як у рамках економіки, так і в рамках права. Це пояснюється тим, що сьогодні в Україні немає територій зі спеціальним режимом господарювання, хоча попередній досвід їх створення та функціонування є суттєвим.

З цього приводу заслуговує на увагу наукове дослідження «Повоєнне відродження України очима науковців Академії» Відділення економіки Національної академії наук України, в якому науковці спробували здійснити певний екскурс у майбутнє країни. В цій науковій роботі використано як власні напрацювання дослідників, так і результати різноманітних соціологічних опитувань, позиції багатьох українських і закордонних експертів [1]. У роботі зазначено, що до 2030 р. Україна має реалізувати нові підходи до формування державної регіональної політики на основі ефективного використання потенціалу територій, надання підтримки окремим територіям з особливими проблемами соціально-економічного розвитку, несприятливими екологічними умовами. А процес розбудови потенційно небезпечних територій в Україні має відбуватися на основі економіко-правових механізмів регулювання розвитку проблемних/депресивних територій, водночас запровадження заохочувально-обмежувального режиму господарювання та використання стимулів/обмежень для територіальних громад і суб'єктів підприємництва сприятиме зміцненню їх позицій [1, с. 17].

Тобто ті території України, які знаходяться вздовж кордонів із РФ та Білоруссю є потенційно-небезпечними територіями, що потребують державної підтримки шляхом запровадження спеціальних режимів господарювання. Високий рівень небезпеки на цих територіях обумовлений наявністю ненадійних сусідів, що суттєво погіршує там підприємницьке середовище та викликає потребу в активному стимулюванні розбудови економіки. Неодмінно має бути налагоджена підтримка територіальних громад через механізми державного регулювання (заохочення) – з одного боку, та стимулювання місцевого економічного розвитку – з іншого, що забезпечить якісні зміни в життєдіяльності громад та пришвидшить повоєнне відновлення держави.

Убезпечити безпеку звільнених та деокупованих територій можливо двома комплементарними компонентами: військовим та суспільним, рис. 1.

Військова компонентна включає в себе мілітарний захист кордонів, а суспільна – захист потенційно-небезпечних територій саме суспільством. Остання компонента потребує окремого аналізу, оскільки наявність на цих територіях свідомого суспільства може гарантувати безпеку та оперативну реакцію органів місцевого самоврядування на прояви небезпеки.

Рис. 1. Компоненти безпеки деокупованих територій.

Прогноз стану національної безпеки і оборони України у 2030 р. має певну невизначеність і непередбачуваність через незавершеність війни попри успіхи Збройних сил України і впевненість більшої частини міжнародного співтовариства та вітчизняного суспільства у перемозі нашої держави. Тому питання безпеки для українців є вельми актуальними сьогодні й буде таким у майбутньому. З цього приводу заслуговує на увагу думка фахівців Національної академії наук України, зокрема директорки Інституту демографії та соціальних досліджень імені Птухи НАН України академіка Елли Лібанової [2].

Агресивний сусід нашої держави нікуди не дінеться з прилеглих до неї територій ані через рік, ані через 5 або 50 років. Відповідно, можливі декілька варіантів розвитку територій, які розташовані на кордонах з Росією та Білоруссю: перший – це просто ні на що не зважати та залюднювати територію, проте це не вихід; другий – це варіант Ізраїлю, коли бізнесу та мешканцям цих територій здійснюються певні доплати просто за постійно наявні мілітарні ризики; третій варіант – вахтовий: сплачувати доплати бізнесу на цих територіях та сплачувати кошти людям, які туди будуть їздити працювати вахтовим методом» [3].

Отже, з точки зору безпеки, на наш погляд, найкращим є другий варіант – здійснення доплат (набавки, фінансова допомога тощо) за ризики особам, які проживатимуть біля кордонів РФ та Білорусі, та бізнесу, який там працюватиме. Це є стратегією розбудови потенційно-небезпечних територій на Півдні і Сході України та їхньої безпеки. Саме запровадження спеціального режиму господарювання, який передбачає застосування інструментів стимулювання мешканців громад до активного господарювання на потенційно-небезпечних територіях, дозволить вирішити проблеми безпеки та їх ефективної розбудови у повоєнний час. Вважаємо, що на

цей аспект слід звернути увагу центральним органам виконавчої влади (Міністерству розвитку громад, територій та інфраструктури України, Міністерству з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України) з метою виводу України на нову траєкторію розвитку на основі збалансування загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів.

Список літератури

1. Повоєнне відродження України. Візія відділення економіки Національної академії наук України. Київ, 2022. 34 с. URL: <https://files.nas.gov.ua/PublicMessages/Documents/0/2022/12/Візія%20-%202022.12.05.pdf>
2. Доповідь академіка Елли Лібанової (Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України) на міжнародному симпозиумі «Наука України в умовах сучасних викликів і загроз: проблеми і пріоритети розвитку» (29 листопада 2022 р.). *Публічний портал НАН України*. 2022. URL: <https://www.nas.gov.ua/ua/messages/pages/view.aspx?messageid=9716>
3. Лібанова Е.М. Бізнесу та мешканцям відвойованих територій на Сході після війни варто здійснювати доплати за ризики «добросусідства». URL: http://ukr.radio/news.html?newsID=100696&fbclid=IwAR2XSAAm3q1qj4cOnlZ-Q5FPpUdgUHYlJrV-JisGQ0BrPj_EZeh_ykyamjw

СОЛДАК Мирослава / SOLDAK Myroslava,

канд. екон. наук, старший науковий співробітник,

учений секретар,

Інститут економіки промисловості Національної академії наук України,

м. Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-4762-3083

ВПЛИВ ВІЙНИ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ СТАРОПРОМИСЛОВИХ ТЕРИТОРІЙ

Анотація. Відновлення за принципом «build back better» для старопромислових територій має враховувати успадковані соціальні, економічні та екологічні характеристики спустошених війною територій, сприяти подоланню негативних тенденцій, які мали місце в цих регіонах до війни, щоб сформувані нові рішення для розвитку старопромислових регіонів, зокрема на засадах циркулярної економіки. Ефективна співпраця в рамках міжнародних ініціатив дозволить розробити і реалізувати програми та проекти, що деталізують План відновлення України, зі справжньою європейською перспективою, зокрема в частині вирішення екологічних проблем, спричинених воєнними діями.

Ключові слова: старопромислові території, повоєнне відновлення, циркулярна економіка.

IMPACT OF THE WAR ON FORMATION OF THE DEVELOPMENT POLICY OF UKRAINE'S OLD INDUSTRIAL TERRITORIES

Abstract. The post-war recovery of Ukraine ought to be carried out according to the «build back better» approach. The «build back better» concept of recovery of the old industrial territories has to: take into account the inherited social, economic and ecological characteristics of the war-ravaged territories; contribute to overcoming the negative trends, which have taken place in those regions prior to the war; form new solutions for the development of old industrial regions, which will be based, in particular, on the principles of the circular economy.

Keywords: old industrial territories, post-war recovery, circular economy.

За час війни в Україні визначилися тимчасово окуповані, прифронтові та тиллові типи територій. Повоєнне відновлення громад залежатиме від особливостей кожного типу, напрямів подолання негативних тенденцій,

які мали місце в їх розвитку раніше, та пошуку відповідей на нові виклики, з якими нині стикається економіка, соціальна та екологічна сфера кожної території.

Перш за все, необхідно приділити увагу створенню гідних умов життя, будівництву житла для розселення людей, які втратили свої домівки внаслідок війни, відновленню пошкоджених інфраструктурних об'єктів, об'єктів надання медичних, освітніх та адміністративних послуг, критичної інфраструктури у сфері тепло-, енерго- та водопостачання.

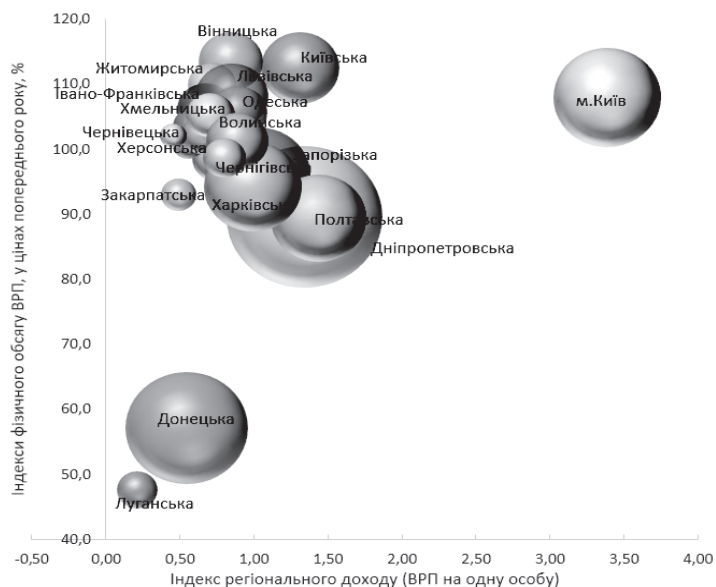
Розвиток базової економіки особливо ускладнюється у традиційних промислових регіонах, переважно розташованих на Сході країни, які зазнали найбільших руйнувань об'єктів промисловості та інфраструктури. До того ж саме з таких територій зараз відбувається релокація підприємств до більш безпечних регіонів. У минулому році Уряд України запропонував програму релокації підприємств, які розташовані у зоні активних бойових дій або перебувають під їх загрозою [1]. З одного боку, це дозволяє зберегти виробничі потужності, а з іншого – може значно поглибити регіональну нерівність, особливо в разі неповернення промислових підприємств до попереднього місця розташування у повоєнний період.

Слід підкреслити, що довоєнні тенденції регіонального розвитку України характеризувалися посиленням міжрегіональних розбіжностей у виробничому потенціалі та валовому регіональному продукті (далі – ВРП) (Рисунок 1). За період з 2015 по 2020 рр. у регіонах, де історично сконцентрований промисловий потенціал України, таких як Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська (разом із Києвом), Луганська, Полтавська та Харківська області, разом вироблено близько 70% промислової продукції.

У 2015-2020 рр. промислові регіони, за винятком Луганської та Донецької областей, за індексом регіонального розвитку належали до групи відносно розвинутих, тобто ВРП на одну особу перевищував аналогічний показник по Україні. Серед цих регіонів найбільший індекс регіонального доходу за п'ять років мала Полтавська область (1,44%). Значний відрив за цим показником демонструвало м. Київ, що пояснюється, насамперед, його статусом столиці. За аналогічний період в Україні відставали три регіони: Луганська (0,21%), Чернівецька (0,46%) та Закарпатська (0,49%) області. Поряд із ними розмістилися промислово розвинута Донецька (0,55%) та промислово слабо розвинута Тернопільська (0,56%) області.

Протягом аналізованого періоду промислові регіони, за винятком Київської та Харківської областей, зазнали падіння ВРП, що частково пояснюється скороченням випуску продукції в секторі промисловості. Так, індекс промислового виробництва Дніпропетровської, Запорізької, Донецької, Луганської та Полтавської областей становив 89,6; 96,0; 57,1; 47,6; 89,4%

відповідно [2, с. 31]. Слід зазначити, що в середньому по Україні індекс промислової продукції у 2015-2020 рр. збільшився на 2,9%. Найбільшого падіння промислового випуску зазнала Луганська область, частка якої ще в 2013 р. становила 5,4% проти 1,2 у 2020 р. [3, с. 29]. Перш за все, це пов'язано з воєнними діями на Донбасі – майже 75% промислового потенціалу залишилося на непідконтрольній Україні території.

* Розмір бульбашки – частка регіону в загальному обсязі реалізованої в Україні промислової продукції.

Рис. 1. Регіони України за рівнем ВРП на душу населення (індекс регіонального доходу), % та індексом фізичного обсягу ВРП (2015-2020 рр.).

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Очевидно, що воєнна деіндустріалізація матиме суттєвий вплив на майбутнє розміщення виробничих сил в Україні та визначить можливості повернення внутрішньо переміщених осіб і українських біженців із-за кордону. Для розвитку регіонів, які найбільше постраждали від воєнних дій, особлива підтримка має надаватися мікробізнесу домогосподарств, малому та середньому підприємництву, що використовує місцеву сировину, трудові ресурси, орієнтується на регіональний ринок, і є менш цікавим для уражень з боку агресора. Місцевою сировиною можна вважати промислові відходи та продукти руйнації міст.

Саме старопромислові регіони з великим навантаженням на довкілля стали епіцентрами руйнівних наслідків воєнних дій. Міста продовжують зазнавати руйнувань житлового фонду, об'єктів інфраструктури та промисловості, в результаті чого накопичені роками промислові відходи поповнилися уламками споруд і будівель. Повторне використання їх можливе, але національна економіка не має ані досвіду, ані спеціальної інфраструктури для цього. Ще до повномасштабної війни будівельні відходи були основною складовою сміттєвих полігонів, а з початком повномасштабної війни частка таких відходів постійно збільшується. Будівельне сміття, що утворилося внаслідок руйнувань від вибухів та обстрілів, відрізняється від «класичного», оскільки складається із залишків різних за структурою та походженням матеріалів, що ускладнює його переробку. Металопластик і скло, матеріали оздоблення фасаду, армувальна сітка, мінеральна вата, матеріали внутрішнього оздоблення, стінові матеріали, покрівля, побутові речі й уламки деревини – усе це могло б бути використано, але окремо, а в наявному стані таке сміття потребує дуже ретельного сортування, що в нинішніх умовах є досить проблематичним, особливо з урахуванням його обсягів.

Кабінет Міністрів України в минулому році затвердив порядок поводження з відходами від руйнувань будівель і споруд саме внаслідок бойових дій. У документі визначено перелік компонентів відходів від руйнувань і можливі шляхи їх повторного використання в будівництві та промисловості будівельних матеріалів [4]. Однак представлений комплекс організаційно-технічних заходів без технологічного забезпечення не спроможний вирішити проблему.

У планах повоєнного відновлення слід уникати повернення до «звичайного бізнесу» та руйнівних для навколишнього середовища інвестиційних моделей і видів діяльності. Відновлення за принципом «build back better» для старопромислових територій має враховувати успадковані соціальні, економічні та екологічні характеристики спустошених війною територій, сприяти подоланню негативних тенденцій, які мали місце в цих регіонах до війни. Це дасть можливість сформулювати нові рішення для розвитку старопромислових регіонів, зокрема на засадах циркулярної економіки.

Побудова повоєнної моделі економіки старопромислових регіонів потребує не тільки великих фінансових вкладень, але і значних зусиль у напрямі здійснення інституційних, правових та адміністративних реформ і забезпечення їх наближення до європейських цінностей та узгодження з політикою і правом Європейського Союзу (далі – ЄС). Україна як кандидат на вступ до ЄС може покладатися на рекомендації європейських інституцій для визначення та роботи над сферами, які необхідно поліпшити. Це стосується, зокрема, становлення системи циркулярної економіки. Й це

потребує ретельного аналізу зарубіжного досвіду імплементації відповідних передових технологій та засобів рециклінгу.

У цьому контексті значні перспективи відкриває програма «Інструмент допомоги перед вступом» (Instrument for Pre-Accession Assistance – IPA), до якої Україна одержала доступ у минулому році. IPA III містить 20 тематичних пріоритетів, один із яких стосується: поліпшення якості та захисту навколишнього середовища, боротьби з його деградацією та припинення втрати біорізноманіття; сприяння збереженню та сталому управлінню наземними та морськими екосистемами, відновлюваними природними ресурсами; інвестицій у поліпшення якості повітря; сталого управління відходами та хімічними речовинами; сприяння енерго- та ресурсоефективності; сталого споживання та виробництва; підтримки переходу до «зеленої» та циркулярної економіки; сприяння скороченню викидів парникових газів; підвищення стійкості до зміни клімату та сприяння управлінню кліматичними діями [5].

При формуванні та реалізації регіональної політики в Україні важливо максимально використовувати можливості інтеграції до ЄС у сфері інновацій, науки та освіти. Співробітництво з країнами ЄС можна розвивати та поглиблювати шляхом поширення знань, обміну найкращими практиками між громадами старопромислових регіонів Європи та України у сфері політики поводження з промисловими і будівельними відходами та продуктами руйнації на інноваційних засадах, зокрема згідно з принципами циркулярної економіки, а також у результаті розроблення механізму для використання таких відходів з метою розвитку традиційних промислових територій під час повоєнної відбудови нашої країни. Ефективна співпраця в рамках міжнародних ініціатив дозволить розробити і реалізувати програми та проекти, що деталізують План відновлення України, зі справжньою європейською перспективою, зокрема в частині вирішення екологічних проблем, спричинених воєнними діями.

У роботі представлено результати дослідження, виконаного в рамках наукового проекту «Гарантії дотримання соціально-економічних та екологічних прав людини в умовах війни та повоєнної трансформації» та НДР «Стратегічні напрями смарт-спеціалізації промислових регіонів України» (номер держреєстрації 0121U114107).

Список літератури

1. Програма релокації підприємств. *Офіційний сайт Міністерства економіки України*. 2022. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca-4121-8679-e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv>

2. Промисловість України у 2015-2020 роках: статистичний збірник. *Офіційний сайт Державної служби статистики України*. 2021. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/12/zb_prom_15_20.pdf
3. Промисловість України у 2011-2015 роках: статистичний збірник. *Офіційний сайт Державної служби статистики України*. 2016. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/05/Arch_pu_zb.htm
4. Про затвердження Порядку поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 27.09.2022 № 1073. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2022-%D0%BF#Text>
5. Regulation (EU) 2021/1529 of the European Parliament and of the Council of 15 September 2021 establishing the Instrument for Pre-Accession assistance (IPA III). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32021R1529>

БУДНІКЕВИЧ Ірина / BUDNIKEVICH Iryna,
д-р екон. наук, професор, завідувачка кафедри
маркетингу, інновацій та регіонального розвитку,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна
orcid.org/0000-0002-5466-6532

КРУПЕННА Інга / KRUPENNA Inga,
канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри
маркетингу, інновацій та регіонального розвитку,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна
orcid.org/0000-0002-4374-6350

БАРАНЮК Діана / BARANYUK Diana,
аспірант,
Черкаський державний технологічний університет,
м. Черкаси, Україна
orcid.org/0000-0002-6074-9211

ДОСВІД ІЗРАЇЛЮ З РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙ ТА ТУРИЗМУ В УМОВАХ ВОЄННИХ ДІЙ

Анотація. Розглянуто досвід Ізраїлю з розвитку інновацій та туризму в умовах воєнних дій. Проаналізовані показники інноваційної активності цієї країни за різними глобальними рейтинговими оцінками. Визначено чинники, що сприяють успішному формуванню інноваційної екосистеми Ізраїлю, яка інтегрує освіту, науку, бізнес і державу. Розглянуто успішні кейси інноваційної активності оборонного комплексу Ізраїлю. Досліджено елементи ізраїльської стартап-екосистеми, які дозволяють підтримувати амбітні проєкти у сфері туризму в умовах воєнних конфліктів.

Ключові слова: інновації, туризм, стартапи, досвід Ізраїлю, інноваційні продукти та технології для армії.

ISRAEL'S EXPERIENCE IN DEVELOPMENT OF INNOVATIONS AND TOURISM IN CONDITIONS OF THE MILITARY ACTIONS

Abstract. The paper considers the experience of Israel in its development of innovations and tourism in conditions of the military actions. The indicators

of the innovative activity of the country according to various global ratings are analyzed. The factors that contribute to the successful formation of the Israel's innovation ecosystem, which integrates education, science, business and the State, are identified. The successful cases of innovative activity in the defense complex of Israel, as well as the elements of the Israel's startup ecosystem, which allow to support ambitious projects in the field of tourism in conditions of the current military conflicts, are studied.

Keywords: innovation, tourism, startups, Israel's experience, innovative products and technologies for the army.

Сьогодні Ізраїль є одним із світових лідерів за інвестиціями, кількістю інженерів та software-компаній і правомірно вважається світовим hi-tech лідером. У списку зі 100 провідних hi-tech компаній ізраїльським фірмам належить не менше 20 позицій, 92 компанії єдиногорів (у 2021 р. 48 нових стартапів-єдиногорів, із них 11 компаній у галузі кібербезпеки), що зробило їх кожною третьою компанією у світі у цій сфері. В 2021 р. ізраїльські стартапи залучили \$25,71 млрд інвестиційного капіталу в 780 угодах, зріс обсяг екзитів: 2021-й приніс інвесторам і підприємцям \$23,48 млрд у результаті 245 виходів (у 2020 р. 148 ізраїльських стартапів було поглинено за \$9,84 млрд). Експорт hi-tech послуг становив \$3,96 млрд, що є найвищим показником за останні 5 років. Серед топових ніш для стартапів у країні – Fintech, Digital Healthcare, Cyber Security, рішення для роботи з Big Data та AI. Традиційно Хайфа – це столиця чіпів та робототехніки, Беер-Шева – кібербезпеки, Єрусалим – медицини та агротехнологій, а Тель-Авів – усіх сегментів.

У 2022 р. інтерес до сектору дещо знизився – ізраїльський hi-tech мобілізував інвестицій на суму \$15 млрд. Глобальна криза в секторі високих технологій зумовлює подальше скорочення інвестиції в ізраїльський hi-tech порівняно з 2022 р. Прогнозується, що таке скорочення порівняно з минулим роком складе 2,5-3,5 рази, а порівняно з рекордним 2021 р. зменшиться приблизно вп'ятеро. Вкладення інвесторів у високі технології, локомотив галузей ізраїльської економіки, можуть знизитися у 2023 р. до \$6-4 млрд. Так само продовжує знижувати показники розвитку інша знакова галузь Ізраїлю – візний туризм. У грудні 2022 р. доходи від нього становили лише \$559 млн, що на 15% менше, ніж у передкризовий грудень 2019 р. [1]. Такі тенденції сьогодні актуальні для усіх гравців цих глобальних ринків. Водночас Ізраїль демонструє вдалі кейси в кризові та посткризові періоди саме у hi-tech галузі та в індустрії гостинності.

Інноваційна екосистема Ізраїлю формується в концепті цифрової економіки, яка сьогодні є одним із небагатьох економічних секторів, що процвітають у динамічному та змінному світі. Ряд специфічних чинників сприяють

успішному формуванню інноваційної екосистеми Ізраїлю, яка інтегрує освіту, науку, бізнес та державу: високий рівень наукових досліджень в університетах; потужна інфраструктура, що базується на партнерстві державного та приватного секторів; престижність роботи в науковій сфері; унікальність людського капіталу в плані досвіду, самореалізації, працездатності, мультинаціональності та ментальності, яка орієнтована на ефективну особистість та прагнення реалізації ідей; міцні партнерські взаємозв'язки та налагоджена довгострокова взаємодія між академічним середовищем та промисловістю через центри трансферу технологій; дієва комплексна державна та муніципальна підтримка стартапів, інкубаторів, інноваційних центрів, значний внесок військової галузі в наукові дослідження та інновації; налагоджений зв'язок між фундаментальною наукою, молодим поколінням дослідників та бізнесом; значні інвестиції зарубіжних донорів, у тому числі представників зарубіжних діаспор.

Постійні воєнні конфлікти, попередні війни («Шестиденна війна», 1967 р., «Війна судного дня», 1973 р.) дали важливий імпульс до розвитку військово-промислового комплексу Ізраїлю, зробили військово-промисловий комплекс головним роботодавцем країни та сферою залучення інвестицій. Ізраїль є одним із лідерів військової промисловості, основним розробником сучасного військового обладнання, вдосконалення та модифікації озброєння, провідним імпортером та експортером зброї. Наприклад, розробку ізраїльського комплексу «Залізний купол» (Iron Dome) частково фінансували США (загалом на комплекс було витрачено €780 млн), які закупили установки такого ж типу для власних оборонних потреб. Цей комплекс почав створюватися у відповідь на повітряні атаки на Ізраїль з боку Лівану в 2006-2007 рр., і з 2011 р. він є одним із трьох елементів багаторівневої системи протиракетної та протиповітряної оборони цієї країни. В Ізраїлі нараховується близько 150 оборонних фірм із сукупним доходом приблизно \$3,5 млрд. Ізраїльські державні корпорації (Israel Military Industries (IMI), Israel Aircraft Industries (IAI) та Rafael Armaments Development Authority – виробництво широкого спектра звичайної зброї та передової оборонної електроніки), приватні фірми (Elbit Systems Ltd. (ESL), Soltam Systems, Tadiran Electronic Industries – спеціалізація на оборонній електроніці), входять до числа найбільших виробників зброї у світі [10].

Розвиток складної оборонної промисловості неминуче призвів до експорту, який сьогодні становить більшу частину доходів Ізраїлю і дозволяє його оборонній промисловості конкурувати з деякими з найбільших компаній світу за іноземні контракти. Більшість іноземних виробників комплектного обладнання, які бажають увійти до оборонної промисловості Ізраїлю, утворюють альянс з ізраїльськими оборонними фірмами для спільної розробки та продажу оборонного обладнання на міжнародному ринку. Це вигідно

також й іноземним компаніям, які можуть отримати вигоди від ізраїльської експертності в безпілотних літальних апаратах, системах протиракетної оборони та оборонній електроніці [8].

Ефективною є система асиміляції, передачі передових розробок, що виконуються на замовлення військового відомства, в цивільну сферу. Ізраїльська продукція цивільного призначення, що створена на базі успішних військових розробок, широко експортується (аерокосмічні пристрої, обладнання для систем телекомунікації, охоронне обладнання, ін.). Зіткнувшись із скороченням ринку військової техніки за останні півтора десятиліття, ізраїльські оборонні концерни доклали спільних зусиль, щоб залучити свої команди дослідників і розробників до розробки продуктів для невійськових ринків і, частіше, для адаптації оборонних технологій для цивільних програм. Дійсно, багато найбільш інноваційних продуктів, розроблених ізраїльською цивільною індустрією високих технологій, особливо в галузі телекомунікацій, походять від військових технологій [8]. Серед відомих продуктів: Lumus – адаптація військової технології LOE (Light-guide Optical Element) в окулярах доповненої реальності для геймерів, Guardium – «безпілотні» автомобіль; радар Camero – використовується правоохоронними органами, службами охорони VIP-персон та контртерористичними службами.

Значну роль у розвитку ізраїльської інноваційної екосистеми відіграють військові департаменти інновацій та розвитку технологій, які залучають значні інвестиції, будують інкубатори й акселератори для створення та розвитку військових інноваційних розробок. Вражає система формування в армії особистості, яка здатна ухвалювати рішення, нести відповідальність (за команду, за обладнання, за свої рішення), вирішувати нетривіальні завдання, а також система підтримки інноваційних ідей та створення умов для їх реалізації для військовослужбовців після закінчення служби. Людські та професійні контакти, налагоджені під час служби та регулярних навчальних зборів, дозволяють комунікувати з фахівцями своєї та інших галузей, обговорювати ідеї та збирати команду однодумців.

Виявлення та заохочення індивідуальних здібностей талановитих молодих людей, високі витрати на розвиток системи вищої освіти та підтримка отримання населенням вищої освіти (49,7% від усього населення здобуло формальну освіту вище середнього, включаючи державні та приватні університети, коледжі, інститути технічного навчання та професійно-технічні училища [4]); заохочення неформальної та інформальної освіти; високий рівень самостійності працівників у прийнятті рішень; пріоритет цінності людського життя (в першу чергу військових) є кейсами, які повинна взяти на озброєння Україна. Головне для ізраїльського суспільства та держави – життя людини на всіх етапах, дбайливе ставлення до неї. Це закладено

в основу національної безпеки, пронизує всі сфери державної політики Ізраїлю – країни, яка живе в стані постійного активного воєнного конфлікту.

На туризм Ізраїлю, як одну з провідних галузей економіки, припадає 5% всього експорту та 6% зайнятості. Загострення воєнних конфліктів, безперечно, впливає на туризм. За час 50-денної війни в секторі Газу, Ізраїль недорахувався кожного четвертого туриста і понад півмільярда доларів доходів. Саме упущені вигоди (недоотримані доходи та туристи, які відмовилися від подорожі), а не військові бюджети, визначають головні економічні втрати туризму від війни.

До пандемії COVID-19 Ізраїль прийняв 4,55 млн туристів, які принесли країні близько \$6,6 млрд доходу [5]. Виважена політика у сфері туризму, історичні та культурні особливості, географічне розміщення Ізраїлю формують його переваги: підтримка іміджу країни як туристичного центру; безпека та комфорт туристів є абсолютним пріоритетом (ситуація на Півдні країни не впливає на туристів, які подорожують по більшості районів Ізраїлю); компактність країни в плані туристичної логістики; вихід до трьох морів (узбережжя Середземного моря, затока Акаба Червоного моря, Мертве море) і Галілейське озеро; розвинена туристична інфраструктура: 56000 номерів у туристичних готелях Ізраїлю мали середню заповненість на 70% у 2019 р. із середнім перебуванням 2,8 ночі [6]; ресторани, пляжні зони трьох морів, лікувальні курорти, шопінг-зони, екзотичні ринки; стародавні священні місця (Стіна Плачу, Купол Скелі, Храм Гробу Господнього, Віа Долороза, Храм Різдва Христового, Гробниця Богородиці, Бахайські сади та інші); підтримка паломницького туризму, розвиток оздоровчого, медичного, екологічного, сільського та ділового туризму; атмосфера свободи і розкутості для туристів; багатомовність спілкування; різноманітна гастрокультура та винна культура тощо.

Туристичний бізнес Ізраїлю розвивається завдяки програмам Уряду Ізраїлю для малого та середнього бізнесу, які пропонують методологічні, законодавчі та фінансові умови для його розвитку, зміцнення та піклування про нього. Малий бізнес в Ізраїлі складає 99% загального бізнесу (з них 31% – бізнес жінок), а це 61% загального працевлаштування, 77% нових робочих місць на рік. Ізраїль на п'ятому місці у світі із соціального підприємництва, що дозволяє вирішувати гострі соціальні проблеми [3].

Ізраїль активно просуває безпечність більшості своїх територій (Тель-Авів, Єрусалим, Негев, Назарет і Мертве море), залучаючи до цього інші країни, чого сьогодні не робить України та її туристичні офіси для відносно безпечних регіонів. Наприклад, Державний департамент США рекомендує туристам не відмовлятися від поїздок до Ізраїлю, але радить громадянам США пам'ятати про «триваючі ризики подорожей до Західного берега та Гази через ситуацію з безпекою та підвищену напруженість». Вони також

радять мандрівникам бути обережними в Старому місті та під час поїздок на Західний берег річки Йордан [7].

Ізраїльська стартап-екосистема дозволяє підтримувати амбітні проекти у сфері туризму. Мережа бізнес-інкубаторів забезпечує стартапи можливістю укладання угод з іноземними туроператорами, розробляти комплексні програми залучення туристів, проводити експертизи, шукати інвесторів для стартового капіталу, полегшує доступ до ізраїльських краудфандингових венчурних компанії, які дозволяють інвестувати в нові технології на ранніх стадіях.

Стартапи у сфері туризму створюють додатки, платформи, сервіси, які допомагають в різних аспектах подорожі: пошук і підбір турів, планування маршрутів, оптимізація бюджету подорожі, бронювання готелів і квитків, бізнес-поїздки, безконтактні реєстрації, сервіси для співробітників готелів та інше. Так, проєкт SeeTrue дозволяє автоматично виявити загрози за допомогою штучного інтелекту AI Detection, вирішує проблеми пропускну спроможності, безпеки пасажирів і вартості послуг. Gamitee – стартап, який допомагає туристичним сайтам та їх користувачам бронювати поїздки. Додаток Bitemojo дозволяє обрати та придбати гастрономічний маршрут з безлічі варіантів у певних містах світу, заощадити особистий час на розробку свого маршруту та ознайомитися з місцевою кухнею [9]. Bookaway – стартап, який прагне полегшити людям подорожі суходолом за допомогою платформи бронювання подорожей, спеціально розробленої для автобусів, поромів і поїздів [11]. Ізраїльські додатки та стартапи є мультимовними, що дає можливість їх використовувати в усьому світі.

Підсумовуючи, зауважимо, що Україні, та й іншим державам, неможливо повністю скопіювати ізраїльську систему підтримки інновацій, стартапів, туризму. Однак досвід Ізраїлю щодо залучення фінансування з-за кордону та приватних інвестицій, підтримки R&D, прикладних досліджень, стимулювання молоді до інновацій та творчості, підтримки здобуття освіти військовослужбовцями, створення територіальних центрів підтримки знань та інновацій, формування комфортного середовища для обміну досвідом та технологіями, розвитку туризму в країні, де постійні воєнні конфлікти, варто вивчати та адаптувати.

Результати цього дослідження доцільно використати у поточній діяльності: Директорату науки та інновацій Міністерства освіти і науки України для розробки спільних з Міністерством оборони України освітніх програм та університетських бізнес-інкубаторів, Державному агентству розвитку туризму – для розробки заходів із розвитку туризму та курортів України.

Список літератури

1. В Израиле упал экспорт высокотехнологичных услуг: названы причины. URL: <https://cursorinfo.co.il/israel-news/v-izraile-upal-eksport-vysokotehnologichnyh-uslug-nazvany-prichiny/>
2. Ізраїль – країна стартапів, яка воює понад 70 років. Як їй це вдається? URL: <https://l-a-b-a.com/uk/blog/3076-izrail-strana-startapov-kotoraya-vouuet-bolee-70-let>
3. Як треба ставитися до малого бізнесу. Уроки Ізраїлю. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/06/30/626589/>
4. Centers of Excellence in Interdisciplinary Research. URL: <https://en-cyber.tau.ac.il/tau/search?keys=israel&gid=23>
5. International Tourism Highlights, 2020 Edition. P. 18. URL: <https://tourlib.net/wto.htm>
6. Israel Government CBS. URL: <https://www.cbs.gov.il/en/Pages/default.aspx>
7. Israel, the West Bank and Gaza Travel Advisory. URL: <https://travel.state.gov/content/travel/en/traveladvisories/traveladvisories/israel-west-bank-and-gaza-travel-advisory.html>
8. Israel. Military Industry. URL: <https://www.globalsecurity.org/military/world/israel/industry.htm>
9. Kuritzkes A. Israeli app gives travelers best tips to grab a bite. The Times of Israel. URL: <https://www.timesofisrael.com/israeli-app-gives-travelers-best-tips-to-grab-a-bite/>
10. Stockholm International Peace Research. URL: http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=486#
11. Top Israeli Startups To Watch in 2022. URL: <https://startupstash.com/israeli-startups/>

БОЙЧЕНКО Еліна / BOICHENKO Elina,
*д-р екон. наук, професор, старший науковий співробітник
відділу проблем міжрегіонального співробітництва,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-1121-7160*

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ТЕРИТОРІЙ

Анотація. Воєнні дії в Україні супроводжуються масштабними руйнуваннями об'єктів інфраструктури та систем життєзабезпечення, соціальних об'єктів, економіки, природного середовища тощо. Доведено, що оцінка соціально-економічної результативності та ефективності повоєнного відновлення територій визначається на засаді статистичних показників, які є основою для проведення кореляційно-регресійного та факторного аналізів, а також побудови трендової моделі.

Ключові слова: відновлення територій, функціональний тип територій, парадигма сталого розвитку, інструментарій оцінювання.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSMENT OF THE SOCIO-ECONOMIC EFFECTIVENESS AND EFFICIENCY OF THE POST-WAR RECOVERY OF TERRITORIES

Abstract. Military operations in Ukraine are accompanied by the large-scale destruction of infrastructure facilities and life support systems, social facilities, economy, natural environment, etc. The paper proves that the evaluation of the socio-economic effectiveness and efficiency of the post-war recovery of territories is determined on the basis of statistical indicators, which are the basis for conducting the correlation-regression and factor analyses, as well as building a trend model.

Keywords: recovery of territories, functional type of territories, paradigm of sustainable development, assessment tools.

Питання повоєнного відновлення та стимулювання розвитку України охоплюють низку стратегічних завдань, що полягають у відновленні територій, економіку та інфраструктуру яких зруйновано внаслідок російської війни та окупації. Нормалізація життєдіяльності на таких територіях має свої складнощі, оскільки її забезпечення виходить далеко за межі вирішення лише матеріально-технічних і фінансових завдань. Вона стосується також і реінтеграції населення цих територій у політичне, економічне та культурне життя України, що пов'язане з не меншими труднощами, ніж вирішення першої групи завдань. Водночас повномасштабна російська воєнна агресія триває й зараз. Протягом останнього року вона призводить до усе нових і нових людських втрат. Вшанувати та зберегти пам'ять усіх загиблих захисників, які боронили нашу землю від російської агресії, є нашим обов'язком перед ними та їхніми родинами.

Питання повоєнного відновлення господарського комплексу України, що зазнав критичних руйнувань, потребує концентрації величезних матеріальних, фінансових, трудових та енергетичних ресурсів. Слід зазначити, що будь-які ресурси на звільнених на цей час територіях є дуже обмеженими, що дозволяє вирішувати тільки першочергові питання життєзабезпечення їх мешканців.

Очевидним є той факт, що навіть за активної та широкомасштабної підтримки світової спільноти повоєнного відновлення української економіки та реінтеграція деокупованих територій в політичне, економічне та культурне середовище України, основний тягар проблем із відновлення всіх сфер життєдіяльності покладається саме на українське суспільство. Держава повинна повністю відбудувати всі зруйновані міста, селища та села, відновити критичну інфраструктуру, побудувати лікарні, школи, дитячі садки, створити тимчасове житло всім, хто його потребує, – забезпечити умови для життєдіяльності людей. Особливо гостро ці питання постають на тих територіях, що знаходились під тимчасовою окупацією та де відбувалися бойові дії, а також які зазнали пошкодження критичної інфраструктури внаслідок обстрілів різними типами балістичних ракет.

На підставі вищевказаного зазначимо, що розробка комплексного плану відновлення та розвитку повоєнного відновлення України, складові якого взаємопов'язані як у просторовому, так і функціональному значенні, є складним завданням, яке потребує науково-методичного забезпечення.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» 09.07.2022 р., «для планування відновлення та стимулювання розвитку регіонів та територій ... визначаються такі функціональні типи територій» [1]:

1) території відновлення, до яких відносяться «мікрорегіони, територіальні громади, на території яких відбувалися бойові дії та/або які були

тимчасово окуповані, та/або території яких зазнали руйнувань об'єктів критичної інфраструктури, соціальної інфраструктури, об'єктів житлового фонду внаслідок ведення бойових дій, а також які характеризуються різким погіршенням рівня соціально-економічного розвитку та значним переміщенням населення до інших регіонів та/або інших держав»;

2) регіональні полюси зростання, що представлені мікрорегіонами, територіальними громадами, які «характеризуються значно кращими географічними, демографічними, соціально-економічними показниками розвитку порівняно з іншими подібними територіями регіону, та зростання яких позитивно впливає на ... державу в цілому»;

3) території з особливими умовами для розвитку, тобто макро- та мікро-регіони, територіальні громади, «рівень соціально-економічного розвитку яких є низьким або на яких існують природні, демографічні, міжнародні, безпекові чи інші об'єктивні обмеження щодо використання потенціалу території для розвитку»;

4) території сталого розвитку, які представлені самодостатніми мікрорегіонами та територіальними громадами з «наявним соціально-економічним потенціалом територій, які спроможні до збалансованого розвитку в економічній, соціальній та екологічній сферах».

Слід звернути увагу на те, що у цьому Законі не наведено вимоги щодо переліку показників та методики їх розрахунку, на засаді яких повинно відбуватися віднесення тієї або іншої території до відповідного функціонального типу. Отже, на цей момент це питання є дискусійним та потребує ретельного вивчення. Класифікація територій повинна відбуватися з урахуванням оцінки наслідків, що спричинені воєнними діями та російською окупацією. Підставою для оцінки руйнування та пошкодження інфраструктури території може стати постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру» [2].

Відповідно до затверджених вищезазваним Законом функціональних типів територій України випливає, що найвищим ступенем їх розвитку можна вважати четвертий тип, а саме – територію сталого розвитку. Важливо зауважити, що парадигма сталого розвитку ґрунтується на постулатах теорії рівноваги, відповідно до якої будь-який розвиток має бути націлений на досягнення стану рівноваги. Можна сказати і так, що будь-яка діяльність суб'єктів господарювання має забезпечуватися за допомогою гармонійного поєднання стану рівноваги, яке передбачає стійкість, з одного боку, та стан змін, що забезпечує розвиток, з іншого боку. Отже, стан стійкості може виражатися у формі рівноважного стану, досягненню якого сприяють процеси зміни та розвитку [3].

Методичні підходи до оцінки соціально-економічної результативності та ефективності повоєнного відновлення територій представлені на рис. 1

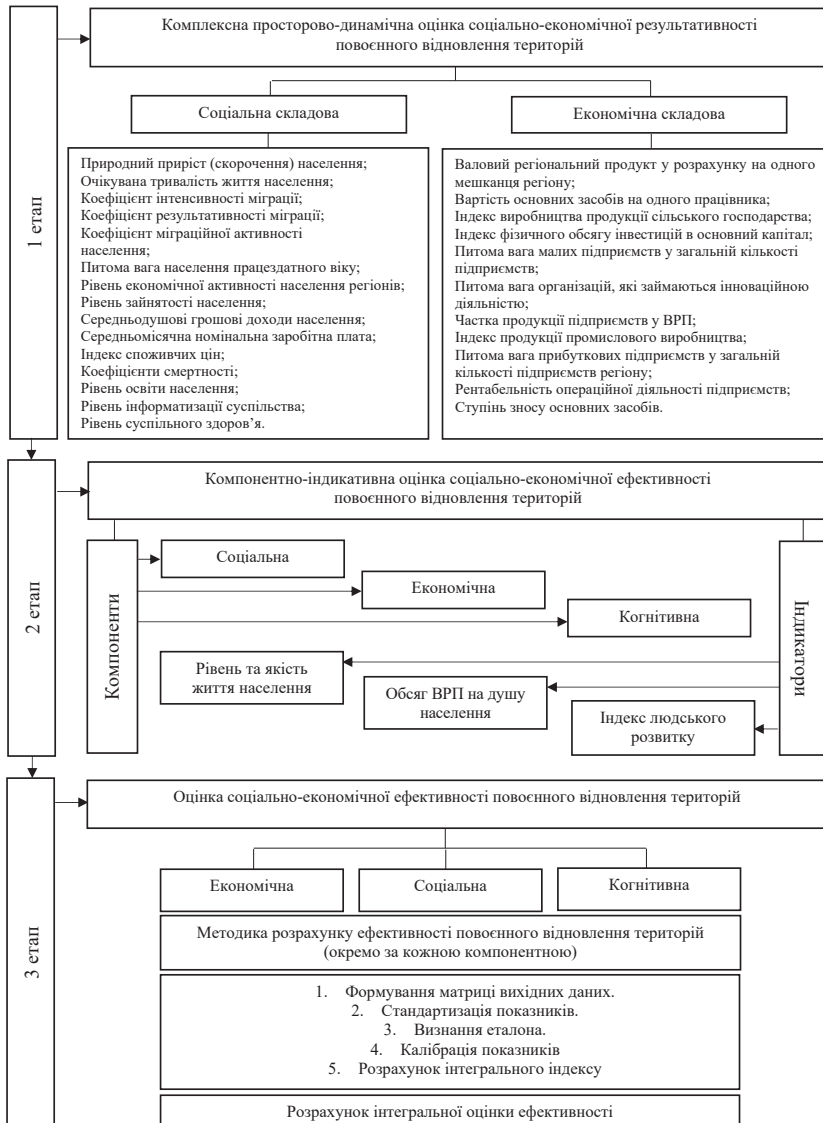

Рис. 1. Методика оцінки соціально-економічної результативності та ефективності повоєнного відновлення територій.

На завершення підкреслимо, що оцінка соціально-економічної результативності та ефективності повоєнного відновлення територій визначається на засаді статистичних показників, які є основою для проведення кореляційно-регресійного та факторного аналізів, а також і для побудови трендової моделі.

Запропоновані методичні підходи до оцінки соціально-економічної результативності та ефективності повоєнного відновлення територій дозволяють сформулювати перелік показників для її розрахунку та отримати інтегральне значення, на засаді якого визначається статус території відповідно до її функціонального типу. Методичні підходи щодо оцінки соціально-економічної результативності та ефективності повоєнного відновлення територій України рекомендується направити до Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій та Міністерства економіки України.

Список літератури

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій: Закон України від 09.07.2022 № 2389-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text>
2. Про затвердження Методики оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. № 175. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175-2002-%D0%BF#Text>
3. Boichenko E., Martynovych N., Shevchenko I. Cognitive Modeling Concepts of Sustainable Development of Society. *Problemy Ekorozwoju*. 2021. No. 16(2). P. 158–165. <https://doi.org/10.35784/pe.2021.2.16>

ШАТНЕНКО Катерина / SHATNENKO Kateryna,
канд. екон. наук, старший науковий співробітник
відділу розвитку регіональних економічних систем,
Державна установа «Інститут ринку і економіко-екологічних
досліджень Національної академії наук України»,
м. Одеса, Україна
orcid.org/0000-0003-0139-7989

ПРИНЦИПИ РОЗВИТКУ ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПАРКІВ ДЛЯ СПРИЯННЯ ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННЮ УКРАЇНИ

Анотація. Розглянуто проблему формулювання принципів, які забезпечать узгодженість та ефективність нормативно-правової бази для індустриальних парків. Вона має сприяти реальному перетворенню індустриальних парків на точки економічного зростання та зміцнення згуртованості населення. Запропоновано перелік принципів, основними завданнями яких визначено ефективність використання ресурсів громад, мобілізація реального та соціального капіталу, інклюзивний та резилієнтний розвиток.

Ключові слова: індустриальні парки, повоєнне відновлення економіки, соціальний капітал, принцип інклюзивності, принцип резилієнтності.

PRINCIPLES OF INDUSTRIAL PARKS' DEVELOPMENT TO FACILITATE THE POST-WAR RECOVERY OF UKRAINE

Abstract. The focus of this paper is on formulating principles that can ensure the regulatory framework of industrial parks, which should be effective and consistent, ultimately leading to the real transformation of these parks into drivers of economic growth and social cohesion. A list of principles is proposed; their main tasks are to efficiently use resources, mobilize real and social capital, and promote inclusive and resilient development.

Keywords: industrial parks; post-war recovery of economy; social capital; principles of inclusive development; principle of resilience.

Застосування індустриальних парків як точок економічного зростання для повоєнного відновлення економіки України вимагає розуміння принципів їх розвитку, адекватних сучасним викликам. Це допоможе сформувати чітке бачення напрямів регулювання та стимулювання їх розвитку для максимізації їх ефективності для вітчизняної економіки.

Проблема полягає у тому, що зміни законодавства, яке регулює розвиток індустріальних парків, мають бути узгодженими з цілями повоєнного відновлення економіки України. Тому доцільно сформулювати принципи розвитку індустріальних парків, які відображають основи та напрями розвитку, що є актуальними для повоєнного відновлення України.

У 2022 р. було розроблено Стратегію розвитку індустріальних парків на період до 2030 р., у якій ще не було відображено завдання повоєнного відновлення України. 24.02.2023 р. прийнято Стратегію розвитку індустріальних парків на 2023-2030 роки (далі – Стратегія), що містить актуальну інформацію про розвиток індустріальних парків, законодавчі зміни, що відбувалися у 2022 р. та на початку 2023 р. [1]. Вказано, що станом на кінець 2022 р. існує 60 індустріальних парків, проте лише 9 з них мають учасників та інших суб'єктів на своїй території. Це свідчить про те, що зараз індустріальні парки не є драйверами економічного зростання. Звичайно, під час воєнних дій складно оцінювати реальну ефективність індустріальних парків для української економіки через надвисокі ризики для інвестицій, проте ще до повномасштабної війни індустріальні парки були скоріш формальними утвореннями.

У чинній Стратегії затверджено такі принципи розвитку індустріальних парків:

- 1) обґрунтований вибір території для створення індустріальних парків;
- 2) недопущення в межах індустріальних парків неправомірного використання суб'єктами господарювання ринкового становища, в тому числі зловживання монополієм (домінуючим) становищем, концентрації суб'єктів господарювання;
- 3) орієнтація на розвиток в індустріальних парках малого та середнього бізнесу;
- 4) сприяння розвитку індустріальних парків на основі моделі екоіндустріального парку;
- 5) забезпечення збереження та розвитку природоохоронних територій та об'єктів;
- 6) забезпечення єдиного підходу до розуміння змісту понять «індустріальний парк» і «екоіндустріальний парк» та критеріїв віднесення індустріального парку до екоіндустріального парку;
- 7) сприяння сталому розвитку територій з урахуванням забезпечення участі індустріальних парків у розвитку інноваційної та дослідницької інфраструктури, інноваційних підприємств, гармонізованому міському та промисловому розвитку;
- 8) поступова мінімізація участі держави у питаннях інституційного забезпечення функціонування індустріальних парків [1].

У попередній Стратегії був відсутній п'ятий принцип та у третьому було доповнення, що пріоритетність фінансування інфраструктури індустріальних парків має бути на тих територіях, що потребують особливої уваги з боку держави. Шостий принцип про підхід до розуміння змісту поняття «індустріальний парк» і критеріїв його приналежності до екоіндустріального парку не відноситься за змістом до принципів, а скоріш є завданням для суб'єктів нормотворчої діяльності.

У затверджених Стратегією принципах відображено такі важливі напрями розвитку як «інноваційний» та «сталий». Екоіндустріальні парки є сучасною формою стимулювання індустріалізації через їх відповідність принципам сталого розвитку. Вони дозволяють розвивати циркулярну економіку, збільшувати міжгалузеві зв'язки, створюючи можливості мультиплікаційного ефекту від інвестицій в індустріальний парк. Це забезпечує вищу ефективність індустріального парку.

Навіть у самій Стратегії визначено, що значна кількість індустріальних парків не є об'єктом інтересу територіальних громад. Тому очевидно, що стратегія розвитку громади та концепція розвитку індустріального парку є неузгодженими. Громади виявляються відстороненими від індустріальних парків, які, власне, користуються ресурсами цих громад. Також вказано, що на початок 2023 р. не сформовано програм державної допомоги за рахунок місцевих бюджетів. Тобто формально така можливість є, але фактично інтересу до індустріальних парків не спостерігається. У зв'язку з цим втрачається потужний ресурс – соціальний капітал, який через взаємодію членів суспільства здатний зробити вагомий внесок у розвиток індустріального парку, а отже й самої громади.

Таким чином, варто скористатися принципом розвитку, який керований громадою (*Community-Driven Development – CDD*) [2]. Скоординовані дії стануть запорукою успішності індустріального парку. Це забезпечить прозорість розвитку індустріального парку, а отже й зменшить шляхи зловживання можливостями, які дає індустріальний парк, забезпечить чесні конкурентні конкурсні відбори учасників та керуючих компаній, через соціальний капітал створить позитивний імідж індустріального парку, розширить попит та залучить інвестиції. Єдине бачення напряму розвитку громади посилює згуртованість населення, розширює ініціативи економічного розвитку через полегшення прогнозування попиту принаймні на місцевому рівні, що підвищує економічну активність населення. Крім того, застосування цього принципу сприяє продовженню реалізації політики децентралізації влади.

Повоєнне відновлення України гостро поставить проблему інклюзивного розвитку. Для країни стратегічно важливо одразу формувати та стимулювати інклюзивний розвиток, який зробить активними членами та бенефіціарами суспільно-економічного розвитку усіх людей. Розбудова інфраструктури

індустріальних парків, політика їх розвитку повинна у складі своїх базових принципів містити принцип інклюзивності.

Залежність розвитку громади та економіки в цілому від однієї чи декількох сфер одразу закладає перспективу криз і підвищеної чутливості до шоків, природних катаклізмів та економічних спадів. Це зумовлює необхідність запровадження принципу резиліентності індустріальних парків. Цей принцип у контексті розвитку індустріальних парків проявляється в їхній здатності бути адаптивними і гнучкими, реагувати на мінливі умови ринку або нові технології. Налагодження зв'язку парку з різноманітними галузями промисловості та зацікавленими сторонами, розвиток промислового симбіозу, запровадження циркулярної економіки формує більш стійку та адаптовану систему, яка краще протистоїть неочікуваним викликам і відновлюється після них.

Отже, через проблеми певної відстороненості, незацікавленості місцевої спільноти у розвитку індустріального парку доцільним є запровадження принципу розвитку, що контролюється громадою (CDD). Це допоможе розвивати соціальний капітал через взаємодію членів суспільства, що своєю чергою сприятиме їх згуртованості. Мобілізація не лише матеріальних, а й соціальних ресурсів створить позитивний ефект синергії для соціально-економічного розвитку, сприятиме сталому та соціально відповідальному економічному розвитку, що підвищує добробут членів громад. Принцип інклюзивності проявляється у наданні рівних умов всім членам суспільства у справі їх участі в суспільно-економічному розвитку, у тому числі користуванні можливостями індустріального парку. Принцип резиліентності передбачає створення індустріальних парків, що спроможні адаптуватися до зовнішніх викликів та управляти ризиками.

Рекомендації щодо оновлення принципів розвитку індустріальних парків у Стратегії розвитку індустріальних парків на 2023–2030 роки можуть зацікавити Міністерство економіки України. Також розуміння та дотримання принципів розвитку індустріальних парків є важливим для ініціаторів створення індустріальних парків та їх керуючих компаній, які можуть відобразити їх у концепції розвитку індустріального парку.

Список літератури

1. Про схвалення Стратегії розвитку індустріальних парків на 2023–2030 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2023 № 176-р. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176-2023-%D1%80#n9>
2. Casey K. Radical Decentralization: Does Community-Driven Development Work? *Annual Review of Economics*. 2018. Vol. 10. Issue 1. P. 139–163. <https://doi.org/10.1146/ANNUREV-ECONOMICS-080217-053339>

КОВПАК Андрій / KOVPAK Andriy,
*магістрант,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана,
м. Київ, Україна
orcid.org/0009-0005-8207-1340*

ЦИФРОВА СПРОМОЖНІСТЬ НАЛЕЖНОГО ВРЯДУВАННЯ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

Анотація. Здійснено аналіз цифрової спроможності належного врядування в територіальних громадах в Україні, визначено проблеми, що формують цифрові бар'єри та обґрунтовано напрями подальшого цифрового розвитку громад. Обґрунтовано першочергові кроки цифрової трансформації в територіальних громадах, які повинні полягати в оцінці готовності громади до цифрових змін, розробці стратегії цифрової трансформації, концепції розвитку цифрової освіти, впровадженні цифрових комунікацій з жителями громади в практику органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: місцеве самоврядування, цифрова трансформація, належне врядування, цифрові інструменти, цифрова освіта.

DIGITAL CAPACITY OF GOOD GOVERNANCE IN TERRITORIAL COMMUNITIES

Abstract. The paper provides an analysis of the digital capacity of good governance in territorial communities in Ukraine. The problems forming digital barriers are identified and the directions for further digital development of territorial communities are substantiated. It is important that the primary steps of digital transformation in territorial communities should be an assessment of the community's readiness for digital changes, development of a digital transformation strategy and of a concept of the digital education development, introduction of digital communication with community residents into the practice of local self-government bodies.

Keywords: local self-government, digital transformation, good governance, digital tools, digital education.

Процеси цифровізації є сучасним трендом розвитку національної економіки та системи публічного управління. Цифрові технології та інструменти трансформують уявлення про надання адміністративних послуг органами

влади, якість публічного сервісу, участь громадськості в управлінських процесах, формат взаємодії суспільства та органів влади. Застосування сучасних інформаційно-технологічних досягнень, автоматизації та переведення послуг в онлайн сприяють доступності органів влади для громадян, інформаційній відкритості, зростанню довіри та відповідальності посадовців, покращенню якості надання адміністративних послуг, залученню громадян до вирішення проблем громади та політичних процесів в цілому, формуванню активної громадянської позиції.

Концепція належного врядування є однією з базових основ побудови системи публічного управління в європейських країнах, вона спрямована на підвищення якості публічних послуг та зміцнення взаємодії з громадськістю. У Стратегії інновацій та належного врядування на місцевому рівні, яка була схвалена Радою Європи у 2008 р., визначено такі основні принципи управління [1]: чесне проведення виборів, представництво та участь; врахування потреб та очікувань громадян; ефективність та результативність; відкритість та прозорість; верховенство права; етичність поведінки; компетентність і спроможність; інноваційність та відкритість до змін; сталий розвиток, орієнтація на довгострокову перспективу; надійність фінансового менеджменту; соціальна згуртованість; підзвітність та відповідальність.

Цифрові технології та інструменти розширюють можливості реалізації вище зазначених принципів в управлінській практиці органів місцевого самоврядування. Процеси цифровізації на місцевому рівні тісно пов'язані із особливостями цифрової трансформації економіки та державного управління. Основні пріоритетні напрями державної політики щодо стимулювання розвитку цифрових технологій, цифрової грамотності, системи кібербезпеки задекларовані в Стратегії національної безпеки України [2].

Прийняття в грудні 2022 р. Закону України «Про Національну програму інформатизації» [3] відкриває можливість участі підприємств, організацій, органів влади у грантах Програми ЄС «Цифрова держава», мета якої полягає у пришвидшенні цифрових трансформацій і створенні єдиного цифрового ринку Європи до 2027 р. Національна програма інформатизації спрямована на розробку і впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в практику державних і місцевих органів влади, розвиток електронного урядування та демократії, забезпечення рівного доступу та підвищення рівня освіченості громадян з питань інформаційно-комунікаційних технологій, удосконалення процедури надання електронних публічних послуг, впровадження електронного документообігу у взаємодії органів влади, розробку систем інформаційної підтримки діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, підвищення ефективності економіки та управлінських процесів шляхом застосування інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій. Реалізація означених заходів дозволить брати участь

в європейських проєктах цифровізації у сфері електронного урядування, освіти, охорони здоров'я, культури тощо.

Державною стратегією регіонального розвитку на 2021-2027 роки визначено основні кроки щодо розвитку цифрових комунікацій та цифрової інфраструктури [4]: проведення реінжинірингу публічних послуг; впровадження надання публічних послуг через «Портал Дія»; впровадження та розвиток системи електронного документообігу; розвиток платформ та офіційних порталів органів місцевого самоврядування; впровадження та поширення в регіонах інтегрованої системи електронної ідентифікації «ID. GOV.UA»; забезпечення безперешкодного доступу до високошвидкісного Інтернету; запровадження у приміщеннях органів влади, соціальних закладів та комунальних установ відкритих Wi-Fi зон тощо.

Необхідність реалізації сформульованих у стратегічних нормативно-правових документах основних цілей та завдань цифрової трансформації в Україні обумовили низку змін у взаємодії між органами державної та місцевої влади, комунікації із населенням та їхній ролі в управлінських процесах в цілому. Цифровізація дає змогу ефективно організувати комунікацію між державною владою, громадянами та бізнесом.

Цифрову спроможність належного врядування в територіальних громадах слід аналізувати крізь призму розвитку цифрової інфраструктури та доступу громадян до електронних адміністративних послуг; розвитку електронної демократії та участі жителів громади в управлінських процесах; розвитку електронного урядування та цифровізації роботи місцевих органів влади; проведення заходів із підвищення рівня цифрової освіти та оволодіння посадовими особами органів влади та населення цифровими навичками.

Аналіз особливостей цифрової спроможності в Україні дає змогу сформулювати такі висновки. Україна характеризується високим рівнем доступу до інтернету, що створює передумови розвитку електронних державних послуг. У 2021 р. частка осіб, яка мала доступ до мережі «Інтернет» зросла на 4 п.п. порівняно з 2019 р. і склала 92% [5]. Населення все більше користується державними електронними послугами, переваги яких беззаперечні в умовах війни та обмеженої взаємодії офлайн з органами державної влади. Однак в умовах повномасштабної війни РФ проти України, що спричиняє руйнування енергетичної інфраструктури, перед органами державної влади та місцевого самоврядування постають виклики забезпечення мобільним та інтернет-зв'язком у разі блекауту, оснащення укриттів безперебійним інтернетом.

Ще однією проблемою недостатньої цифрової спроможності громад є низький рівень цифрової грамотності. У 2021 р. частка осіб з рівнем цифрових навичок «Basic» і вище склала 52,2%, натомість частка осіб, яка не має жодних цифрових навичок – 11,2% [6]. Актуалізується завдання організації

освітніх заходів із розвитку цифрових компетентностей як серед публічного менеджменту, так й мешканців громад.

Як засвідчує практика європейських країн, для успішної цифрової трансформації в територіальних громадах потрібно [7]:

- 1) розробити цифрову стратегію, що дасть змогу визначити рівень зрілості громади та, відповідно, підготувати дорожню карту цифрових змін;
- 2) забезпечити доступ до технологічної інфраструктури;
- 3) розвивати цифрову культуру, навички і потенціал (організація безперервної цифрової освіти, об'єднання зусиль у цифрових проєктах);
- 4) забезпечити ефективне управління даними (обмін даними для створення колективного впливу, «кооперативів даних»);
- 5) налагоджувати органами місцевої влади співпрацю із громадськістю (не обмежуватися лише адмініструванням, розробляти відкритий та спільний підхід до прийняття інноваційних управлінських рішень);
- 6) надавати адміністративні послуги, керуючись принципами клієнтоорієнтованості, та популяризувати цифрові інструменти.

Одним із успішних кейсів цифрової трансформації на рівні регіону є проєкт «Digital Cherkasy», менеджери якого були залучені до розробки стратегії цифрової трансформації Черкаської області, концепції цифрової грамотності, низки пілотних проєктів цифрового розвитку (телемедицина, віртуальні туристичні тури та ін.) та цифрової інклюзії. «Digital Cherkasy» об'єднує місто Черкаси та область у розробці та впровадженні проєктів цифрової трансформації в освіті, медицині, економіці, інфраструктурі, відкритих даних та ін. [8]. Відповідно до проєкту, цифровий розвиток Черкащини передбачає уніфікацію сайтів і створення мобільних застосунків, автоматизацію роботи місцевої влади, використання відео систем і штучного інтелекту, розвиток IT-інфраструктури та електронних послуг.

Отже, використання цифрових технологій та інструментів дає змогу розвивати електронну демократію, залучати широку аудиторію до прийняття управлінських рішень на місцевому рівні, підвищувати якість адміністративних послуг та ефективність використання обмежених бюджетних коштів. Застосунок та портал «Дія» забезпечують розвиток електронних послуг, електронної демократії, надають можливість підвищити рівень цифрової освіти та обізнаності щодо тенденцій та необхідності цифрових змін. Платформа «Громадський бюджет», «Портал Є-data», портал «СВОІ» сприяють залученню громадян до прийняття рішень, контролю за використанням бюджетних коштів, покращують комунікації місцевої влади та громадян, що підвищує відповідальність чиновників й ефективність публічного управління.

1.3. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДКРИТОСТІ МІСТА В КОНТЕКСТІ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВИ

ТАРАСЕВИЧ Олена / TARASEVYCH Olena,
*д-р екон. наук, доцент, завідувачка відділу
економіко-правових проблем містознавства,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-6016-3608*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДКРИТОСТІ МІСТА В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ: ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Анотація. Проаналізовано сучасний стан та узагальнено ключові проблеми забезпечення відкритості міста в умовах мілітарного впливу. Визначено економіко-правові передумови забезпечення відкритості міста з урахуванням чинників повоєнного відновлення. Сформовано рекомендації щодо підвищення прозорості міського урядування та підзвітності органів місцевої влади.

Ключові слова: забезпечення відкритості міста, мілітарний вплив, прозорість, підзвітність.

ENSURING OF THE CITY OPENNESS IN CONDITIONS OF THE MILITARY IMPACT: ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS

Abstract. The paper considers the current status and the key problems of ensuring of the city openness in conditions of the military influence. The economic and legal prerequisites for ensuring the city openness with regard to the factors of the post-war recovery are defined. Recommendations on increasing the transparency of the city governance and accountability of local authorities are formulated.

Keywords: ensuring of the city openness, military impact, transparency, accountability.

Відкритість наразі визнається ознакою сучасного міста. Відкритість міста – це стан міста, який характеризується його здатністю забезпечувати:

- прозорість міського управління та урядування і підзвітність органів місцевої влади зі створенням передумов залучення громадян до участі у політичному та соціо-еколого-економічних процесах у місті (включаючи партиципаторне бюджетування, громадський контроль, електронне урядування);

- доступність міських послуг із використанням смарт-інфраструктури, цифровізації, публічних онлайн-сервісів тощо;

- інклюзивність міського простору (в т.ч. формування безбар'єрного середовища для мешканців та відвідувачів міста з обмеженими можливостями), що сприятиме підвищенню комфортності життя населення, зростанню ефективності діяльності суб'єктів господарювання міської економіки та поліпшенню якості послуг, що надаються у місті (авторське визначення – Т.О.).

Так, у мирні часи забезпечення відкритості міста створює передумови для: а) покращення інвестиційного клімату в місті та підвищення його інвестиційної привабливості; б) завдяки прозорості міського урядування та «правилам гри» для суб'єктів господарювання, що є зрозумілими, сталими та незмінними при їх інвестуванні у проекти розвитку міста; в) сприяння зростанню добробуту, якості та комфортності життя мешканців міст через поліпшення умов життєдіяльності за рахунок підвищення доступності та якості міських послуг [1, с. 75, 79; 2, с. 390]. Водночас в умовах мілітарного впливу, воєнного стану в Україні відкриті дані є основою для суб'єктів господарювання і мешканців міст під час прийняття вкрай важливих рішень. Зокрема, в умовах триваючої збройної агресії РФ проти України життєво необхідною для мешканців будь-якого міста, громади, населеного пункту є публікація інформації про розташування захисних споруд цивільного захисту, оприлюднення якої у 2022 р., за даними Програми «Transparent cities/Прозорі міста», було здійснено лише дев'ятьма міськими радами [3, с. 13]. Також нагально необхідним в умовах сьогодення є оприлюднення вичерпного списку установ і послуг соціальної допомоги, що дозволить оцінити можливості допомоги мешканцям, які постраждали внаслідок збройної агресії. Крім цього, в період воєнного стану для суб'єктів господарювання корисною є інформація про комунальне нерухоме майно, яке перебуває на обліку міської ради, що може стати у нагоді бізнесу у разі прийняття рішення про потенційну релокацію чи переорієнтування діяльності на іншій території. Врешті, забезпечення відкритості як в цілому міста у повоєнний період, так і процесів його повоєнного відновлення, сприяючи протидії корупції, полегшує доступ до інвестиційних ресурсів, міжнародної технічної та фінансової допомоги міжнародних партнерів-донорів.

Отже, збройна агресія Російської Федерації проти України та введення в країні воєнного стану не зменшує значущості та важливості забезпечення відкритості міст, а, навпаки, загострює низку пов'язаних з цим питань.

Звісно ж, забезпечення відкритості міста в умовах війни має певні особливості, пов'язані, в першу чергу, з безпекою відповідних відкритих міських даних, що потребує реалізації комплексу заходів щодо запобігання ймовірності їх потенційного використання ворожими організаціями, включаючи, зокрема, або тимчасове обмеження доступу до певних даних, або навіть в деяких випадках вимушує розпорядників інформації не публікувати у відкритому доступі деякі дані взагалі. Так, з лютого по серпень 2022 р., з метою попередження використання ворогом інформації Єдиного вебпорталу відкритих даних (data.gov.ua), його було закрито. Відповідно до пп. 4 п. 1 постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану» від 12.03.2022 р. № 263 на період дії воєнного стану міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, державні та комунальні підприємства, установи, організації, що належать до сфери їх управління, для забезпечення належного функціонування інформаційних, інформаційно-комунікаційних та електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів, володільцями (держателями) та / або адміністраторами яких вони є, та захисту інформації, що обробляється в них, а також захисту державних інформаційних ресурсів можуть зупиняти та обмежувати роботу таких ресурсів.

Також у липні 2022 р. Міністерство цифрової трансформації України ініціювало публічне громадське обговорення проєкту Постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2015 р. № 835 та від 30 листопада 2016 р. № 867» (далі – проєкт постанови Кабінету Міністрів України), яка мала б встановити нові правила роботи з даними. Ухвалення змін до постанов Кабінету Міністрів України № 835 і № 867 дозволило б розпорядникам інформації на час дії воєнного та / або надзвичайного стану відступати від принципів відкритості даних. Також на обговорення було винесено перелік наборів даних, публікація яких, зокрема, місцевими розпорядниками (органами місцевого самоврядування) протягом дії воєнного стану не здійснюватиметься, включаючи вісім наборів: дані про депутатів місцевих рад та адресний реєстр; дані про видані будівельні паспорти, а також дані містобудівного кадастру, у тому числі геопросторові дані; схеми планування території областей і районів, генеральні плани населених пунктів, плани зонування території, детальні плани території, містобудівна документація територіальних громад, їх проєкти (відповідно до повноважень); дані про розміщення спецтехніки, що використовується для надання комунальних послуг, благоустрою, виконання

будівельних та ремонтних робіт; реєстр містобудівних умов та обмежень; дані про місця розміщення камер відеоспостереження, що перебувають у комунальній власності [4]. І хоча зазначений проєкт постанови Кабінету Міністрів України викликав чималий суспільний резонанс і певне незадоволення низки громадських організацій (включаючи, зокрема, Антикорупційний штаб, Асоціацію відкритих даних, Громадянську платформу «Дій!», Центр Розвитку Інновацій тощо), якими вказується на неприпустимість впровадження практики регулювання доступу до оприлюднених наборів даних за допомогою інтерфейсу прикладного програмування в «ручному режимі», що загрожує руйнацією сфери відкритих даних в Україні [5], слід зауважити, що саме існуюча досі невизначеність і відсутність конкретизації у формі законодавчого закріплення переліку наборів даних, оприлюднення яких в умовах воєнного стану є забороненим, ускладнює діяльність місцевих розпорядників відповідної інформації. Адже рекомендаційний (а не обов'язковий до виконання) характер вимог щодо наборів даних, які не слід публікувати в умовах воєнного стану, змушує розпорядників відповідної інформації на місцевому рівні, унаслідок неготовності брати на себе відповідальність за публікацію наборів, які потенційно можуть вплинути на безпекову ситуацію, приховувати і не оприлюднювати набагато більший обсяг наборів даних ніж той, тимчасовий доступ до якої був би законодавчо обмежений проєктом постанови Кабінету Міністрів України. Так, за даними Програми «Transparent cities/Прозорі міста» (Transparency International Ukraine), вісімнадцятьма найбільшими українськими містами (м. Тернопіль, Ужгород, Вінниця, Луцьк, Дніпро, Івано-Франківськ, Чернівці, Суми, Львів, Кропивницький, Чернігів, Черкаси, Рівне, Полтава, Київ, Житомир, Хмельницький, Одеса), яким у серпні 2022 р. Міністерство цифрової трансформації України повернуло доступ до Єдиного вебпорталу відкритих даних, оприлюднені лише загалом 218 наборів (з-поміж 882 обов'язкових для оприлюднення із загального переліку для розпорядників органів місцевого самоврядування без зазначених у проєкті постанови КМУ восьми наборів), що становить лише 24,7% виконання відповідних положень Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» від 21.10.2015 р. № 835 [3].

У підсумку зазначимо, що аналіз чинного законодавства у сфері відкритих даних дозволяє констатувати, що наразі в Україні не регламентовано чіткий перелік наборів даних, які заборонено оприлюднювати в умовах воєнного стану. Тому остаточне рішення щодо публікації або не публікації тієї або іншої інформації залишається за її розпорядником, зокрема на місцевому рівні. Водночас внаслідок вельми довільного трактування місцевими розпорядниками умов та обсягів обмеження доступу до певного набору даних

в умовах воєнного стану, наразі має місце незадовільний рівень показника середнього відсотку публікації (оприлюднення) ними даних, що в умовах мілітарного впливу є неприпустимим.

Список літератури

1. Тарасевич О.В., Градобоева Є.С., Волкова А.О. Економіко-правові аспекти забезпечення відкритості міста з урахуванням чинників повоєнного відновлення. *Економіка та право*. 2022. № 4 (67). С. 72–81. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.04.072>
2. Voitenko O., Shults S., Bilyk I., Kaplenko H. Government Transparency as Ukrainian Territorial Communities' Economic Development Factor. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2022. Vol. 5 (46). P. 387–397. <https://doi.org/10.55643/fcaptr.5.46.2022.3879>
3. Огороднік О., Балюк Б., Балаховцева І. Відкриті дані міст в умовах війни: актуальний стан, виклики, перспективи: дослідження, яке проведене в межах проекту «Transparent Cities»: електронна платформа взаємодії громадян та місцевої влади для забезпечення підзвітності та належного врядування». *Transparent Cities Ukraine*. 2023, 18 с. URL: <https://transparentcities.in.ua/articles/vidkryti-dani-mist-v-umovakh-viiny-rezultaty-doslidzhennia>
4. Повідомлення про проведення публічного громадського обговорення проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2015 р. № 835 та від 30 листопада 2016 р. № 867». *Офіційний сайт Міністерства цифрової трансформації України*. 2023. URL: https://thedigital.gov.ua/regulations/povidomlennya-pro-provedennya-publichnogo-gromadskogo-obgovorennya-proyektu-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-pro-vnesennya-zmin-do-postanov-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-21-zhovtnya-2015-r-835-ta-vid-30-listopada-2016-r-867?fbclid=IwAR1ZkyBeKb4NiMCdgPCVnIBHjF5Ub6jY6IQs9hxF6tSrsZ283rwlxc_pyl
5. Громадські організації закликають Мінцифру не руйнувати сферу відкритих даних в Україні. *Юридична газета. Офіційний сайт*. 2023. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/gromadski-organizaciyi-zaklikayut-mincifru-ne-ruynuvati-sferu-vidkritih-danih-v-ukrayini.html>

КІРІН Роман / KIRIN Roman,

*д-р юрид. наук, доцент, провідний науковий співробітник
відділу економіко-правових проблем містознавства,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна,
orcid.org/0000-0003-0089-4086*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГО- ЕКСПЕРТНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ НА ДОВКІЛЛЯ

Анотація. Встановлено особливості національного досвіду регулювання еколого-експертних правовідносин мілітарного впливу на довкілля щодо процесуальних джерел доказів, обов'язковості проведення експертизи з визначення екологічної шкоди, суб'єктного кола експертів та змісту їх висновків. Запропоновано підхід до визначення відповідності видів галузі знань фахівців, які не є судовими експертами, та експертизи, яку їм доручено провести. З'ясовано, що під час визначення виду (підвиду) експертизи, яку слід призначати у провадженнях, пов'язаних із визначенням еколого-мілітарної шкоди, слід виходити з розмежування інженерно-екологічної (підвид інженерно-технічної експертизи) та екологічної експертизи (окремий вид експертизи) за об'єктами, основними завданнями та орієнтовними переліками вирішуваних питань.

Ключові слова: довкілля, мілітарний вплив, екологічна експертиза, доказ, шкода, збитки.

LEGAL REGULATION OF ENVIRONMENTAL- EXPERT RELATIONS IN CONDITIONS OF THE MILITARY IMPACT ON ENVIRONMENT

Abstract. The paper focuses on peculiarities of the national experience of regulating ecological-expert legal relations with regard to the military impact on environment and procedural sources of evidence, their obligation to carry out an examination to determine an environmental damage, the subject circle of experts and the content of their conclusions. An approach to determining the appropriateness of the types of expertise of specialists who are not forensic

experts and the expertise they are assigned to conduct is proposed. It is found that when determining a type (subtype) of expertise that should be assigned in proceedings related to defining of ecological and military damage, one should proceed from the distinction between the engineering and environmental (a subtype of engineering and technical expertise) and the environmental expertise (a separate type of expertise) according to objects, main tasks and indicative lists of the considered issues.

Keywords: environment, military impact, ecological expertise, proof, damage, losses.

Орієнтовні розрахунки збитків України, нараховані Державною екологічною інспекцією України відповідно до затверджених методик станом на початок лютого 2023 р., наближаються до 2 трлн грн [1].

Дійсно, як зазначає український Парламент [2], екологічна шкода, якої завдає Російська Федерація (далі – РФ) Україні з 24.02.2022 р., набула колосальних масштабів. Прояв мілітарного впливу на довкілля виявляється у значних за обсягами забрудненнях поверхневих вод, ґрунтів, атмосферного повітря, акваторій Чорного та Азовського морів. Наслідки такого прямого та опосередкованого впливу також відчувають сусідні з Україною держави – Польща, Словаччина, Румунія, Болгарія.

Тому Верховна Рада України у своєму зверненні до міжнародних організацій 20.09.2022 р. зробила декілька важливих акцентів, а саме:

1) Україна наполягає на залученні міжнародних експертів до фіксації та оцінки обсягів екологічної шкоди для навколишнього природного середовища (далі – НПС);

2) Україна усвідомлює, що для притягнення РФ до відповідальності за вчинені екологічні злочини та покладення на неї зобов'язання компенсувати екологічні збитки, а також з метою недопущення здійснення внаслідок злочинних дій РФ екологічних катастроф на території України, необхідно здійснювати: 2.1) фіксацію та документування вчинених злочинів проти довкілля; 2.2) формування доказової бази щодо кожного з таких злочинів за участю незалежних міжнародних організацій; 2.3) фіксацію та оцінку екологічної шкоди відповідно до вимог міжнародних незалежних комісій або судових органів;

3) Україна закликає: 3.1) утворити під егідою міжнародних організацій спеціальний орган з екологічного моніторингу; 3.2) забезпечити його роботу в Україні для перевірки вже зафіксованих українською владою заподіяних РФ екологічних та пов'язаних з ними злочинів; 3.3) надати зазначеному органу відповідний мандат Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) на

проведення таких дій; 3.4) об'єднати зусилля міжнародного співтовариства для збереження спільного НПС.

4) Україна потребує допомоги для: 4.1) невідкладного запровадження процесу документування екологічних злочинів з дотриманням принципів об'єктивності та незалежності під час формування доказової бази; 4.2) створення спеціальних органів, які розглядатимуть такі випадки заподіяння екологічної шкоди.

Отже, питання визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ в цілому та довкіллю зокрема, їх фіксації у відповідних документах і висновках, є надзвичайно актуальними для дослідження науковцями широкого спектру галузей знань, у тому числі й права.

Відправним положенням в обраному напрямі пошуків національного досвіду регулювання еколого-експертних правовідносин в умовах мілітарного впливу на довкілля, є приписи пар 1. гл. 4 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) [3]. Ними встановлено, що доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Процесуальними джерелами доказів є: 1) показання; 2) речові докази; 3) документи; 4) висновки експертів.

Зокрема, документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. До документів, за умови наявності в них зазначених відомостей, можуть належати:

1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані);

2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;

3) складені в порядку, передбаченому КПК, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;

4) висновки ревізій та акти перевірок.

Матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови

відповідності вимогам ст. 99 КПК, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази.

Висновок експерта, відповідно до ст. 101 КПК, це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи.

Особливої уваги заслуговують положення ч. 2 ст. 242, згідно з якими, слідчий або прокурор зобов'язані забезпечити проведення експертизи, серед іншого, щодо визначення шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням. Тобто наявність висновку експерта щодо визначення шкоди та збитків, завданих довкіллю Україні внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння, є обов'язковим елементом доказової бази у відповідних провадженнях.

У висновку експерта, якого залучено або якому доручено проведення експертизи щодо визначення мілітарної шкоди довкіллю, повинно бути зазначено, у тому числі: а) коли, де, ким та на якій підставі була проведена експертиза; б) перелік питань, що були поставлені експертові; в) опис отриманих експертом матеріалів та матеріалів, які були використані експертом; г) докладний опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка; г) обґрунтовані відповіді на кожне поставлене питання.

Експертом у провадженнях у кримінальних справах про злочини проти довкілля є особа:

1) яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи;

2) якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

Якщо ж звернутися до ст. 7 зазначеного Закону, то до суб'єктів судово-експертної діяльності віднесені: а) державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності; б) судові експерти, які не є працівниками зазначених установ; в) інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим Законом.

Щодо останніх, то слід зазначити відсутність у наукових колах єдиної позиції відносно їх експертної правосуб'єктності. Тож орієнтуватися необхідно на правову позицію Верховного Суду, викладену щодо допустимості висновку фахівця з відповідної галузі знань, який не є судовим експертом,

на прикладі господарської справи [4]. Аналогічна позиція викладена Верховним Судом й у його іншій постанові [5].

Таким чином, проводити експертизу щодо визначення мілітарної шкоди довіллю можуть державні та недержавні судові експерти, а також фахівці у відповідній галузі знань без присвоєної кваліфікації судового експерта.

Щодо поняття «відповідна галузь знань» також зауважу певну неоднозначність. Зокрема, п. 2 розділу IV відомчого наказу [6] під час вирішення кваліфікаційною палатою Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України питання щодо відповідності вищої освіти експертній спеціальності, за якою особа має намір отримати кваліфікацію судового експерта, враховується навчальний час із відповідних дисциплін, зазначених у додатку до диплома про вищу освіту. Тож з великою долею ймовірності, аналогічний підхід може бути застосований і щодо фахівця (експерта) у відповідній галузі знань.

Водночас п. 3. розділу III згаданого наказу вказує, що для проходження підготовки (стажування) фахівця подає до відповідної установи, серед іншого, копію диплома про відповідну вищу освіту другого рівня за ступенем магістра з додатком до нього.

За подібного розуміння співвідношення «відповідна галузь знань», «відповідна вища освіта» та «навчальний час із відповідних дисциплін» є надзвичайно варіативним для трактування, а відтак потребує більшої конкретизації з боку Міністерства юстиції України або ж Верховного Суду.

Один із можливих шляхів формування єдиного підходу до визначення відповідності галузі знань виду експертизи пропонується реалізувати на підставі порівняльного аналізу двох переліків: 1) галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти [7]; 2) видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям, які не є працівниками державних спеціалізованих установ [8, додаток б].

Зокрема, відносно галузей знань, то такими для фахівця, який не має кваліфікації судового експерта і якому доручено проводити експертизу з визначення еколого-мілітарної шкоди, може бути: – 10 Природничі науки. 101 Екологія. 0521 Environmental sciences; 0522 Natural environments and wildlife; - 18 Виробництво та технології. 183 Технології захисту навколишнього середовища. 0712 Environmental protection technology; - 25 Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону. 256 Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності). 1031 Military and defence: - 26 Цивільна безпека. 263 Цивільна безпека. 1032 Protection of persons and property (вказано послідовно – Шифр і найменування галузі

знань. Код і найменування спеціальності. Код і найменування відповідної деталізованої галузі за Міжнародною стандартною класифікацією освіти).

Ще одним проблемним питанням проведення експертизи з визначення еколого-мілітарної шкоди є завдання з визначення власне виду (підвиду) експертизи, яку слід призначати у подібних провадженнях.

Річ у тім, що у переліку основних видів (підвидів) експертизи [8] наявними є інженерно-екологічна експертиза як підвид інженерно-технічної експертизи (підп. 1.2.2), та екологічна експертиза як окремий основний вид експертизи (підп. 1.2.8). Їх розмежування можна провести за об'єктами, основними завданнями та орієнтовними переліками вирішуваних питань. Якщо загальними об'єктами обох видів експертизи є матеріальні і матеріалізовані джерела екологічної інформації, які, щоправда, відрізняються за змістом, то два інших показники свідчать про те, що факти мілітарного впливу на довкілля є предметом дослідження саме екологічної експертизи. Зокрема, і серед її завдань, і серед вирішуваних питань з 2015 р. [9], тобто після усвідомлення необхідності проведення подібної експертизи, до зазначених переліків були внесені доповнення. Згідно з ними, перед екологічною експертизою були поставлені нові завдання, а саме: 1) визначення екологічних наслідків, заподіяних НПС внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння; 2) визначення розміру збитків від забруднення НПС, пошкодження або знищення об'єктів тваринного та рослинного світу, що відбулося внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння. У разі потреби питання щодо екологічної експертизи можуть вирішуватися шляхом проведення комплексної експертизи із залученням відповідних фахівців.

За результатами представленого дослідження встановлено особливості національного досвіду регулювання еколого-експертних правовідносин мілітарного впливу на довкілля, які полягають у такому:

- документи (матеріали фотозйомки, інші носії інформації, у тому числі комп'ютерні дані мілітарного впливу на довкілля, акти перевірок тощо) та висновки експертів є процесуальними джерелами доказів в кримінальних провадженнях щодо екологічних злочинів;

- слідчий або прокурор зобов'язані забезпечити проведення експертизи щодо визначення шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням;

- проводити експертизу щодо визначення мілітарної шкоди довкіллю можуть державні та недержавні судові експерти, а також фахівці у відповідній галузі знань без присвоєної кваліфікації судового експерта;

- у висновку експерта, якому доручено проведення експертизи щодо визначення мілітарної шкоди довкіллю, повинно бути зазначено докладний

опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані у дослідженні, отримані результати, їх експертна оцінка, обґрунтовані відповіді на кожне поставлене питання.

Запропоновано підхід до розуміння співвідношення «відповідна галузь знань», «відповідна вища освіта» та «навчальний час із відповідних дисциплін», за яким визначається відповідність галузі знань виду експертизи, заснований на порівняльному аналізі двох переліків: 1) галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти; 2) видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцем, які не є працівниками державних спеціалізованих установ.

З'ясовано, що під час визначення виду (підвиду) експертизи, яку слід призначати у провадженнях, що передбачають визначення еколого-мілітарної шкоди, слід виходити з розмежування інженерно-екологічної (підвид інженерно-технічної експертизи) та екологічної експертизи (окремий вид експертизи) за об'єктами, основними завданнями та орієнтовними переліками вирішуваних питань. Саме на екологічну експертизу покладені завдання щодо визначення екологічних наслідків, заподіяних НПС, та визначення розміру збитків від забруднення НПС, пошкодження або знищення об'єктів тваринного і рослинного світу, що відбулися внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння.

Список літератури

1. Дашборд із даними про загрози довкіллю. *ЕкоЗагроза. Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України*. 2023. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/>
2. Про Звернення Верховної Ради України до Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, Програми Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища, Європейського Парламенту, Європейської Комісії, парламентів та урядів держав - членів Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй щодо утворення спеціальної екологічної моніторингової місії для фіксації екологічної шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії Російської Федерації на території України: постанова Верховної Ради України від 20.09.2022 № 2594-ІХ. *Офіційний вісник України*. 2022. № 77. Ст. 4633.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 27.05.2021 у справі № 910/702/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. 2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97242611>

5. Постанова Верховного Суду у складі суддів палати для розгляду справ щодо захисту прав інтелектуальної власності, а також пов'язаних з антимонопольним та конкурентним законодавством Касаційного господарського суду від 21.04.2021 у справі № 910/701/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. 2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96501275>
6. Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів: наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2015 № 301/5. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text>
7. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти: постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 № 266. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#n11>
8. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>
9. Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5: наказ Міністерства юстиції України від 27.07.2015 № 1350/5. *Офіційний вісник України*. 2015. № 58. Ст. 1921.

ГРАДОБОЄВА Єлизавета / GRADOBOIEVA Yelyzaveta,
*канд. екон. наук, старший науковий співробітник
відділу економіко-правових проблем містознавства,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-1086-8159*

ПОВОЄННЕ ВІДНОВЛЕННЯ МІСТ НА ЗАСАДАХ ВІДКРИТОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТА РІШЕННЯ

Анотація. Проаналізовано особливості та передумови повоєнного відновлення міст на засадах відкритості. Визначено ключові проблеми та чинники, що перешкоджають забезпеченню відкритості процесів повоєнного відновлення міст. Обґрунтовано пропозиції щодо перспективних напрямів співпраці місцевої влади з громадськістю з метою забезпечення відкритості повоєнного відновлення міст.

Ключові слова: повоєнне відновлення, місто, відкритість, співпраця місцевої влади та громадськості.

POST-WAR RECOVERY OF CITIES ON THE BASIS OF OPENNESS: PROBLEMS AND SOLUTIONS

Abstract. The peculiarities and prerequisites of the post-war recovery of cities on the basis of openness are analysed in this paper. The key problems and factors preventing the openness of the post-war urban recovery processes are identified. Some proposals regarding the promising areas of cooperation between local authorities and the civil society in order to ensure the openness of the post-war recovery of cities are substantiated.

Keywords: post-war recovery, city, openness, cooperation of local authorities and the public.

Відомо, що понад 70% населення України проживає в містах [1, с. 263], а, отже, відбудова України – це, насамперед, відновлення міст. Повоєнне відновлення та розбудова населених пунктів – міст, областей, територіальних громад (або їх частини) – є наразі ключовим завданням Уряду нашої держави спільно з громадами. Водночас якісно організовані органами місцевого самоврядування процеси збору, аналізу та обробки думок і потреб мешканців міст, громад, інших населених пунктів щодо їх повоєнного відновлення, обговорення з ними пов'язаних з цим нюансів (визначення «вузьких місць»

міст та громад: чого не вистачає (-ло) в наявному (довоєнному) міському середовищі (наприклад, енергоефективних та інклюзивних рішень для житлових і нежитлових будівель, зручної транспортної розв'язки, дитячих майданчиків, зелених насаджень тощо) та яким чином має бути відбудоване із урахуванням виявлених існуючих недоліків попереднього (довоєнного) просторового планування території та їх виправленням) та обґрунтування відповідних пріоритетних напрямів і планування майбутньої відбудови території населених пунктів є запорукою забезпечення ефективності заходів і процесів їх повоєнного відновлення.

Попри ґрунтовні наукові напрацювання в царині оцінки завданих збитків і шкоди економіці України та її регіонам унаслідок триваючої війни РФ проти нашої держави [2-4]; визначення впливу воєнного стану на громадську участь у країні [5]; обґрунтування принципів і політики, а також цифрових рішень повоєнного відновлення України та аналізу відповідного світового досвіду [1; 6-7]; недостатньо дослідженими натепер залишаються багатоаспектні питання, пов'язані із забезпеченням повоєнного відновлення міст на засадах відкритості.

Зазначене обумовлює актуальність дослідження та визначає його мету, що полягає у визначенні перспективних напрямів співпраці місцевої влади з громадськістю задля забезпечення відкритості повоєнного відновлення міст.

Одним із семи ключових принципів повоєнного відновлення як українських міст, так і країни в цілому, затверджених підсумковою Декларацією, ухваленою за результатами Міжнародної конференції донорів (4-5 липня 2022 р., м. Лугано, Швейцарія), є прозорість, підзвітність та верховенство права (*Transparency, accountability and the rule of law*) [8]. Ними передбачається гарантія залучення зацікавлених сторін і підзвітності у заходах повоєнного відновлення, забезпечення доступності для громадськості інформації, зокрема, про фінансові угоди, державні закупівлі та використання коштів при реалізації цих заходів, аби усі стейкхолдери мали можливість здійснювати моніторинг процесів відбудови як українських міст, так і країни в цілому. Крім цього, прозорість публічних даних є першим головним принципом урядового Плану відновлення України «Сильна європейська країна – магніт для іноземних інвестицій», спрямованого на прискорення стійкого економічного зростання [9]. Він містить 17 Національних програм, що складаються з низки проєктів і відповідних їм заходів. Успіх їх реалізації значним чином залежить від злагодженої діяльності муніципалітетів, ефективності здійснення заходів вищезгаданих Національних програм саме на місцях – в містах і громадах країни, мешканці яких, по суті, й є кінцевими споживачами очікуваних соціальних, екологічних та економічних ефектів від досягнення ключових результатів Плану відновлення України. Адже, як зазначено в Плані відновлення, його кінцевим бенефіціаром є український народ. Зважаючи на

вищевикладене, логічним уявляється регіонально сфокусований підхід до впровадження Плану відновлення України, який передбачає локалізацію за регіонами планів і проєктів відновлення.

Дійсно, міста України мають власні особливості й вектори розвитку. Вони визначені як регіональною і міською спеціалізацією, так і географічним розташуванням, кліматичними умовами тощо. Міста України мають і різні потреби у відновленні, які обумовлені ступенем пошкодження та руйнації об'єктів соціальної, промислової і комунальної інфраструктури, житлових і нежитлових будівель, нанесеної екологічної шкоди, внаслідок збройної агресії Російської Федерації тощо. Це обумовлює доцільність регіональної диференціації економіко-правових підходів, засобів і механізмів їх повоєнного відновлення та забезпечення стійкого (резильєнтного) розвитку у післявоєнний період. Водночас відповідно до параметричного підходу до впровадження Плану відновлення України [9], він надає загальну рамку для регіональних і міських планів і проєктів повоєнної відбудови. Отже, останні повинні відповідати, крім принципів екологічності, енергоефективності, інноваційності, також і принципам відкритості.

Зауважимо, що поряд із керівними принципами, визначеними в урядовому Плані відновлення, у Звіті «Україна. Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення – серпень 2022», підготовленому Світовим банком, Урядом України та Європейською Комісією, міститься низка додаткових принципів, обґрунтованих на основі міжнародного досвіду, пов'язаного з відновленням і реконструкцією після конфліктів і катастроф. Ключовим із них є прозорість та належне управління. Цим принципом визначається, що процес відновлення слід оцінювати, порівнюючи зі встановленими цілями / показниками ефективності та часовими межами; його слід контролювати у межах прозорої системи, зокрема через консультації з постраждалими громадами та зацікавленими сторонами [3, с. 20].

Втім забезпечення як відкритості міст, так і процесів їх повоєнного відновлення в умовах воєнного стану має певні особливості, пов'язані, насамперед, із впливом чинників, які частково обмежують взаємодію органів місцевого самоврядування з громадськістю, включаючи зокрема:

- зниження як громадської участі у процесі прийняття рішень, що стосуються функціонування, відновлення та розвитку міста, так і громадського контролю за діяльністю органів влади під час війни, унаслідок прийняття низки нормативно-правових актів, згідно з якими: у період дії воєнного стану на акти органів місцевого самоврядування, військово-цивільних та військових адміністрацій, а також їх посадових осіб не поширюються вимоги у частині оприлюднення проєктів актів (ч. 10 ст. 9 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII (із змін.)); призупинено надання відповідей місцевими радами та їх виконавчими органами як на звернення

підприємств, установ, організацій, так і на звернення громадян (ч. 6 ст. 22 Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р. № 2939- VI (із змін.)), посилаючись на обставини непереборної сили, при цьому незалежно від того, чи ведуться безпосередньо на території тієї чи іншої громади бойові дії [5, с. 6];

- релокацію як представників органів місцевого самоврядування та комунальних установ, так і громадських організацій, мешканців окупованих територій, або тих територій, на яких ведуться бойові дії, що також певним чином ускладнює співпрацю місцевої влади та громадськості у процесі повоєнного відновлення міст і громад;

- тимчасове припинення проведення конкурсів громадського бюджету або відтермінування реалізації проєктів бюджетів участі у громадах (на виконання Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану» від 09.06.2021 р. № 590) позбавляє містян ефективного інструменту громадської участі тощо.

Водночас має бути знайдене компромісне рішення, яке дозволить створити відкриту та прозору цифрову платформу відображення процесів відновлення [6, с. 4] як у містах і громадах, так і в країні в цілому за умов вжиття заходів із забезпечення інформаційної безпеки даних, які там містяться. Створення зазначених цифрових платформ даних про показники відновлення та реконструкції міст і якості життя на місцевому рівні в режимі реального часу створить стимули для підзвітності та допоможе різним містам порівнювати свій відносний прогрес [1, с. 264-265].

Крім цього, спираючись на світовий досвід успішної відбудови міст Німеччини та Японії після Другої світової війни та Сараєво після війни на Балканах [1, с. 263; 7], спільною рисою повоєнного відновлення яких є врахування думки мешканців при відбудові та реконструкції міського простору та інфраструктури, слід констатувати безперечну важливість і нагальну необхідність забезпечення відкритості повоєнного відновлення міст. Адже залучення мешканців міст і громад до активного обговорення відповідних процесів створює передумови розбудови комфортного та інклюзивного людиноцентричного міського середовища завдяки раціональному просторовому плануванню з урахуванням потреб і побажань містян.

Отже, з метою налагодження конструктивного діалогу та ефективної співпраці місцевої влади з громадськістю задля забезпечення відкритості процесів повоєнного відновлення міст виконавчим органам міських / сільських / селищних рад:

- слід забезпечити наявність документації, необхідної для повоєнного відновлення міста / територіальної громади. Насамперед слід розробити,

згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення, проведення громадського обговорення, погодження програм комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) та внесення змін до них» від 14.10.2022 р. № 1159, програми комплексного відновлення території і відповідні їм місцеві плани дій із обов'язковим залученням громадськості, що мають бути «синхронізовані» з програмами розвитку міст, громад та регіонів, які, своєю чергою, необхідно актуалізувати з урахуванням наслідків збройної агресії. Водночас структура програм комплексного відновлення території обов'язково має включати підрозділ, який містив би комплекс заходів, пов'язаних із забезпеченням дотримання принципу відкритості процесів відбудови, із визначенням відповідних цілей і завдань, вимірюваних індикаторів та очікуваних результатів, а також конкретизацією обсягів і джерел фінансування, термінів реалізації та відповідальних виконавців за кожним із запланованих заходів;

- доцільно проводити активну роз'яснювальну роботу з мешканцями міст / громад, здійснювати заходи зі створення якісної системи інформаційно-просвітницької роботи серед усіх верств населення. Це може бути, наприклад, а) розміщення відповідної інфографіки на сайтах міських рад, а також (у разі наявності) на порталах відкритих даних міст; б) підготовка та розповсюдження відповідних буклетів; в) трансляція лаконічних і зрозумілих повідомлень на місцевих радіостанціях і телеканалах у вигляді соціальної реклами. Інформація може стосуватися, по-перше, важливості та можливості (не номінальної, а реальної) участі мешканців у процесі обговорення проєктів / планів / програм повоєнного відновлення міста / громади та здійснення таким чином впливу на прийняття відповідних рішень щодо відбудови як міста / громади в цілому, так і окремих інфраструктурних об'єктів. По-друге, така інформація має стосуватися потенційних видів і засобів цієї участі. Останні можуть включати проведення громадського онлайн-обговорення проєктів / планів / програм відбудови міста або залучення громадськості до опитування щодо певної проблематики відновлення міста у вигляді розміщеного на сайті міської ради, а також (у разі наявності) на порталах відкритих даних міст відповідного анкетування. Також відкритість процесів ухвалення рішень на місцях може бути забезпечена завдяки проведенню спеціалізованих конференцій, тематичних круглих столів із залученням як мешканців міст, громадських об'єднань і організацій, так і представників міської влади, бізнес-асоціацій та науковців. Ці формати взаємодії слугуватимуть майданчиками для обговорення певних актуальних проблем та визначення пріоритетних напрямів і відповідних їм першочергових заходів відновлення міста тощо.

Значене створить передумови забезпечення відкритості та сталості процесів повоєнного відновлення міста / громади, за рахунок їх увідповіднення потребам мешканців, а також дозволить оптимізувати (завдяки відкритості

процесу розподілу) та збільшити ефективність використання наявних матеріальних, фінансових і трудових ресурсів, необхідних для реалізації спільно визначених (органами місцевого самоврядування та містянами) пріоритетних заходів із відбудови, забезпечення економічної стабілізації і сприяння розвитку міста / громади.

Список літератури

1. Відбудова України: принципи та політика. Паризький звіт 1. За ред. Ю. Городніченка, І. Сологуб, Б. Ведер ді Мауро. 2022. 507 с. *Cepr*. 2022. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf
2. Економіка регіонів України в умовах війни: ризики та напрями забезпечення стійкості: науково-аналітичне видання. Наук. ред. Сторонянська І.З. Львів, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України», 2022. 70 с.
3. Україна. Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення – серпень 2022: Звіт. Світовий банк, Уряд України, Європейська Комісія. 31 с. *Офіційний сайт Міністерства розвитку громад та територій України*. 2023. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/oczinka-zbytkiv-ta-potreb-na-vidnovlennya/rezultaty-zbytkiv-ta-potreb-na-vidnovlennya/shvydka-oczinka-zavdanoyi-shkody-ta-potreb-na-vidnovlennya-stantom-na-cherven-2022r/>
4. Проєкт Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Аудит збитків, понесених внаслідок війни». *Національна рада з відновлення України від наслідків війни*. Липень 2022. К., 86 с.
5. Гвоздік О., Чорногуб Н., Гвоздович Ю., Кебало В., Петренко-Лисак А. Вплив воєнного стану на громадську участь в Україні: Дослідження, проведене в межах Проєкту Ради Європи «Зміцнення громадської участі у демократичному процесі прийняття рішень в Україні». 2022. URL: <https://rm.coe.int/research-influence-of-martial-law-on-the-civil-participation-in-ukrain/1680a79d85#:~:text=>
6. Шаповал Н., Федосеєнко М., Грибановський О., Терещенко О. Повоєнне відновлення України. Нові ринки та цифрові рішення: Дослідження, підготовлене за сприяння проєкту «Ефективне управління державними фінансами в Україні III», що реалізується Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH за фінансування Уряду Німеччини. Policy Paper. К., 2022. 28 с. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/povoyenne-vidnovlennya-ukrayini-novi-rinki-ta-tsfrovisishennya/>
7. Онищенко В. Діалог влада-громада у відбудові міст – світові уроки для України. *Transparency International Україна. Офіційний сайт*. 2023. URL: <https://transparentcities.in.ua/articles/dialoh-vlada-hromada-u-vidbudovi-mist--svitovi-uroky-dlia-ukrainy>
8. В Лугано затвердили сім принципів процесу відновлення України. *Дзеркало тижня*. 05.07.2022. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/v-luhano-zatverdili-sim-printsipiv-protsesu-vidnovlennja-ukrajini.html>
9. План відновлення України «Сильна європейська країна – магніт для іноземних інвестицій». *Офіційний сайт*. 2023. URL: <https://recovery.gov.ua>

ЖИЛІНСЬКА Людмила / ZHYLINSKA Lyudmyla,
д-р екон. наук, доцент, старший науковий співробітник
відділу економіко-правових проблем містознавства,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-7524-4507

ЕКОНОМІКО-ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДКРИТОСТІ МІСТ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Виявлено організаційно-економічні проблеми забезпечення відкритості міст України під час повномасштабної війни. Надані рекомендації для органів місцевого самоврядування щодо забезпечення відкритості міст України.

Ключові слова: відкритість, прозорість, органи місцевого самоврядування, інформація.

ECONOMIC AND ORGANIZATIONAL ENSURING OF THE CITY OPENNESS IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS

Abstract. The organizational and economic problems of ensuring of the openness of Ukrainian cities during the current full-scale war are identified in the result of this study. Recommendations for local self-government bodies on ensuring the openness of Ukrainian cities are provided.

Keywords: openness, transparency, local self-government bodies, information.

Питання взаємодії органів державної влади із інститутами громадянського суспільства, бізнесом та суспільством є дуже важливими особливо під час поточної війни РФ проти України, коли наявна загроза національній безпеці. Повоєнне відновлення України неможливе без відкритості, прозорості та підзвітності у діяльності органів державного управління. Кожного дня українська економіка втрачає величезні кошти на оборону країни, відбувається падіння внутрішнього валового продукту (далі – ВВП), руйнування міст і

велика міграція населення. Тому для того, щоб розробити ефективний план заходів повоєнного відновлення економіки та побудови нової економічної моделі функціонування нашої держави, безсумнівно, потрібен доступ до публічної інформації та реєстрів відкритих даних. Це дозволить уникнути негативних глобалізаційних наслідків та цифрових загроз у майбутньому. Отже, аналіз проблем і перспектив економіко-організаційного забезпечення відкритості міст України є важливим євроінтеграційним чинником її повоєнного відновлення.

Український досвід упродовж останніх років свідчить про існування комплексу організаційних, економічних, правових, інституційних та соціальних проблем, пов'язаних із забезпеченням відкритості міста. Основним інструментом, який регулює питання про те, які саме дані мають бути оприлюднені, є постанова Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» від 21.10.2015 № 835 [1]. На початку повномасштабного вторгнення російських військ на територію незалежної України доступ до публічної інформації обмежили, десятки локальних порталів закрили. Робота місцевих розпорядників даних під час дії воєнного стану регламентується згідно з: Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [2], Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 [3], постановами КМУ «Деякі питання здійснення оборонних та публічних закупівель товарів, робіт і послуг в умовах воєнного стану» № 169 із змінами і доповненнями, внесеними постановами Кабінету Міністрів України [4] та «Деякі питання ведення та функціонування Державного земельного кадастру в умовах воєнного стану» № 564 [5], наказами Міністерства юстиції України «Про зупинення оприлюднення інформації у формі відкритих даних, розпорядником якої є Міністерство юстиції України» № 1462/5 [6] та «Про відновлення оприлюднення інформації у формі відкритих даних, розпорядником якої є Міністерство юстиції України» № 423/5 [7].

Дослідження рейтингу прозорості та підзвітності України за 2017-2021 рр. командою «Трансперенсі Інтернешнл Україна» [8] виявило, що упродовж 5-ти років міста втілюють рекомендації щодо принципів прозорості та відкритості на місцях. Середній рівень прозорості обласних центрів підвищився на 21,7 бали, порівнюючи 2017 р. із 2021 р. Виявлено, що у 2021 р. найбільший середній показник прозорості спостерігався у сфері інформації щодо роботи органів місцевого самоврядування, освіти, комунального майна. Найскладнішими сферами для втілення принципів прозорості є публічні закупівлі та житлова політика. У 2022 р. ситуація щодо оприлюднення даних згідно з вимогами постанови КМУ № 835 значно погіршилась – із 1026 обов'язкових наборів, фактично опубліковано 258 наборів. Середній показник стану публікації даних 18-ма містами становить усього 25,1.

Організаційно-економічними проблемами забезпечення відкритості міст України під час повномасштабної війни є такі:

1. Згідно з постановою КМУ «Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану» від 12.03.2022 № 263 на період дії воєнного стану міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, державні та комунальні підприємства, установи, організації, що належать до сфери їх управління, для забезпечення належного функціонування інформаційних, інформаційно-комунікаційних та електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів, володільцями (держателями) та/або адміністраторами яких вони є, та захисту інформації, що обробляється в них, а також захисту державних інформаційних ресурсів можуть зупиняти та обмежувати роботу таких ресурсів. З 24.02.2022 Уряд призупинив доступ до data.gov.ua (Єдиного державного вебпорталу відкритих даних). Доступ було відновлено лише в серпні 2022 р.

2. У формі відкритих даних оприлюднюється лише частина наявної публічної інформації; частина наборів даних оприлюднюється у форматах, які не є відкритими та/або машиночитаними. Станом на перший квартал 2021 року було оприлюднено всього 502 набори даних (62% від загальної кількості). Можна говорити про те, що включення відповідного набору даних до постанови № 835 часто недостатньо для появи відповідних даних у відкритому доступі.

3. Проблеми з якістю даних в належно оформлених наборах, наприклад: неповнота даних, відсутність інтероперабельності з іншими наборами тощо.

4. Не погоджено зміни до постанови КМУ № 835, які б регламентували роботу місцевих розпорядників даних під час дії воєнного стану. Місцевим розпорядникам було рекомендовано припинити публікувати дані про: депутатів місцевих рад; адресний реєстр; видані будівельні паспорти; розміщення спецтехніки; геопросторові дані; містобудівний кадастр; схеми планування території областей, регіонів, населених пунктів; проекти будівельної документації; місця розміщення камер відеоспостереження.

5. У зв'язку з активними бойовими діями в містах України відбулися масові переміщення людей як у межах держави, так і за кордон, що спричинило відсутність людських ресурсів для оприлюднення даних та вплинуло на роботу органів місцевого самоврядування (зміна пріоритетів роботи на обороноздатність країни, нестача кваліфікованих кадрів).

6. Великі ризики щодо розголошення інформації, яка є небезпечною для життя персоналу на прифронтових територіях, особливо для людей які знаходяться на окупованих територіях.

7. Відсутність електропостачання, зв'язку та інтернету внаслідок масованих обстрілів та пошкодження інфраструктурних об'єктів у містах.

У зв'язку з цими проблемами, публікація відкритих даних вимагає відповідальності та проактивності місцевих розпорядників, адже відкриті дані дали би змогу оцінити, в якому стані нині перебуває Україна. У зв'язку з цим є інформація, яка не стосується інтересів національної безпеки, територіальної цілісності, але має найбільшу суспільну користь та навіть може допомогти. Це такі дані, як: про ввезену в Україну гуманітарну допомогу, її розподіл та контроль; про підсанкційних юридичних та фізичних осіб; про знищену ворожу техніку, російських військовополонених та вбитих; про скоєні воєнні злочини та їх розслідування; про кількість переселенців і біженців, а також кількість осіб із інвалідністю та потрібну їм допомогу; про людей, яких обвинувачено у колабораціонізмі; дані обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов; про завдані матеріальні збитки; про пошук афілійованих із Росією юридичних осіб та ін.

Виявлені організаційно-економічні проблеми забезпечення відкритості міст України під час триваючої повномасштабної війни надають змогу сформулювати рекомендації щодо шляхів розв'язання окресленої проблеми для органів місцевого самоврядування:

- затвердити перелік наборів відкритих даних, які можуть бути оприлюднені без можливості завдання потенційної шкоди відповідно до вимог Закону України «Про публічну інформацію» та постанови КМУ № 835;

- визначити перелік регіональних відділів, які зобов'язані продовжувати оприлюднення публічної інформації у формі відкритих даних;

- в умовах підвищення корупційних ризиків, відкриті дані забезпечують прозорість органів місцевого самоврядування. Тому рекомендовано публікувати інформацію, що має найбільшу суспільну користь, а саме про: розподіл гуманітарної допомоги та перелік контролюючих органів; дані обліку громадян, що потребують поліпшення житлових умов; розмір та порядок формування комунальних тарифів; черги в дошкільні установи; закупівлі на ремонт пошкоджених об'єктів цивільної інфраструктури; видані ліцензії; підсанкційних юридичних і фізичних осіб; знищену ворожу техніку; російських військовополонених та вбитих; скоєні воєнні злочини та їх розслідування; кількість переселенців і біженців; кількість осіб з інвалідністю та допомогу їм; людей, яких обвинувачено у колабораціонізмі; завдані матеріальні збитки; пошук афілійованих із Росією юридичних осіб.

Список літератури

1. Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних: постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 № 835. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF#Text>
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
4. Деякі питання здійснення оборонних та публічних закупівель товарів, робіт і послуг в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 169. *Ліга: Закон*. 2022. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/кп220169?an=2&ed=2022_08_02
5. Деякі питання ведення та функціонування Державного земельного кадастру в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від від 07.05.2022 № 564. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2022-%D0%BF#Text>
6. Про зупинення оприлюднення інформації у формі відкритих даних, розпорядником якої є Міністерство юстиції України: наказ Міністерства юстиції України від 13.04.2022 № 1462/5. *Офіційний сайт Міністерства юстиції України*. 2022. URL: <https://minjust.gov.ua/n/22649>
7. Про відновлення оприлюднення інформації у формі відкритих даних, розпорядником якої є Міністерство юстиції України: наказ Міністерства юстиції України від 31.01.2023 № 423/5. *Офіційний сайт Міністерства юстиції України*. 2023. URL: <https://minjust.gov.ua/n/22679>
8. Рейтинг прозорості 100 міст України. *Transparency International Україна. Офіційний сайт*. 2023. URL: <https://transparentcities.in.ua/transparency-rating>

ФІНАГІНА Олеся / FINANINA Olesia,

*д-р екон. наук, професор, завідувачка кафедри
менеджменту та бізнес-адміністрування,
Черкаський державний технологічний університет,
м. Черкаси, Україна
orcid.org/0000-0002-7305-7441*

ПРИГОДЮК Олена / PRYGODIUK Olena,

*канд. екон. наук, доцент кафедри
менеджменту та бізнес-адміністрування,
Черкаський державний технологічний університет,
м. Черкаси, Україна
orcid.org/0000-0002-4706-391X*

КЛАСТЕРИ В СИСТЕМІ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВІДКРИТОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Анотація. Розглянуто і систематизовано ключові проблеми та особливості післявоєнного відновлення економіки регіонів України з позиції майбутньої політики системного відтворення та цільового інвестування. Рекомендовано розглядати кластери та кластероутворення як сучасний інструмент балансування економічних і соціальних інтересів та поступового формування національної моделі кластерної економіки. Окреслено потребу та перспективи формування системи знань кластерного менеджменту з позиції активізації державного й регіонального управління на принципах довіри, співпраці, інтегрування ресурсів, прозорості дій та інформаційного забезпечення.

Ключові слова: кластер, кластерний менеджмент, регіон, місто, бізнес, влада.

CLUSTERS IN THE SYSTEM OF RECOVERY OF UKRAINIAN CITIES: CURRENT ISSUES OF OPENNESS OF THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

Abstract. The key problems and features of the post-war recovery of the economy of the regions of Ukraine from the point of view of the future policy of systemic reproduction and targeted investment are considered and systematized in this paper. It is recommended to consider clusters and cluster formation as

a modern tool for balancing economic and social interests and for gradual formation of the national model of a cluster economy. The need and prospects for the formation of a knowledge system on cluster management from the standpoint of activation of the State and regional management based on the principles of trust, cooperation, integration of resources, transparency of actions and information support are outlined.

Keywords: cluster, cluster management, region, city, business, government.

Більшість українських міст, починаючи з лютого 2022 р., знаходяться в складних умовах воєнного стану або ведення бойових дій на своїй території, що є ознаками війни РФ проти нашої держави. Кризові явища воєнної економіки, які відображаються в різноманітних проявах економічного та соціогуманітарного характеру, активно ілюструють усю складність та проблемність не те що розвитку, а, швидше, простого виживання, існування за стандартами задоволення мінімальних потреб та вимог населення, військових адміністрацій.

Як у такому складному стані українським містам стати на шлях активного відновлення економіки та соціальної сфери? Як їм не тільки подолати наслідки фізичного руйнування, але й стати на шлях довгострокового, комплексного відновлення на основі суспільного прогресу, європейської інтеграції? Треба бути реалістами та розуміти, що в українських містах ані завтра, ані протягом найближчих 3-5 років економічні та соціальні стандарти ЄС не будуть впроваджені. Європейська перспектива життя та відтворення економіки для нашої країни в умовах руйнування понад 40 відсотків економіки, масового знищення виробництва та соціальної інфраструктури за перший рік війни стає одночасно і бажаною, і довгостроковою.

Сам процес відновлення, як проєкт національного відродження, має низку передумов, конфліктних станів, проблем різновекторного спрямування, з елементами наслідків асиметрії у фінансуванні, інформаційному та науково-інноваційному забезпеченні. Специфіка цього процесу передбачає підготовчий етап формування майбутньої моделі економіки з накопиченням сценаріїв розвитку, виокремленням точок зростання, обґрунтування концептуального бачення змін, актуалізації трендів руху.

Для успішності відновлення національної економіки України визначальним стає питання обґрунтування моделі розвитку, її обговорення, наповнення цільовими проєктами та компонентами, затвердженими як мета руху. Варіантів розвитку може бути напрацьовано велику кількість. Але – в межах обрання моделі розвитку – фундаментальним, системоутворюючим фактором є процес інтеграції до ЄС в ключових напрямках: за усіма умовами повноцінного входження в родину європейських країн, з

визнанням європейських цінностей культури та економіки, соціального та інформаційного простору; активізації та системної мотивації українського бізнесу до об'єднання у веденні господарської діяльності на умовах довіри та дотримання прав людини.

Прообразом майбутньої моделі економіки та соціуму України обов'язково постає Європейський Союз. Економіку ЄС, як складно інтегровану систему, в сучасних оцінках науковців визнано як кластерну з доповненням та характеристиками спеціалізації – інноваційно-кластерну, мережево-кластерну, соціально-кластерну. Це є результатом розвитку національних господарських комплексів, ринкових систем, багаторічного планування і регулювання, комплексного впровадження політики та інститутів кластероутворення.

Перспективність таких моделей, обґрунтування їх ефективності та загальної успішності стає риторичним питанням. Кожна країна світу, кожний регіон мають свій шлях до окресленої мети, свої поточні завдання та групи реформ, залучають або заморожують ресурсне забезпечення, обґрунтовують свої потенціали економіки та соціальної сфери, адаптують визнаний актуальним управлінський досвід, визнають первинними групи концептів і цільових інструментів змін. Це складний, багатогранний процес, що поєднує науку та практику; інновації й традиції; економічний та соціокультурний прогрес; інтеграцію і дезінтеграцію бізнесів, влади. Кластерна економіка, як умовно новітня система організації процесів життєдіяльності, – це сукупність економічних відносин, що відповідають інтересам розвитку продуктивних сил, яка ґрунтується на дії законів, закономірностей, особливостей і принципів інноваційно та мережево орієнтованих процесів в умовах нарощення суспільного прогресу, змішаної моделі ринку та дії комплексної інформатизації (та діджиталізації) [1, с. 86-87].

Відповідно, для післявоєнної економіки та соціальної сфери України модель кластерного розвитку виглядає перспективною, актуальною, затребуваною бізнесом та населенням. Це є одночасно вимогою ЄС і прямим соціоекономічним інтересом усіх прошарків населення України.

У довоєнні часи кластероутворення, як процес формалізації кластерних відносин та нарощення кластерного потенціалу економіки регіонів України відбувався доволі повільно. Фактично, успішність кластероутворення мала місце лише у великих містах – Київ, Львів, Харків, Дніпро. І галузева орієнтація дійсно переважала сфери ІТ. Реальних оцінок та результатів діяльності кластерів отримати було неможливо через відсутність низки факторів: цільового моніторингу та діагностування станів і етапів розвитку; інформаційної прозорості процесів співпраці; незацікавленості у відкритості комерційних результатів; професійної поведінки менеджменту в питаннях кластерного проектування та документального забезпечення (особливо в системі відносин із владними інституціями). Фактично відсутній як позитивний так і негативний досвід укра-

їнського кластероутворення за 2000-2022 рр.; мають місце лише окремі напрацювання науковців (у вигляді монографічних та дисертаційних досліджень) з елементами цільового аналізу, первинної оцінки результатів, управлінських рекомендації щодо удосконалення, на рівні доступу до публічної інформації з низькою професійною відповідністю до реалій інтегрованої діяльності.

За часи війни кластероутворення в суспільному просторі нашої країни отримало масовість у вигляді волонтерства, яке було визнано на рівні суспільних відносин та закріплено в правовому полі.

З позиції невідворотності євроінтеграційних прагнень, бачення України як європейської країни з усіма компонентами правового забезпечення, цільового формування єдиного з ЄС ринкового та інформаційного простору, питання прозорості та відкритості є найголовнішими в системі відносин партнерства, довіри, соціокультурної та економічної відповідальності, перспективності та довгостроковості комунікацій на усіх рівнях зав'язків.

Українські міста повинні стати полюсами зростання національної економіки та прикладами успішності кластероутворення, як системи в парадигмі відносин «закордонний та національний інвестор – влада – бізнес та менеджмент – населення». Саме міста дають реальну перспективу сформуванню прикладу успішного балансу економічних і соціальних інтересів в кластерному проєктуванні та залученні інвестицій на платформах відкритої інформації щодо регіонального потенціалу усіх видів ресурсів, залучення інноваційних технологій і спеціальних знань, інформаційної прозорості дій та контрольованості з боку всіх сторін, зацікавлених в результативності співпраці.

Дієвість, спрямованість та успішність кластероутворення, як реального інструментарію сучасного менеджменту, подано на рис. 1.

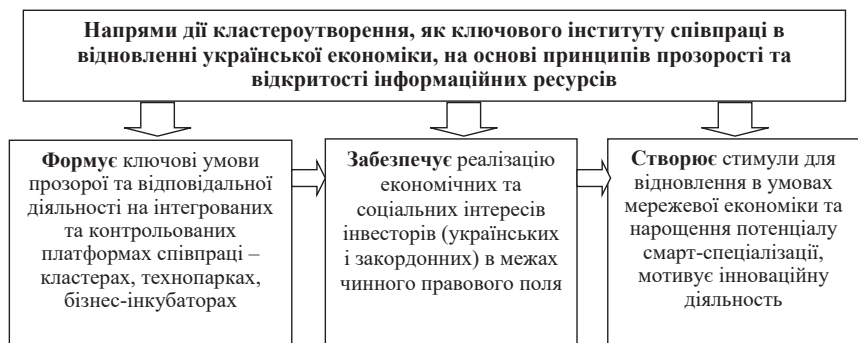

Рис. 1. Напрями дії кластероутворення як ключового інституту співпраці у відновленні української економіки

Джерело: складено авторами

Проблемами формування кластерної економіки, цільової кластерної політики, що є первинними та системно актуалізованими за умов комплексного післявоєнного відновлення, залучення іноземних і вітчизняних інвесторів, слід назвати такі:

- відсутність правового визнання кластерів як самостійної форми ведення господарської діяльності та організації інтегрованої співпраці;

- необхідність правового оформлення інститутів кластероутворення, кластерних відносин і масштабності самих кластерів відповідно до напращувань ЄС та українського досвіду;

- необхідність оцінки та визнання кластероутворення як іміджового потенціалу України на світових інформаційних майданчиках;

- важливість пріоритетності точкової підтримки кластероутворення на рівні державних проєктів і програм у містах України, які будуть визнані або як експериментальні, іміджеві, або з цільовою підтримкою міжнародного бізнесу, окремих країн (можливі інші варіанти);

- значне відставання в напрямі розроблення науково обґрунтованої цільової державної політики та її відповідної імплементації;

- відсутність методичного забезпечення розроблення стратегій кластероутворення на рівні регіонів (міст, селищ, областей, галузевих і територіальних об'єднань бізнесів);

- неоформленість системи знань кластерного менеджменту, як комплексно та практично орієнтованого напрямку досліджень, практики.

Це далеко не повний перелік конфліктних станів та проблем у межах тематики цього дослідження, які нині мають влада та бізнес в нашій країні. Також слід розуміти, що кожна з визначених проблем потребує обґрунтування, наповнення цільовими завданнями, визначення шляхів вирішення цих завдань, розроблення можливих сценаріїв руху, а також виокремленого ресурсного забезпечення. Обов'язковим також є напрацювання методології кластерного менеджменту, як обов'язкової умови успішності проєктів відновлення економіки, масштабності відбудови міст на принципах синергії дій влади та бізнесу, прозорості та відкритості процесів інвестування, системних змін у соціальному та економічному розвитку територій України.

Список літератури

1. Панкова Л.І. Методологія формування кластерної моделі економіки України: передумови успішної політики регіонів. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія: економіка і менеджмент*. 2020. Вип. 1. С. 84–96.

СЬОМКИНА Тетяна / SIOMKINA Tetiana,
д-р екон. наук, професор, професор кафедри
економіки, підприємництва та права,
Державний університет телекомунікацій,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-2852-2989

БІЛОПОЛЬСЬКИЙ Микола / BILOPOLSKY Mykola,
д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри обліку та аудиту,
Приазовський державний технічний університет,
м. Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0001-9312-6953

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ВІДРОДЖЕННЯ МІСТОУТВОРЮЮЧИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У дослідженні акцентується увага на теоретичних проблемах, які виникають під час зміни функціональної форми існування суб'єкта підприємницької діяльності за умов здійснення організаційних перетворень у базових галузях промисловості під впливом процесів відродження містоутворюючих підприємств.

Ключові слова: містоутворюючі підприємства, методологія, стратегія відродження, формування інституційних структур.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO FORMATION OF A STRATEGY FOR THE REVIVAL OF CITY-FORMING ENTERPRISES

Abstract. The research focuses on the theoretical problems that arise when the functional form of economic entities changes in conditions of organizational transformations in the basic industries under the influence of the processes of revival of city-forming enterprises.

Keywords: city-forming enterprises, methodology, revival strategy, formation of institutional structures.

Останніми роками в Україні сформувалися стратегічні напрями здійснення інституціональних перетворень у промисловості, метою яких є

створення ефективної структури економіки за допомогою використання як техніко-технологічного потенціалу великих містоутворюючих підприємств, так і механізму ринкової конкуренції. Але сьогодні в умовах війни повною мірою проявилась проблема функціональної неконсолідованості підприємств різних галузей, що відбивається на поглибленні локальних кризових явищ і деформації економічних процесів. Найбільше це стосується технологічно взаємозалежних підприємств і вертикально інтегрованих виробництв, кризові явища в яких загострилися в умовах війни. Визначена ситуація породжується складністю інституціонального забезпечення функціонування суб'єктів підприємницької діяльності за відсутності умов формування стійкого і досить прогнозованого ринку ресурсів і продукції галузей промисловості. Саме цим і обумовлюється актуальність дослідження цієї проблеми.

У зв'язку з цим, у сучасних умовах у разі зміни інституціональних форм прояву суб'єктів підприємницької діяльності, найбільш актуальною задачею є збереження загальної функціональної життєздатності містоутворюючих підприємств з точки зору ефективного використання їх техніко-технологічного й організаційного потенціалу.

Найбільш явним проявом сучасної структурної кризи в економіці є порушення відносин із підприємствами виробничої інфраструктури в межах єдиної інституціональної системи. До певної міри таке порушення можна вважати своєрідною «ціною трансформації», яку необхідно враховувати кожному суб'єкту підприємницької діяльності під час переходу до потенційно більш ефективного способу здійснення економічних взаємозв'язків. Однак недостатньо продумані і не завжди кваліфіковано проведені дії-акції щодо здійснення інституціональних змін призвели до появи на ринку нечисленної групи великих виробничо-фінансових утворень і, таким чином, значно поглибили, загострили і подовжили цей об'єктивний процес. У результаті цього різко ускладнилися процеси формування інститутів, які супроводжують функціонування сучасної інфраструктури. І це заблокувало процеси впровадження ефективних організаційних форм функціонування суб'єктів підприємницької діяльності.

Дослідження цієї тенденції сьогодні є дуже актуальним, адже в сучасних умовах можлива ситуація, коли кілька містоутворюючих територіально організованих структур, створених одним засновником, будуть діяти спільно, що може призвести до прояву постійних монополістичних тенденцій за рахунок виникнення нетехнологічної залежності основних підприємств і значно знизить (за рахунок прагнення до автаркії) можливості впливу на них з боку як ринкових інститутів, так і держави.

Водночас прагнення дробити діючі великі підприємства (так звана «крапкова приватизація») з метою породження конкуренції між новими

дрібними і середніми утвореннями може принести економіці не меншу шкоду, ніж створення монопольних структур. Навіть нарощування обсягів виробництва продукції на таких малих і середніх підприємствах без їх значної інноваційної трансформації не може цілком компенсувати загальний спад виробництва в галузі. Без реальної інтеграції на основі інноваційних перетворень як внутрішнього технологічного потенціалу підприємства, так і виробничої інфраструктури, неможливе подальше поживлення процесів формування умов для досягнення конкурентоздатності продукції базових галузей промисловості.

Крім того, як демонструє світова практика, збільшення фізичних розмірів підприємства чи обсягів виробництва продукції, якщо це пов'язано з ростом продуктивності використовуваних факторів виробництва за допомогою здійснення інноваційних техніко-технологічних і організаційних змін, не завжди веде до монополізації відповідного ринку за рахунок надмірної концентрації виробництва і реалізації продукції на галузевому рівні. З того, що те чи інше підприємство стає найбільшим за обсягами виробництва і має найбільшу частку ринку, не обов'язково випливає, що такий суб'єкт підприємницької діяльності повинен обов'язково практикувати монополістичні дії, які фіксують бар'єри для вступу в галузь інших суб'єктів підприємницької діяльності й обмежують внутрішньогалузеву конкуренцію. А підприємства виробничої інфраструктури, що завжди присутні в межах цього локального ринку у базових галузях промисловості, додають усій корпоративній «піраміді» функціональну гнучкість, забезпечуючи їй найбільш швидку адаптацію як до техніко-технологічних і організаційних інновацій, що здійснюються усередині великих технологічних промислових виробництв, так і до постійно зростаючих за кількісними і якісними критеріями вимог сучасного ринку.

Можна навести декілька додаткових аргументів на користь такого підходу, з огляду на те, що все ще зберігається сформована за часів планової економіки «важка» спрямованість економіки нашої країни та її сучасні соціально-економічні наслідки. У процесі формування ринкових відносин найбільш значній організаційній трансформації піддавалися великі підприємства в галузях з переважно сировинною спеціалізацією і «тяжкою» структурою виробництва. Під час проведення трансформації, тобто інституційної зміни форми функціонування суб'єкта підприємницької діяльності, відбулося порушення історично сформованих економічних взаємозв'язків між технологічно залежними й однорідними підприємствами. Адже в більшості випадків внутрішні організаційні зміни здійснювалися без додаткового формування підприємств виробничої інфраструктури. Саме ця господарська неузгодженість негативно подіяла на економічну ефективність функціонування нових структур і на розвиток базових галузей економіки в цілому. Тобто власно кажучи, інституційна трансформація в базових галузях

промисловості була здійснена за недостатнього теоретичного і практичного опрацювання основних процедурних питань утворення нових форм функціонування суб'єктів підприємницької діяльності у вигляді корпорацій і холдингових компаній.

Отже, формуючи стратегію відродження містоутворюючих підприємств, обов'язково треба визначити:

а) механізми організаційно-технологічної взаємодії між основними виробничими підприємствами і допоміжними структурними підрозділами та підприємствами виробничої інфраструктури;

б) механізми ринкового функціонування кожного окремого «дочірнього» підприємства і всієї «материнської» організаційно-економічної структури в цілому в межах інституціональної системи економіки країни;

в) прогнозна оцінка ефективності функціонування нових інституціональних форм існування суб'єкта підприємницької діяльності.

Водночас внутрішньою умовою успішного розвитку підприємств базових галузей промисловості є оптимальні організаційно-технологічні структура і розміри виробництва, а також функціональна підготовленість діючих суб'єктів підприємницької діяльності до здійснення виробничих процесів і ринкового функціонування. Зовнішньою ж умовою успішного відтворення містоутворюючих підприємств в сучасних умовах є формування інституційної основи ринкової взаємодії суб'єктів підприємницької діяльності, так щоб були визначені механізми «співіснування» великих виробничих структурних утворень, зв'язаних численними організаційно-технологічними каналами з підприємствами виробничої інфраструктури, фінансовими і торговельно-збутовими установами, що представляють собою фінансову та ринкову інфраструктуру мікросистеми функціонування кожного суб'єкта підприємницької діяльності.

КВАСНИЦЬКА Ольга / KVASNITSKA Olga,
*канд. юрид. наук, доцент кафедри господарського права і процесу,
Національний університет «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-7052-6441*

МІСТОБУДІВНА РЕФОРМА В РАКУРСІ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА ПОВОЄННИХ ПОТРЕБ КРАЇНИ

Анотація. Тези доповіді присвячені окремим питанням правового регулювання містобудівної діяльності та питанням кодифікації містобудівного законодавства в Україні.

Ключові слова: містобудівна діяльність, містобудівний кодекс, державне регулювання, господарський правопорядок.

URBAN-PLANNING REFORM IN THE PERSPECTIVE OF THE CURRENT SOCIAL DEVELOPMENT TRENDS AND THE POST-WAR NEEDS OF THE COUNTRY

Abstract. The paper is devoted to specific issues of the legal regulation of urban planning activities and the issues of codification of the urban-planning legislation in Ukraine.

Keywords: urban-planning activity, urban-planning code, State regulation, economic law and order.

Сучасні світові тенденції суспільного розвитку, які, безумовно, впливають на сферу економіки в Україні, та масштабне руйнування Російською Федерацією критичної, соціальної та житлової інфраструктури міст/сіль незалежної держави, яка потребує відбудови одночасно з розв'язанням проблем: хаотичної забудови, забудови рекреаційних зон й прибережних захисних смуг, нестачі публічних просторів, захисту довкілля, збереження архітектурної спадщини, нового будівництва укриттів, станцій, виробництва оборонно-промислового комплексу – це ті чинники, які вимагають відмовитися від негативного досвіду реформування містобудівної діяльності, що відбувається останні десятиріччя в Україні.

Сьогодні вкрай актуальним залишається питання кодифікації містобудівного законодавства, через збалансування інтересів всіх учасників містобудівних відносин, з поверненням ролі громад у міське планування через якісну містобудівну документацію та ефективний контроль за процесом забудови громадами, з урахуванням тих прогалин державного регулювання у процесі ведення будівельної діяльності, що призвели до критичної ситуації в містобудівній сфері більшості міст України.

Наразі хаотична забудова в містах – продукт відсутності якісного правового регулювання процедур містобудування, контролю за дотриманням встановлених прав, норм та уникнення відповідальності за їх порушення. Причиною скандальних, незаконних забудов є, у тому числі, усталена практика видозмінення генеральних планів, внаслідок «уточнення» планів зонувannya, детальних планів територій, а фактично невідповідності їх одна одній, з втратою головного завдання таких документів – планування територій для людей та з урахуванням інтересів людей. І такий стан речей пов'язаний не тільки з корупцією або з відсутністю реальної відповідальності кожного учасника містобудівних відносин, особливо органів місцевого самоврядування, до повноважень яких і входить розроблення та затвердження містобудівної документації, причиною є нецілісність профільного Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» із законодавством, що регулює містобудівну сферу, та подвійне тлумачення положень містобудівного законодавства учасниками такої діяльності.

Законопроект із реєстраційним номером № 5655 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування сфери містобудівної діяльності» [1] (далі – законопроект № 5655), який було прийнято Верховною Радою України 13.12.2022 р., не вирішує проблеми планування, розвитку територій, забудови, а тільки загострює проблему державного управління галузі, розбалансовує інтереси учасників містобудівної діяльності, призводить до втрати комплексно-узагальнюючого правового регулювання інститутів у містобудівній сфері, що ставить під загрозу суспільний господарський порядок та вступ України до Європейського Союзу.

Між тим, чисельні зауваження щодо законопроєкту № 5655 від різних рад та громадських організацій [2] спонукали політиків повернутися до дискусії щодо розроблення Містобудівного кодексу України, робота над яким розпочиналася ще у 2007 р., та за результатами якої був внесений у 2010 р. до Верховної Ради України законопроект реєстр. № 6400, який так і не був прийнятий. І попри те, що у 2017 р. робота з кодифікації містобудівного законодавства була відновлена, однак впровадити нову концептуальну модель кодексу на основі інститутів: планування, розвитку та організації територій, архітектурно-будівельного проєктування, будівництва й експлуатації об'єктів нерухомості, так і не вдалося.

Наразі ми спостерігаємо чергову спробу розробити Містобудівний кодекс зі створенням робочої групи з написання документа, який, на думку парламентарів, є назрілим питанням і, зважаючи на нинішні, а також повоєнні потреби країни, має враховувати баланс інтересів громад, їх мешканців, власників і користувачів земельних ділянок, інвесторів, девелоперів, місцевої і державної влади, нові підходи до будівництва з урахуванням інклюзивності та сучасних безпекових потреб [3]. Тим більше, проєкт Концепції публічного управління у сфері містобудівної діяльності на 2019-2030 роки містить мету, задачі, принципи, способи вирішення й основні напрямки кодифікації містобудівного законодавства та узгодження із земельним, господарським, екологічним, антикорупційним законодавством й законодавством у сфері охорони культурної спадщини [4].

Отже, те що для політиків стало «рятівним жилетом» у ситуації зі скандальним законопроектом № 5655, для науковців не переставало бути актуальним. Адже не припинялися дослідження та дискусії з приводу систематизації містобудівного законодавства з окресленням мети кодифікованого акта, предмета його правового регулювання, структури та окреслення напрямків роботи над удосконаленням містобудівного законодавства, коло яких періодично змінювалося залежно від економічних, соціальних та політичних умов.

Враховуючи Указ Президента України «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» від 08.11.2019 р. № 837/2019 [5] та потребу правотворчого переосмислення містобудівного законодавства, визначальним у процесі кодифікації повинно стати чітке окреслення предмета правового регулювання, враховуючи, що відносини у сфері містобудування становлять предмет регулювання як приватних, так і публічних галузей права. А враховуючи тенденції конвергенції публічного і приватного права, а також практичну необхідність збалансування приватних і публічних інтересів у містобудівній діяльності, оскільки є безумовна залежність провадження будівельної діяльності від містобудівної діяльності, предмет правового регулювання Містобудівного кодексу України повинен стосуватися суспільних відносин у сфері містобудування, що виникають під час планування, розвитку та забудови територій. Поряд з цим, кодифікованим актом повинен бути охоплений базовий нормативний масив технічних регламентів, будівельних норм, стандартів проєктування та спорудження об'єктів будівництва, забезпечення їх якості та безпеки. І враховуючи такий широкий аспект предмета регулювання, у дослідженні питання про сутність і природу містобудівних правовідносин варто враховувати, що частина таких правовідносин має господарсько-правовий характер, що є предметом регулювання Господарського кодексу (ГК) України (капітальне будівництво, державне регулювання, договірні зобов'язання, форми державно-приватного партнерства, засади контролю/нагляду). У зв'язку з цим кодифікація

на цьому етапі повинна здійснюватися з паралельним поглибленням і розширенням змісту ГК України. Тим більше, як вже неодноразово зазначалося в літературі, між інститутами публічного та приватного права існує тісний зв'язок, поділ між ними в переважній мірі має методологічний характер, ніж реальний. У будь-якій галузі публічного права можна зафіксувати інститути приватного права і навпаки. Лише у зв'язку із суттєвою перевагою кількості цих інститутів у певній галузі можливо віднести її до публічного чи приватного права [6, с. 261].

Крім цього, обраний Україною євроінтеграційний вектор розвитку передбачає суттєву модернізацію технічного регулювання будівництва, адже попри те, що з 2009 р. будівельні норми переглядалися й кількість їх зменшувалася, однак ще залишається достатньо стандартів радянського періоду, які не придатні співіснувати з міжнародними практиками технічного регулювання. А прийняті закони України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності», «Про будівельні норми», «Про стандартизацію» не взаємоузгоджені та будівельні норми не працюють спільно зі стандартами, а іноді, взагалі, створюють додаткові технічні бар'єри для функціонування галузі, що є свідченням потреби в оновленні класифікації будівельних норм, імплементації Директив ЄС стосовно технічного регламенту будівельної продукції та звільненні нормативного масиву від застарілих норм, які часто не відповідають сучасним досягненням науки та техніки.

Важливо, щоб розроблення Містобудівного кодексу України, як кодифікованого акта у сфері регулювання відносин містобудування, що виникають під час просторового розвитку територій, врахувало потреби прямої демократії та партисипативних інструментів під час розроблення містобудівної документації, з визначенням не тільки функціональної ролі використання землі, а й фактичного регулятора висотності та щільності забудови, які в даних умовах регулюються наказами міністерств, як у випадку історичних ареалів або ДБН, що дозволяє за формулою: чиновник-забудовник задовольняти виключно інтереси забудовника. Поряд з цим, містобудівні зони спеціального режиму використання, а мова йде про історичні ареали, землі історико-культурного призначення, комплексні забудови території, є виключно на папері, а в реальності спеціальний режим використання та спеціальний режим господарювання на таких землях перетворюється на звичайне висотне будівництво апартаментів, зі знищенням традиційного характеру середовища, знищенням об'єктів культурної спадщини та ігноруванням усіх процедур дозвільного характеру. Таким прикладом є будівництво житлового будинку з вбудованими нежитловими приміщеннями та підземним паркінгом в м. Одеса, яке проводиться в межах історичного ареалу міста з порушенням вимог ч. 4 ст. 32 Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 без відповідних погоджень та дозволів

центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини [7].

Отже, необхідно, розробляючи документацію з просторового планування, не тільки визначитися з їх видовою диференціацією, а імперативно закріпити норми щодо експертизи, погодження та нагляду за розробленням й реалізацію на місцях містобудівної документації з чіткою персональною відповідальністю суб'єктів за її порушення.

У підсумку окреслимо рекомендації. Результатом кодифікації містобудівного законодавства має стати змістовно структурований акт, за допомогою якого будуть вирішені проблеми неузгодженості та невизначеності понятійного апарату, неузгодженості із земельним, екологічним законодавством і пам'яткоохоронним законодавством, проблеми технологічного забезпечення містобудівної діяльності, процедур просторового планування та громадського контролю за розробленням і прийняттям містобудівної документації, з максимальним скороченням кількості актів поточного законодавства. Водночас проблеми дозвільних документів та ліцензування будівельної діяльності, здійснення авторського та технічного нагляду повинні бути вирішені за допомогою вдосконалення господарського законодавства, яке б адекватно відображало явища, що відбуваються в процесі розвитку відносин в економіці. І тут варто: 1) уникнути невиправданого дублювання положень ГК України з Містобудівним кодексом, якщо це не викликано особливостями правового регулювання господарських відносин у містобудуванні; 2) розширити сферу правового регулювання будівельної діяльності внаслідок наповнення глави 33 Особливої частини ГК України та врахувати це під час розробки й прийняття Містобудівного кодексу України.

Список літератури

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування сфери містобудівної діяльності: проект Закону України від 11.06.2021 реєстр. № 5655. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72212
2. Рада ухвалила закон щодо реформування містобудування. Що передбачає і чому мери та архітектори проти. *Suspilne.Media*. 2023. URL: <https://suspilne.media/337604-nivelue-kontrol-mist-za-budivnictvom-klicko-zaklikae-ne-golosuvati-za-zakonoproekt-5655>
3. Для розробки і обговорення Містобудівного кодексу знадобиться два роки – голова парламентського комітету. *Децентралізація*. 2023. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/16168>
4. Проект Концепції публічного управління у сфері містобудівної діяльності на 2019-2030 роки. URL: <https://city2030.org.ua/sites/default/files/documents/Kontsepsiya.pdf>

5. Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави: Указ Президента України від 08.11.2019 № 837/2019. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8372019-30389>
6. Базов В.П. Загальна характеристика кодифікаційного досвіду країн романо-германської системи права. *Новітні орієнтири кодифікаційної діяльності*. Заг. ред. Є.Р. Бершеди. Інститут законодавства Верховної Ради України. К.: Вид-во «Людмила», 2021. 411 с.
7. Постанова Верховного Суду від 28.02.2023 у справі № 420/7316/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109259201>

НЕСТЕРОВ Геннадій / NESTEROV Hennadii,

молодший науковий співробітник відділу

проблем міжрегіонального співробітництва,

*Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»,*

м. Київ, Україна

orcid.org/0000-0001-6860-9814

ПРОБЛЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМУНАЛЬНОГО СЕКТОРУ МІСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ

Анотація. Проаналізовано особливості функціонування комунального сектору міської економіки в умовах мілітарного впливу. Наголошено на його особливій вразливості в ускладнених збройною агресією умовах, що негативним чином позначається на якості, доступності та надійності комунального обслуговування населення міст і громад. Систематизовано та узагальнено найгостріші сучасні проблеми функціонування комунального сектору міської економіки та обґрунтовано рекомендації щодо стабілізації його стану в умовах мілітарного впливу.

Ключові слова: комунальний сектор, місто, міська економіка, мілітарний вплив, органи місцевого самоврядування.

PROBLEMS AND SPECIFIC FEATURES OF FUNCTIONING OF THE UTILITY SECTOR OF THE URBAN ECONOMY UNDER THE MILITARY IMPACT

Abstract. The specific features of functioning of the utility sector of the urban economy in conditions of the military impact are analysed in this paper. Its special vulnerability in the complicated conditions of the armed aggression is emphasized. It negatively affects the quality, availability and reliability of communal services for the population of cities and communities. The most acute modern problems of the functioning of the utility sector of the urban economy are systematized and summarized. Some recommendations for its stabilizing under the military impact are provided.

Keywords: utility sector, city, urban economy, military impact, local self-government bodies.

Повномасштабне вторгнення, розпочате Російською Федерацією (далі – РФ) 24.02.2022 р. призвело до руйнування комунальної інфраструктури, житлових і нежитлових будівель у низці українських міст і населених пунктів. Це спричинило виникнення загроз їх екологічній безпеці (внаслідок забруднення річок, ґрунтів, повітря тощо), заподіяло шкоду соціальній та економічній сфері міст, громад, регіонів і країни в цілому. Згідно з даними, оприлюдненими Київською школою економіки (далі – КШЕ), загальна сума прямих задокументованих збитків, завданих інфраструктурі України внаслідок збройної агресії РФ, станом на грудень 2022 р. у грошовому еквіваленті склала 137,8 млрд дол. (за вартістю заміщення). Найбільшими у загальному обсязі є задокументовані збитки від пошкоджень і руйнувань житлового фонду (щонайменше 149,3 тис. житлових будинків), загальна сума яких оцінюється в 54,0 млрд дол. (за грудень 2022 р. ця сума зросла ще на 1,5 млрд дол.); на другому місці – сума збитків від пошкоджень і руйнувань сфери інфраструктури, яка складає 35,6 млрд. дол. [1]. Так, згідно зі Звітом про прямі збитки інфраструктури, непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок збройної агресії РФ проти України, та попередньою оцінкою потреб України у фінансуванні відновлення, підготовленого КШЕ спільно з Міністерством розвитку громад і територій України, станом на 13.06.2022 р. вартісний вимір прямих збитків щодо об'єктів теплопостачання (без врахування ТЕЦ), водопостачання та водовідведення і об'єктів поводження з побутовими відходами становить 1,3 млрд дол., у той час як сумарна вартість їх ремонту та відбудови щонайменше становитиме 45,4 млрд грн (1,6 млрд дол. в еквіваленті, за офіційним курсом НБУ на 13.06.2022 р.) [2, с. 43-44].

Серед основних негативних наслідків мілітарного впливу внаслідок збройної агресії РФ проти України для комунального сектору міської економіки є такі:

- пошкодження, часткова або повна руйнація і фізичне знищення виробничих об'єктів та інфраструктурних мереж за умов вкрай низького рівня зацікавленості інвесторів у їх відбудові через існуючий ризик поновлення активної фази бойових дій у будь-якому місті країни. Окрім негативного впливу на якість, доступність та надійність комунального обслуговування населення міст і громад, це призвело до небезпечних змін стану їх довкілля. Через завдану шкоду системам водопостачання, водовідведення і водогосподарській інфраструктурі та комунікаціям міст і населених пунктів України існує загроза аварійного забруднення річок, забруднення ґрунтів знищеною військовою технікою і боєприпасами, розірваними ракетами і авіабомбами, хімічними речовинами тощо;

- значний рівень і негативна динаміка щорічного зростання обсягів дебіторської і кредиторської заборгованостей підприємств комунального

сектору, що зберігалися ще до повномасштабного вторгнення РФ, але за останній рік стрімко посилюються, вражаючи загрозливими масштабами.

Так, за даними обласних військових адміністрацій та Київської міської військової адміністрації (без урахування окупованих територій), станом на 01.12.2022 р. заборгованість населення за житлово-комунальні послуги в Україні склала 35,35 млрд грн [3]. У галузевому розрізі майже 70% боргу (24,4 млрд грн) накопичено українцями за послуги опалення та гарячого водопостачання; понад 20% (7,4 млрд грн) – за послуги холодного водопостачання; решта 6,3% (2,21 млрд грн) і 3,7% (1,28 млрд грн) – складає заборгованість за управління багатоквартирним будинком та вивіз сміття (поводження з побутовими відходами) відповідно [3]. Зазначене обумовило критичний рівень дефіциту обігових коштів, що на тлі стрімкого зростання собівартості послуг (унаслідок безперервного дорожчання майже усіх її складових, особливо енергетичних ресурсів) за умов вимушеного утримання рівня тарифів для населення на незмінному рівні призвело до значного погіршення показників фінансово-економічного стану суб'єктів господарювання комунального сектору більшості міст України. Адже, згідно з п. 1 постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання регулювання діяльності у сфері комунальних послуг у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану» від 29.04.2022 р. № 502, органам, уповноваженим встановлювати тарифи, рекомендовано протягом дії воєнного стану в Україні, але не раніше завершення поточного опалювального періоду, не підвищувати тарифи на теплову енергію (її виробництво, транспортування та постачання), у тому числі тарифи на теплову енергію, вироблену з використанням альтернативних джерел енергії, послуги з постачання теплової енергії та постачання гарячої води, централізованого водопостачання та централізованого водовідведення для населення та застосовувати їх до споживача (населення) на рівні тарифів, що застосовувалися станом на 24.02.2022 р. Водночас у разі схвалення проекту Постанови про звернення до Кабінету Міністрів України щодо встановлення мораторію на підвищення тарифів на комунальні послуги для населення, зареєстрованого 13.03.2023 р. № 9102 [4], незмінність тарифів на період дії воєнного стану матиме вже не рекомендаційний характер, а стане обов'язковою вимогою для виконання. Водночас тарифи на послуги теплопостачання та гарячого водопостачання для побутових споживачів вже протягом двох останніх опалювальних сезонів не змінювалися: в 2021-2022 рр. – на підставі Меморандуму про взаєморозуміння щодо врегулювання проблемних питань у сфері теплопостачання в опалювальному періоді 2021/2022, укладеному 30.09.2021 р. між Асоціацією міст України, Кабінетом Міністрів України, Офісом Президента України та НАК «Нафтогаз України»; в 2022-2023 рр. – відповідно до Закону України «Про особливості регулювання відносин на ринку природного

газу та у сфері теплопостачання під час дії воєнного стану та подальшого відновлення їх функціонування» від 29.07.2022 р. № 2479-IX. Як наслідок – станом на січень 2023 р. розмір заборгованості по компенсації різниці в тарифах перед комунальними підприємствами тепло- та водопостачання склав 36 млрд. грн., оскільки ані в 2022 р., ані у 2023 р. кошти з державного бюджету на це виділено не було [5].

Отже, традиційні проблеми функціонування комунального сектору міської економіки в умовах мілітарного впливу посилюються з мультиплікативним ефектом, що неминуче призводить до погіршення якості та надійності комунального обслуговування населення та обумовленого цим зростання соціальної напруженості у суспільстві. Зазначене обумовлює пріоритети державної регіональної політики та визначатиме першочергові завдання для органів місцевого самоврядування міст, зачеплених збройною агресією РФ, що полягають у відновленні об'єктів і мереж комунальної інфраструктури, а також у підтримці суб'єктів господарювання комунального сектору міської економіки. Слід погодитися з О.Л. Шпатаковою, Р.О. Іваненко, М.Л. Погребницьким щодо визначеної ними пріоритетності комплексу заходів із відновлення сфери критично важливої інфраструктури, згідно з якою найвищий пріоритет має поновлення тепло-, електропостачання, водопостачання, збирання і виведення стічних вод, а також функціонування всього комплексу критичної інфраструктури комунального господарства [6].

Значні масштаби пошкодження та руйнування житлового фонду, об'єктів інфраструктури в містах і населених пунктах України обумовили той факт, що найбільш капіталоємним з низки проєктів і відповідних їм заходів сімнадцяти Національних програм, з яких складається План відновлення України «Сильна європейська країна – магніт для іноземних інвестицій», є саме проєкт «Відновлення та модернізація житла та інфраструктури регіонів», приблизні обсяги фінансування якого оцінюються в 150-250 млрд дол. [7]. Водночас також ресурсомістким є й такий проєкт, як «Енергетична незалежність та Зелений Курс», приблизний обсяг фінансування якого складає 130 млрд дол. Адже одним із ключових принципів Плану відновлення України, розробленого Урядом, виступає «відбудова кращого, ніж було (Build back better)» [7]. Ним визначається необхідність побудови у процесі повоєнного відновлення нових об'єктів кращої якості, ніж зруйновані, з використанням передових та екологічних технологій, а також можливість впровадження ключових принципів ЄС переходу до «зеленої» економіки та цифрової трансформації.

Крім цього, останні геополітичні події яскраво продемонстрували нагальну потребу у концентрації уваги владних структур всіх рівнів на проблематиці забезпечення як в цілому безпеки, так і, в першу чергу, – енергетичної безпеки і незалежності країни. У зв'язку з цим, логічним є, що значна увага

в регіональних і міських планах і проєктах повоєнного відновлення приділятиметься відбудові / будівництву / модернізації житла та інфраструктури міст і регіонів з пріоритетним акцентом на підвищенні енергоефективності (як житлових і нежитлових будівель, так і мереж теплопостачання, завдяки їх модернізації і оптимізації) та новим пілотним проєктам міського планування (на кшталт, мм. Буча, Чернігів) відповідно до передових практик міського планування та сталого розвитку, зокрема, включаючи транспорт, розвиток електрифікації, опалювання, водних мереж тощо. Адже Україна, ратифікувавши у 2016 р. Паризьку угоду, а також прагнучи приєднатись до ініціативи Європейського зеленого курсу (*European Green Deal*, 2019) (в межах якого регіони та міста розглядаються як головні виконавці, від спроможності яких значною мірою залежить успіх його реалізації), долучилася до загальносвітової тенденції боротьби зі зміною клімату, декарбонізації та справедливої трансформації регіонів і міст, що залежать від викопного палива.

Варто зауважити, що проведений аналіз сучасних особливостей функціонування комунального сектору міської економіки дозволяє констатувати його особливу вразливість в ускладнених збройною агресією умовах, що негативним чином позначається на якості, доступності та безперебійності комунального обслуговування населення міст і громад. Зазначене обумовлює пріоритетні завдання органів державної влади та місцевого самоврядування щодо стабілізації стану комунального сектору міської економіки, включаючи, зокрема:

- Кабінету Міністрів України необхідно вжити заходів щодо погашення вже накопиченої за опалювальні періоди 2021/2022 рр. та 2022/2023 рр. заборгованості перед комунальними підприємствами тепло- і водопостачання з компенсації різниці в тарифах (у розмірі 36 млрд грн), а у разі схвалення проєкту Постанови про звернення до Кабінету Міністрів України щодо встановлення мораторію на підвищення тарифів на комунальні послуги для населення, зареєстрованого на сайті Верховної Ради України 13.03.2023 р. № 9102 [4], забезпечити в достатньому обсязі надання у 2023 р. субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на компенсацію різниці в тарифах на теплову енергію, послуги з постачання теплової енергії та постачання гарячої води. Це дозволить підтримати фінансову спроможність зазначених підприємств за умов фіксації тарифів на послуги для побутових споживачів (населення) на незмінному рівні, створивши таким чином передумови як для сталого завершення опалювального періоду 2022/2023 р., так і підготовки до опалювального сезону 2023/2024 рр.;

- органам місцевого самоврядування доцільно забезпечити впровадження фінансово-економічних механізмів підтримки суб'єктів господарювання комунального сектору міської економіки, якими застосовуються екологічно дружні технологічні рішення для перероблення та повторного використан-

ня відходів війни та руйнувань, утворених внаслідок збройної агресії РФ (включаючи, зокрема, розгляд можливості виділення коштів із місцевих бюджетів на часткове співфінансування відповідних заходів і процесів).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, зросла до майже \$138 млрд. *Офіційний сайт Київської школи економіки*. 24.01.2023. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-zrosla-do-mayzhe-138-mlrd/>
2. Звіт про прямі збитки інфраструктури, непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України, та попередньої оцінки потреб України у фінансуванні відновлення. *Офіційний сайт Київської школи економіки*. 2022. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/07/NRC_CLEAN_Final_Jul1_Losses-and-Needs-Report.pdf
3. Заборгованість українців за комуналку вже складає понад 35,35 млрд гривень. *Інформаційне агентство «Україна Комунальна»*. *Офіційний сайт*. 16.02.2023. URL: <http://jkg-portal.com.ua/ua/publication/one/zaborgovanst-ukrajincv-za-komunalku-vzhe-sklada>
4. Проект Постанови про звернення до Кабінету Міністрів України щодо встановлення мораторію на підвищення тарифів на комунальні послуги для населення, зареєстрований 13.03.2023 № 9102. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. 2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41527>
5. Кличко В. Асоціація міст України звернулася до Уряду щодо компенсації з Держбюджету підприємствам тепло-та водопостачання різниці в тарифах – на загальну суму 36 млрд грн. *Офіційний сайт Асоціації міст України*. 04.03.2023. URL: <https://auc.org.ua/novyna/klychko-asociaciya-mist-ukrayiny-zvernulasya-dou-ryadu-shchodo-kompensaciyi-z-derzhbyudzhetu/>
6. Шпатакова О.Л., Іваненко Р.О., Погребницький М.Л. Перспективи відновлення критичної інфраструктури на деокупованих територіях. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-5>
7. План відновлення України «Сильна європейська країна – магніт для іноземних інвестицій». *Офіційний сайт*. 2023. URL: <https://recovery.gov.ua>

ЗАБЛОДСЬКА Дар'я / ZABLODSKA Daria,

*канд. екон. наук, в.о. наукового співробітника
відділу економіко-правових проблем містознавства,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-5670-597X*

ВОЛКОВА Анастасія / VOLKOVA Anastasia,

*канд. юрид. наук, старший науковий співробітник
відділу економіко-правових проблем містознавства,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-3155-6592*

СУЧАСНІ ІНСТРУМЕНТИ ВІДКРИТОСТІ МІСТА В КОНТЕКСТІ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВИ

Анотація. У тезах зазначено, що для забезпечення відкритості міста найчастіше використовуються інструменти е-демократії. Система розумного та відкритого міста включає в себе чотири основні компоненти та запобігає злочинності. Попри війну, деякі міста України приєдналися до Міжнародної хартії відкритих даних, що сприятиме повоєнному відновленню держави.

Ключові слова: відкритість, прозорість, інструменти, дані, розумні міста.

MODERN TOOLS OF THE CITY OPENNESS IN THE CONTEXT OF THE MILITARY IMPACT AND THE POST-WAR RECOVERY OF THE STATE

Abstract. The paper considers that for ensuring of the city openness the e-democracy tools are most often used. A smart and open city system includes four main components and prevents crime. Despite the war, some cities of Ukraine have joined the International Open Data Charter, participation in which will contribute to the post-war recovery of the State.

Keywords: openness, transparency, tools, data, smart cities.

Безсумнівно, що в основі прозорості міста – відкриті дані. Доступ до інформації дає можливість знаходити ефективні рішення для розв'язання

міських проблем. Завдяки таким даним місцева влада може аналізувати результати впровадження ухваленої місцевої політики, відстежувати її вплив та коригувати відповідно до актуальних потреб жителів міст і селищ. Водночас мешканцям відкриті дані допомагають контролювати роботу державної та місцевої влади й сигналізувати про можливі ризики. А відкритість, прозорість, підзвітність влади та участь громадян у державному управлінні є передумовою для повоєнного відновлення нашої держави.

Для належного врядування важливі саме інформаційно-комунікаційні технології, адже їх використання забезпечує доступність та простоту цих процесів. Сучасний світ дуже стрімко розвивається під впливом інформаційно-комунікаційних технологій, а розбудова міст, комунікація влади і мешканців все активніше здійснюється з використанням цих технологій.

Попри недостатню увагу держави до місцевого самоврядування впродовж багатьох років, саме органи місцевого самоврядування сприяли активному впровадженню електронного врядування та електронної демократії. Державна політика та національна законодавча база формувалась і продовжують формуватися на основі тих напрацювань, які були реалізовані в прогресивних містах та територіальних громадах.

Упровадження інструментів е-демократії в Україні розпочалось після подій Майдану, й з 2015 р. щороку вони розвиваються. Різні міста України почали впроваджувати найрізноманітніші інструменти відкритості міст, зокрема е-демократії: е-звернення, е-петиції, е-обговорення, е-закупівлі, е-бюджети, е-громадські бюджети (бюджети участі). Деякі міста України самостійно створюють різні сервіси, як-то: е-петиції, електронні черги до дитячих садків чи портали відкритих даних, а інші – використовують електронні платформи, котрі поєднують у собі декілька е-інструментів та сприяють відкритості й прозорості міст. Ці інструменти поєднуються та прискорюють розвиток сервісів і технологій е-врядування, зокрема в частині е-документообороту [1].

Проте з розвитком електронних інструментів в умовах війни місцева влада повинна поєднувати традиційні форми комунікації з мешканцями з інструментами е-демократії, оскільки через відсутність або перебоїв у постачанні електроенергії більшість електронних ресурсів неможливо використовувати. Тому частка користувачів мережі Інтернет та користувачів онлайн сервісів суттєво знизилась. Адже отримані багаторічні напрацювання у цьому напрямі сприяли створенню в Україні розумних міст – міст, в яких технології проникають в усі сфери життєдіяльності.

Концепція «розумне місто», насамперед, передбачає активне використання інформаційних та комунікаційних технологій з метою ефективного управління інфраструктурою міста (транспорту, безпеки, медицини, ко-

мунальної системи тощо). Мета цієї концепції – підвищення якості життя в містах шляхом використання сучасних технологій для задоволення потреб українських городян.

В умовах війни РФ проти України першочерговими питаннями в містах та селищах нашої країни є питання безпеки, розбору завалів, ефективного використання комунальних ресурсів тощо. Тому активно впроваджуються інформаційні системи, які забезпечують збір і передачу тематичної інформації, що дозволяє налагодити оперативний зв'язок між городянами і владою. Джерелами для отримання цих даних можуть слугувати різноманітні датчики, сенсори, відеокамери та ін. А для підвищення ефективності роботи транспортної мережі, системи охорони здоров'я, промисловості та інших сфер, а також для забезпечення безпеки в містах України використовуються різні технічні інструменти збору даних: відеоспостереження, фотофіксація, єдина система екстреного виклику, біометрія, інтелектуальні транспортні системи тощо [2].

Фахівці визначають, що система розумного та відкритого міста може включати в себе такі основні компоненти:

- розумне міське середовище. Застосування інтелектуальних засобів відеоспостереження й фотофіксації, датчиків освітлення, безкоштовних точок Wi-Fi по місту та ін.;
- розумний транспорт. Використання інтелектуальних транспортних систем, електронних систем оплати за проїзд, розумних парковок, сервісів каршерінгу тощо;
- розумний будинок. Інтегрована автоматизація, дистанційне керування будинком/квартирою, розумні прилади, енергоефективне проектування будівлі, застосування датчиків температури та вологості, датчиків відкриття/закриття дверей та ін.;
- «розумні» вода, газ, електроенергія. Використання розумних лічильників споживання електрики, води, газу, датчиків виявлення витікання, інноваційних методів очищення та інше [2].

«Розумні міста» в умовах війни не залишають поза увагою і питання запобігання злочинності, оскільки високий рівень безпеки – ознака високої якості життя. Технології, які використовуються для зниження рівня злочинності, дозволяють владі ефективно реагувати на правопорушення і підвищувати ефективність дії працівників силових структур. Для цього в українських містах використовують сучасні інструменти безпеки: систему вуличних камер, натільні камери для поліцейських, камери спостереження на дорогах, детектори пострілів, замки з аутентифікацією за відбитком пальця, ін.

Заслужують на увагу результати досліджень інструментів відкритості міст в контексті мілітарного впливу, яке було проведено в межах проекту

«Transparent Cities: електронна платформа взаємодії громадян та місцевої влади для забезпечення підзвітності та належного врядування», що реалізувався за фінансової підтримки представництва Європейського Союзу в Україні. В цих дослідженнях зауважено, що 24.02.2022 р. Уряд призупинив доступ до Єдиного державного вебпорталу відкритих даних (data.gov.ua). Доступ було відновлено лише в серпні, проте більшість даних на ньому оприлюднені ще до 24 лютого, значну частину наборів розпорядники не оприлюднили взагалі.

Через відсутність якісної політики прозорості та відкритості, на місцях не завжди дотримуються вимог щодо оприлюднення, формату й порядку регулярного оновлення наборів даних. За умови фактичної закритості даних журналісти-розслідувачі, громадські активісти та звичайні мешканці не можуть оперативної отримати, а отже, і застосувати необхідну їм інформацію. Поміж іншим, ускладнюється моніторинг використання коштів, направлених на підтримку громад під час дії воєнного стану. З'являється більше простору для корупції [3, с. 4].

Також в цьому дослідженні було виокремлено ще один інструмент прозорості та відкритості міст України – Міжнародну хартію відкритих даних. Документ містить основні принципи роботи з відкритими даними, серед яких відкритість за замовчуванням, оперативність і вичерпність, порівнюваність та інтероперабельність. Міста, які приєдналися до Міжнародної хартії відкритих даних, незважаючи на воєнний стан, мають вищі показники публікації наборів даних. Так, середня кількість наборів даних, опублікованих містами-підписантами, становить 17,1 балів, тоді як у решти досліджуваних міст лише 12,1 балів. На момент проведення дослідження лише 4 із 18 міст розмістили понад 20 наборів даних з 57 обов'язкових. Середній показник стану публікації даних 18 містами становить 25,1 бал. Відкриті дані є основою для багатьох рішень та сервісів. Інформація про ремонти доріг, терміни усунення аварій, розклад руху громадського транспорту – усе це робить життя мешканців комфортнішим. Крім того, вони особливо важливі для бізнесу в умовах війни, адже можуть допомогти при ухваленні рішення про релокацію підприємства чи переорієнтування його діяльності на іншій території [3,с.13].

На рис. 1 подано карту України, на якій виокремлено міста, які приєдналися та які не приєдналися до Міжнародної хартії відкритих даних.

8 із 18 досліджуваних міст – Львів, Вінниця, Тернопіль, Дніпро, Чернівці, Хмельницький, Кропивницький, Івано-Франківськ – приєдналися до Міжнародної хартії відкритих даних. Ці міста зобов'язалися оприлюднювати дані, бо воєнний стан – не причина скасовувати прозорість міст. Місцевій владі важливо знаходити ресурси та технічні можливості забезпечувати відкритість міст на довоєнному рівні, за можливістю.

Рис. 1. Карта України, на якій виокремлено міста, що приєднались, і що не приєднались до Міжнародної хартії відкритих даних [3, с. 8].

Отже, за підсумками дослідження окремих сучасних інструментів відкритості міста в контексті мілітарного впливу та повоєнного відновлення нашої держави слід зауважити, що найчастіше використовуються інструменти е-демократії (е-звернення, е-петиції, е-обговорення, е-закупівлі, е-бюджети, е-громадські бюджети (бюджети участі), електронні платформи тощо). Вони сприяли створенню в Україні розумних міст, і в умовах війни вони запобігають злочинності. Попри війну, у 2022 році 8 міст України приєдналися до Міжнародної хартії відкритих даних, що сприятиме їх розвитку та повоєнному відновленню держави. Тому Міністерству цифрової трансформації України рекомендується сприяти приєднанню всіх українських міст до Міжнародної хартії відкритих даних шляхом здійснення консультаційного супроводу.

Список літератури

1. Ємельянова А., Довбенко М., Завадська П., Хуткий Д., Лобойко С., Наход М. Інструменти е-демократії у містах України. *Інформаційно-аналітичний довідник*. К., 2017. 58 с.
2. Розумне місто. Розповідаємо, що таке «smart city» та чим воно небезпечне. *Громадське*. 2022. URL: <https://hromadske.ua/posts/liho-z-rozumu-rozpovidayemo-sho-take-smart-city-ta-chim-vono-nebezpechne>
3. Огороднік О., Балюк Б., Балаховцева І. Дослідження «Відкриті дані міст України в умовах війни: актуальний стан, виклики, перспективи». Київ, 2023. 18 с.

КІРІНА Людмила / KIRINA Liudmyla,

*юрист 1-ї категорії відділу економіко-правових проблем містознавства,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-9819-9534*

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ ВІДКРИТОСТІ МІСТА: ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. Встановлено, що принциповою відмінністю, яка відрізняє наявні законодавчі трактування поняття «медична інформація», є відступ від терміна «пацієнт» та звернення до більш загальної і широкій категорії – «людина». Виявлено, що в інформаційному законодавстві органи місцевого самоврядування виступають переважно як суб'єкти отримання інформації у сфері охорони здоров'я, в той час, як обов'язкових для оприлюднення відкритих та загальнодоступних інформаційних ресурсів, на тлі їх пріоритетності, є вкрай недостатніми. З метою розвитку відносин e-Health та e-демократії, запропоновано розробити визначення поняття «інформація у сфері охорони здоров'я», яка б диференціювалася на загальні набори даних, інформацію про та для пацієнта, інформацію для та від органів влади, уніфіковану інформацію за функціональним змістом у передбаченій законом формі для людини.

Ключові слова: охорона здоров'я, цифровізація, медична інформація, пацієнт, документ, електронна система.

DIGITAL TRANSFORMATION OF THE HEALTH CARE SPHERE IN CONDITIONS OF THE CITY OPENNESS: INFORMATIONAL AND LEGAL ASPECTS

Abstract. This paper identifies the fundamental difference between the existing legislative interpretations of the notion of «medical information», which refer to the term «a patient» and to a more general and broader category – «a person». It is revealed that in the legislation on information, local self-government bodies act mainly as subjects of obtaining information in the field of health care, while the volume of open and publicly available information resources, which

are mandatory for publication, on the background of their priority, are extremely insufficient. In order to develop relations between e-Health and e-Democracy, it is proposed to develop a definition of the concept of «information in the field of health care», which would be differentiated into general data sets, information about and for a patient, information for and from authorities, unified information on the functional content in the legally prescribed form for a person.

Keywords: health care, digitization, medical information, patient, document, electronic system.

Основи законодавства України про охорону здоров'я (далі – ОЗ) декларують природне невід'ємне і непорушне право кожної людини на ОЗ. Держава та суспільство, відповідальні перед сучасним і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України, забезпечують: 1) пріоритетність ОЗ в діяльності держави; 2) поліпшення умов праці, навчання, побуту і відпочинку населення; 3) розв'язання екологічних проблем, вдосконалення медичної допомоги і запровадження здорового способу життя [1].

Право на ОЗ кожного громадянина України передбачає, у тому числі, й достовірну та своєчасну інформацію про стан свого здоров'я і здоров'я населення, включаючи існуючі й можливі фактори ризику та їх ступінь.

У свою чергу, ст. 39 Основ законодавства України про ОЗ, регламентуючи обов'язок надання медичної інформації, встановлює такі особливості здійснення цього обов'язку, а також обмеження у реалізації права на отримання МІ:

- повнолітній пацієнт має право на отримання достовірної і повної інформації про стан свого здоров'я, у тому числі на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються його здоров'я;
- батьки (усиновлювачі), опікун, піклувальник мають право на отримання інформації про стан здоров'я дитини або підопічного;
- медичний працівник зобов'язаний надати пацієнтові в доступній формі інформацію про: а) стан його здоров'я; б) мету проведення запропонованих досліджень і лікувальних заходів; в) прогноз можливого розвитку захворювання, у тому числі наявність ризику для життя і здоров'я;
- медичні працівники мають право надати неповну інформацію про стан здоров'я пацієнта, обмежити можливість його ознайомлення з окремими медичними документами у разі, якщо інформація про хворобу пацієнта може: а) погіршити стан його здоров'я; б) погіршити стан здоров'я батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника; в) зашкодити процесові лікування;
- у разі смерті пацієнта члени його сім'ї або інші уповноважені ними фізичні особи мають право: а) бути присутніми під час дослідження

причин його смерті; б) ознайомлюватися з висновками щодо причин смерті; в) оскаржувати ці висновки до суду.

Аналогічні положення щодо права на інформацію про стан свого здоров'я містить й ст. 285 Цивільного кодексу України.

Одним із завдань медичної реформи, яку розпочато в Україні з 2016 р. [2], визначено розбудову сучасної системи управління медичною інформацією. У цьому напрямі, по-перше, Уряд дав доручення Міністерству охорони здоров'я України забезпечити створення загальних стандартів обміну інформацією між усіма сторонами - учасниками процесу надання та фінансування медичної допомоги. По-друге, інформатизація закладів ОЗ є завданням їх власників (громад, приватних інвесторів) та з урахуванням перехідного етапу обов'язковою умовою участі в оновленій системі фінансування та отримання коштів через механізм державного медичного страхування. Проте про який саме вид інформації, а також про зміст поняття «інформатизація закладу охорони здоров'я», в урядовій постанові, на той час, не йшлося.

Лише у 2018 р., з набранням чинності Законом України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» [3], вперше вживається поняття «електронна система охорони здоров'я» (далі – ЕСОЗ, eHealth). Але вже у 2022 р., статтю цього Закону, яка стосувалася e-Health, було виключено [4]. Натомість, врегулювання правового режиму цієї системи було перенесено до Основ законодавства України про ОЗ.

Враховуючи законодавче визначення ЕСОЗ, можна запропонувати такі її ознаки: 1) ЕСОЗ – це інформаційно-комунікаційна система (далі – ІКС); 2) ІКС забезпечує: 2.1) автоматизацію ведення обліку медичних послуг; 2.2) управління інформацією про ОЗ; 3) ІКС складається з: 3.1) центральної бази даних; 3.2) електронних медичних інформаційних систем; 4) між елементами ІКС забезпечено автоматичний обмін інформацією, даними та документами через відкритий програмний інтерфейс (API); 5) інформація про ОЗ включає медичну інформацію; 6) управління інформацією про ОЗ здійснюється шляхом створення інформації, даних і документів в електронному вигляді, їх розміщення, оприлюднення та обмін.

Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» містить ще один вид інформації у сфері ОЗ [3]. Зокрема, у сфері державних фінансових гарантій пацієнти мають право, серед іншого, на: 1) безоплатне отримання інформації від Уповноваженого органу або надавачів медичних послуг про програму медичних гарантій та надавачів медичних послуг за цією програмою, які можуть надати необхідну пацієнту медичну послугу; 2) надання лікарям, третім особам права доступу до персональних даних та іншої інформації, що міститься ЕСОЗ, у тому числі до інформації про стан свого здоров'я, діагноз, про відомості, одержані під

час медичного обстеження, за умови дотримання такими особами вимог Закону України «Про захист персональних даних» [5]; 3) отримання від Уповноваженого органу інформації про осіб, які подавали запити щодо надання інформації, що міститься в ЕСОЗ, про такого пацієнта.

Водночас слід враховувати й положення інформаційного законодавства, відповідно до якого, не допускаються збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та захисту прав людини. До конфіденційної інформації про фізичну особу належать, зокрема, дані про її стан здоров'я [6, ст. 11].

Важливий критерій поділу інформації у сфері ОЗ використав у своєму рішенні Конституційний Суд України [7], згідно з яким необхідно розрізнити такі поняття : 1) «медична інформація» – інформація для пацієнта; 2) «лікарська таємниця» – інформація про пацієнта. Правила використання останньої встановлюються ст. 40 Основ законодавства України про ОЗ.

Власне поняття «медична інформація» стало широко вживатися з розвитком цифрової трансформації сфери ОЗ. Так, у першій редакції урядової постанови про e-Health, медична інформація розглядалася як інформація про стан здоров'я пацієнта, його діагноз, відомості, одержані під час медичного обстеження, у тому числі відповідні медичні документи, що стосуються здоров'я пацієнта [8].

Тобто складовими медичної інформації є: а) інформація про стан здоров'я пацієнта; б) інформація про діагноз пацієнта; в) відомості, одержані під час медичного обстеження; г) медичні документи, що стосуються здоров'я пацієнта.

У чинній редакції поняття «медична інформація» словосполучення «у тому числі», яке вважається філологами нехарактерною для української мови конструкцією, було замінено на стилістично кращий варіант – «зокрема» [9].

Для більш повного розуміння зазначеної категорії слід більш детально розглянути такі її складові як «відомості» та «медичні документи».

Якщо у загальному розумінні перший термін розглядається як певні факти, дані про кого-небудь, то у медичному законодавстві вживається поняття «відомості, що підтверджують достовірність інформації та документів», під яким маються на увазі – персональні дані, дані з автоматизованих інформаційних систем (далі – АІС), реєстрів, баз даних, володільцем, розпорядником та/або адміністратором яких є суб'єкти надання інформації, у тому числі інформація з обмеженим доступом [10]. Суб'єктами надання інформації є центральні органи виконавчої влади, інші державні органи, установи, організації і підприємства, що належать до сфери управління державних органів, які є володільцями, розпорядниками та/або адміністраторами АІС,

реєстрів, баз даних, в яких містяться відомості, що підтверджують достовірність інформації та документів.

Останній термін – «документ» у загальному уявленні є матеріальною формою одержання, зберігання, використання і поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно-, фотоплівці, оптичному диску або іншому носіїв [11]. У сфері ОЗ вживається поняття «медична документація», під яким розуміється документ, створений в ЕСОЗ, або паперовий документ за формою, визначеною МОЗ, що містить інформацію про стан здоров'я військовополоненого, надану йому медичну допомогу та її результати (висновки) [12].

Отже, очевидно, що зміст складових поняття «медична інформація» потребував певного редагування відповідної дефініції. Тому вже у 2022 р. в Закон була введена його нова редакція, за якою визначалися [13]: 1) зміст – інформація про медичне обслуговування особи або його результати: 1.1) інформація про стан здоров'я, діагнози людини; 1.2) будь-які документи, що стосуються здоров'я людини; 1.3) будь-які документи, що стосуються обмеження повсякденного функціонування/життєдіяльності людини; 2) форма - викладення в уніфікованій формі відповідно до вимог, встановлених законодавством.

Головною і принциповою відмінністю, яка відрізняє підзаконне та законодавче трактування поняття «медична інформація», на мій погляд, є відступ у дефініції Закону від терміна «пацієнт» та використання більш загальної і широкої категорії – «людина».

Якщо пацієнт у законодавстві про ОЗ розглядається як фізична особа, яка звернулася по медичну та/або реабілітаційну допомогу або медичну послугу та/або якій така допомога або послуга надається [1], то людина в теорії права є біосоціальною істотою. У термін «людина» вкладається більш широкий зміст, ніж у поняття «особа». Людина – це категорія спільної властивості, що поєднує в собі і поняття «індивід» і поняття «особа». В юридичному сенсі людина – як суб'єкт права – отожднюється з поняттям «особа». Головне в юридичному понятті особи – це соціальна цінність людини, завдяки якій вона визнається суб'єктом різноманітних прав і обов'язків [14, с. 185].

Якщо розглядати колективний вид суб'єктів у сфері ОЗ, то варто зазначити поняття «інформаційний фонд громадського здоров'я» – державний інформаційний ресурс, що містить дані про стан здоров'я, санітарне та епідемічне благополуччя населення і показники середовища життєдіяльності. Він наповнюється в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з інформаційних систем і баз даних, які перебувають у власності чи розпорядженні центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування

державної політики у сфері охорони здоров'я, інших державних органів, або з інших визначених джерел [15].

Водночас надзвичайно важливим моментом Закону, введення в дію якого відбудеться 01.10.2023 р., в аспекті розвитку відносин відкритості міст, вбачається один зі шляхів забезпечення захисту здоров'я та санітарно-епідемічного благополуччя населення в системі громадського здоров'я, яким є формування та ведення відкритих і загальнодоступних інформаційних ресурсів, спрямованих на своєчасне інформування органів державної влади і органів місцевого самоврядування (далі – ОМС), юридичних та фізичних осіб про:

- 1) виникнення і поширення інфекційних та неінфекційних хвороб, уражень та отруєнь;
- 2) виконання медико-санітарних заходів і дотримання фізичними та юридичними особами законодавства у сфері громадського здоров'я та санітарного законодавства;
- 3) затверджені державні медико-санітарні нормативи та державні медико-санітарні правила;
- 4) потенційні та реальні загрози для здоров'я і санітарно-епідемічного благополуччя населення.

Проте слід зазначити, що в цьому випадку йдеться, перш за все, про відносини, в яких ОМС виступають як суб'єкти отримання інформації у сфері ОЗ. Але у приписах, що регламентують повноваження місцевих органів виконавчої влади та ОМС у сфері громадського здоров'я, відкриті та загальнодоступні інформаційні ресурси об'єктами не виступають.

Разом з тим, якщо звернутися до переліку наборів даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних, то для місцевих держадміністрацій, як розпорядників інформації (відповідно до компетенції), такими даними щодо ОЗ є інформація про розподілення та використання медичних імунобіологічних препаратів, а для ОМС – відомості про лікарські засоби/препарати, придбані за бюджетні кошти, відомості про розподілення таких ліків між закладами охорони здоров'я та їх залишки в кожному з них, а також дані про медичне обладнання комунальних закладів охорони здоров'я. Ці набори даних є обов'язковими, хоча відверто і недостатніми на тлі того, що Уряд задекларував позицію, за якою публікація наборів даних у сфері ОЗ, екології та захисту навколишнього природного середовища є пріоритетним напрямом реалізації державної політики у сфері відкритих даних [16].

Теж саме можна сказати й про інформацію, яка має розміщуватися на офіційному вебсайті (вебпорталі) органу виконавчої влади, зокрема, обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації і до якої у сфері ОЗ належить лише перелік лікувальних, оздоровчих закладів, які розташовані

на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, із зазначенням адреси, номерів телефонів, розпорядку роботи [17]. Тільки у разі, якщо будь-яка інформація містить факти, що загрожують життю, здоров'ю та/або майну осіб і висвітлює заходи, які застосовуються у зв'язку з цим, така інформація підлягає невідкладному оприлюдненню.

Отже, наразі завдання щодо формування єдиного медичного інформаційного простору, забезпечення інтегрованості, інтегрованості та гармонійного взаємозв'язку із суміжними сферами, а також підвищення прозорості й публічної доступності узагальнених даних щодо розвитку е-здоров'я [18], залишаються актуальними для подальшого вдосконалення його правового забезпечення.

Список літератури

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
2. Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 1013-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 2. Ст. 50.
3. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#n143>
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління сферою охорони здоров'я та забезпечення медичного обслуговування населення: Закон України від 15.12.2021 № 1962-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 6. Ст. 340.
5. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
6. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
7. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К.Г. Устименка) від 30.10.1997 № 5-зп. *Офіційний вісник України*. 1997. № 46. Ст. 126.
8. Деякі питання ЕСОЗ: постанова Кабінету Міністрів України від 25.04.2018 № 411. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2018-%D0%BF#Text>
9. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо питань ЕСОЗ: постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2020 № 348. *Офіційний вісник України*. 2020. № 40. Ст. 1294.

10. Про затвердження Порядку проведення перевірки достовірності інформації та документів, що внесені до ЕСОЗ (крім інформації про стан здоров'я людини), на підставі яких здійснюється оплата надання медичних послуг та лікарських засобів за програмою медичних гарантій, та інформаційної взаємодії під час такої перевірки: постанова Кабінету Міністрів України від 19.07.2022 № 807. *Офіційний вісник України*. 2022. № 59. Ст. 3554.
11. Про обов'язковий примірник документів: Закон України від 09.04.1999 № 595-XIV. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-14#Text>
12. Про затвердження Порядку тримання військовополонених: постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 413. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text>
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління сферою охорони здоров'я та забезпечення медичного обслуговування населення: Закон України від 15.12.2021 № 1962-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 6. Ст. 340.
14. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підруч. Вид. 4-те, допов. і перероб. К.: Правова єдність: Алерта, 2014. 524 с.
15. Про систему громадського здоров'я: Закон України від 06.09.2022 № 2573-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 80. Ст. 4809.
16. Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних: постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 № 835. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF#n12>
17. Про Порядок оприлюднення у мережі «Інтернет» інформації про діяльність органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 04.01.2002 № 3. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3-2002-%D0%BF#Text>
18. Про схвалення Концепції розвитку електронної охорони здоров'я: розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.12.2020 № 1671-р. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1671-2020-%D1%80#Text>

ЛИГА Андрій / LYGA Andriy,

*провідний економіст відділу економіко-правових проблем містознавства,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-5171-747X*

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЗОРОСТІ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАКТИК ПІД ЧАС ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ НА МУНІЦИПАЛЬНОМУ РІВНІ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ

Анотація. У цих тезах автором обґрунтована важливість прозорості господарських практик Під час захисту прав споживачів на муніципальному рівні через його наближеність безпосередньо до споживача та можливості швидкого врегулювання спору без зайвих витрат для споживача та бізнесу. Доводиться, що питання прозорості господарської діяльності особливо важливе під час військової агресії Росії та у повоєнні роки майбутнього відновлення України. Адже до звичайних важелів впливу на нашу державу, через «торговельні війни», додається загроза наповнення українського ринку контрабандними та контрафактними товарами, отримання яких в обхід санкцій, сьогодні проголошено пріоритетом російської економічної політики. Пропонується досягти економіко-правового забезпечення такої прозорості через внутрішні практики саморегулювання бізнесу на основі дотримання стандартів ISO 10001-10003 та через їх взаємозв'язок з елементами системи захисту прав споживачів, притаманної ЄС.

Ключові слова: споживач, саморегулювання, стандарти ISO 10001-10003.

ECONOMIC AND LEGAL ENSURING OF TRANSPARENCY OF ECONOMIC PRACTICES IN THE CONSUMER RIGHTS' PROTECTION AT THE MUNICIPAL LEVEL IN CONDITIONS OF THE MILITARY IMPACT

Abstract. In this paper the author substantiates the importance of the transparency of economic practices in the protection of consumer rights, especially at the municipal level, due to its proximity directly to a consumer,

and the possibility of quick settlement of disputes without unnecessary costs for consumer and business. It is proven that the issue of transparency of economic activity is especially important during the military aggression of Russia and in the post-war years of the future recovery of Ukraine. Because to the usual levers of influence on our State, through «trade wars», the threat of filling the Ukrainian market with contraband and counterfeit goods is added, obtaining of which to bypass sanctions today is declared a priority of the Russian economic policy. It is proposed that the economic and legal provision of such transparency to be achieved through internal business self-regulation practices based on compliance with ISO 10001-10003 standards, and through their relationship with the elements of the consumer rights' protection system inherent for the EU.

Keywords: consumer, self-regulation, ISO 10001-10003 standards.

Споживач – це рушій сучасної економіки. Частка витрат споживачів у формуванні українського ВВП за видатками у 2020 р. складала 73.4% або 3079 млрд грн [1]. Об'єктивна спрямованість споживача одночасно на найнижчу ціну та найвищу якість продукції та обслуговування, а суб'єктів господарської діяльності (далі – СГД) – на найвищий прибуток з найменшими витратами, утворює суттєву проблему. Адже більш висока якість продукції обумовлює більш високу вартість її виробництва.

За ідеальних умов усі СГД – добросовісні, а їх діяльність спрямовано на зазначені інтереси споживача. Тому вони конкурують на ринку сировини, праці, обладнання, технологій та інновацій, здешевлюючи собівартість продукції та шукаючи компроміс між бажанням установити високу маржу та встановленням нижчої, ніж у конкурентів, ціни, надаючи споживачам гарантійний сервіс у разі невідповідності продукції чи йдучи назустріч побажанням клієнта.

У реальних умовах не всі СГД є добросовісними. Вони пропонують на ринку найнижчу ціну, забезпечуючи найвищу маржу, через пропонування споживачу продукції низької якості під виглядом продукції високої якості, з відповідно високими цінами, які є дещо нижчими, ніж середні ринкові ціни. А також вони працюють, приховуючи від споживачів економію на їх інтересах через низьку якість продукції та гарантії. Все це призводить до руйнування чесної конкуренції, адже чесні СГД не можуть запропонувати за якісну продукцію більш низьку ціну, ніж за неякісну.

Єдиною перепоною для недобросовісних практик та ефективним механізмом їх усунення є забезпечення максимальної прозорості господарських практик під час захисту прав споживачів. Така прозорість має особливе значення через російську воєнну та економічну агресію проти України. Питання отримання «паралельного імпорту», який за своєю суттю є контра-

бандою та контрафактом, що порушує авторські права, стає економічним пріоритетом держави-агресора.

Підготовку до війни проти України Росія розпочала набагато раніше за 2022 р. чи навіть 2014 р. Так, у новому тисячолітті Україна витримала три «газові війни» та по одній «вагонній», «сирній», «трубній» та «шоколадній» війни з Російською Федерацією. Вже після початку війни 2014 р. була проведена «війна авіаційних виробників», а «транзитна війна», що розпочалася у 2016 р., триває і сьогодні.

Тому ймовірність того, що країна-агресор, яка не нехтує прямим економічним шантажем та економічними війнами, застосує проти України як під час вторгнення, так і у повоєнні роки відновлення України агресивну економічну спецоперацію з поширення та підтримки в нашій державі недобросовісних антиконкурентних господарських практик, є доволі високою.

Натепер в Україні законодавством передбачені приватні, колективні, споживчої кооперації, комунальні та державні підприємства, господарські товариства та підприємства, які засновані на власності об'єднання громадян [2]. Для одних із них високий прибуток є головною метою діяльності, а соціальні результати є другорядними. Для діяльності інших на першому місці, навпаки, стоять соціальні результати, а питання високого прибутку (беззбитковості) – на другому. Але нехтування правами споживачів є неприпустимим для всіх, адже це руйнує добросовісну конкуренцію, а отже – і високі прибутки добросовісних СГД.

За умови недобросовісної конкуренції та недовіри до ринку споживач не здатен об'єктивно оцінити, чи справді більш висока ціна є запорукою якості, чи вона є свідченням бажання недобросовісного конкурента отримати надприбуток. Все це обґрунтовує потребу в забезпеченні прозорої та достовірної інформації про продукцію та якість обслуговування, а також й інформації щодо розгляду скарг та пропозицій споживачів як безпосередньо СГД, так і організаціями, що відповідно до законодавства покликані захищати та представляти інтереси споживачів.

Важливість економіко-правового забезпечення прозорості господарських практик під час захисту прав споживачів саме на муніципальному рівні полягає у близькості цього рівня безпосередньо до споживача та у можливості швидкого врегулювання спору без зайвих витрат як для споживача, так і СГД. До основних акторів, зацікавлених у такому розв'язанні, належать: добросовісні СГД, споживачі та їх громадські об'єднання, органи місцевого самоврядування, місцеві представництва центральних органів виконавчої влади.

До основних напрямів господарських практик під час захисту прав споживачів належать:

- попереджувальні (превентивні) заходи, що спрямовані на зменшення можливостей для порушень споживчих прав. Полягають вони переважно в підвищенні якості продукції та обслуговування, а також підвищенні споживчої та підприємницької освіти та просвіти;
- заходи реагування, що пов'язані з розв'язанням претензій та пропозицій споживачів.

Основними проблемами у сфері впровадження попереджувальних (превентивних) заходів є: недобросовісна конкуренція; відсутність об'єктивної інформації на ринку; низька зацікавленість СГД доєднатися до добросовісних господарських практик, заснованих на Кодексах добросовісної етики та додержання державних та «зелених» стандартів, низька споживча та професійна освіта персоналу та недосконалість законодавства.

Основними проблемами у сфері життя заходів реагування є: недосконалість законодавства; відсутність політики добросовісності щодо розгляду скарг на підприємствах; відсутність простої, прозорої методології та сталих процедур врегулювання споживчих спорів через саморегулювання та послідовність їх врегулювання за її межами; низька кваліфікація персоналу; нестача матеріалів та устаткування, засобів та програмного забезпечення, а також фінансових ресурсів через неналежність планування СГД ресурсів для врегулювання спорів зі споживачами; відсутність належного зовнішнього контролю за ефективністю запроваджених систем розгляду скарг; відсутність належної цифровізації процесів розгляду скарг.

Отже, важливість швидкого та прозорого розв'язання зазначених проблем на місці обґрунтовує необхідність поширення практик саморегулювання бізнесу через долучення СГД до Кодексів добросовісних господарських практик, підвищення якості продукції, процедур внутрішнього та зовнішнього розв'язання спорів зі споживачами, заснованих на споживчих стандартах ISO 10001-10003 [3], [4], [5] та стандартах якості ISO 9001 [6] та ISO 9004 [7], які й забезпечують практики саморегулювання СГД прозорими процедурами, що досягають мети стандартів, а також забезпечують прозорі взаємозв'язки із споживачами.

Зазначені стандарти, посилаються один на оден, а отже утворюють певну систему саморегулювальної діяльності СГД під час захисту прав споживачів, яка інтегрована в загальну ієрархію з врегулювання споживчих спорів, що складається з таких рівнів:

- Базовий (саморегульований) – застосовується на початковому рівні за місцем виникнення спору і забезпечується через використання запроваджених на підприємстві внутрішньо-господарських та господарсько-виробничих процедур врегулювання спорів, відображених у локальних нормативно-правових актах, розроблених на підставі чинного спеціального споживчого законодавства.

- Посередницький (добровільний) – застосовується з використанням добровільних процедур у випадках, коли запроваджені на підприємстві процедури врегулювання спорів дали збій, і спір потребує або незалежної правової оцінки, або фахової підтримки для примирення сторін. Забезпечується його застосування через залучення державних і недержавних посередників (медіаторів), омбудсменів, споживчих центрів, органів позасудового вирішення спорів.
- Наглядово-примусовий – має використовуватись як виняткова міра за фактом умисного порушення прав споживачів СГД та відмови врегулювати спір із споживачем на початкових рівнях, або у випадках, коли ситуація вимагає правової оцінки державним органом. Забезпечується через залучення державних органів, органів місцевого самоврядування;
- Вищій – використовується для остаточного врегулювання спорів, для випадків, коли втручання державного органу та накладені санкції не розв'язали питання на користь споживача або не задовільнили весь перелік його вимог.

Також у кожному із визначених стандартів концентрується увага на необхідності й достатності економічних та інших ресурсів для їх реалізації. Такими ресурсами в цих стандартах ISO вважаються: персонал, навчання, методики, документація, фахова підтримка, матеріали та устаткування, виробничі, комп'ютерні технічні та програмні засоби, а також фінансові ресурси.

Підтримання та поліпшення забезпечення прозорості господарських практик під час захисту прав споживачів через використання зазначених стандартів ISO на внутрішньому рівні досягається через: внутрішньо-організаційний моніторинг; критичний з боку керівництва аналіз та оцінювання інформації щодо взаємовідносин зі споживачами та внутрішніх ресурсів для їх забезпечення; навчання персоналу; заохочення до інновацій у розробленні процесу розв'язання спорів та інформування споживачів і елементів зовнішньої системи врегулювання споживчих спорів, вбудованих у національну систему захисту прав споживачів; зовнішній моніторинг, аналіз, оцінювання, взаємозв'язки та втручання (за об'єктивних обставин) елементів системи захисту прав споживачів (муніципального рівня) у саморегульовальну діяльність СГД.

До таких контактних із системою саморегулювання СГД (заснованих на принципах додержання вищезазначених стандартів ISO) елементів системи захисту прав споживачів належать: місцеві представництва центральних органів виконавчої влади із захисту прав споживачів, дотримання антимонопольного законодавства та захисту економічної конкуренції; структурні підрозділи органів місцевого самоврядування із захисту прав споживачів, а також сільськогосподарські дорадники в громадах, де через їх незначний розмір утворення таких підрозділів недоцільне; органи для місцевого

представництва споживчого лобі у разі прийняття будь-яких важливих для споживачів рішень; місцеві громадські організації та представництва національних організацій споживачів; споживчі ЗМІ, бази даних, електронна книга відгуків та пропозицій, консультаційні центри, установи та організації зі споживчої освіти та просвіти; органи з врегулювання споживчих спорів; центри, інститути незалежних споживчих експертиз.

Проведений та представлений вище аналіз дозволяє зробити висновок про: по-перше, тісний взаємозв'язок цих стандартів один з одним; по-друге, спрямованість їх на прозорі взаємозв'язки із споживачами; по-третє, необхідність та достатність економічних та інших ресурсів для їх реалізації; по-четверте, необхідність зовнішнього оцінювання практик саморегулювання СГД, їх інтегрування до зовнішньої системи врегулювання споживчих спорів та національної системи захисту прав споживачів, а за необхідності – і зовнішнього втручання.

Список літератури

1. Наукове дослідження ДУ «ІЕПД ім. В.К. Макутова НАН України» на тему «Роль українського споживача в економіці та важливість використання РРО для простежуваності продукції на ринку та захисту споживчих прав». *Офіційний сайт Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України»*. URL: <http://www.iepd.kiev.ua/wp-content/uploads/2021/08/Роль-українського-споживача-в-економіці-5-1.pdf>
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 462.
3. ДСТУ ISO 10001:2013. Управління якістю. Задоволеність замовників. Настави щодо кодексів поведінки для організацій (62949). *ДНАОП*. URL: https://dnaop.com/html/62949/doc-ДСТУ_ISO_10001_2013
4. ДСТУ ISO 10002:2007. Управління якістю. Задоволеність замовників. Настави щодо розглядання скарг в організаціях. *ДНАОП*. URL: <https://dnaop.com/get/62823/>
5. ДСТУ ISO 10003:2013. Управління якістю. Задоволеність замовників. Настави щодо розв'язання спорів поза межами організацій (62920). *ДНАОП*. URL: https://dnaop.com/html/62920_2.html
6. ДСТУ ISO 9001:2015. Системи управління якістю. Вимоги (61390). *ДНАОП*. URL: https://dnaop.com/html/61390/doc-ДСТУ_ISO_9001_2015
7. ДСТУ ISO 9004:2001. Системи управління якістю настанови щодо поліпшення діяльності (34051). *ДНАОП*. URL: https://dnaop.com/html/34051/doc-ДСТУ_ISO_9004-2001

Наукове видання

**РОЗВИТОК УКРАЇНИ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ:
СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ, ЕКОНОМІЧНІ
ТА ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ**

Матеріали

*Міжнародної науково-практичної конференції
(Київ, 28 березня 2023 р.)
у 2-х томах*

За загальною редакцією В.А. Устименка,
директора Державної установи «Інститут економіко-правових
досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України»,
члена-кореспондента НАН України, члена-кореспондента НАПрН України,
доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України

Редактори – упорядники:

Градобоєва Є.С.

Ілларіонов О.Ю.

Санченко А.Є.

Комп'ютерна верстка: Вадим Петрунін
Підписано до друку 08.11.2023. Формат 60х90 1/16
Папір офсетний. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 9,25 Тираж 30 прим. Зам. 295.

Видавництво ТОВ «Компанія ВАІТЕ»
01042, м. Київ, вул. Саперне поле, 26, к. 27.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
серія ДК № 2570 від 27.07.2006 р.

